

**T.C
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**SIDIK KARAÇEV'İN 'ERİKSİZ KÜNDÖRDÖ' İSİMLİ ESERİ VE TAHLİLİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Kalmamat KULAMSHAEV**

**Hazırlayan
Uğur KARAĞAÇ**

İSTANBUL, 2012

ONAYLAMA SAYFASI

Öğrenci : Uğur KARAAĞAÇ
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı
Tez Konusu : Sıdık Karaçev'in 'Eriksiz Kündördö' isimli eseri ve tahlili
Tez Tarihi : 26.01.2012

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç.Dr.Yusuf ÇETİNDAG
Anabilim Dalı Başkanı

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı 51161003 numaralı öğrencisi Uğur KARAAĞAÇ tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Yrd. Doç. Dr. Kalmamat KULAMSHAEV
Tez Danışmanı

Tez Sınavı Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖZCÜ

Yrd. Doç. Dr. Kalmamat KULAMSHAEV

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet KARAKUYU
Müdür

ÖZET

Sıdık Karaçev, Kırgız edebiyatının ve gazeteciliğinin önde gelen şahsiyetleri arasındadır.

Bu çalışmada Sıdık Karaçev'in Arap harfleriyle Kırgızca olarak yazılmış 'Eriksiz Kündördö' adlı hikayesinin transkripsiyonu, Türkiye Türkçesine aktarılması, eserin içerik olarak tahlili ve dil özellikleri, sözlük çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmayla Cengiz Aytmatov dışındaki Kırgız yazarların eserlerini de Türkiye Türkçesine aktararak Kırgız edebiyatının daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak eserin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarılması, sonra da eserin tahlili ve dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise sözlük çalışması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sıdık Karaçev, Kırgız edebiyatı, Eriksiz Kündördö, Kırgız gazeteciliği, Eserin tahlili

ABSTRACT

Sydyk Karachev is one of the prominent people who are in the Kyrgyz literature and journalism.

This work includes one of Sydyk Karachev's stories transcription, which is called "Eriksiz Kündördö" and written in Arabic letters of Kyrgyz language. Also the work has the translation of the Turkey Turkish language, and the content of language features and analysis of the story. Moreover a lexical studies were conducted. By this work is been aimed to better understanding of the Kyrgyz Literature as translating the other Kyrgyz authors work into Turkey Turkish language apart from Cengyz Aitmatov. First of all the work includes the story's transcription and the translation of the Turkey Turkish language, language features and its analysis. The last part is the glossary (lexical studies)

Key words: Sydyk Karchev, Kyrgyz Literature, Eriksiz Kündördö, Kyrgyz journalism, Analysis of the story

İÇİNDEKİLER

ONAYLAMA SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALMALAR CETVELİ.....	VI
ÖN SÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YAZARIN HAYATI	4
1.1 Sıdk KARAÇEV	4

İKİNCİ BÖLÜM

2. İNCELEME.....	9
2.1 Eserin Tahlili	9
2.2 Şahıs Kadrosu	9
2.3 Olay Örgüsü.....	15
2.4 Konu ve Muhteva	16
2.5 Zaman ve Mekan	18
2.6 Dil ve Üslup.....	18
2.7 Hikayedeki Yabancı Kelimeler	22
2.8 Teknik Unsurlar	26
2.9 Teknik Kusurlar	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESERİN LATİN HARFLERİNE ÇEVİRİLMİŞ METNİ.....	31
3.1 Eriksiz Kündördö	31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞ METNİ.....	92
4.1 Esaret Günlerinde	92

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ESERİN ARAP HARFLİ METNİ	153
--	------------

6. SONUÇ	259
6.1 Kırgız Arap Alfabetesi ve Türkçe Karşılığı	262
SÖZLÜK	263
KAYNAKÇA	272

KISALTMALAR CETVELİ

a.	: Arapça
f.	: Farsça
Çev.	: Çeviren
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
a.g.e.	: Adı geçen eser
No	: Numara
r.	: Rusça

ÖN SÖZ

Sıdık Karaçev Kırgız Edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. Onu önemli kılan unsur Kırgız nesrinin ve gazeteciliğinin önde gelen isimlerinden biri olmasıdır.

Ülkemizde Kırgız edebiyatına dair yeterince kaynak olmayışı bu edebiyatla ilgili araştırma yapmak isteyen araştırmacılarımız için bir sorun teşkil etmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırgız ve Türk halklarının her alanda birbirine yaklaşıma çabaları edebiyat alanında da kendini hissettirmiştir. Dünyaca tanınan Cengiz Aytmatov dışında Türkiye'de Kırgız edebiyatıyla ilgili ciddi anlamda çalışma yapılmaması bu edebiyatın yeterince öğrenilememesine neden olmuştur. Bir milletin tanınmasında önemli unsurlardan biri de o milletin yazınsal ürünlerinin bilinmesidir. Edebiyat, bir milletin tarih, kültür, ekonomi noktasında aynası hükmündedir. Yıllarca uzak kaldığımız kardeş Kırgız halkının daha iyi tanınması ve kültürel bağların kuvvetlendirilmesi adına Cengiz Aytmatov dışındaki isimlerin de araştırılması gerektiği düşüncesinden hareketle böyle bir çalışmanın içine girdim. 2003-2007 yılları arasında Kırgızistan'da çalıştığım süre içerisinde Kırgız kültürünü yakından tanıma fırsatını buldum. Bu zaman dilimi içerisinde iyi derecede Kırgızca öğrenmiş olmam da böyle bir çalışma yapmam da etkili oldu. Sıdık Karaçev'in 'Erksiz Kündördö' adlı eserini okudukça 1920'li yıllardaki toplumsal sorunlarımızla Kırgız halkının yaşadığı sorunların benzerliği yanında bu sorunların edebiyattaki ifade biçimlerinin de benzerliği bu edebiyata karşı kayıtsız kalınmaması gerektiği fikrini bende daha da pekiştirdi. Elimizdeki bu hikaye Furunze şehrinde 1928 yılında devlet matbaasında basılmıştır. Eser 4459 sayı ve 1982 tarihli olarak Çörnişöbskova Kırgız Devlet Kütüphanesi envanterinde bulunmaktayken daha sonra 28541 sayı ve 1988 tarihli olarak Lenin Kırgız Devlet Kütüphanesi envanterine geçirilmiştir.

Eserin temin edilmesinde yardımlarını esirgemeyen Nevşehir Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü öğretim görevlisi Yrd. Doç. Dr. Bahtıgöl Kulamshaev ile Fatih Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü Arş. Gör. Ayşegül Kırgız'a, beni bu çalışmaya yönlendiren ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Kalmamat Kulamshaev'e, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen bölüm başkanımız Doç. Dr. Yusuf Çetindağ'a teşekkürlerimi sunarım.

Uğur KARAAĞAÇ

GİRİŞ

Kırgız edebiyatının Ekim İhtilali'nden sonra farklı bir boyut kazanarak neredeyse tamamıyla Komünist rejimin sözcülüğünü yapar hale gelmesi bu edebiyatı konu olarak sınırlandırmıştır. Bu konuyla ilgili görüşlerini Kırgızistan'ın önemli eleştirmenlerinden Salıcan Cigitov aşağıda şöyle belirtmiştir:

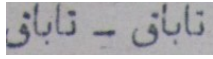
Her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde devlet, Kırgız edebiyatını ve bu edebiyat dahilinde eser veren yazarları her açıdan desteklemişse de bu destekle beraber edebiyat üzerinde her zaman sansür baskısı olmuş, Kırgız edebiyatı Sovyet hükümetlerinin açtığı kampanyaların propagandasını yapan siyasi bir organ olarak kullanılmıştır. Bu kapalılığın ve sansürün sonucunda ise sosyal yapının, hayallerin, arzuların devletle herhangi bir alıp vereceği olmayan özgür olarak nitelendirilebilecek aynası olmaktan uzak kalan Kırgız edebiyatı, propaganda aracı haline dönüşmüş, Partinin siyasi görüşlerini ve ideolojisini yansıtan bağımlı bir edebiyat olmuştur.¹

Bu durum karşısında, rejim yanlısı eser veren edebiyatçılar hayatta kalabilirken, birçok edebiyatçı ve aydın türlü bahanelerle ya susturulmuş ya da öldürülmüştür. Bunun da Kırgız edebiyatının temellerinin bin bir güçlükle atılmaya çalışıldığı bir dönemde, köklü bir sözlü kültüre sahip Kırgız halkının edebiyat sahasında hak ettiği konuma erişememesinde etkin bir rol oynadığı yadsınamaz. Belki de Kırgız halkı sahip olduğu bu kültürel zenginikle nice Aytmatovlar çıkaracak, dünya edebiyatındaki yerini sağlamlaştıracaktı. Bu çalışmada, rejimin hışmına uğramış önemli bir Kırgız yazar ve şair olan Sıdık Karaçev'in 'Eriksiz Kündördö' adlı hikayesi ele alınmıştır.

S. Karaçev'in 'Eriksiz Kündördö' adlı hikayesi ilk olarak Arap, daha sonra Kiril alfabesiyle yayımlanmıştır. Günümüz Kırgız edebiyatçılarının en büyük sorunlarından biri de Arap harfleriyle basılan metinleri yeterince

(¹) Salıcan Cigitov ve Dünyası (hazırlayanlar: Dr. Orhan Söylemez, Kemal Göz) Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:78 Tanıtım Kitapları Dizisi:4 Bişkek, 2006, s. 39.

inceleyemeyişleridir. Arap harfleriyle yazılan eserlerin bugünün Kırgızistan'ında ilgi uyandırmamasının en büyük nedeni, bu alfabenin yeterince hatta hemen hemen hiç bilinmeyişidir. Yetmiş yıl süren Komünist rejimin halkın dini duygularını tamamen yok sayma çabaları ve buna paralel olarak Kuran öğrenimini yasaklaması bu alfabenin öğrenilememesindeki en önemli neden olarak karşımıza çıkıyor. Kırgız halkı için büyük bir zenginlik olan Arap harfleriyle basılmış eserlerin gizli hakikatleri belki gün yüzüne çıkacak, belki de tozlu raflarda hazinelerini ortaya dökmeden öylece kalacaktır. Bu çalışmaya başlamadan önce hikayenin Arap harfleriyle yazılmış olması her ne kadar zor gibi gözükse de birkaç sayfadan sonra, metne hakim olunabildiğini gördüm.

Bu alfabeye yazılmış eserlerde en çok zorlanılacak nokta içinde yuvarlak sesli olan kelimelerin okunmasıdır denebilir. Yuvarlak seslilerin yazımında belirli bir kural olsa da Kırgızcaya hakim olmayan çalışmacıların zorlanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Kırgızca'yı iyi bilenler için ise Arap harfleriyle yazılmış bu eserlerin okunması çok daha kolay olacaktır. Bu bakımdan Arap alfabesiyle yazılmış ve kütüphanelerde incelenmeyi bekleyen bu kitapların bir an önce ilim alemine kazandırılması adına Kırgız aydınlarının üniversitelerde bu alfabe'yı öğretmeleri gerekmektedir. Bu, milli bir görev addedilerek bir an önce hayata geçirilmesi gereken bir projedir. Eserin çevirisinde karşılaşılan zorluklardan biri de hikayedeki anlamın zaman zaman belirsizleşmesidir. Yazarın bazı yerlerde uzun tasvirlerle başvurması özneyle yüklemi birbirinden uzaklaştırmış, bu da anlamda bir belirsizliğe yol açmıştır. Hikayede aynı anlama gelen kelimelerin cümle içinde birlikte kullanılması, Kırgızca dil kuralları açısından normal olarak kabul edilmiştir. "...şirin, tattuu uykuğa berilgen." (s. 3.) Bu cümledeki "şirin ve tatlı" kelimeleri aynı anlama gelmektedir. Hikayenin orijinal metninde 20. sayfada sıra noktalarla gösterilen kısım, metin Türkiye Türkçesine aktarılırken aynı şekilde alınmıştır. Aktarma sırasında Kırgız kültürüne has kelimeler orijinal haliyle yazılmış, anlamları dipnot halinde verilmiştir. Metnin, Latin harflerine aktarımı sırasında kelimeler orijinal metne sadık kalınarak alınmıştır. Örneğin

“tabak-tabak” ikilemesinin arasına tire işareti konulmuş. Aktarım sırasında aynı şekilde “tabak-tabak” ikilemesinin arasına tire (-) konularak yazılmıştır.

Eserle ilgili önemli bir nokta da eserin Kiril harflerine çevrilmiş metinleriyle orijinal metin arasındaki ciddi kelime ve cümle farklılıklarıdır. Kiril harflerine çevrilen hikayenin orijinal metnine sadık kalınmamış, orijinal metne eklemeler veya metinden çıkarmalar yapılmıştır.

Daha önce Türkiye’de, Kırgız Arap alfabesiyle yazılmış metinler üzerine detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle ‘Erksiz Kündördö’ adlı Kırgız Arap harfleriyle yazılan bu hikayenin bu alanda çalışma yapacak olanlara kaynaklık etmesi ümidiyle.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 YAZARIN HAYATI

1.1 Sıdık KARAÇEV

Kırgızcanın edebi dil olma yolunda emeklediği yıllarda ana dilinde kaleme aldığı şiirleri o sıralarda düzenli olarak Kırgızca yayımlanan gazete ve dergi olmadığından, kardeş dillerdeki gazete ve dergilerde yayımlanan ve böylece ana dilini işleyerek edebi bir dil olma yoluna sokan genç Kırgızların başında Sıdık Karaçev gelmektedir.² Biz Sıdık Karaçev'i Kırgız gazeteciliğinin mihenk taşı olmasının yanında Çağdaş Kırgız edebiyatının oluşup olgunlaşmasında emeği geçenlerin en önde gelenleri arasında değerlendirmekteyiz.³

Hayatı hakkında yapılan çalışmalara göre 1900 yılında şimdiki Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Issık Göl'e bağlı Cıluu-Bulak köyünde doğdu.⁴ Karakol şehrinde hayatını devam ettirmeye başlamış ve Tatarların kurduğu Cedit (yeni tarz) mektebinde ders veren bir öğretmenin evinde hem hizmetçi olarak çalışmış hem de bu öğretmenin görev yaptığı Cedit okulunda okumaya başlamıştır. 1918-1919 yılları arasında Kızıl Ordu'da asker olarak görev alan Sıdık Karaçev, Yedi-Suu bölgesinde ve Buhara şehrinin çevresinde Basmacılar karşı savaşmış, 1919-1922 yılları arasında ise Taşkent'teki askeri okulda öğrenim görmüştür.⁵ 1924 yılında Taşkent'e

(²) Salıcan Cıgıtoev ve Dünyası (hazırlayanlar: Dr. Orhan Söylemez, Kemal Göz) Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:78 Tanıtım Kitapları Dizisi:4 Bişkek, 2006, s. 55.

(³) a.g.e, s. 55. Naklen,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2005, s. 15.

(⁴) a.g.e, s. 55. Naklen,

“Sıdık Karaçev,” Kırgız Sovyet Ansiklopedisi; Mamıtbekov E., “Sıdık Karaçev,” Alaa-Too, 1982, No 8, s. 124-127

(⁵) a.g.e. s. 55.

özel emirle giderek Kırgızca yayımlanmaya başlayan ilk gazete Erkin-Too'nun sorumlu genel sekreterliğinde bulunmuş,1930'lu yılların başına kadar yürüttüğü bu görevden mahalli gazete Kızıl Pahtacı'nın genel sekreterliği görevine tayin edilmiştir. Bir yıl sonra Furunze'ye dönerek Kırgızistan Milli Yayınevi'nde çeşitli görevlerde bulunan Karaçev, 1937 yılında Stalin'in uyguladığı baskıcı politikaların neticesinde, Türkistan coğrafyasında meydana gelen aydın kıyımına kurban giderek tutuklanmış ve aynı yıl idam edilmiştir.⁶

Hayatını ancak genel hatları ile bildiğimiz şairin başta da belirttiğimiz gibi ömrünün bazı dönemleri, karanlıkta kalan, araştırılmayı bekleyen konular arasındadır. Örneğin, S. Karaçev'in nasıl bir ailenin ferdi olarak dünyaya geldiği, Karakol'a nasıl gelip Tatar okuluna nasıl girdiği ve bu okulda kaçınıcı sınıfa kadar okuduğu belli olmadığı gibi, 1916'da Çin'e yapılan büyük göçe katılıp katılmadığı, Kızıl Ordu'da hangi görevlerde bulunduğu, askeri okuldan ayrıldıktan sonra Kömök gazetesinin yazı kadrosuna katılmasının gerçek mi yoksa tahminlerden mi ibaret olduğu gibi sorulara bugün bile tam manasıyla doyurucu cevaplar bulmakta zorlanıyoruz.⁷ Maalesef, uzun yıllar halk düşmanı suçlamasıyla karalanarak eserlerinin veya isminin herhangi bir yayın organında kullanılmasının yasaklanmasından dolayı merhum hakkında günümüze ulaşan bilgi çok azdır.⁸

Sıdık Karaçev hakkında rastlayabildiğimiz bütün bilgileri A. Tokambayev'in "Enenin Tili" (Turmuş Küzgüsü, 1996), S. Sasıkbaev'in "Adabiyatımız telçikne cıldar" (Kırgızistan Madaniyatı, 1981, 3,10), K. Karasev'in "Baştan ötkön macaralar" (Ala-Too 1988, No 9) adlı hatıralarında buluyoruz.⁹

A. Toktomuşev o yılları anlattığı hatıralarında "Sıdık Özbekçe'ye, Uygurca'ya ve Kazak diline hakimdi, Tatarca'yı ve Rusça'yı ise ana dili gibi bilirdi" satırlarıyla temas ettiği Karaçev hakkında "Pravda'nın baş

⁽⁶⁾ a.g.e. s. 55, 56.

⁽⁷⁾ a.g.e. s. 56.

⁽⁸⁾ a.g.e. s. 56.

⁽⁹⁾ a.g.e. s. 56.

makalelerinin tamamını, Rusça yazılan felsefi ve siyasi yazıların çoğunu Sıdık çevirirdi, o eline aldığı metni çevirir çevirmez hemen kopya edilmesi için katiplere verir ya da daktiloya verirdi” diye yazmaktadır.¹⁰

O günleri günümüze yansıtan hatıra kitaplarına göre edebi dilimizin kurucularından olan şairin Kırgızcanın işlenmesi için yaptığı çalışmalar büyük zorluklar ve mücadele içinde geçmiştir. Örneğin Kırgızca ilk gazete olan Erkin-Too'nun ilk beş sayısı Taşkent'te diğer kardeş dillerde yayımlanan (Kazakça, Özbekçe, Tatarca) gazete ve dergilerin matbaalarında basılmıştır.¹¹ S. Karaçev, 1919 yılında Alma ata'da yayımlanan Kömök gazetesinin yazı işlerinde bizzat çalışarak gazetecilik konusunda edindiği tecrübelerini Kırgız gençlere aktarmıştır.¹² Merhum tarafından çeşitli konularda kaleme alınan makalelerinin bir kısmı 'Okuu Kerek, Biz kaçan adam bolobuz', vb. 1918-1919 yılı arasında Kömök gazetesinde yayımlanmıştır. Erkin-Too'nun 1924-1934 yılları arasında yayımlanan sayılarında Karaçev'in çeşitli konularda yazdığı makalelerine rastlamaktayız. Bu makaleler en başta yazıldığı devrin fikir hayatını, siyasi ve içtimai durumunu günümüze yansıtan tarihi ve edebi eser mahiyetinde değerlendirilebileceği gibi, milli gazeteciliğimizde Kırgızca kaleme alınan ilk ciddi yazılar olması bakımından ve milli yazı dilimizin nasıl oluşmaya başladığını, dahası dilimizin o günlerden bu günlere gelinceye kadarki gelişim devresini göstermesi açısından da önemli sayılabilecek makalelerdir.¹³

Kırgızistan Yazarlar Birliği'nin I. Genel Kurul toplantısına katılan Aalı Tokombayev, konuşmasında: “Karaçup 1918'den itibaren yazmaya başladı. Tatarca kaleme aldığı eserlerinde Pantürkizm ideolojisini işleyen Sıdık'ın eserlerinden uzun uzadıya misaller getirmeden örnek olarak onun eserlerinde kullanmış olduğu “Ah, milletim” kelimesini buradan söylemek kafi gelir. O, “Ah, milletim” derken bütün Türk dünyasını, Pantürkizm ideolojisini

(¹⁰) a.g.e. s. 59.

(¹¹) a.g.e. s. 57.

(¹²) a.g.e. s. 57.

(¹³) a.g.e. s. 61.

kastediyordu” diyerek Karaçev’i şikayet etmiştir. (Kızıl Kırgızistan, 1934, 22 Nisan).¹⁴

Elbette, Sıdık Karaçev’in yazdığı ilk eserlerin tamamını Tatarca kaleme aldığı fikri tamamıyla yanlıştır. 1919-1924 yılları arasında Karaçev tarafından kaleme alınan hikayeler Tatarca idi, fakat şair tarafından kaleme alınan bazı makaleler ve şiirlerinin bir kısmının Kırgızca yazıldığı ve bu hali ile gazete ve dergilerde yayımlandığı şüphesizdir. Diğer taraftan Aalı Tokombayev, Sıdık’ın “Pantürkizm ideolojisini” benimseyen eserlerinin isimlerini, hangi tarihte nerede yayımladığını söylemediği gibi uzun uzadıya misaller getirip Pantürkizm ideolojisini savunduğunu iddia ettiği şiirleri okuyup şiirlerin neresinde Türkçülük akımı olduğunu da açıklama gereği duymamış, sadece şairin “Ah milletim” sözünü misal olarak vermiştir.¹⁵

Tatarca’yı herhangi bir konuda edebi nitelikte yazı yazacak kadar iyi bilen Sıdık Karaçev’in elbette ki o zamana kadar gelişmiş olan ve batıdan giren türlerin ve Tatar halk edebiyatına ait örneklerin bir potada eritilmesiyle meydana gelen Tatar edebiyatına ait eserlerden, o yıllarda Kazakça olarak yayımlanan kitap, gazete ve dergilerden ideolojik açıdan etkilenmesi kaçınılmazdı.¹⁶

Sıdık Karaçev yaşamış olduğu devirde verdiği eserlerle Kırgız nesrinin mihenk taşı olarak da büyük ün kazanmıştır. Zaten Karaçev tarafından verilen gerek nesir gerekse nazım türünde eserler tam manasıyla eleştirel bir bakış açısının süzgecinden geçirilecek olursa merhumun nazım türünde vermiş olduğu eserlerle karşılaştırıldığı zaman nesir türünde vermiş olduğu eserlerin hem teknik açıdan hem de okuyucu üzerinde gösterdiği tesir açısından daha başarılı olduğu söylenebilir. Edebiyatımızın nesir türündeki ilk eseri de Sıdık Karaçev’e aittir. Biz Karaçev’i milli edebiyatımızın nesir türünde eser veren ilk kalemi olarak rahatlıkla değerlendirebiliriz.¹⁷

(¹⁴) a.g.e. s. 61.

(¹⁵) a.g.e. s. 61,62.

(¹⁶) a.g.e. s. 64.

(¹⁷) a.g.e. s. 65.

“Erksiz Kündördö” adındaki kısa hikayesi yayılanır yayınlanmaz genç yazar Satıbaldı Naamatov tarafından son derece sert bir üslupla tenkit edilmiştir. Canı madaniyat Colunda dergisinde yayınlanan yazısında Naamatov, adı geçen eserin yeni kurulan düzeni ve bu düzenin gereklerini görmezden gelen, feodal sistemi savunan, toprak ağalarını memnun etmek amacını taşıyan bir kalemden çıktığını ifade eden cümlelerle Sıdık Karaçev’i sert bir şekilde eleştirmiştir.¹⁸

Bu makalenin yankıları geniş olmuş, Sıdık Karaçev’in eserine, devrin ideolojisine rağmen kaleme alınan, feodalizmi savunan “muzır eser” yakıştırmaları yapılmıştır.¹⁹

Maalesef Karaçev, bu günlerde yaratıcılık gücüne dayana orijinal eserler ortaya koyamamış, korktuğundan herhangi bir suçlamaya maruz kalmamak için çoğunlukla Kırgız Türkçesine yeni eserler çevirmekle meşgul olmuştur. Fakat fazla ömrü süremeyen merhum, devrin yargı organları tarafından ne zaman hapse atılacağını, sorgulanmaya ne zaman alınacağını bilemeden korku içinde geçirdiği günlerden birinde kanlı değirmenin taşına, bu değirmende öğütülen ve adı bilinmeyen binlerce taneden biri olarak atılmış, Karaçev’in ömrü 1937 yılında noktalanmıştır.²⁰

(¹⁸) a.g.e. s. 67. Naklen,

Satıbaldı N. Erksiz Kündördö, Canı Madaniyat Colunda, 1928, No 5, s. 41-43

(¹⁹) a.g.e. s. 67,68. Naklen,

Kırgızistan KP BK’ga Karaştuu Partiya Tarihinn Arhivi. 10. Oc. delo No 402, s. 27.

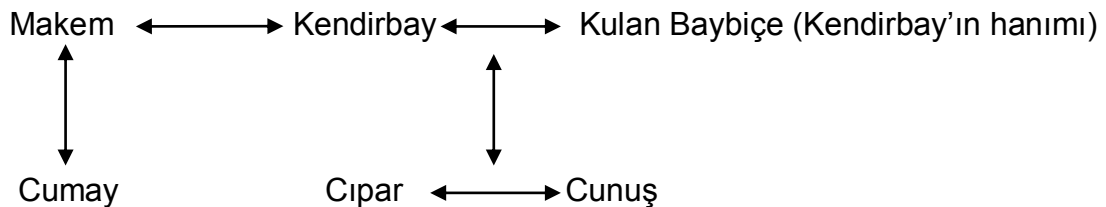
(²⁰) a.g.e. s. 72.

İKİNCİ BÖLÜM

2 İNCELEME

2.1 Eserin Tahlili

2.2 Şahıs Kadrosu

Cunuşun arkadaşları (atlılar)

Köylüler

Üyöz

Makem'in çocukları (Carkınay, Capar)

Makem'in üç hanımı

Tınım-Seyit

Olay örgüsündeki ana kahramanlar Makem, Kendirbay, Cunuş ve Cıpar'dır. Diğer kahramanlar olay örgüsü içerisinde belirli bölümlerde geçen dekoratif unsurlar olarak karşımıza çıkar. Olay örgüsü içerisinde dikkati çeken en önemli unsur aşk unsurudur. Bundan dolayı bu hikayenin en önemli kahramanları Cıpar ve Cunuştur denebilir.

Mamırbay: Hikayenin önemli kahramanlarından biri olan Mamırbay zengin soylu bir aileden gelmektedir. Halkın nazarında sözü dinlenen, ağalığıyla meşhur bir şahsiyettir. Mamırbay, halk içinde her ne kadar itibarlı bir şahsiyet olsa da yazarın bakış açısıyla değerlendirildiğinde mal biriktirme heveslisi, paraya düşkün bir karakter olarak sunulmuştur. Mamırbay'ın

yaptığı hiçbir iş karşılıksız değildir. Bu yönüyle o, daha hikayenin başında okuyucunun gözünde küçültülmeye çalışılmıştır.

“Maken’in üç yüz kadar atı, üç bin kadar koyunu, yirmi beş devesi olup, kendisinin demesine göre zar zor bir hayat sürüyormuş. Öyle olsa bile Maken mal biriktirmekten, başa baş, hayvana hayvan eklemekten geri durmuyordu. Her düşündüğünden, başkaları için biçtiği başlık parasından, verdiği hükümlerden Maken daha fazlasını almayı hiçbir zaman aklından çıkarmadı. Atlarının beş yüze, koyunlarının atlarından daha çok çoğalmasına o, her zaman hazırlıklıydı. “bitmez tükenmez” mal varlığını daha çoğaltmaya her zaman istekliydı.” (s.12.)

Makem, dindar bir karakter olarak sunulmuşsa da onun bu dindarlığı ideal bir müslümanı yansıtmamaktadır. Yazar, Mamırbay’ı fakir fukaraya “hayır” düşüncesiyle yaptığı yardımlar da bile çıkar gözetken kurnaz bir karakter olarak sunmuştur.

“Fakir fukaralara zengin olanlar yardım etsin, hadisini gerektiği gibi yerine getirmeye çalışır, fakirlere koyunlarının, atlarının ve büyük baş hayvanlarının sütünden içmesi için müsaade eder, onlara kötü günlerinde kol kanat germeye çalışırdı.

-İnsanlara para harcıyıp, boş yere masraf etmektense, sütünü içecek hayvan veririm, hem hayvanlar bakılmış hem de ekinler ekilmiş olur, değil mi?” (s.12.)

Fakir halk, Mamırbay’ın yardımlarından hoşnut olsa bile yazarın gözünde okuyucuya sunulan Mamırbay karakteri olumsuzdur. Bu tutum, yazarın kahramanları arasında tarafı davrandığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mamırbay hikayede kötülerini temsil eden bir tiptir ve hikayenin sonunda cezalandırılmış Kalmaklar tarafından öldürülerek hak ettiğini bulmuştur. Kötülerin cezalandırılması bizdeki Tanzimat romanlarını hatırlatan bir durumdur.

Kendirbay: Kendirbay da Mamırbay gibi dindar bir karakter olarak karşımıza çıkıyor. Mamırbay hacca gitmeye niyetli, Kendirbay’ın ise hacı ve

dindar, aynı zamanda olumsuz birer tip olmaları dikkat çekicidir. Kendirbay halk arasında büyük bir alim ve veli bir insandır. Bu yönüyle o, halkın nazarında saygı duyulan bir şahsiyettir.

“Kendirbay Hacı cahil insanlar topluluğu için büyük bir veliydi. Onun veliliğini, kerametlerini gördüm diyenler az değildi. Bunu kendi gözleriyle gören tüm benliğiyle inanan sevenleri bir hayli fazlaydı.” (s. 31.)

Kendirbay'ın dini kendince yorumlayarak insanları cennetlik yapması, onun halkın cahilliğinden faydalandığının bir göstergesidir. O, her zaman halkın dini duygularını istismar etmekle birlikte dini hafife alır bir tutum içerisinde.

“-Mekke'ye gitmese de, zemzemden tadıp, hurmadan bir parça yiyen kişi cehenneme gitmez. Allah ne kadar günahı olsa da affeder, diye bayağı bir insanı kismetli, cennetlik yapardı. Birçoğunun “cennet” deyince ağızlarının suyu akar, sımsıcak cennet kızlarını kucaklayıp alacaklarına inanırlardı.” (s. 31.)

Kendirbay, dini mevzularda insanların isteklerine göre hareket etmektedir. Bu yönüyle o, bir din adamı kimliğiyle değil, dini kendi çıkarları için kullanan biridir.

“Kendirbay Hacı kazancının güzel olduğu bu zamanlarda tamamen değişirdi. Çocuk gibi neşeli olur güzel meselelerden konuşurdu. Her kimle karşılaşsa iki eliyle selamlaşır onlara gönüllerini hoş eden güzel sözler söyleyerek onları allayıp pullardı. Evine gelenlere hürmet edip, onların dediklerine hiç karşı çıkmaz, herkese “tamam” derdi.” (s. 34.)

Kendirbay'ın hikayede vurgulanan bir yönü de kurnazlığıdır. Bu kurnazlık, ilmi meselelerde kendisiyle tartışmak için gelen alimleri alt etme noktasında ortaya çıkan bir durumdur.

“Böyle cesur insanlarla Hacı'm onu bunu tartışıp, ailesinin gözü önünde kadınların hayız meselesi üzerinde dururdu. Diğer zavallı imam, ailesinden utanıp konuşmadan, yenildiğini fark edemeden oturduğu yerde kalırdı.

Bu şekilde gelen birçok imamı tartışarak yenmiş, onları utanç içinde bırakarak iyice meşhur olmuştu. Semerkand, Kokand, Ancıyan gibi yerlerden

gelen hocalar, imamlar Kendirbay ile yüz yüze gelip tartışmaya cesaret edemezlerdi.” (s. 30.)

Yazarın, Kendirbay'ın meşhur olmasındaki sebebi onun kurnazlığına bağlaması önemlidir. Hikaye boyunca olumsuz bir karakter olarak sunulan Kendirbay'ın alimliğinden ziyade kurnazlığı ile ön plana çıkması yazarın onu küçük düşürmek istemesinden kaynaklanmaktadır denebilir.

Cıpar, henüz on yedi yaşında ve Kendirbay'ın en sevdiği kızı olmasına rağmen babası tarafından şöhret uğruna altmış üç yaşındaki Mamırbay'a verilmiştir. Evlilik konusunda kızına hiç söz hakkı tanımayan Kendirbay ona mutluluğu çok görmüştür. Kendi şöhreti için kızını kurban eden zalim bir karakter ve hikayedeki kötülerden biridir.

Kendirbay da Mamırbay gibi cezalandırılmış, Kendirbay'ın hikayenin sonunda kaçakçı olduğu ifade edilmiştir. Aslında bir din alimi olan Kendirbay'ın kaçakçı olması, imamlığı gerçekten samimi bir şekilde yapmadığını ortaya koyması açısından önemlidir.

Cıpar: Cıpar, bu hikayenin en önemli kahramanı olarak karşımıza çıkar. O küçük yaşlardan itibaren sürekli okumakla meşgul olmuş, iyi bir eğitim almış genç ve güzel bir kızdır. Babasının en çok sevdiği çocuğu olmakla birlikte çevresi tarafından da çok sevilen bir insandır. O, insanlara yardım etmeyi seven, mütevazı ve merhametlidir. Yazar tüm hikaye boyunca Cıpar'la ilgili hiçbir olumsuz yargıda bulunmaz. Bu yönüyle Cıpar hikayedeki iyileri temsil eden yüceltilmiş bir karakterdir. Cıpar, yazara göre bir zavallıdır ve bu zavallılık hikaye boyunca vurgulanır. Bu zavallılığın altında yatan asıl sebep Cıpar'ı okuyucuya acındırmak, onu bu hazin sona sürükleyen anne babasına, Mamırbay'a ve nihayetinde yazara göre evlilik noktasında insanı zehirleyen bir unsur olan gelenek göreneklere, lanet ettirme amacıdır diyebiliriz.

Cıpar, okuduğu kitapların tesirinde sevme ve sevilme hislerinin iç dünyasında fırtınalar kopardığı ve bir gün bu hislerin kurbanı olmuş bir karakterdir. Onun en büyük suçu aşık olmaktır ve bu aşk onun sonunu hazırlar. Cıpar, aşk karşısında zayıftır. Ahlaki erdemleriyle ön plana çıkan

Cıpar, aşk karşısında bir nebze bu erdemlerinden vazgeçebilmektedir; fakat bu durum karşısında yazar Cıpar'a karşı hoşgörülüdür.

Cıpar'ı her zaman yücelten yazar, Cıpar'ın evlilik konusunda geleneklere sırt çevirerek Mamırbay'la evlenmek istememesi ve Cunuş'la kaçma girişimlerinde bulunması karşısında herhangi bir yorumda bulunmaz. Cıpar'ın bu davranışları karşısında kararı okuyucuya bırakır bir tavır içerisinde.

Yazarın Cıpar'ı savunduğu bir gerçektir. Bununla birlikte toplumun evlilik konusunda geleneklere bağlılığı ve bundan doğabilecek tepkileri en aza indirme düşüncesiyle yazar, Cıpar'ın epleri, anne-babası ve Mamırbay'ın tepkilerini hikayede belirtmiştir.

“Merhametsiz, taş kalpli anne-babası dinlemedi. Gözbebekleri olan tek kızlarını dördüncü eş olarak vermekten utanmadılar. Ağlatarak, gönlünü kırarak zorla gönderdiler. Cıpar'ın hayatı boyunca köle olarak yaşamasına göz yumdular.

Bizi herkese rezil ettin. İnsanların yüzüne şimdi hangi yüzle bakacağız. Atalarımızın geleneğini bozdun. Yüzümüzü kara ettin. Diye Cıpar'ı tehdit ettiler. Sevdğiyle kaçmasını,

-Namus, ölüm olarak düşündüler. Çoğu insanı zehirleyen eski hayatın eski gelenek görenekleri onları da zehirlemiş, baş eğdirip kendisine esir etmişti.” (s. 86.)

Yazar'ın hikaye boyunca Cıpar'ı bir zavallı olarak göstermesi, anne-babasının onu Mamırbay'a utanmadan dördüncü eş olarak vermesi, Mamırbay'ın onunla evlendikten sonra Cıpar'a karşı kötü muamelede bulunması gibi argümanları kullanması, Cıpar'ın her ne kadar geleneklere karşı gelmiş olsa da okuyucu karşısında onu temize çıkarma girişimleridir denebilir.

Nihayetinde Cıpar'ın, kaygan bir zeminde sürdürdüğü aşkı uğruna, kayalıklardan kayarak düşüp ölmesi onun masum aşkının bir ispatı olarak sunulmuştur.

Cıpar, başına gelen bunca kötü hadise ve olay karşısında itidali elden bırakmamış, kaderiyeci bir tutum sergilemiştir. Onun vazgeçemediği tek şey uğruna öldüğü 'aşk'tır.

Cunuş: Fakir bir ailenin oğlu olan Cunuş eğitim almış, kendini yetiştirmiş, okumaya meraklı bir kişiliktir. Arkadaşı Tınım Seyit'in Cunuş'un okuma alışkanlığı kazanmasındaki rolü büyüktür. Dönemin en önemli akımlarından biri olan 'zamana' akımını benimsemiştir. Okulunu bitirdikten sonra yeni tarzda eğitim veren bir öğretmen olmuştur. Öğrencileri ve çevresi tarafından oldukça sevilen Cunuş halk arasında da değerli bir konumdadır. Ona bu değeri kazandıran en önemli unsur verdiği yeni tarz eğitimidir. Cunuş da Cıpar gibi okuyucunun nazarında yüceltilen bir karakterdir denebilir. Ağırbaşlılığı, bilgili olması, güzel şarkı söylemesi gibi meziyetleriyle o, yüceltilmektedir. Eski tarz eğitim veren imamların zorbalığına uğrasa da yolundan dönmeyen, pes etmeyen idealist biridir. Öğretmen Cunuş'a bakıldığında, Kırgız ulusunun yüz akı ve bütün bir dünyaya mal olmuş Cengiz Aytmatov'un Öğretmen Duyşen'ini görüyor gibi oluruz. Hem Cunuş hem de Duyşen birbirine benzemektedir. Her ikisi de idealist, eğitim sevdalısı, karşılarına çıkan zorluklara sonuna kadar göğüs geren öğretmenlerdir. Cengiz Aytmatov'un bu hikayeyi okumuş ve etkilenmiş olması hiç de uzak bir ihtimal değildir diyebiliriz.

Cumay: Çoban olan Cumay, bu hikayede iyileri temsil eden karakterlerden biridir. Hikayede önemli bir yer teşkil etmez. Cumay da Cıpar gibi Kendirbay'ın elinde bir mahkumdur ve o da zulme uğrar. O, Cıpar'ın dert ortağıdır. Ona değer veren bir tek Cıpar vardır. Bundan dolayı o da Cıpar'ı sever ve Cıpar'ın çektikleri karşısında üzüntü duyar. Cumay'ın hikayedeki en önemli yönü Cıpar ile Cunuş'un hikayenin sonuna doğru tekrar görüşmelerinde bir aracı olmasıdır.

Kulan bay-biçe: Kızı Cıpar'a karşı son derce şefkatli ve yumuşak olan Kulan-baybiçe, kızının Mamırbay'la evlenmesine hiç ses çıkarmamıştır. Hatta yazarın ifadesiyle gaddarane bir davranış sergileyerek on yedi yaşındaki kızını, altmış bir yaşındaki Mamırbay'a verilmesine, kızının hürriyetinin elinden alınmasına razı olmuştur. Bu yönüyle o, hikayede ilk geçtiği bölümde

iyileri temsil ederken, evlilik konusundaki bu tutumuyla kötülerin safına geçmiştir. Karakter olarak hikayedeki tek değişken kişidir. Sonuç olarak, Mamırbay, Kendirbay, Kulan-baybiçe kötüler; Cıpar, Cunuş ve Cumay da iyileri temsil etmektedir.

Hikayede sadece isimleri geçen dekoratif unsurların, hikayeye herhangi bir etkisi olmamıştır.

2.3 Olay Örgüsü

1.bölüm: Hikaye uzun bir tabiat tasviriyle başlıyor. Buradaki tabiat bir fon olarak değil canlı, yaşayan, konuşan bir tabiattır. 2.bölüm: Mamırbay'ın köyünün tanıtıldığı bölümdür. 3. bölüm Kendirbay'ın tanıtılması, Mamırbay'ın Cıpar'ı Kendirbay'dan istemesi, Cıpar ve Mamırbay'ın nişanlanması. 4. bölüm: Cıpar'ın tanıtılması ve Cıpar'ın Cunuş'la karşılaşması. 5. bölüm: Cıpar'ın arkadaşlarıyla birlikte düğüne gitmesi ve düğünde Cunuş ile karşılaşp birbirlerine aşık olmaları 6. bölüm: Cunuş'un tanıtılması ve onun halk arasındaki değerinin anlatılması. 7. bölüm: Cıpar'ın Mamırbay'la evlenmesi. 8. bölüm: Cıpar'ın Cunuş'la kaçmak istemesi, Kırgız Rus savaşı ve Cıpar'ın ölmesi anlatılmıştır.

Olay, uzun bir tabiat tasviriyle başlamaktadır. Bu hikayede olay örgüsü son derece basittir. Olay örgüsünü var eden unsur Mamırbay'ın dördüncü kez evlenmek istemesi ve bu isteğini gerçekleştirmek için Kendirbay'ın kızı Cıpar'ı istemesidir. Her ne kadar Kendirbay kızını Mamırbay'a vermeye razı olsa da kızı Cıpar bu duruma hiç razı değildir ve çaresizlik içindedir. Cıpar'ın çaresizliğinin sebebi gelenek ve göreneklerin kızlara evlilik konusunda söz hakkı tanımamasıdır. Cıpar gittiği bir düğün töreninde Cunuş'la karşılaşır ve birbirlerine aşık olurlar. İki genç birbirlerini sevseler de evlenmeleri hiç mümkün değildir. Cıpar'ın altmış bir yaşındaki Mamırbay'la kesinlikle evlenmek istememesi ve Cunuş'la kaçarken ölmesiyle sonuçlanan basit bir yapıya sahip bir hikaye.

2.4 Konu ve Muhteva

Hikayedeki en önemli konu görücü usulüyle evliliğin getirdiği felakettir. Kızların evlilikte söz sahibi olmamasını eleştiren; fakat bu eleştiriyi dolaylı yollardan yapan bu hikayenin temelinde bir aşk öyküsü vardır. Aşk öyküsü ön plana çıkmış gibi gözükse de asıl vurgulanan görücü usulüyle yapılan evliliklerin nasıl bir felakete yol açacağı meselesidir. Hikayede görücü usulüyle evliliğin temeline yerleştirilen temel unsur gelenek göreneklerdir. Eğer evlenecek kız bu evliliği istemez de karşı çıkarsa geleneklere sırt çevirmiş olur ki bu da toplumca hoş görülen bir davranış değildir. *Aslında, Kendirbay için Cıpar'ın razı olup olmaması, sevip sevmemesinin hiçbir önemi yok. Anne babası razı olduktan sonra, kızın düşüncesini sormak aptallıktır.*

Bu iş, atalardan gelen bir gelenek. Hiçkimsenin, hiçbir zaman bozamayacağı bir kanun. Eğer bu işten bir an bile cayacak olsan, halka, akrabalarına, geleneklerine sırt çevirdiğini gösterir. (s. 38.)

Cunuş ile Cıpar'ın aşklarında aşamayacakları en önemli nokta da bu gelenektir. Bu yüzden Cıpar, hikayenin sonunda gelenek kurbanı bir genç kız olarak karşımıza çıkar.

Hikayede aşk unsuru çok çabuk başlamış ve gelişmiştir. Bizim ilk görüşte aşk dediğimiz hadise bu hikaye için de aynen geçerlidir. Cunuş ile Cıpar daha ilk görüşmelerinde birbirlerine aşık olmuşlardır. Bu yönüyle hikayedeki aşk gerçekçi bir aşk olmaktan ziyade hikayenin temelini oluşturan görücü usulü ile evliliğin olumsuz neticelerini ortaya koymak için oluşturulan bir aşktır.

Aşıkların karşısında onların bir araya gelmesini engelleyen karşı güçler Kendirbay, Mamırbay ve Kulan Bay-biçe'dir.

Eserdeki önemli konulardan biri de eğitim meselesidir. Burada dikkati çeken husus eski ve yeni eğitim sistemlerinin karşılaştırılması ve okuyucunun bunları kıyaslama şansı bulmasıdır. Sıdık Karaçev'in de Tatar okullarında okumuş olmasının etkisiyle, hikayede yeni tarz eğitim veren bu okulların, eğitimi kalite olarak artırdığına vurgu yapılmıştır. Bu vurgu, eski eğitim

sisteminde dört beş yılda ancak yarım yamalak öğrenilen okuma yazmanın, yeni tarz eğitim sisteminde dört beş ayda öğrenilmesi şeklinde ortaya konulmuştur. Yeni tarz bu okulların Kırgız halkı tarafından çabucak benimsendiği de vurgulanmıştır. Diğer taraftan eski usul eğitim veren imamların gözden düşmeye başlaması onları tedirgin etmiştir. Halkın teveccühünü kazanan Cunuş'un önünü kesmek için harekete geçen imamlar bu girişimlerinde bir nebze başarılı olsalar da istediklerini tam manasıyla elde edememişlerdir. Karaçev'in, imamların Cunuş'un önünü kesmede kullandığı rüşvet unsurunu da burada kullanması, kokuşmuşluğu ortaya koyması açısından bilinçli yapıldığı izlenimini veriyor.

Bir diğer konu ise Çarlık Rusya'sı dönemindeki toprak ağalarının ve zenginlerin cahil halkı sömürmesi meselesidir. Mamırbay ve Kendirbay bir bakıma bu dönemin toprak ağalarını temsil eder keyfiyettedir. Onların hem inanç hem de iş gücü noktasında cahil halkı nasıl kullandığı ve sömürdüğü yazar tarafından hikayede açıkça ortaya konmuştur. Ne gariptir ki Sıdık Karaçev bu hikayesi göz önünde bulundurularak, toprak ağalarını ve zenginleri övdüğü gerekçesiyle suçlanmış, birbirini takip eden bu suçlamalar neticesinde 1937 yılında idam edilerek öldürülmüştür. Halbuki hikaye baştan sona dikkatlice okunduğunda, S. Karaçev'in toprak ağalarını ve zenginleri övmediği gibi onları eleştirdiği ve tasvip etmediği de görülecektir.

Yazarın üzerinde durduğu bir başka konu da Kırgız-Kazak ve Rus halklarının beraberce, dostça yaşadığı bir ortamda, ne olup da birbirleriyle savaşmaya başladığı konusudur. 1916'da yaşanan bu hadisede Kırgızlar bugünkü Doğu Türkistan topraklarına göç etmek zorunda kalmış, birçok Kırgız yollarda, açlıktan ve hastalıktan ölmüştür. Büyük Göç olarak tarihteki yerini alan bu hadisenin de sebeplerini sorgulayan S. Karaçev, bu konuya hikayede bir açıklık getirmez.

Bir diğer önemli konu da halkın dini duygularının istismar edilmesidir. Cahil halkın, din istismarcılığı yapan sözde imamların elinde, dini duyguları kullanılarak üzerinden çıkar sağlanan birer meta haline getirilmesine de göndermelerde bulunulmuştur.

2.5 Zaman ve Mekan

Hikayede olayların geçtiği zaman tam olarak belli değildir. Kırgızların “Büyük Göç” hadisesine değinilmiş olması olayın bir bölümünün 1916 yılında geçtiğini kanıtlar niteliktedir. Bu tarihten önce Cıpar’ın Mamırbay’la bir yıllık evliliği de söz konusudur. Cıpar’la Cunuş’un tanışması ve zaman zaman görüşmeleri de söz konusu olduğunda olayların 1914 yılında başlayıp yazarın Cunuş’la Fergana vadisindeki son görüşmesinin tarihi olan 1923 yılında bittiği anlaşılmaktadır. Hikayedeki zaman, ileriye giden bir zamandır.

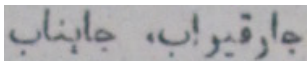

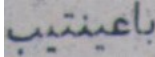
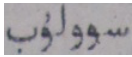
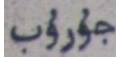
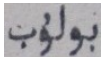
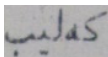
Hikayede birçok mekan adı geçse de olaylar genellikle Mamırbay ve Kendirbay’ın köylerinde geçmektedir. Mamırbay’ın köyü “S” bölgesindedir. Kendirbay’ın ise yazları gittiği “C” yaylası vardır. Cıpar’la Cunuş’un sürekli bulunduğu Toplu Kamış bölgesi de hikayede önemli bir yerdir. Yine önemli yerlerden biri de göl kenarıdır. Bu gölün Issık-Köl olduğu muhtemeldir. Zira Kırgız Rus savaşının başlamasıyla Issık-Köl adı hikayede geçmektedir. Cunuş’un büyüdüğü şehir belirtilse bile adı söylenmemiştir. Kırgızların Büyük Göç’ü sırasında konakladıkları Sarı Caz da önemlidir. Turfan, Tekes gibi yerlerin adı geçmektedir. Ayrıca Cunuş’un en son çalıştığı yer Fergana vadisi de adı geçen yerlerden biridir. Cıpar’ın kayarak düşüp öldüğü yer olan Alaygır Saykal olayların bir bölümünün geçtiği yerdir. Hikayede en önemli yer ‘göl’dür. Kimi zaman hür bir hayatın yaşandığı, kimi zaman da esaret hayatının yaşandığı yerdir burası. Göl insan iç dünyasına göre bazen neşeli bazen de neşesiz bir görüntü içerisindedir.

2.6 Dil ve Üslup

Eserin dil ve üslupla ilgili tahliline geçmeden önce Kırgız Arap harfleriyle yazılan hikayenin dil özelliklerine değinmenin, eserin yazıldığı dönemin yazı dili özelliklerini bir nebze ortaya koyması açısından faydalı olacağı kanaatindeyim. Aşağıdaki açıklamalar doğrultusunda verilecek örnekler orijinal metinden ve sayfa numaralarıyla verilmiştir.

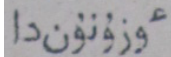
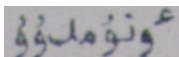
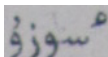
1. Kırgızca zarf fiil eki (l**p**) şeklinde olmasına rağmen hikaye metninde zarf fiil eki istisnasız (l**b**) şeklinde kullanılmıştır.

Örnekler:

	s. 3.	“carkırab, caynab”
	s. 5.	“talıb”
	s. 5.	“bagıntıb”
	s. 6.	“soolub”
	s. 7.	“cürüb”
	s. 27.	“bolub”
	s. 78.	“kelib”

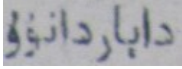
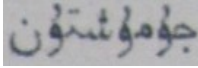
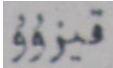

2. “و” hem “o”, hem “ö” sesi için kullanılır. Eğer kelimenin önünde (inceltme işareti) işareti varsa o zaman “ö” okunmaktadır.

Örnekler:

	s. 9.	“oro”
	s. 11.	“özününde”
	s. 11.	“ötümdü”
	s. 11.	“sözü”

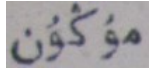
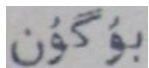
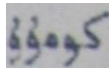
3. “ۇ” hem “u” hem “ü” sesi için kullanılır. Eğer kelimenin önünde “ ” hemze (inceltme işareti) varsa o zaman “ü” okunmaktadır.

Örnekler:

 s. 9.	“dayardanuu”
 s. 9.	“cumuštun”
 s. 9.	“kizuu”
 s. 11.	“üyöz”

4. Ancak inceltme işareti konulmayan ve karışıklığa sebep verilebileceğini düşündüğümüz bazı kelimelerde ise, (işaretler bazı kelimelerde hem “ ” hem “ ” harfi) yakınlarında bulunan seslerin özelliklerine göre kalın veya ince olarak okunabilmektedir.

Örnekler:

 s. 11.	“muñun” burada (geniz ñ) sesinin özelliğinden dolayı harfi, kalın olarak okunmaktadır.
 s. 9.	“bügün” kelimesinde ise sesinden dolayı ince okunmuştur.
 s. 9.	“kömüü” kelimesinde de sesinden dolayı ince okunmuştur.

5. Kırgızcada “de, da” bağlacı ayrı yazılmasına rağmen hikayede ayrı yazılmayıp bitişik yazılmıştır. Bu durum hikayenin yayımlandığı bu dönemde bu bağlacın bitişik yazıldığı fikrini akla getirmektedir.

Örnekler:

	s. 35.	“Üç kızında ayabay”
	s. 35.	“Andan çonduda ayabaymın”
	s. 41.	“catkan kunda”
	s. 4.	“küçönüb bolsoda”
	s. 5.	“tabiyatda”
	s.11.	“korkubda”
	s.11.	“caltanıbda”

Yukarıdaki örneklerde dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: “da” bağlacı her ne kadar kendinden önceki kelimeye bitişik yazılsa da kendinden önceki harfe bitişik yazılmamıştır.

“tabiyatda” kelimesinde Arap harflerinin yazılış kurallarına göre “ت” harfinden sonra gelen “د” harfinin bitişik yazılması gerekirdi. Sonuç olarak bağlaç olan “da” kendinden önceki kelimeye bitişik yazılsa da kendinden önceki harfe bitişik yazılmamıştır. Yukarıdaki örneklere bakıldığında bu durum görülecektir. Bu şekildeki kullanımı “de,da” bağlacının “de, da” hal ekiyle karıştırılmaması içindir şeklinde düşünebiliriz.

Örnekler:

s. 5. “alda kayda” Bu örnekte “da” hal eki kendinden önceki harfe bitişik yazılmıştır.

2.7 Hikayedeki Yabancı Kelimeler

Bu bölümde hikayedeki Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin Kırgızcadaki kullanımlarıyla ilgili örnekler verilecektir.

1. Arapça ve Farşçadan alınan kelimelerde genellikle kalınlık-incelik uyumu gözetilmiştir.

	s. 3.	“şoolo” (a)	“Şu’le
	s. 4.	“salam” (a)	“selam”
	s. 4.	“dünüyö” (a)	“dünya”
	s. 4.	“tamaşa” (a)	“temaşa”
	s. 4.	“kabar” (a)	“haber”
	s. 5.	“etiber” (a)	“itibar”
	s. 5.	“duşman” (f)	“düşman”
	s. 6.	“amal” (a)	“amel”
	s. 6.	“kesebet” (a)	“kasebet”
	s. 8.	“kıbıla” (a)	“kıble”
	s. 11.	“ubak” (a)	“vakit”
	s. 11.	“dooron” (a)	“devran”
	s. 14.	“nike” (a)	“nikah”

2. Arapça ve Farşçadan alınan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun gözetilmediği de olmuştur.

	s. 5.	“tabiyat” (a)	“tabiat”
	s. 5.	“adilet” (a)	“adalet”

تارتیب	s. 8.	“tartib” (a)	“tertib”
اره‌کەت	s. 8.	“araket” (a)	“haraket”

3. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde kelime başında ve içindeki “h” sesi genellikle “k” sesine dönüşmüştür.

قىزما	s. 9.	“kızmat” (a)	“hidmet”
مۇقامبەت	s. 12.	“Mukambet” (a)	“Muhammet”
قۇداپ	s. 13.	“kuday” (f)	“huda”
قابار	s. 4.	“kabar” (a)	“haber”

4. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde kelime başındaki ve sonundaki “h” sesi genellikle düşmüştür.

نېكە	s. 14.	“nike” (a)	“nikah”
ۆكۆم	s. 5.	“öküm” (a)	“hüküm”

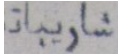
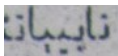
5. Arapça ve Farsçadan hiç değişikliğe uğramadan alınan kelimeler de vardır.

اسمان	s. 4.	“asman” (f)	“asman”
-------	-------	-------------	---------

6. Arapça ve Farçadan alınan bazı kelimeler kalınlık-incelik uyumuna uymasına rağmen, kalınlık-incelik uyumu bozularak alınmıştır.

تارتیب	s. 8.	“tartib” (a)	“tertib”
--------	-------	--------------	----------

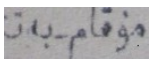
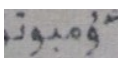
7. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde yanyana gelen iki ünlü arasına “y” sesi girmiştir.

	s. 14.	“şariyat” (a)	“şeriat”
	s. 5.	“tabiyat” (a)	“tabiat”

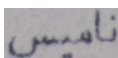
8. Sonu iki ünsüzle biten Arapça kelimelerde iki ünsüz arasına genellikle bir ünlü getirilmiştir.

	s. 11.	“kadır” (a)	“kadr”
	s. 6.	“atır” (a)	“itr”
	s. 5.	“öküm” (a)	“hüküm”

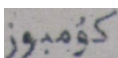
9. Kelime içinde çift “mm” ünsüzü bulunan Arapça kelimelerde ikinci ünsüz “b” ye dönüşmüştür.

	s. 12.	“Mukambet” (a)	“Muhammed”
	s. 12.	“ümböt” (a)	“Ümmet”

10. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde genellikle dudak uyumu gözetilmiştir.

	s. 6.	“namıs” (a)	“namus”
---	-------	-------------	---------

11. Arapça ve Farçadan alınan kelimelerde bazen de dudak uyumu gözetilmemiştir.

	s. 8.	“kümböz” (f)	“günbed”
---	-------	--------------	----------

12. 1298'de yayımlanan bu hikayede 20 kadar Rusça kelime kullanılmıştır. Bu da günümüz Kırızcası göz önünde bulundurulduğunda, Kırızcanın o dönemde Rusçadan çok az kelime aldığını göstermektedir. Hikayede geçen Rusça kelimeler metinde genellikle Kırızca dil kurallarına göre veya değiştirilerek alınmıştır.

Örnekler:

	s.68.	“tilgirem”	r. “telegram”
	s. 67.	“kezit”	r. “gazeta”
	s. 75.	“münöt”	r. “minut”
	s. 49.	“pulan”	r. “plan”

Hikayenin orijinali Kırız Arap alfabesiyle yazılmış ve yüz bir sayfadır. Olay örgüsünün basitliği göz önünde bulundurulduğunda yazarın, olayları tasvir bölümleri içerisinde anlattığı düşünülebilir. Yani eserde tasvir bölümleri çıkarıldığında olay örgüsünün çok az yer kapladığı görülecektir. Yazar, bu yönüyle tam bir tasviridir. Tasvir bölümlerinde bolca sıfat kullanılmıştır. Yazar, tabiatı hikaye kahramanlarından biri gibi sunmuş, en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Tasvir bölümlerinde tabiat, hemen her şey bir devinim halindedir.

Yazar, kimi zaman dili savruk kullanmıştır diyebiliriz. Anlattığı bir mevzuyu biraz sonra tekrarlamış, gereksiz bir tekrara düşmüştür.

“Mamırbay’ın kızı için aracılar gönderip, kendisine damat olma niyetini duyduğunda Hacı sevinçten ne yapacağını şaşırıldı. Mamırbay’dan bir kızını değil, üç kızını da esirgemeyeceğini söyledi.

-Allah için birleştiren dünür, peygamber için birleştiren dost olur. Dünyayı dört dolaşsan da Mamırbay’dan daha iyi bir damat bulamazsın. Kızı iyi bir yere vermek lazım, diyerek gelen aracılardan gönlünü aldı. Onları en

güzel ikramlarla ağırladı. Neşeli bir şekilde konuşurken, Mamırbay'ın niyetini duyduğunda buna çok sevindiğini söyledi.” (s. 35.)

Dönemine göre sade bir dille kaleme alınmıştır. Günümüz Kırgızcası düşünüldüğünde özellikle Arapçadan alınan ve fıkhi meseleleri ifade maksadıyla kullanılan kelimelerin anlaşılması zordur diyebiliriz. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husus da eş anlamlı kelimelerin aynı cümlede birlikte kullanılmasıdır. Bu durum Türkiye Türkçesi için anlatım bozukluğu olsa da Kırgız Türkçesi için bir dil kusuru olarak görülmemektedir. Hikaye Türkiye Türkçesine aktarılırken eş anlamlı kelimelerden birine anlam verilerek aktarılmıştır. Bunun için hikayenin orijinal metninden alıntı yapılmıştır.

...şirin, tattuu uykuğa berilgen. (s. 3.)

Bu örnekte görüldüğü gibi “şiiin ve tattuu” kelimeleri aynı anlama gelebilecek kelimelerdir. Hikayenin geneline bakıldığında bu duruma benzer kullanımlar görülecektir.

2.8 Teknik Unsurlar

Yazar, hikayenin baş kahramanı Cıpar'ın içine sürüklendiği dert girdabını okuyucuya hissettirmekle kahramanların yaşayacaklarını önceden haber vermektedir. Bu, anlatıcının olaylara hakim olduğunu dolayısıyla ilahi bakış açısını göstermektedir. Henüz hikayenin başında hikaye kahramanı Cıpar'ın çaresizliği resmedilerek okuyucuda bir acıma hissi uyandırılmak istenmiştir.

“Sessizlik, sakinlik dengesi gitgide bozulmaya başladı. Uzaklarda birinin üzüntülü, hoş bir sesle söylediği şarkısı duyulur gibiydi. Bekleyiş içinde, kederli bir şekilde kalbin en derin, en içten, en ince yerinden çıkan üzüntü, ağır bir sessizlik arasında dalgalanıp, yavaş yavaş duyulmaya başladı.

Bu keder, bu üzüntü o ses. O insanın çaresizliğinin sesi. Bu ses hayatın işe yaramayan adaletsizliğin pençesinde yabancı bir düşmanın eline

istemeden düşmekte olan talihsizin sesi. Bu ses hayatın acımasız, kalpsiz, zalim insanlarından doymuş, hayatından vazgeçip, geleceğine çaresiz arkasını dönen, kendi canından vazgeçen bir insanın sesi.”(s. 5.)

Bu bölümde dikkati çeken bir başka husus da yazarın “gelenek göreneklerin” insan hayatında olumsuz bir etkiye sahip olduğu düşüncesidir.

“Bu, eski gelenek göreneklerin, arayı bozanların alçaklıklarından bıkmış, güçsüz birinin incindiğindeki ağlayışı.” (s. 5.)

Bir şey danışmak maksadıyla o beldenin yaşlılarının çağırılıp fikir sorulması, at etinin yenmesi, tuz tatmak gibi Kırgız kültürüyle ilgili bölümler hikayede dikkati çeken unsurlardır. Yaşlılar meclisinin düşünceleri bir önem ifade etse de Makem’in dördüncü kez evlenme isteğiyle ilgili bu meclisi istişareye çağırması onların fikirlerine saygı duyduğu için değildir. Makem, eşlerinin tekrar evlenmesine sıcak bakmaması karşısında böyle bir yola başvurmuştur. Ne olursa olsun, yaşlılar meclisinin kendi konumundan dolayı ona yaranmak için evlenme isteğine evet diyeceklerini bilmektedir. Bu da Makem’i eşleri karşısında güçlü konuma getirecek, eşleri artık ona karşı çıkamayacaktır.

Tasvir bölümlerinde, özellikle köy tasvirlerinde insanlar hareketlilik halinde resmedilmiş. Olay örgüsünün sadeliği göz önünde bulundurulduğunda, tasvir bölümlerindeki bu canlılık hikayeye bir hareketlilik katmıştır denebilir.

Ayrıca Mamırbay’ın peygamber yaşına gelmesi vurgulanırken peygamber yaşının altmış bir olarak söylenmesi, yazarın dini bilgi noktasındaki zayıflığını destekler mahiyettedir. Zira peygamber yaşına geldi demekle, neyi kastettiği tam olarak anlaşılammaktadır. Burada Peygamberimizin (sav) altmış üç yaşında vefat etmesi vurgulanmak istenmiş olabilir; fakat bu peygamberlik yaşı değildir. Peygamberlik yaşı dendiğinde aklımıza gelen Peygamberimize (sav) peygamberliğin geldiği kırk yaşdır.

Yazar, olacakları önceden bildiğini hissettirmektedir.

“Cıpar, kız ve erkelerin böyle oyunlarına çok katılmıştı. Birçok kez selamlaşmıştı. Birçok delikanlının derdiyle irkılmışti; ancak o, bugün kendini

farklı hissediyordu. Bugün hayatında büyük bir değişiklik olacak gibi kalbi yerinde durmuyor, olur olmaz bir şeyden irkiliyordu.” (s. 58.)

Hikaye uzun bir tabiat tasviriyle başlamaktadır. S. Karaçev tabiatı bütün incelikleriyle anlatma yoluna gitmiş bu da tasvir bölümlerinin bir hayli uzamasına sebep olmuştur. Tabiat tasvirlerinin uzunluğu, tabiatın olay örgüsü içinde önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanıyor olsa gerek. Hikayenin tamamı okunduğunda tabiat ile kahramanlar arasında sıkı bir ilişki olduğu görülecektir. Tabiat, hikayenin asıl kahramanları Cıpar’la Cunuş’un durumuna göre değişiklikler göstermektedir. Cunuş ve Cıpar neşeliyse tabiat da neşeli, Cunuş ve Cıpar neşesizse tabiat da neşesiz bir görüntü içerisindedir.

“Bugün, Cıpar’ın artık hürriyetini kaybederek kafesin kapısına adım atacağı gün. Bugün, günahsız, temiz bir kalbi karanlığın kapladığı, insan yüreğinin azap denizinde kaldığı talihsiz bir gün. Bu gece Cıpar’ın bir hayattan başka bir hayata adım atacağı gece.

Gece soğuk. Hava açık. Tabiat derin, tatlı uykuya daldı. Etrafı yavaşça sessizlik kapladı. Dünyayı korkunç, derin bir sır kucağına aldı. Rüzgar, bu geceki işe kızmış gibi tekrar kudurdu.” (s. 38.)

Hikayede vurgulanan en önemli unsurlardan biri tabiattır. Tabiat, hikaye içerisinde karşımıza hikayenin bir kahramanı olarak çıkmıştır desek yanlış olmaz. S. Karaçev tabiatı bir insan olarak düşünmüş, kişileştirmelerle adeta hikaye kahramanlarından biri haline getirmiştir.

“Hafif bir rüzgarla yavaşça sallanan, sessizce uzanan gölün şımarık dalgaları kenarındaki kayalıklara çarparak, akşam selamını veriyor, kayalıklara sessizce dokunarak gecenin gizli ve derin sırlarını fısıldıyordu. Kayalıklarla sırlarını paylaşan gölün üzüntülü, gizemli akşam sessizliği bundan haz alıyordu. O da, bu sırlara kendinin de ortak olduğunu bildiriyordu.

Dağın vadilerine, eteklerine doğru yol alan akşamın temiz hafif esintisi, geziniyordu. Her yeri geziyor, su boyunca giderek dağlar aşır, dünyayı gezerek eğleniyordu. Bir yerden aldığı haberi başka diyarlara götürüp oralarda da geziniyordu.” (s. 4.)

2.9 Teknik Kusurlar

Yazar, Mamırbay'ın peygamber yaşına gelmesini vurgularken peygamber yaşını altmış bir olarak söylemiştir. Burada üzerinde durulması gereken iki nokta vardır. Birincisi: Peygamber yaşı demekle ne kastedilmiştir? Peygamber yaşına geldi demekle neyi kastettiği tam olarak anlaşılammaktadır. Burada Peygamberimizin (sav) altmış üç yaşında vefat etmesi vurgulanmak istenmiş olabilir; fakat bu peygamberlik yaşı değildir. Peygamberlik yaşı dendiğinde aklımıza gelen Peygamberimize (sav) peygamberliğin geldiği kırk yaştır. İkincisi: Peygamber yaşının altmış bir olarak söylenmesidir. Peygamber Efendimiz (sav) hicri takvime göre altmış üç, miladi takvime göre altmış bir yaşında vefat etmiştir. Burada hangi takvime göre söylendiği belli değildir. Eğer yazar, hicri takvime göre altmış bir demişse bu durum onun dini bilgi noktasındaki eksikliğini gösterir. Eserin Kiril alfabesiyle yapılan sonraki baskılarında peygamber yaşının altmış üç olarak ifade edilmesi yazarın bir hata olarak peygamber yaşını altmış bir olarak yazdığını destekler mahiyettedir.

“Ma-kem bu sene peygamber yaşında, altmış bir oldu.” (s. 14.)

Cunuş, Cıpar'la birlikte hikayenin en önemli kahramanıdır. Onun nereden geldiğini, kim olduğunu oyuna katılan çoğu kişinin bilmemesine rağmen oyun sırasında, onu gayrete getirmeye çalışan seyircilerin: “Biz seni iyi biliyoruz” demesi bir tezat oluşturmaktadır.

“Erkek, kadın hepsi Cıpar ile sağdıca baktı. Sağdıç ilk gelen delikanlıydı. Onun nereden geldiğini, kim olduğunu çoğu kimse bilmiyordu.” (s. 60.)

“-Söyle, söyle Cunuş. Biz seni iyi biliyoruz. Başkalarından saklayıp ölür müsün? Diyerek delikanlıların birçoğu da onu kışkırttı.” (s.61.)

Cunuş, Cıpar'a ulaşamadığı bir sırada, Cıpar'ın köyünden gelen bir öğrencisiyle ona mektup göndermiştir. Öğrencisine, mektubu kimseye göstermesi konusunda sıkı sıkıya tembihlerde bulunmuş, mektubu tekrar getirmesini söylemiştir. Cunuş'un hikayenin ilerleyen bölümlerinde, Cıpar'ın

köyüne giderken karşılaştığı; fakat daha önce hiç konuşmadığı Cumay'a güvenerek Cıpar'a ulaştırması için verdiği mektup, ilk mektubu göndermesi sırasındaki tedbirli davranmasıyla bir tezat oluşturmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 ESERİN LATİN HARFLERİNE ÇEVİRİLMİŞ METNİ

3.1 Eriksiz Kündördö

I

Açık ayaz küzgü tün...

Uçu kıyırı bilinbegen, cayılğan cazıq kök teñizinin kuçağında carkırap, caynap ay meltireyt. Tabiyattı kümüş nurga çömdürüb aqırın, salmaq menen kulaçın cayıb, caltırab ketib bara catat.

Ay nurunun cerge sebilgen canğa cağımduu, közgö körüktüü süttöy appaq şoolası menen cımcırttıq içine kömülgön cer cüzü caşırın, tereñ bir sır içinde termelib körgön bir candın köñülün kıtığılab, boyun balkıtıb, çerin tarķatıp, öçbös-tügönbös şattıq, kşubanıç tuudurat.

Suular, talaalar, toqoylor aydın acarduu nuru astında cımcırt tınçılık, sırduu, şıyķırduu muñğa orolub şirin, tattuu uyķuga berilgen.

Küz mezigilinin köñülsüz boştuğu, iç küydürgön körünüştörü tünkü aydın carığı menen aralaşıb, cer cüzün başķa bir tüş, başķa bir ırañğa kirgizgen. Tegerektin barı cımcırt... “şırb” etken tobuş cok... Iraaķta... ıraaķta... baştarı kök tiregen tibtik (3) zoolu biyik kşabçığıayluu toolar eles-bulas körünüb tumandanıb kşalkıyb turuşat.

Barı ceri tebtægiz cayılıb, kşulaçın kerib memireb, meltireb catķan küzgü köl köykölüb, kşara kök tartıb catat. Keçki kşoñur salķın sıdırımdın erkelegen ebkini menen çaçılğan merbettey bolub kşoozdolub, aydın kümüştöy appaq nurları astında cooş cumşaq termelib catat.

Sıdırım menen teñşelib, köykölgön köldün tentek tolķundarı car çetine kelib kşagılıp, keçki salamin aytışat. Tobuşsuz, ünsüz söykönüb, carğa tünkü caşırın, tereñ sırlardı şıbirdayt. Car menen sırdaşıb köldün muñduu, sırduu

keçki cımcırttağı kızıkçılığın zooğ kılat... Al sırlarğa özünün-da teñ ortoktuğunun bildiret...

Toonun say-sayınan, ördöştörünön çağağa qaray col tartқан keçki, taza sıdırım el araladı. Cer kıdırıb suu boylob, bel aşib cer-dünüyönü kezib tamaşa kıldı. Bir cerden alğan kıbarın ekinçi bir cerge tarqatıb kıdırmaçılığ kıla baştadı.

Asmandağı eseb cetkis san cıldızdar, aydın carığı menen ağırıñkıraaq tartıb turğan kök dünüyösünün ar bir bürçügünön, ar bir tuşunan köz irmeşti. Bir-biri menen eregişkendey bolub nurların çaçıb, cımıldeşib balkıb turuştu. Cer cüzündögü can-canıbarlardın barına açığı çıray, cıluu cüz menen qarıştı.

(4) Tabiyattın barı tattuu, şirin uykuğa talıb, şumduu, sırduu oor cımcırt cer cüzün özünö bağıntıb, boy kötörüb, öküm sürüb turdu. Bugünkü tündü büt boydon özü biyleb, eeleb alğan öñdönüb eç bir nersenin aldında baş iybey turğan sıyaqtanıb, terebeldin barın öz kuçağına aldı.

Cumuray curt, telegeydin barı tekşi uykuğa talıb artıqça bir etiberdik menen ünsüz, tınsız tıncılıkqa berildi. Alda kıanday bir nemeni tıñşab catқан öñdöndü. Köbtön köñül kıoyub, demin çıgarbay kütüb turğan nersesinin tıncın albas üçün tabiyatda talıqşıb moyun sunub, tim cattı.

Cımcırt, tıncılığ teñdigi bara-bara özgörö buzula baştadı. Alista, alda kıayda, biröönün muñduu uğumduu ün menen sozub-sozub muñkanıb aytқан ırı uğulğansıdı... Zarıkқан, kıamıkқан köñül menen cüröktün eñ tereñ, eñ tübkü içke cerlerinen çıkқан muñ-zar, kıalıñ cımcırt arasınan tolkıundanıb, uğular-uğulbas bolub kıulaqqa kele baştadı.

Bul muñ, bul zar-al ün... al adamdın arğası ketkendegi ünü.

Bul ün-cazmıştın caramsız, adiletsiz çeñgelinde canı-teni cat bir duşmandın kıoluna eriksiz tüşüb bara catkıandağı keşigi coqtun ünü... Bul ün dünüyönün taş boor, kıara cürök zaalim adamdarınan toyub turmuşunan cazıkısız aşı keçib kelirki ömürünön (5) amalsız kıol şilteb, canınan keçken adamdın ünü...

Bul, eski kıaada, eski coruğ-cosundun buzukçuluğunun kesepetinen cadağan, küçsüz bendenin küygöndögü ünü... bul, arbağ-kuran, namıs degen çirik oylordun ayarduu kıurmanı; cañıdan bürün tögüb güldöb, atır cıtın

burçuratıb ülbüröb açılıb kele catқан bay-çeçektin mezgilsiz soolub, қуурағандığı ünü...

Bul, kök melcegen aşkar toolordo ubayımsız, қайғыsız таştan-таşқа sekirib, kök қаşқа бulaқtardın tunuқ suusun içib, sansız kök şiberdin kögün ottob cürgön kiyiktin, ırayımsız mergendin oғuna duuçar bolub, қарағattay қара közdörün moymolcutub қарағандағы қарғыş ünü.

Bul, tabiyattı muñduu ünü menen tañ қaltırıp, uғumduu küüsü menen eritib taқşıb-taқşıb sayraған ақын bulbuldun ашық carı қızıl güldün tañ aldındaғы ачылғанın көrböy қалған kezdegi zarduu muñu, darttuu armanı...

Kalıñ cımcırt arasında, tabiyattın sırduu, şumduu tünündө uғulған ayanıçtuu қоңur ün bir kötörüldü, bir bastadı... bara-bara tünkü oor, salmaқ tıncılıқ içinde күñgürögön, pışaқtab ылаған öñdönüb barıb tabtaқır tim boldu..

Ün basıldı...

Қулақ, murundu keskendey bolub tegerektin barı (6) murunқu қалıbına түштü, tabiyattı baştaқıdan beter şumduu, қорқunuçtuu salmaқ bastı.

Tünkü sırdın üstöm kelib ceñgenin қubattaғanday bolub, ақırın ғана cumшақ cel-арғы cürüb ketti.

Asmandaғы carқırab, caltırab, күмüş nurların cer cüzünө ayabay қаçıb catқан ay daғы, bul tünkü қоқustan kelib çıkқан sırға tañ қалғanday bolub, қabaғын çıtıb, күügүmdönө başтаdı. Barған sayın cer üstүнөн şoolosun tartıb, ıraқtab, oolaқtab күn batıштағы cer menen köktün қоşulған cerine қарay bet aldı.

Aydın oolaқtab, çettegenin көrgön zooқçul cıldızdar baştaқıdanda күçөb, nurların артtırıp, birinenbiri ozuuға tırışıb cımılдаştı...

Cerdin üstü қара қоққul түскө kirib, қalıñ, қара көлөкө menen orolub, қabaғын қарşı salıb, қapa болғон öñdönüb ақırındab қараңғılıқтın қуçaғына kire başтаdı.

Köldün içindegi дүнүyө menen ubara bolub, tışkı дүнүyөдөн қабарsız, ubayımsız cürgön ақ балıқtar, ayға қарay sekirişti. Suunun üstүн cıbiratıb, çabaқtab, oyun salışıb, batıb bara catқан ay menen amandaştı... Aға kirsiz, күnөösüz көñүldөрүнөн çıkқан соñқu salamdarın ciberişti...

Tegerek dağı tınç... dağı cımcirt ...

II

(7) Şarkırab aqşan çoñ suunun oñ cağı çetindegı cayqalğan kök çöbtüü sazğa cayıla qonon köb ayıl. Qatar tizilgen saldattarday bolub biröönün artınan biröo sab tartıb ketken aq kümbözdöy bolon kelişimdüü boz üylör. Al üylördün suu caqtağı çetinde qoylor tünöy turğan orun. Anın eki-cağında tartıbsız tigilgen beş-altı alaçık. Ayıldın qıbıla cağındağı oboçorooq buluñda qulundardı baylay turğan cele. Körüngön ayıldın orto çenindegi eki-üç cerdegi mamıda eertoqumduu bir tob, sinduu attar baylanıb turat.

Tañ atıb, cer-cerdin barı kündün altın aralaş mala qızıl nurları menen tolub kele catat. Kündün nuru menen çöbkö tüşkön qıroolor cılıtdab, kümüştoy bolub carqıraştı, erte menenki salqınçaraq cel-argı çöbtördü tünkü tereñ uyqusunan termetib oyğottu. Çöbtörgö tüşkön qıroolor tamçı-tamçı bolub möltüröb cerge quyuldu.

Tabiyat oyğondu... Murunqu kündün kündüzgü turmuşu aqa qayta keldi... Can kirdi... Araket, turmuş cañırdı...

Tegerektegi eldin barı kündüzgü areketke qamınıb, ar kim öz ooqat-tiriçiligine qaray bet alıb, tuş-tuş caqtı közdöy tarab catıшат. Küzgü aştıq bastıruu, çöb üyüü, qıştoonı oñdob, qışkı qonuşqa (8) dayardanuu, alğan aştıqtı qıştoogo cetkirib, oroo qazıb kömüü mezgili. Oşundıqtan eç qayda qolun quuşurub, “ tobo-kel ” qılıb beker cürgön kişi körünböyt. Curttun barı arekette, qızımatta. Qırçıldagan qıştı, muruntan qamınıb, qamılğanı ceb qarşı aluu saramcalın qılıb catıшат.

Cumuştun abıdan qızuu mezgili bolğondıqtan başqa cerdegi ayıl-apalardı barı öz işterine ketişib, qamılğa ceb cüröşsö-da, bizdin coğorqu ayıldan talağa qaray cönögön tük kişi körünböyt.

Bügün maldı tañ erteñ menen ele talağa çıqarıb ciberiştı. Qoroodo mamıda baylolu turğan attardan cana buluñdağı celede catqan qulundardan başqa mal körünböyt. Adırdağı ötok-ötöktö caylıb ottob cürgön qoylor, saydın

başındağı ördöştü cer köçürüb kişineb cürgön cılqılargı qarağanda, bul ayıldın oñoy cerden emestigi bilinet.

Ayıladağı üylördön bir kirib, bir çığıb keñeşkensib cürgön erkekter, oboçorooq cerde uçuraşa qalib, şıbıraşib külüşkön kelin-keçekter, bul ayılda bir çoñ süyünçülüü iş bardıgın körsötüb turat.

Kündün murdu kötörülüb, ulu şaşıksege caqındağan kezde başqa caqtağı ayıldardan birden-ekiden attu kişiler kele baştadı. Ayıladağı areket murunqusunanda candanıb, cürgön-turgandar köböyüb, eldin qaraanı arta baştadı.

(9) Bul-bir duban elge özünün baylığı, manabtığı menen dañkı cayılıb, atağı çıqqan belgilüü çoñ Mamırbaydın ayılı. Mamırbay bayırtan beri murduna suu tiyib suuqqa tonboğon ataqtuu uruunun tuqumunan boluçu. Baylıq-manabtıq, sözgö çeçendigi, elge ebtüülügü arkasında cumuray curttun barına maalim. El içinde, bir duban eldi biyleb turğan üyözdün aldında bolsun sözü ötümdüü, cuğumduu bolo turğan. Oşondıqtan qulağı uqqan, közü körgön eldin barı:

-Çıqqan cerden çıgat. Bolğon cerden bolot, deb aytışçu.

Bul ılaqabtı bilbegen, aytbağan kişi az uçurayt. Eki sözdün birinde Mamırbaydı misal qılıb, oozgo alıb, esteb ketbegen kişi coq qatarında. Mamırbay at calın tartıb mingenden baştab el-curtqa aralaştı. Caş çağınan beri “at döölötü”, ata dañkı Mamırbaydı kötörgöndön kötördü. Bara-bara el biyleb, qun oylob, bütüm qılıb cürüb kalıñ eldin köñülün özünö oodardı, qadırı arttı.

Köb içinde özün çınarday körgön Mamırbay, özünön tömönkü, coğorquların cigin acıratıb, ar kimdin özünö caraşa ma-mile qıluunuda eldin barınan caqşısı bilet.

Mamırbay otuz caşınan tartıb 5-6 cıl udaa boluş, biy bolub turdu. Dubandın tobuna qatışıb, eki duban arasındağı çır-çataqtı bütükörüb dubandan-dubanğa maalim bolğon . Ar cerde, ar qaçan.

(10) -Caman tilden saqtasın!...

Atağın alğan boluş bolğon kezinde Mamırbayday üyözgo caqqan, sözü ötümdüü bolğon kişi coq boldu. Caqşılardıñ üyözdö işi bolub, tağdırı anın

qolunda bolso, Mamırbaysız üyözgö caqın bara alışçu emes. Ma-keñ üyözgö barıb, caqşılardıñ muñun aytıb, işin orundatqanda, andan qadırdıu kişi bolboy turğan. Mınday ubaqtarda özününde köñülü kötörülüb, baştı qoyqoytub “qors qors” külüb, qubanıb qalıçu. Ma-keñ menen birge üyözdün aldına barqanda, anın cürögünün tooday ekenine, qadırının artıqtığına tañ qalışıb,

-Ataañ körü, bolsoñ Ma-keñdey bol, üyözdün aldında tebeteyin albay ele, qol berib turub, qadimki biz menen süylöşkөndөy süylöşөt, deşib şilekeylerin ağızıb, tamşanıb kelişe turğan.

Bir üyözdü biyleb turğan qaşqa baştın aldında mınçalıq qadırdıu Ma-keñ, el içinde, tobtı andan beter baalu ekeni belgilüü.

Oşon-etib Ma-keñ bir caqınan uluqqa caqıb, bir caqınan el içindegi çeçen, manab bolub dooron sürdü. Mingeni corgo, kiygeni asıl, catqanı cumşaq, qapa-kayğı degendin cıtında bilbeyt. Munun üstünө anın baylıqıda qoşulub, Ma-keñ bir “Quday” dan başqa eç kimden qorqubda, caltanıbdakörbөdü. (11)

Makeñdin 300 döy cılqısı, üç miñdey qoyu, cıyırma beş töösü bolub, özünün ayтуunça “ölbös ooqat” bar. Oşondoy bolsoda Ma-kem dünüyө cıynoodon, başqa baş, malqa-mal qoşuudan ıraaq emes. Oyloqon oydon, kesken qalıñdan, cıgarğan bütümdön Ma-kem köbürөök aluunu ar qaçan esinen cıgarğan coq. Cılqını beş cüzgө, qoydu andan beter köböytüügө Ma-kem ar qaçan dayar. “Ölbös ooqat”tı ogo beter ölbögüdüy qıluuqa eki közü tört. Beş namazdan kiyin ar qaçan

-Eeқ Quday, nasıbıñan quru qoybo! deb bata qıla turğan.

Ma-keñ Quday bergen döölöt, naam arqası menen bey-beçaralardıda “quru qol” qoybodı. Ma-kemdin sorposun, qımızın, sütün añdıb etek-ceñin qağıb, silkib, cuquylanıb cürgön kedeyler köb. Bir-oq alardıñ barına Ma-kem cayıla qoyboyt. Ayıldaş, qorooloş olturğan on caqtı tütün kedeyler anın tündügünө qarab turuşat. “ Qudaanın qulu, Muqam-bettin ümbötü” bolqondon kiyin,

-Kedey-kem-bağaldarğa qolunda barlar cardam qılsın, degen bayğambardın qadısın Ma-kem caqşısı orundayt. Kedeylerge qoyu, cılıqsı, qara maldarınan saan beret. Alardı can saqtatıb oor künün ceñil qılıuunu oyloyt.

-Başqalarğa aqça çıqarıb, beker çıqım bolğondon körö, saan bersem mal bağıuulu, aştıq aydoolu mesbi?... (12)

Deb booru açıb, canı keyib, kedeylerdin qamın oyloy turğan.

Iras, Ma-kemdin bul oyunda tük qa-leti coq. Ma-kem özü tereñ, içke sayasatçılıda. Ar qağan mal bağıuulu, otun-suu dayar, aştıq, çöb üyülüü. Kedeylerdin qardı toq bolğondon kiyin qayğıda coq. Beker mal bağıb, otun alıb, suu qoyub, beker saan alğandarına catıbda, turubda şügür qılışat.

-Baatırdın ömürü uzun, döölötü köb bolsun, şam-şum ettirib turat, deşet şorduu kedeyler.

Kedeyler menen qanday süylöşüünü, qanday quçağına tartuunu, qanday qılıb böypöñdötüünü Ma-kem beş barmağınday cattab alğan. Alardın aq köñüldüülügünön, qarañğılığınan paydalanıb, tamanın talıtıb, mañday terin ağızıb, beker iştegenine “ saanın ” mildet qıla turğan.

-Men bolbosom, bular qayda barar ele?... Qırılbas bele, qara taanday bolub, deb döölöttüü qılğan Qudayğa beş namaz sayın qulduq qıla turğan.

Oşon-etib Ma-keñdin ayıldaştarının üçtön eköo Ma-kemdin kölökösü menen can saqtağan, saan saagan, beker cumuş qılğan, emgeginen paydalangandı bilbegen “köz qaramalar” boluçu.

Oşon-üçün, el menen süylöşö ketib, ayıl-apa, mal-canğa kezek kelgende, Ma-kem kökürögün kötörüb,

-“Köz qaramalar” bizde-da bir aygır üyürü bar, deb qatqırıp qalıçu.

(13) Ma-kem özü qatın canduuraqda kişi.

Şariyatqa tuuralab, aq nike qıydırıp, qırçınday qız alğan monçoqtoy üç qatını bar. Alardan körgön tört erkek, üç qızı azırda aman-esen. Qızdarının eköo küyöögö berilib, biröo “erke taltañ” bolub, üyündö turat. Baldarının eköo üylönüb, öz aldınça bölünüb ooqattarın bölök qılışat. Ata dañkı, baylıq arqasında alarda çirenät, alarda sorponun teskeyinen keb salıb, adamdın camanının qaçışat.

Börü balası börüda.

Mamırbay baatırdın tört tülügü tügöl. Baylıq, cırğal qoldo. Atağı eçen dubanğa cayılğan. Ulu-kiçi debey anı uluqtayt. Urmat qılışat. Turmuş-qamsız, qayğısız. İçkeni kıızıl çay, cegeni may, köñülü ar qaçan cay. Kirpigine kir cuğuzub körgön emes. Azuusun ayğa canıb, aalamdı özü biyleb ömür süröt. Cay cayloodo, qıştın künü, qarağaydan saldırgan zañğırağan aq üydö ömürün ötköröt.

Ma-kem bıyıl bayğambar caşında-altmış birge keldi. Oşondoy bolsoda, eti çıyraq, deni taza, söögü mıqtuu. Eki beti kıbqızıl, çüylüsü qazanday. Tebse temir üzgöndöy küç-qubat alıda bar. Oşonduqtan, Mamırbay baatır özü aytqanday:

-Qırçınday bolğon kızğa ılayıq.

Qaruu, darman dağı ele bar. Anın atta cürüşünö (14) turğan-başqanına qarağan ubaqta, bayğambar caşına kelgen kişige taqır oqşoboyt.

Ma-keñ soñqu beş-altı cıl içinde,

-Bayğambar caşına keldik. Qarıdıq. Emi tobo-topuq kılıb, beş namazdı üzböy üydö catsam boldu. Emi caştar iştesin. Tizgindi alarğa bereli, alarda attanıb körüşün,

deb insabqada kelib qala turğan. Bir-oq alğan ataq, ötkön qadır, “Ölbös ooqat” tügöngür, könükkön ata-qaada qalgısı coq.

-Mında tobqo, anda toygo, aşqa, tiginde bütüm, qatın başın açuuğa.

-Ma-kem kelsin, Ma-kem kelmeyinçe iş bolboyt,

Deşetda turuşat, üzöngülöş, qadırdaş caqşılar.

Oşon-etib baatırdın canıda-ele cay tabbayt. Ma-kem da-ele topton, doo-doomaydan, çır-çataqtan qala elek. Da-ele andan-mından olco alıb, caraştırıb, bütöştürüb “ çırpıb” qalgandı taştay elek.

Baatır, uşunçalıq dañkı cer carıb, curttun aqsaqalı, kösömu bolub, “ ölbös ooqatı” cetkendey bolsoda, turmuşunda-bir caşırın kemçiliği bar. Öz-özünön ırazi bolboğon ceri bar.

-Turmuşuñda tolboğon, qabşıtı çıqbağan bir cer bar.

Deb say-sööktü qaqşatıb, cüröktü dömpöytötda turat, köñül çirkin.

(15) Çını uşul. Bir kemçilik, bir qabşıtı böksö ceri bar. Bul caşırın sır Ma-kemdin cürögün köb öyköyt, köb sar-sanaa qılat. Uşul kemçilik, uşul narazılıq, catqan-turgandada, beş namazdı oquğandada esten çıqbayt. Köbünçö soñqu ubaqtarda köz aldınan elesteb ele ketbey turub aldı.

Bul kemçilikti, bul narazılıqtı özü, ulu qatıninan başqa eç kimge çeçilib, ayırım-açık ayta elek. Baybiçenin teskeri süyröb, oozduqsuz ala qaçqandığınan, ırızı emestiginen cana özünün bolboğon sebepter menen el sıрын tışqa çığara albay keldi. Bir-oq uşul kemçilikti tolturuu, uşul narazılıqtan qutuluu oyu dalaydan beri Ma-keñdin içinde qaynayt. Dalay cıldan beri Ma-keñdi oygo salıb, uyqusunan qaltırıp qıynayt. Bul oy, bul caşırın sır, Ma-keñ ulğayğan sayın küç aldı. Kündön-küngö için öyköb, qapa qılaturgan boldu.

Ma-kem namaz oquurda “oşol” eske kelbese eken” deb caman şaşa turğan. Eçen ayattardı, ayatı kürsülördü uqusada, bayda qılbayt. Qulaq qağıb sürö oqub, sacdağa cıgılığanda “qılt” etetda esine tüşöt.

-Mına, şaytan, mına azğıruu... Astaqpurulda... Tobo!...

Namazdı buzat. Qudayğa künökör, bayğambarğa şermende qılat. “al” esine tüşköndö bir ireket namazdı cañılıb, beş-altı qaytara qulaq qağıb, cañırtıp oquyt.

-E, Qudaya, qudayı kerim, bendeñdi azğıra qoybo!...

(16) Bolboyt. Bir esteb alğandan kiyin qayta caqında esinen ketbeyt.

Ma-keñdi qıynağan, esinen ketbegen, qudayğa künökör, bayğambarğa şermende qılğan sır emine? Ma-kemdin eminesi cetişbeyt, qabşıtı qandayça çıqbayt?... Albı, al-tal çıbıqtay buralğan, beti ayday, eti cibektey cumşaq bir qız alıb, şeyşeb cañırtuu.

Iras, köñülgö tolgon qızdı alıb, şeyşeb cañırtuu-soob iş. Qatındı törtkö tolturub, şariyatqa tuuralasañ, bayğambardın sünnötün ötögön bolosuñ. Ma-kemdin atağı, dañkı, qadıırı, aqılı Muqam-bet bayğambardan kembi? Al-bette coq. Oşondoy bolğondon kiyin, şariyat uluqsat qılğandan kiyin Muqam-betke teñelgidey cönü coqbu? Al-bette bar. Muqam-bet özü tört qatın alıb, qançalıq carıya kütkönü calğanbı? Al-bette çın. Emese, Ma-kemdin carıya kütbösödö-ele, qatındı tört qılbay turğan emine ildeti bar? Al-bette coq. Anday bolso, Ma-kem-tuura . Şariyattan qılça qıyşayğan ceri coq.

Mına Ma-kemdin turmuştığı kemçiliği, qabşıtı böksö ceri uşul boluçu.

Bul muratına cetse, şeyşebi cañırsa, Ma-kemdin dağı bir caqşı niyeti bar: Mekege barıb, bayğambar, saabalardı ziyaret qılıb, acı naamin alıb qaytuu.

Ma-kem qudaydın qoşqonun, bayğambardın aytqanının barın qılat: Malınan zeket, aştıgınan üşür beret, cardılarğa (17) qayrılışat. Beş ubaq namazın üzböyt. Taaratın sındırbayt. Pitir, sadaqa degenderdi berüügö, Ma-kemden martı coq. Çala soqolosoda oquğanı quran. Oşonduqtan Anciyandan aylanıb kelgen qoco, moldolor Ma-keñdin üyünö tünöböstön ötböyt. Dalay eşenderge qol bergen, murut bolqon.

Mına, emi başına-baş, canına-can qoşulğanı turat. “tört” qılıb bayğambardın sünnötün ötosö, anan aciğa barsa, Ma-kemden çınığı musurman bolobu? Uşul tilegine cetse Mamır baydın:

-Telegeyi tegiz, tört tülügü tügöl bolotda qalat.

Uşul oyloqon oyun çeqib, tilegen tilegine cetib, küzötkön, kütkön maqsattı işke aşırıuğa aşıqtı. Üç tün, üç bay-biçesi menen keñeşib, köñülündöğü “aq niyetin” ayttı. Alardın ırızılığın aluuğa, tilegine tilekteş ekendikterin uquuğa can ayabadı. Areket qıldı. Usqaluu ulubay-biçe bir tobqo deyre könböy tıytaqtadı. Ma-kem al-canın qoyboy, böypöñdöb, aldı-artına tüşüb, tınçın ketirdi. Bay-biçenin tabar amalı, qılar arğası qalbadı. Arqı-berki sözgö könböy, özünün degenin deb, canın qoyboqondon kiyin:

-Meyliñçi, tegi, alsañ alaber... Bir-oq tigiñiñ köñüşböyt-qo. Caş emeler qan-etib ırızı boluşsun. Qargan küñüñdö, tizeñdi cılıtqanday emeñ bolqondon (18) kiyin, absañdabay ele qoysoñ bolor ele, deb usqaluu baybiçe, Ma-keñe col berdi.

Çın ele, bay-biçe aytqanday caştar balaa qıldı. Ma-kem alar menen qıycıldeşib, ebke keltire albay esi oodu. Aldab-soolab, caqşı aytıb, caman aytılda kördü. Bir-oq erke toqoldor oñoyluq menen berişken coq. İrazı bolqon bay-biçenida kübüröb-şıbırab bir tob qarğab-şileb alıqtı. Ketençiktegen boydon, kecigeleri ker tartıb, moyun berbegen toqoldordu şıltoo taab, Ma-kem dümpüldötübdä aldı. Eçteme qılıb ebke keltire albay Ma-kemdin ebi ketti.

-Kerek-meregi coğ. Bizden emne köñülüñ ıaldı?... Biz emneden cazdığ, cañıldıđ? Üstübüzgö toğol alđanday...

Deşib ız-bız kelib, acıldışib Ma-kemdi cağın keltirişbedi. Ma-kemdin şaymanı ketti caştar köñüşböyt. Cağşıda, camanda aytıb köndürö albağandan kiyin Ma-keñ alarđa ıol şilteği.

-Atasının körü, ıatınđa calınđanday men ağmak bekenmin. Köñüşböso-köñüşbösun. Turuşbasa-turuşbasın... Özümdün degenim-degen... ıatın degen ıatınday ele bolot. Bular eñ ele een-baş, kesirdüü erke bolub ketişken turbaybı. Üstüñörgö toğol alıb, sazayıñardı bereyin. Oşondo mıđtuuluđuñardı köromün!...

Deb özünün tilegin özü ıubattab, emne bolsoda, (19) köktön taş caasada öz degenin ııluuğa bekem ubada ııldı.

Mamırbay boloturđan zayıbın, cıluu töşögün, cañı şeyşebin oylob oozunan suusun ıuyultat. Bul işke abıdan bel baylab, ceñdi şımalanıb kirişüügö oy ııldı. İşti köb sozboy, ubağtı ıanı-met bilib, tezinen temirdi ıızuusunda soğmoğ boldu.

Tattuu oy, tereñ ııyalda olturub eşiğe çığtı. Ağırın, salmağ attab, mañdaydađı döböğö bardı. Közdörü muñayıñkı, öñü ıubarıñkı. Bir neçe köndön berki ıatındar menen ızıldışuu oñoy taasir ıılđan körünböyt. Döböğö çığıb tegerekti aylandıra ıarab aldı. Uyasına cağındab bara catđan köñün çağıltıb, uyaldırdı. Bul cer köñ es, abası taza bilinbey sođđon sıdırım betten sılab, kökürökkö kirib cay aldı. Taza, serüün cel köñüldü açtı. Adırda ırđalışıb catđan ıoylor, baştarın kötörüb ayıldı ıaraştı. İraağtağı köndün nuru köldün üstün kömüştöy caltıratdı. Köykölkön köl, sebilgen merbetterdey bolub cıltılab, termelib turdu.

Töbösu kök tiregen, ađ seldege oronđon toolor ıalđıyıt, tumandanat. Bozorđon adır, cayılđan böksö kečki kölökö astında muñayat . Cay kelib, ıışđa cıluu cađtarđa ketib bara catđan ıarđıralar asman melcib, ıardıđđan ündörü menen “ıoş” aytışat.

(20) Azamat, asıl elde bar,
Atır cıtı celde bar,
Altı saamay, burañ bel,

Asıl-keş, suluu , senda bar.

“Asılsam” degen “moynuña”

Azabtuu arman menda bar...

Uğuruqtu süyrötüb, asoo attı tağ tüyültüb, sozolon tub ırdab, cılkıçı cigit beldi aşı berdi.

Tabiyattın keçki suluuluğuna suqtanıb, taza aba cutub, caratılıştın baylıgına toyboy. Tañ qalıb olturğan Ma-kem selt etib ketti. Özüda caqşılıb sezbesten:

-Azabtuu arman menda bar!...

Deb cılkıçını eerçib, tereñ kürsünüb qoydu.

Ma-keme caratılıştın suluuluğu, baylıgı, keñdiği, cılkıçının ırı öto taasir qıldı. Tömön caqta, sayda cayılıb, salmaq şoldob suu ağıb catat. Oşol saydağı kök qaşqa, tunuq suudan uurtığı, içki ısıqtı quuğusu keldi. Alda nege köñülü içkerdi... Cumşadı... Caşıydı... Eki tomoloq cıluu caş tegereb tizesine tamdı...

.....

Ma-kem döbödön tüşüb üygö qaytıb keldi. Qabağı salıñkı. Eçen kün tınbay cürüb kelgen kişiden beter öñü qub-quu , ün-tın coq. Unçukbay, (21) cerdi tikteb, tomsorub olturub, eki çını çay içib, ulubay-biçesinin üyünö cönöldü.

-Atama emne bolğon, qabağına qar caab qalıbtır. Bir ooz bir deme debey ele, ütüröygön boydon çığıb ketti, deb Carqınayda, etek, ceñin qağınıb, oozun çormoytub, eliktegen öñdönüb üydön çıqtı.

Ertesi Ma-kem keçekiden köñüldü bolub turdu. Üy-bülösü menen calpañdab süylöşüb, kezegi kelgen cerde toqolon şıldıñdabda aldı. Çay içilib, dastorqon qılğandan kiyin ulu balası Capardı çaqırıp, bir tobqo deyre şıbir-gübürdö boluştu. Bir azdan kiyin ulu bay-biçenida çaqırılıb kelib, üçöölöb keñeşti. Masala çeçildi. Aqıl surooqo, keñeş uquuğa bıdaş, qoñşulardan

aşsağaldar²¹ çağırılmaq boldu. Tüşkü tamağğa üy-bülö çağşılıb şamdandı. Semiz irik soyulub, et qazanğa tüştü.

Eşik açılıb, salam ayılıb, talabtaş, tilekteş aşsağaldar üydön orun alıştı. Sözdön-söz, keften-keb çıktı. Qoqondun qanı Qudayarqandan baştalıb, Kenen-Sarının çabuulu, buğu-sarbağıştın salışı, Orustun kelişi, Zar-pek sultandın qan kötörülüşü, anın söölötünö deyre cetiştı. Azırkı “Aq padişah” menen Kermendin uruşunada şibağa beriştı. Kermendin uulu gazdarı uçqan ayrapulandarı, elüü-altmış çağırımından alaturğan zamdirekteri dağı başqa, başqalarıda sından çubab ötüştü. (22)

Et pıştı. Qol cuulub, dastorqon cayıldı. Bulosu buruldağan, mayı kiltidegen tabaq-tabaq et, saşalduu-köküldüülöb tartıldı. Tuuramçı cigitter ceñdi şımalanıb, etti kebelteñ qarmab çaluğa kiriştı. Et üstündöda ooz qıbrıabay, cortuulğa çıqbay tım qalaağan coq. Kimdin qonoqtu qanday kütkönü, manab-martçılığı, soyqon beesinin qazısı eçe eli çıqkandığı, kimdin bir qoydun etin büt ceb cibergendigi, kimdin bir qazan carmanı içib tüynök bolğonduğı baatırqan, baatırqan bolğon kezinde et tuuramçısına ciy qanday kelgendigi cana başqa ıbrı-çıbrılardın barı bir qatar aylanıb öttü.

Et celdi. Qol cuulub, dastorqondor qağıldı. Qayta salındı. Buusun parabozdun tütündöy burquratıb samoor kelib, ebçi caqtan orun aldı. Açuu salınğan çay qoyuldu.

Ma-kem ötü köñüldüü, cumşaq, açıq-ayrım.

Eşike çığıb kelib oñtoylonub olturub, bir-eki col oozun qıbratıb, bir demekçi bolub basıldı. İçtegi sırdı aytkısıda, aybacağıda keldi. Oşondoy bolsoda, murunqu oyu ceñdi.

Köbtön beri için öyköb,tınçın ketirib cürgön sırn sılıq-sıyda qılıb, cibke tizgendey tizib çıktı. Qarılıqtın aldı, caştıqtın soñundağı “aq tilegin” aşsağaldarğa açıb berdi.

-Tuzdaş, daamdaş, tilekteşbiz. Menin “aq tilegim” (23) aq batañardı berib, aqılıñardı aytkıla. “Keñeşib kesken qol oorubayt” Keñeşiñerdi uqturğula!..

(²¹) Aksakal: Yaşlılar, kendilerine akıl danışılan yaşlı kişiler.

-Munuñ caqşy keb, Ma-ke! “aq tilegiñ” aldıñan ıqşyn... Samağan muratıña cet!... Munun e bir ar-sarsy turğan ceri coq, ata-babanın coruq-cosunu, şariyattın qoşqonu... Qudaya şügür ooqat bar, mal-baş aman. Etemeden kemiñ coq. “Alayın” degeniñ caqşy keb. Muqam-bet a-leyki-salam dele tört qatın albağan deysiñ-bi?... Ma-kem ceñdi. “aq tilegi” köbtün aldında qabil boldu. A, Qatındardın atasının körü qıñşylab-qıñşylab basılar. Aqsaqaldar dağı bacıldışyb Mekege barıb, oluyalardan, saabalarğa kirib ıgıştı. Buqara padişasının 70 qatını, Urum qalipasının (Türküyö sultanı) saraylarındağı qaynab catqan carıyalardıda cön qoyuşqan coq.

Masala eildi. Keb büttü...

Ma-keme ciluu, cumşaq qoşomat qılışyb, köñülün kötörüb, tilegine-tileş ekendikterin qat-qat aytışyb taraştı. İçi oorub, bugün qoygo bara albay qalğan qoyçu-Cumayda eşikte cürüb:

-Toydon abıdan toygonço ceýt ekenbiz, ee!... Qayran Ma-kem!... Qanday kelin kez keler eken?... Bularına oqşob, sıgıyb bitin calağan şümşük bolboğoy ele!... Deb oozu-murdun sıybab, özünçö qubanıb qaldı.

Baatırdın köñülü kötörünkü. Cürögü düp-düp soğot. Öñünö qızıl cügürüb, başqaça ırañ kirgen. (24) Külümsüröb, özünön-özü qubanat. Moynunan bir oor cüktü tüşürgöndöy, atayı atalğan amanattan qutulğanday cımıñdayt. Körüngön kişini qıçaqtağısı, anı qısıyb, qısıyb öbküsü, cıtağısı kelet. Başqa күnü cılandın tügündöy körüngön qoyçu Cumayda bugün alda qanday caqın, cağımduu körünöt.

Bir cerde olturgusu kelbedi. Döbögö ıgıyb azıraaq cer-suunu tamaşa qılğısı, taza aba cıtağısı keldi.

Kündün nuru cerdi cılıtıb, ciluu aba tarqattı. Qalkıldab, eles-bulas körünüb, ıraaqta zaqım köşögölöndü. Suuğa bir tiyib, bir ıgıyb күn nuru menen carqıldab aq ardaqtar özöndü ördödü. Tegerek, adır, buluñ, cıbit, cılğanın barının imanı ısıq köründü. Barı teñ Ma-kemdin “aq tilegine” tilekteştikterin bildirgendey mulayım turuşat.

Süyüngönünön köñülü tolub Ma-kemda mas... Ma-keme qoşulub, uyalğansıyb toluqşub tabiyatda mas...

III

Betti çımçıb, ulaqtı ertib kzk suu, ıbıla amalı zıpıldıayt. ara oul, kk ıraa kirgizib cayılan kld aypaltat a kbktr aıratıb, toodoy tolundar bir-birin ubalab tb cattı. Trktnb, obul-obul bolub, a tamılar ırıtıb tolundar (25) oynoy batadı. ooldob kelib, cara aılıb, ayta eerildi. Cara aılan tolundun ebkini menen cer sol etkendey bolot.

Kee, keerele keke deyre ara nr camır caadı. ura, aıraan saylardan melt-alt bolub sel crd. Tdy tatardı, tıyın orduna krby aldıratıb aızdı kb cerlerdi oyub, a ılıb, kb cerdi tegizdeb, cerdin trn zrtt.

Bgn ta erteiden beri atuu amal crb, candan tt. Kn suu. Ot caılbaan ylrg balbıdatıb ottor caıldı. Asmandı, abaın arış salan araran buluttar berbey cattı. Azıraaq sergigensib, kk cz aılan ndngnsyt. Bir-o uzaka barbayt, salbıraan, alkıan buluttar kelib, murunuların ordun basat. Aba buzulub, tabiyattı knlsz boulu, cımcırt cılaatık abtaan. Tere-beldin barı tım-tırs. Tırp etken can co.

Bulu-bulu, tk-tktn barı catan-turan, brnkrk tartan mal menen tolon. Kndn suutuun, aba ırayın catırbaan ndnb, ottooo moyundarı car berbeyt. amala soorun salıb, denesin cıyırıp ııta cıılar catıat. anattulardan anat serbken ırıma bir co. Alda ayda citken, alda ayda coolon.

Camırdın suusu urab, cerge sie elek. Cerdin beti ılırab cılbıa tartıb, ılpıldab turat (26) oy, dn debey bata, alı bolub ezilib, alma-key alınıb catat.

Bgn ooat-tırıılıktin artınan sr tkn e kim co. Kndkdy arı-beri cgrb, arbalastab, ike uraan can az. Anda-sanda bir kırmannın, bastıran ızılın saman menen caab, ymktrn ndob crgnsyt. ılan ızmat, siirgen emgegin talaa ketirbes n orob-ulab, can tbstn amalın ılan ana-mına dıyandar krnt. Alarda arıraan amaldın zaarına ıday alıbay, ayıldarına aray aılıat.

Köldün ceegindegi qalıñ çıcırqanaqtı aralab, cılanday iyirilib, burulub aqqan Qarasuu. Suu boyunda ar qay cerde tob-tob bolub, adaşqanday bolub çıqqan mañı capıs qamıstar. Şamaldın ebkini menen arı-beri iyilib, künü-tünü tınbay şuuldaşat.

Oşol Qarasuunun küngöy cağında cayııraq tartqan, kün es boluñ. Buluñdu ördöy cayıla qonqon qalıñ ayıl. Kündün suuqtuğuna, şamaldın zaarına moyun berbey, qoldoron üylöy-üylöy suuğa cönögön kelin-qızdar. Baqandarın iyinderine artıta salıb, eteklerin bulaqtatıb, qıt-qıt külüşüb, suu taşıb cürüşöt. Çaç monçoqtun şıldırağan ünü menen şamaldın ışkıruğı qoşulub muñduu, cağımduu ün çıqarat.

Ayıl bugün canduu. Barı cerde iş qaynayt. Başqa kündörgö qarağanda tazaraq kiyimlerin kiyinib, belderin (27) qur menen qıynalta qurçanğan, şırıqtay caş cigitteri. Üydön-üygö, cumuştan-cumuşqa cügürüşöt. Buttarı buttarına tiybey, taqıldab qızmat qılıb catıшат. Kelinder menen qağılışa ketib, çımçıb, köz irmeb ketken erler-da az emes. Közdün astı menen qılığırıb qarağan caydarı cımıyğan sılıq-sıpa kelinder.

Büğün bul ayıldın içki-tışkı körünüşü başqaça.

Altı caşar balasınan tartıb, altımıštağı abışqalarına deyre qabağı carıq. Barının köñülü kötörüñkü, cürögü qızuu... Ar kimisi özünçö cılmayat, özünçö qubanat... Bulardın öñün, cürüş-turuşqandarın bayqağan kişi:

-Büğün bulardın barının ele oñ közü tartsa kerek, deer ele.

Ayılдақı eldin qılıq-coruğuna qarab, bugün bul ayılda bir çoñ qubanıç, çekten tışqarı bir iş bolğonun ce bolorun bayqooğobolot.

Çebkenderin büyrö qumtulanıb, tebeteylerin basa kiyib abışqalar qoroogo çığıştı. Güüldöb qızmat qılıb, cügürüb cürgön kelin-kesepter, cigitterge közdörü tüştü. İş qızuu, qarab tamaşa qılıb turğuñ kelbeyt. Abışqalarda çeti-beldegi baldar çala taştan emelerdi qımıb-qımtıb, qol qabış qılışqansıdı. İşti çorqoğuraq qılığandarma.

-Anı minday, tiginini tigindey qılbaıysıñarbi... Coluñar bolğurlar!... Deşib, işti bışıqtab aqıl-azaat aytıшат.

(28) Bul ayıldın caş-qarısı, qatın-qalaçı qalbay emnege şaşilat? Calpı-cayıq cabıla qızmat qılıb, qarbalastab qamınıb catqanında emne geb bar?

Mekeden kele catğan acıardı kütköndöy kütünüb, eleb-celeb boluştarı beker şumduq emes. Kızuu areket menen birge een cayloo, cılmayğan öñdürö, külümsürögön közdörü, bul ayıldın bekerden-beker bülünüb catbağandığın bildiret.

Bul ayıl, cekeğana bugün emes, keçe künü şatıratıb qara nöşör kıuyub turğandada tim catğan coq. Üy içterin tazalab, idiş-ayaktardı zımıldatıb, caman, cumandardı eşike alıb çığışқан. Bugün üy için şaybaşqalab, caqşı , taza cuurқан, töşök cıynaştı. Otun suunu, kem-ketikti kün murun belendeştı. İş kıılıb uyat bolboğuday, betteri kızarbağıday bolub kıamınıştı.

Bul-bügünkü tünkü kıubanıçқа, iygilikke dayardanuu.

Uşul iygiliktüü tündü, uşul eçen cıldan beri bir kelgen cırğaldı köñüldöküdü ötkörüb, dos-duşman taba kıılbağanday boluu kerek. Kelgen-ketkenderdin köñülün kötörüb,

-Bara-keldi sıyıñada, kütkönüñada !...

Degendey alkış ar kimdin sanaasınan ketbeyt.

Bızdın ayıl samağanınday kıılıb kütündü. Dos-duşman suqtañanday bolub kıamındı.

Bul ayıl, “S” boluşunun ataqtuu acısı, bilermen moldosu-Kendir-baydıqı. Kendir-bay acı, caş (29) çağında ayılğa kelib, bala oqutub, tıyın taab cürgön kıocodon oquğan. Bir tob cil üzböy, udaalaş oquğandıñınan “çoñ moldo” naamına kıongon. Sopoldoyar, çaarkiteb, nabayı, badal tabsir kıadisteriñdi suuday aydaçu. Eçen-eçen kıa-siyettü kitebterdi acım uqtab olturub, catқа aytıb berüçü. Acım Parsıça, Arabça kıadis, tabsirlardı comoq süylögöndöy aytaturğan.

Acımdın aşқан moldoluğun eldin barı bileturğan. Buqara öñdüü musurmandın, dindin kıaynağan cerinen oqub kelgen moldolorda, acımdın aldına kelgende talқан suğunğanday olturub kıalıçu. Ança-mınça çala moldolor aldına kelgende ele sürdöb ketib, ünü çıkbay caldırab kıalaturğan. Kee bir tıñduusunub, moldoluğuna işengender acımdın, oozu-başın körüb,

-Bul oquğandı bizde-ele oquğanbız. Bizden artıq kıanday oquusu bar deysiñ?...

Deb töbököl kıılıb aytışada kete turđan. Acımdın mınday kişiler kelgende aytışa turđan bölökçö angemeleri, özünçö tutđan sayasatı bar. Mınday cüröktüülör menen acım arı-beri aytışıb kelib, üy-bülösünün közünçö ele “kıayıs-nipas”kıa toktolo turđan. řor-teke moldo, üy-bülödön uyalıb, muđakđanıb, sürünüb barıb, ceñilgenin bilbey olturub kıalıçu.

Mına, acım uşul öñdönüb kelgen dalay-dalay moldolordu kölöşkö olturguzub, ittin artkı şıyraqınday kıılıb ciberib, atađđa kıonđon. Kendir-bay menen (30) betteşib, caağtaşuuğa Samarđan, Kıoğon, Ancıyan öndüü cerlerden kelgen kıoco, moldolorda batınçu emes.

Kendir-bay acı öz ömüründö eki mertebe Mekege barıb kıayttı. Ekööndö teñ kıurmandığ ıalıb, bayđambar, saabalardın mürzölörün ziyaret kıılıb keldi. Eıen-eıen bayđambar, saabalardın tuğumdarınan bolđon ulamalarđa kıol berdi. Alardın ulu batasın aldı. Eıen mazarlardı, şıyıkıtuu cerlerdi körüb, tobo-tobuğ kıılıb alda kıanıa nazir, kıudayı bergen, Mekeden Mediynege, andan şam şarıbkıa kelib bayırkı ötkön bayđambarlardın mürzösün körgön. Cürgön, körgön cerlerinen alda kıanıalığ kıa-siyettüü “topurağ”, Mekeden zam-zamdın suusun artına kelgen kışi.

Mekeden kıaytkıandan kıyin tozub kelgen elge, kıono catđan kıonođtorđo zam-zam berib, kıurma cedireturđan.

-Mekege barbasada, zam-zamdan ooz tiyib, kıurmadan bir sındırım cegen kışi tozokıtun betin körböyt. Kıuday-taala, kıanıalığ künöölörün keıet,

Deb dalaydı “ırustuu”, “beyiştüü” kııla turđan. Dalay-dalaylardın “beyiş” degende oozunan şilekeyi kıuyulub, kıor kıızdarın kıuıağtay ala turđandıđına iymanı toluğ bolo turđan.

Kendir-bay acı kıarañđı, kıalıñ el içinde birden-bir oluya. Anın oluyalığın, keremetterin “kördüm” degender az emes. Munu öz közü menen körgön, işengen, abıdan ıklasın kıoyđon muruttarıda bir tob.

(31) Kendir-bay acı ar kıaıan Cuma tünündö zikir ıalat. El caldı catđanıa zirkildep kıuran okuyt. Anın kıarañđı tündördö zikir ıalđan, Kıuran okuğan ünü tolkıundanıb ıraađđa-ıraađđa uğulat. Kışini alda kıanday şumduu, kıorkınuıtuu oy ıulđayt. Tünkü cımcırt, tınıılığ buzulđanday, cer-suu bir cađđa kıaray bet alđanday bolot. Köktö kıaldayđan kıara bulut, cerdi sasığ

tuman başkan öñdönöt. Talaanın tünkü keñdigi tarılğanday, demiñdi çığarbay biröo muundurğanday körünöt. Kök kürküröb, çağılğan çağılıb, cer titreb cer-dünüyönü suu kıabtaçuday bolot.

Mına, kıaşı uşunday şumduu tündö Keñdir-bay acı kıubulat.

-El capırt uykuğa ketkenden kıyin acı üyünön çığıb kıorodo cüröt. Arı-beri basıb, tesbesin tartıb, zikir çalat. Bara-bara kıubulub, aşı buura bolot. Oozunan aşı köbük çağıratıb, celib oturub meçitke barat. Anın içine kirib alda kimder menen süylöşöt, deb köb kışı aytıçu.

Ekinçi bir ayıldığı a-pendi çalış, Dıykımbay degen kışı el canaşıday deb acımdın “keremetin” aytkıanda,

-Acıñar, “aşı buura” turmaşı “aşı taylaşı” da bolboyt. Acıdan kıyib kelgen uzun aşı çapanı bar. Oşonu kıyib, baştan ayak çümköñüb meçittin canına barıb, canın cesin, “kök şalışı” kıarmayt. Murdağı cılı tegirmenden (32) kele catıb, menda “aşı buura” körgömün. Munu bir añdıb köroyünçü deb barsam, Abdıraydın kışı “kök şalışın” kıuçaktab catkıan eken!...

-Degen eken, oşonun ertesi ele, oozu acımdın meçiti çağınan kıyışayıb kıalıbtır....

Deşib Dıykımbaydı misal kıılışat, eldin barı.

Mına, el içinde acımdın keremetin, oluyalıgın uşunday kıılıb süröttöşöt. Dıykımbaydın oozu kıyışayğandan beri eldin barı çoçub, keremetinin oñoy keremet emestigin bilib kıalıştı acım, eldin munu sunan paydalanıb, zikir çaluunu ogo beter küçöttü. Kıadıırı, oluyalığı barı cerge cayıldı.

Kendir-bay-bir çeti moldo, acı, bir çeti oluyazada, keremet eesi.

El içinde barkı, kıadıırı çoñ. Ulu-kıçüü debey kıol kıuuşurub, urmat kıılışat. Kıayda barsa eşik açıķ, col keñ. Eldin baldarın cıyıb, cıl sayın okutat. İymanduu, dindüü kışı kıılıb çığarat.

Acımdın barkı cıldan-cılğa kötörüldü. El kıoldo barın ayabayt dem saldırganı, ooru-sırkıoodon ayıķkıanı, bala surab, duba okutub, tumar cazdırganı kelib catkıandar üzölböyt. Kıoydon tartıb, at ceteleb kelgenderdida bar.

Kıaçan bolso moldo-kemdin eşiginin aldında topurab catkıan kıatın-kıalaç, mamıda bayloolu, kıotoloğun attardı körosüñ.

(33) Küzdün künü aşık alıb, üşür bererde, acının cañı saldırgan ambarı egin menen cık tolot. Aytarda pitirden tüşkön aqçanı etek, qalta kötörö albayt. Zeket mezgili bolgondo qoroogo mal qoşulat. Dooron aluu, quran tüşürüü degendey ubaqtarda acım qaç etekten bolot. Kendir-baysız eç qayda, eç kim canaza oqutub, ölügün kömö albayt. Kendir-bay acısız oqulğan canaza-canaza emes, ölüm-ölüm qatarına sanalbayt.

Kendir-bay acı, minday kireşe kirib turğan ubaqtarda tabtaqır münözün özgörtöt. Bala kıyal, aqıq çıray, bal tildüü bolub ketet. Aldınan kim uçurasa, oşonu menen qoş qoldob körüşöt. Köñülün kötörö turğan cıluu, cumşaq sözdör menen erkeletip, tamanına may töşöb süylöşöt. Üyünö kelgenderdi alpeyleb qarşı alıb, törgö ötközüb “ılabbay, ılabbay” lab turat.

Oşon-etib acımdın şıbağası, telegeydin barınan tegerenib kelib kire beret. İçten, tıştan kirgen kireşe menen acının Orusqa saldırgan qampası cık tolot. Andan aşqandarın baldarının üylörünö, meçittin bir burçuna soloyt bulardanda artıb bara catsa, qoñşuların qaçırıp alıb, özünün mubarak, qa-siyettü qoldoru menen taratıb beret. Beker ooqat, beker tamaq özünön-özü ele qamdalıb, cıyilat. Nasıbası can kıynabay, ter ağızbay tabılğandıqınan acımdan ırıstuu kişi coq.

-Quday bereyin degen quluna, belen kılat coluna,

(34) Deb quranın oqub, tesbesin cüz qaytara tartıb, zikirin aytıb cata beret. Tikken üyü cañı, cıgaçı qazaqtan alınğan. Üy-bülö beyiş cırğalında, üstü-baştarı bütün. İçken-cegen, qunuğan-cırğağandan başqa ubayım tartar iş coq. Qol coorutub, bel taldırıp kıla turğan cumuş bolo qoyboyt.

Uşul keremettüü Kendir-bay acının kızına, qarqıbar Ma-kem quda tüşmök boldu. Cuuçular kelib, kızdın keb-kelbetin, sın-sıpatın körüb, caqtırıştı. Bir dubandağı caqşılardın dalayının aldı sanalğan acı menen Mamırbay tübölük quda söök boluşmaq. Mamırbay, kızına cuuçı ciberib, küyöö boluuğa tilegenin uqqanda ele acım cumula tüştü. Mamırbaydan bir kıızı emes, üç kızında ayabay turğandıqın bildirdi.

-Quday qoşqon quda, baygambar qoşqon dos bolot. Mamırbaydan caqşı küyöönü dünüyönü tört aylanam deseñ da taba albaysıñ. Kızdı bergendey cerge beriş kerek.

Deb acım, kelgen cuuçulardın könülün tabtı. Alardı ardaқтаb karşı alıb, koldo bardın barı menen sıyladı. Carkırab-caynab olturub, baatırdın sözün uğub, can-alı kalbay kubandı. Özdörünün talabtaş, tilekteş ekendikterin aytıb, niyetterinin tuuralıqtarın bayandab öttü.

-Baatırğa aytqıla, men ırazı-қудay ırazı. Baatırdan қız emes, andan çoңduda ayabaymın. Eki “caş” (?) tilekterine (35) cetib, murattarı қabil bolsun... Usub, Zulayқaday bolub ömür sürüşsün!... deb kün murun aқ batasın berib, alaқanın caydı.

Kebez baylab kelib, қуда түşө turған күндү dayındaşıb, kelgen, cuuçular қayta cönөштү. Acının mınçalıқ ardaқтаb, urmat қılıb, қолго көтөрüb uzatқanına töbölөрү kökkө cetti:

-“Caқşının шарapatı, camandın kesepeti” degen ırasda. Caқşıdan-caқşı, camandan sasıқ keb çıғat. Kördüñbü, carıqtıqtın usқaluuluғun ?!...

Eşikte çıқıroon oynob, deneni dirkiretet. Açıқ-ayaz күzkü tündün asmanında cıldızdar cılmayıшат. Қoroodoғu çıyırıққан maldar kök buu çıғarıb, bir-birine can tartıb, söönüşöt. Iraaқтаğı ayıldan ürgön itterdin ünü alda қayda barıb coғolot. Қararған buluttar alda қақан taralған. Asman çayıttay açıқ. Şamaldar baştaқıdan basançalay түşкөн. Karañğı talaada boz üylördün cılçıқтарınan çıққан ottor bir öçüb, bir küyüb cıltıldaшат. Eeligib, ee-caa berbey tolқub alған, köl şuuldayt... Güüldöyt... Cardan-carға қағılıb, ırğıyt... Çekten çıғıb cerdi қabtaғısı, suu menen kömgüsü kelet...

Cıpar, Kendir-baydın birdenbir көрөр көz қızı.

Öz canınan artıқ, қатın-baldarınan ısıқ көrgön çolponu.

Turmuşundağı-ermeği, erkesi.

(36) Ömürünün öböksüz күndöründөгü-köñül açarı.

Eriksiz turmuşun eelitkeni menen Kendir-bay coldon cazdı... Künü menen ayınday көrgön Cıparın altımıштаğı arsızға қıydı... Cıparın қадır, naam үçүн қурман қıluuға ırazı boldu...

Aydın on beşindey bolub қалқıған, caynaған turmuş, mezgilsiz büttü... Қarañğı, öñü suuқ, çala ölük қуçaғına kirgizdi... Anın ayıbsız ezilişine, caştıқ қızıғın, caştıқ cırғалın көrbөy ötüünө sebeбçi boldu... Oşoғo süyündü.

Atır cıtı burķurab, gül-gül caynab keke catķan güldü kerimsel soķtı...
 Ubaķıtsız tamırına balta çabıldı... Anın ķılımsız ķuruuna, soluuna col açtı...
 Atır cıtıu, ülbürögön gül-üzüldü...

Cıpar, tabiyat ķuçağına emi ğana ayak başķan... Turmuştun eriksiz elirtkeni, ısıķ-suuğu menen cañıdan-ğana taanışķan... Turmuştun tolķunu, olķu-solķusuna emi ğana üyür alģan. Cariķ dünüyögö cañıdan but şiltegen künöösüz candardın biröö...

Emi, eriksiz erge ketmek...

Eriksiz buylalaģan can, tübölük ezilmek... Tübölük canın ķıynab, zorduķ-zombuluķ körmök... Azat turmuş, erkin kün koru-mümkün emes.

Canı-dili cat. Calınsız, otsuz cat cürökkö, caş cürögün taķamaķ...
 Cariķ dünüyödö caşoo kıızığı menen tebken, eñsegen cürögü-öçmök...

(37) Erkin, azat turmuştan acırab, ķolu-butu baylanıb tübölük ķapaska tıģılmaķ...

Keçe ele bütün dünüyösünün, mal-başınan artıķ körüngön Cıpar, bütkül caratılıştı, bütkül caştığı menen abışķanın alķımında cem bolmoķ...

Nege mınday?!... Ce turmuştun zañı tübölökkö uşunday çiyilgenbi?!...

Mamırbayğa berüü tuuralu Cıparğa bir söz aytıb, biro ooz ırazılıķ alģan coķ. Satılģan maldan beter ķol ķağıştıda koydu.

Kendir-bay suratıbtır. Degende tebeteyin kökkö ırıtçuday bolub süyündü.

-“Kız degen buylalaģan töö, ķayda ceteleseñ bara beret” deb naynsabızdıķ kıldı. Cıparının ırazı, ırazı emestigine kenedey etiber ķılbadı.

-Kızım emne deer eken. Maaķulbı, coķbu?

Deb oy cüģürtüb ubara bolbodu.

“Kız degen buylalaģan töö”. Anı menen keñeşib, aķıldaşıb ubara boluunun keregi emne?

Çınında, Kendir-bayğa Cıpardın ırazılığı, süyüb-süybögöndüğünün soķur tıyınıça keregi coķ. Atası, tuuģan enesi ırazı bolso, kelişse, kızğa aķıl saluu-kelesoonun işi.

Al tıştan satuu-ata-babadan alan coru-cosun. E kim, e aan buza albay turan za. Mından bir (38) tike ılt etti, anda elden-curttan ol cuub bastıra bergeni.

Mına, dal uşunday ata-babanın zaı, coruu...

Ayıldın baa-şaa tüşüb, arı-kögü debey amdananı uşul. But-buta tiybey, suutu-suu bilbey saramcalın ceb catışanı-Cıpardın tadırın eüü boluu.

Cuuular kelib ketkeni bir tob kün boldu. Bolcoşon kün-büğün.

udalar bugün kelib, söykö salıştı.

Küügüm kirgenden tartıb, o üydö caşılar-onotor ucuraşıb, atırırarı cer carıb catat. Bul tündö eki ca te ursant... Cırab, uunab, köüldörü aılıb, candarı cay alıb, cayılıb catan kezi.

Büğün, Cıpardın erkin-azat turmuşunan ayrılıb, apastın eşigine ayak basa turan künü... Bügün, künüösüz, kirsiz köüldü kir başan, cüröktü azab teizine taştay turan-baıtsız künü.

Bul tün-Cıpardın bir turmuştan, ekini turmuşa ayak şiltey turan tünü...

Tün ayaz. Asman aı. arakoul köktün merbetteri-cıldızdar cerge sebilüdüy köünüşöt. Tabiyat tere, atuu uyua taldı. Talaanı aırındab cımcırttı abtadı... Cer cüzün şumduu tere sır oynuna aldı. Bul tünkü işke auusu kelgensib, şamal aytadan uturdu.

(39) şamal basanalaandan beri aalııb totono albay turan köl, baştaıdan beş beter tolundandı. Egi-eginen ııb ketüüüdüy bolub aypaldı. Ayıldın etindegi bir üydün iti sozolonub, şumduu uludu... Keeten beri cıatın butatarınan acıraısı kelbey turan calbıratar dirildeb, şamala oş uba boldu.

Ayıldın canı, ara suunun ceegindegi amıştar, alda kimge calınanday, alda kimden cardam suraanday ün ıarıştı. uturan şamal e nersenin irayına arabayt, coluna tuura kelgenderdin barın bulub-culub, aydaanı-aydaan.

-Uuu.... Uuu.... Uuu....

Uduruyt... atırat... Işırat...

IV

Kün-Şırğız beşim.

Asmandığı acarı suuq aq buluttar iridi. Kün çığıştı qaray sapırılıştı. Birin-biri şubalab, too tayana beriştı. Altın nurların dirildetib too-toonun başın kün çaldı. Mönğünün şarı, kök caltañ muzı küngö çağıldı... Çarşıradı. Askanın asman melcigen töbösu, buluttun şuşağına kirdi.

Keçeten beri alay-dölöy tüşürüb, uduğuğan şamalda bugün şayman coq. Dalaydın üröyün uçurub, üldürütkön şamal basıldı. Erkeleb, oynoktob kün nuru (40) cayıldı. Şara kögüş tartıb, kökürögün kerib, köl meltiredi.

Cer caşarğan, caşarğan öñdöndü. Küçü ketken kün nuruna töşün cayıb, kün estegendey köründü. Cerden ıraaqtıb, nurunun küçü ketib bara catқан күnda külüñdöyt. Soñqu küçün cıyıb, küçönüb bolsoda, cerdi cılıtқansıdı.

Turmuş şayta şaynadı... Areket başaldı.

Cer cüzünö cañı küç kirdi. Künümdük şıymıl şayta şozğoldu.

Ayıda şamalıb, şamıgıb catқан elge can kirdi. Cürgön-turğan köböydü, tündüktön çıққан tütündör calşoolonub, oor-salmaş, tib-tik coğoru kötörüldü. Tuurduq, cabuudan kök buu çığıb, buloolonub cattı. Suu bolğon kiyim-keçeler tışqa çıgarılıb, künes cerden orun alıştı.

Şarıyalar üylörünön çığışıb, serebçileb, tere-belge köz salıştı. Salmaş attab, şaşattın şırına çığıştı, tobosorooş cer izdeb, küngö bet ala olturuştı. Ötkön ömür, ötkön doordu aytışıb, uzun-uzaq angemege kiriştı.

Boz baldar, şız-kelinder ooaat artında. Ar kimdin özünö caraşa iş bar. Mal-tubarın cay başşalab cürgöndörü andan köb.

Maldarına kerektüü nerselerin şamdab, keçke şamınıb catışat. Kündün çayıttay açılğanına, şamaldın (41) basılğanına eneleri erkek tuuğanday süyünüştü. Köküröktörün tolturub, erkin dem alıştı. Köñüldörün kötörüştü.

Caşarda şam coq. Alarda toodoy küç, temirdey iyilgis şayrat.

Suuq üydö olturub üşügön, bürüşkön kempirlergeda can kirdi. Etek-ceñdi şağıp, ot ceeginen turuştı. Talpaqtarın süyröb, iyikterin kötörüb,

qoroogo cabalaqtaşti. Künes cerge calpaya olturuşub, tüydök cündörün iyrişib, bularda uzun söömötkö col açıştı.

Eçe kündön berki şamaldan qorqolob, caşınıb, catqan qanattuular qanattarın qağıb, taranınıb-sılanıştı. Azıq-cem izdeb, qanattarın qamçılıb talağa cabalaqtaşti. Köldün ceeginde açığıqan aq çardaqtar çarıldaşti. Şamaldan ışıqtanıb, cündörün ürpöytüb, cüdönkü tartqan maldar tumşuqtarın kötörüştü. Kerilib, çirenib, ot izdöö qamına kirişti.

Barı cerde turmuş cañırdı. Barına şıltoo tabıldı. Qara suunun çetindegı çoñ aq üydön eki qız, bir kelin çıktı. Salmaq şilteb, şaşbay basıb, köldün ceegine kelişti. Köldün ceegi qıpqızıl qum. Azıraq ımdaşkanı menen kişini bulğağıday emes. Eki-üç kün udaası menen bolqon şamal, qumdu toborsutqan. (42)

Kelib olturuşqan eki qızdın biröö qara toru, arıq çıray, orto boyluu, 15-16 caştarında, üstü-başı bütün, qabağı carıq.

Kelin-sebkil cüzdüü, öñü sarğıç, tomoloq bettüü, eerdi tüyrügüröök. Çoñ da-ki ele-çekçen, barqıt kemzelçen.

Üçüncüsü-Cıpar.

Başında kere qarış qunduz qarmağan, qızıl tuqaba tıştuu tebetey. Üstündö Qıtay tubarınan tikken aq köynök, caşıl tuqaba beş-mant. Kökürögünö merbet, şuru, sedeb, kümüş tumar tağılğan. Butunda kümüş sım menen saymalanğan kepiç, Amır-ken maası.

Mala qızıl cüzdüü. Cañı atqan tañday mañdayı carıq. Açığı çıray, qır murun. Çiyilgen qara qaştuu, oymoq ooz. Oyçon, qılğırgan, qoy közdüü. Açılğan qızıl güldöy ülbürögön eki erdi, tal çıbıqtay burañ beli-anın dalay-dalaydan söögü taza ekenin bildiret.

Cıpar bugün oyçon, muñayıñkı. Qoy közü, kiyiktindey muñduu, calınıçtuu. Başkan-turğanınan özgöçö bir cañılıq, özgörüü sezilet. Coldoştoru külkülüü keb aytsa külör, külmöksön bolub caldırayt... Oyu tarqoo, köñülsüz...

Arqı çetine köz cetbegen tereñ köl, eçteme körbögöndöy tim catat. Eç qayda, eç qanday özgörüş bolboğondoy, eçtemeni sezbegendey meltireyt.

Köl tereñ, çuñkur. Anın içinde emneler çok deysiñ?... Andada (43) turmuş kaynayt, andada özünçö dünüyö bar. Bul turmuşka, bul dünüyögö oqşoboyt.

-Anda tınçılıq... Azat, erkin... Mındaqı zombuluq. Adalatsızdıq anda çok. Anda dünüyö keñ, turmuş erkin...

Deyt Cıpardın caş cürögü. Cıpardın oyu çubalat. Kıyalı iraaқта, iraaқта colooçulayt. Oşol köldün tübündögü dünüyögö barğısı, oşol turmuşta turğusu, caşağısı kelet... Cürök çirkin degdeyt... Oy külük- cügüröt, say tabbayt...

Mına bul, söykö salıb ketkenden kiyin, Cıpardın oyuna tüşkön birinçi oy.

Üçöö teñ köldün suusunun çetine kelib toqtoştı. Cıpar oturub, kiçinekey, tatınaqay qoldoru menen suunu çabaqtab, arı-beri şiledi. Köldün tübün tikelib qaradı. Muzdağ suudan içirkenib qolun qayra tarttı. Bir az turub qayta saldı. Köldün egi-çegi çok iraqtığına qarab tereñ, tattuu oygo çumdu... Berki eköö Cıpardın oyuna ortok bolğonsub timsin boluştu...

Cıpar, erke turmuş içinde östü. Caqşısı tarbiya menen tarbiyalandı. Oşonduktan el içinde barıqtuu, qadırduu, süykümdüü bala boldu. Sılıq münüzü, tattuu tili menen ulu-caştı cebey özünö qarattı. Kim bolso, a bolsun barına tegiz, barına birdey ma-mile qılıçu. Cıluu sözdü, sıpaa qılıqtuu, canğa cağımduu Cıpar, kim bolbosun, daroo özünö tarta turğan. Oşonduktan qoñşu-qoloñ, ayıl-apanın barı:(44)

-Balanın asılı. Qanday ırıstuu nemege kez keler eken, bir körgön kişi menen qaçañkı taanışınan beter süylöşöt. Boy kötörüü, caqşının qızınday bolub çüyrülüünü tük bilbeyt. Be-çara ırıstuu, keşiktüü bolsun!... Mınday bala çandan tuulbasa tuulbayt, deb catқан-turğan sayın keb qılaturğan.

Cıpar ceti caşınan tartıb atasınan oqudu. Dalay kitebterdi oqub tüşürdü. Qat taanıb, cazıb qaldı. Kiyinirek qalaadan ölöñ kitebter sattırıp alıb, oşolordu köbüröök oqudu. Es tartıb, boy cetib qalğan ubağında ölöñ kitebterden köbüröök daam tabaturğan boldu. Kitebterdin içinde uçuray turğan “aşık-maşuk” sözdördü köb tüşünçü emes Bir-oq bocomoldob, köz aldına birdeme keltireturğan. Bara-bara bul sözdörgö qızıqsına baştadı.

Tübünön çeçib, cigin acıratkısı keldi. Bul sözdördün caşırın sırım açuuğa tırıştı.

Cürö-bara ayılđađı teñ-tuş kızdar menen süylöşüb, bul sırdında tüyünün tabıştı. Köbtön beri izdegen, coğtoğon emesi qoluna tiydi. Özüda oşol “süyüü, süyülüü” degen şirin oy, tattuu kıyal menen ubara boldu. Kitebterde baştan ayak uçuray turğan bul tabışmaqtı, bul sırdı künü-tünü oylondu. İç küydürgön kıştın uzun tündöründö arı-beri oonab oylodu, izdedi. Mınday ubaqtarda tañ atқанça uqtabay, kirpik қақбай қығатурған.

Bul sır, Cıpardın cürögünün eñ tereñ түbkü (45) cerlerinen orun aldı. Caşırınıb catқан bul sır bara-bara küçödü, çoñoydu. Cıpardı bilinbegen tereñ oy, toľumuñ қурçаб aldı. Barğan sayın ‘oylonuu’, ‘ muñayuu’ degen coruqtar arta baştadı. Bul caşırın küç, daynı coқ izdenüü күндөн-күнгө cürögünön keñireek, köbüröök orun aldı, için tırmab, қытйғılay turğan boldu.

“ süyüü” “süyülüü”nü bildi. Қоş, anın maanisi emne? Cıpar oşonu çeçe albadı.

Cıpar köb ayılқılabay turğan. Acımdın arı-beri cürö berüünü süyö berbey turğan it oorusu bar.

-Қız қişinin ayılma-ayıl şalpıldab cürgөнü a-biyir bolboyt. Andan körö kiteb oқu. İş қıl, maşiy-neñdi tik!...

Deb қағıb қoymoloru bar. Ata bolğondon kiyin көñülü қалbasın, deb Cıparda üydön ıraaққа köb basbayt. Bir-oқ caş cürök teñ-tuştarın көrgөндө eleb-celeb bolub toқtoğusu kelbeyt. Oşo қız-kelinder menen birge cürgüsü, oynoğusu kelet. Başқalardın üyün, turmuşun көrүğö қızıғat. Atası üydө coқ ubaqtarda enesinen suranat. Enesi көñülü cumşaq, cooş.

-Қızım eldikinen kemberi eken? Eldiki cürgөндө Cıpaşımın cürböy turğan emne cönü bar, deb oylonot,

Қızının başınан sılab, mañdayınан öөb,

-A-debtüü, uyattu bol, қızım! Eldin көзүнçө қatқırıp күlbө, köb қıyşalañdaba ..., Uyat bolot. Deb aқıl aytıb, eşıke қығıb uzatıb қalaturған. (46)

Cıpar, çooçun ayılğa barganda, enesi aytқан sözdördü esinen қығarıçu emes. Bir-oқ ayıldardağı cigitterdi көrgөндө müyüşü түşüçü. Biröönü көрüb, көзүнө-kөзү uçurayt. Cürөгü дүпүлдөb, eti imır-çımır bolub, бүtkөн-

boyu dirilteyt. Denesi bir ısıb, bir suunat. Emne kıların, özün kıayda kıoyorun bilbey endireyt. Beti çımırab, albrıb, kıızıldık cügürüb, muñduu közdörü ogo beter kılgırat,

Ayılğa bargan sayın, cigit körüngön sayın uşunday oñoysuzduq, köñülsüzdükkö duuçar boloturğan.

Arıb-talıb, eç deme tüşünö albay üyünö kıaytat. Azıraq olturub es alğandan kıyin körgöndörü esine tüşöt. Kıatar-kıatar tizilib, köz aldınan öto baştayt. Boyun balkıtıb, denesin ısılı-suuqtu kılgan emne? Oylonot... İçinen sızdayt. Bir-okı anı özüda caqşılıb bilbeyt. Uçu-kıyırına çığa albastan, içinen tereñ cumşaq kürsünüb kıoyot.

Cıpardın, bargan sayın cürüş-turuşu özgördü. Münözü kıılığı başqa caqqa ooy baştadı. Bul özgörüştü, almaşingandı özüda sezgen coq. Anı sezgen; bilgen-cañgız cürögü, köñülü boldu.

“süyüü” “süyülüü”... maanisi çeçilbedi. Köñüldü böldü: Sanaanı sansız caqqa tarattı.

Bul sır-köñüldü bölgön, candı kıyınağan boyunça kıalabı, ce tışqa çıgabı? Al “süyüü” “süyülüü” degen (47) emne? Kimderge nasib bolot?... Mına munu Cıpar taba albadı, anın uçuna çığa albadı.

Acı, enesi, Cıpardın özgörgönün sezgendey körünöt. Anın cürüş-turuşuna etiber kıılışat. Bir-okı Cıpar oñoyluq menen alarğa sır berbeyt, caşırat... caşırat.

Kün-tün almaq-salmaq ötüb turdu. Aylar bir ketilib, bir tolub, otuz künün sanab, artqa taştıb catti. Cıpardağı oy, esinen çıqbadı. Al, içinde catқан tüyündü tışına çıgarğısı, anı körgüsü keldi. Bir-okı dart bar, darman coq...Körüü mümkün emes.

Cıpar “ anı izdedi”...

Anı köktön, cerden kııdırdı... Elden, curtan küttü... Kıamıqtı... Zarıqtı. Kütkön, küzötkön “anı” tabuuğa mümkün bolbodu.

“al”- “maqabbat” coq nerse!...

-Maqabbat-boş kıyal. Tündö körgön tüş. Ayluu carıq tündögü aldamçı kölökö. Caykı, tañ atar aldınan soqşon sıdırım , caş, suyuq köñüldü-uçqunu...

Dedi, Cıpardın eñ soñku oyu. Mağabbatı, çınığı mağabbattı keleşek ümütkö ayırbaş kıldı.

-Ümüt bar, mağabbat çok, dedi.

Cıpar, aylab, cıldab köñülün bölgön, sarsanaa, ubara kılgan oyun, “coşko” çıgardı. Kıamıqqan, zarıqqan köñülün tınçıttı. Canın cay aldırıp, cubandı, içinen tındı. Kıyadan baştakı qalıbına, baştakı kıyalına kıyattı. (48)

Cüröktün tübüdü ornoğon darttı tışqa çıgarıp taştadı.

-Öz-özünö işenüü-mına adamdın turmuş colundağı zañı uşul, dedi.

Kırğaq cuğumsuz kıyaldan ıraaq kaçtı. Anın turmuşunda cañı pikir, cañı özgörüş qalqıb çıktı. Köñülün bölüb, carım es kılgan “oy”don kıutuldu. Köpölökkö oqşob kıamsız, kıayğısız turuğa, öz-özünö bekem ubada berdi. Uşul caşırın azabtan kıutulğanına, kıarañğı tünü carıq bolğondoy süyündü. Taza, kırsız köñülü kıubandı...

Turmuş döñgölögü tegerenib kelib, bir cerde tübölük toqtob kıalbayt. Al cañıdan tegerenet. Amalın, colun özgörtöt.

Cıl ötköndön kıyin Cıpardın turmuşuda tegerendi, özgördü. Kütbögön cerden colun özgörtüb ciberdi, oyloboğon cerden bolğon bir oquya, başqa caşqa burdu. Cıpardın bütkül caratılışı, bardığı özgördü. Oylonğon oyu, kırgan pulandarı cemirildi, öz-özünö bergen ubadası köz açıb cumğança çok boldu.

Turmuş Cıpardı ceñdi!

Mağabbat uçkundarı kebelbesten kelib, anın taqsız cürögünö qondu. Kırsız köñülü kebelbey turub orun aldı. Mağabbat tamçıları cürögünün eñ tereñ cerlerine caylaştı. Çaş cürök kızıuu, ebkindüü boyunca qolgo tüştü. (49)

Mağabbat uçkundarı, uçkun boyunca qalbadı. Barğan sayın örçüdü, öndü. İç küydürüb, çok calatқан calınğa aylandı. Kündöb aylab emes, saattab candırdı. Sargarıb, sanata turğan sanağa aylandı. Sağınıb-sağınıb, caş tögö turğan oor kündörgö uçurattı.

Cañğızdıktan, köñülsüzdüktön uzun tündördö ubara tarttı. Üzülüb-üzülüb cañğız “al” üçün calbardı, calındı... Cañğız “anı” tiledi... Cürgön-turğanda “al” ar kaçan mañdayında turat. Kıyda barsada birge eerçib cürgöndöy körünöt, “al” Cıpar üçün bütkül canınan, kıaninan kımbat köründü.

Cıpar “anı” süydü... tiledi... küttü!..

Şoolası bilingen, carıǵı tüşkön maqabbat dartın tartuunu qaaladı. Köz irmeb, kirpik qaşbay, uzun kündön cadab, qarañǵı tündü küttü... Oşonu qaaladı... Eldin opur-topurunan ızı-çuusunan boyun oolaq aldı. Oyun-külkülörünön cadadı... Cañǵızdıqtı, tınçılıqtı tiledi...

Erkindik, teñdik, azattıqtı süydü...

Caǵında ele, canı-dili cat Mamırbay quda boldu. Ömüründö bir mertebe öñün körbögön, sıрын bilbegen duşmanǵa baǵıstandı. Erkindik, teñdik körö albay butu-qolu tuşaldı. Caş ömür, çapan talaada cañǵız qalğan eçkidey caldırab, maarab ötöbü?...

Bul ıras-elebi?... Bayaǵı külgön-cılmayǵan turmuş qana?... Bayaǵı şoolası tüşkön maqabbat qayda?... (50)

Turmuş küldü... Turmuş aldadı?...

Ildıylab bara catqan künk küçü ketken soñqu nurların ciberdi. Cılǵa, koqtulardı bozoruñqu kölökö qabtıdı. Möñgünün başında kündün soñqu nurları biyleşti. Qabçıǵaydan caqanı qaray, özön boylob cel arǵı cürdü. Qamıstar şuuduraşırıraq, bir-biri menen şıbırdaştı. Köldün üstü elektenib, cel arǵı menen termeldi. Suunun üstü cıdırab, elektenib, küzgüdüy cıtırıǵan tegzidikti qubalay baştıdı. Tentek balıqtar andan-mından ırǵıb, oyun salıqtı.

Köykölgön kölüm munarıb,

Üstündö bulut qubarıb,

Qarındaşım, qara köz,

Qaraysıñ mınça buralıb,

Köl tereñ, dülöy, söz uqbayt.

Sır aytba, astı muñayıb!...Deb adırdan qoyun aydab kele catqan qoyçu sozub ırdab ciberdi. Anın ırı tolqundanıb kelib köldün üstündö cañǵıradı.

-Cürü, qız, keteli!... Üydökülör “qayda ketiştı?”

Deb izdeb cürüşbösun. Bir tob olturub qaldıq. Künda batıb bara catat..

Cıpar selt etib çoçub ketti. Oyuna qılt etib,

-Men emi qan-etem.!... Al qan-etet?!...

Degen bayatadan berki oylob olturǵan oyunun cıyıntıǵı tüştü. (51)

Kündün batıb bara catğanın körüb, soñķu may çabağın alıb aluuğa şaşılğan aķ çardaķ-da:

-an-etem ?... an-etem?!... Deb çarıldab, soñķu küçün cıyıb, suuğa atılıb tiyib ayta atıb çıķtı.

Aķ çardaķtın ünü Cıparğa taasir ıldı. Közünö caş keldi. Köldün salķın, taza suusu menen Cıpar betin cuudu... Küügüm tüşüb, aranğılıķ aldayıb cuuranın caya baştadı...

-an-etet ?... at-etet?!...

V

Bıltırķı cayda acıladıķı “C” cayloosuna çıķқан.

Kün sebeeleb caab öttü. Cayloonun körkü açıldı. Kök şiber caandan kiyinki sıdırım menen teñseldi. Türdüü tüstögü güldör cabalaķtab cayloonu attır cıtı menen bururattı. Çöbkö tamğan tamçılar köz caşınday möltüröb, cerge sebildi. Kök aşa, tunuķ suulu bulaķtar şıldırab, taştan-taşa sekirib, tömön aray ulaştı. Kökkö aray carışıb, birine-biri eregişken arağaylar “masıyat” tı aytıb şooldoştı.

Cayloonun içi kişneşken, tebişken cılķının ününön boşobodu. oy , ozular maaraşıb, çabtı cüz aytara cañırttı. Uy, muzoolor mööröb saandin maalı bolğonun abar ılıştı. Belden kelgen betegeni aralab, oydon-toogo çaab, şüüdürümdö cılķıçılar üzöngüdön (52) suu boluştu. İtterdin ünü zoogo ağılıb, oş cañırık çığardı. Süt bışırılıb, sabağa tüşürüldü. Bişkektin bışanı, süttün çayalğanı calpı ımğuuata oşuldu.

Badaldan kiyik baķırıb, baldarın tünökkö çaqırdı. Kün boyu ünükürdö catıb zerikken tünkü araķçı- arışķır tumşuğun kötörüb, sozolontub uludu. Attana turğan ubaķtın, olcoogo çığar mezgildin cetkenin coldoştoruna bildirdi.

Ay toodon ılayıb, külündöb cerge salam berdi. Tüzdü, oydu, ırdı tegiz kümüş nuruna çumdurdu. Cıldızdar körünöör, körünmöksön bolub, aydan oruğansıb cıbıraştı.

-Sarıbaydın ızının küyöösü keçe kelibtir. Bütün oyunu bolot eken. Oyuğa Cıpardı ala ketelik, deb keldik,

Deşti ayıldağı kınalışkan kızdar.

-Cıpar bara albayt-ço, acı üydö çok. Cıpar ketip ıalılıb, keçigibirek ıalsıa açuusu kelet. Balanı bey-baş üyrötösüñ, “anday bol, mınday bol” degendi bilbeysiñ ... Deb caman körör deb ıulan bay-biçe şıltoo tabtı. Cıpar, kızdarğa közün irmeb,

-Amaldab catat. Asılıb surasañar ele ciberet, degendey ııldı.

Bay-biçenin aı köñül, cumşaktığın bilgen, arañ turğan kızdar bir oozdon çııķķanday calınıb, calbarışıb, etek-ceñden alıştı: (53)

Eceke, ta-ceñe, ceñeke... Biz üçün ciberseñsiz! Eldin kızdarının barı baya-ele ketiştı. Oyun baştalıb ıalğandır... Biz keçigib ıalbaylı... A-cıkem uruşbayt. Etbeyt. ıalib ele özüñüz şıltoolob catasız... Ta-ceñe... Eceke.. Ceñe-tay!...

ıulan bay-biçe tuş-tuştan talağan kızdarğa külküsü kelib, “bırs” külüb. Ciberdi.

-Meyliñerçi, çiçeñ atalar!... Kışinin canında ıoyuşbayt tekireñdeşib...

Deb Cıpardın oyunğa barışına ırızı boldu. Cıpar kıyınıb, casanıb, kızdar menen birge taı sekirib oyunğa ketti.

Ay süttöy appaı. Coğoru kötörülüb, kıyğaçtanıb külümsüröb cayloogo ıarab turat. Aydın şoolası menen kızdardın köküröktöründöğü merbet, sedebteri cilt-cilt etişet. Taza aba, serüün cel arğı köñüldörün kötördü. “tigilerdi ıarağılaçı” degensib cıldızdar cımıldab, köz irmeşet.

Üydün içi kız-kelin, bozoılor menen cıı tolgon. Cıparlar barğandan kıyin orun ebteşüügö tuura keldi. Orun tardıktan bir tob cigitti eşike cıgarışıb, Cıparlarğa cay beriştı. Cıpar kirkende cigitterdin barıda ağa ıarab, suıtanıştı. Cabılğan közğö ıaray albay Cıpar caltaıktab, uyalıb tömön ıaradı. Küyöö menen coldoşu eköö türtüşüb, Cıparğa tikteştı. Küyöö canındağı ıoluıtusuna ıılçañdadı. (54)

Sonun ıuş eken, ee... deb dalayı içinen kıımıyılıb ıalıştı. Oyun baştaldı.

ıız-kelinder, cigitter bir iñğaylanıb, orun alıştı. Ezelden berki ıaada, zañ boyunça sozolongon küügö salıştı. Bozoy, selkilerdin içki muñ, içki sırları cayloonu caypadı. Armandarın, zarların tışka cıgarıb, erkin dem alıştı. Oyun ıızığandan ıızıldı. ıız, kelinder kezekme-kezek toımoıı saluuda. Cayloonun

taza abası, serüün celi, erke turmuşunda zerikken bozoylor çerlerin cazıştı. Köbtön beri içterine cıynalıb, buq bolub kelgen muñdarın tarqatıştı. Selkilerdin közdörü ottoy balbıladı. Eçen kılğırgan, caynağan közdör turmuş mastığı menen ubaralandı. Betterine qan cügürüb, ırayları açıldı. Kökürök bir kötörülüb, bir tüşüb, dem aluu ıççamdadı. Can başqa cerden cay aldı. Külük sanaa alda qayda-ıraaqqa qaray uçtu.

Caş köñül, caş cüröktör tolqundandı... Tolğondu....

Eçen caydarı, qıyalduu öskön selkiler qımırılıb ordunan turat. Sıpalıq, çeberdik menen köñülü süygön bozoyuna toqmoq salat. Ordunan turub, buralıb iymengensib, cımıyıp bozoyunun közünö közün tüşüröt. Bozoydu qaltıroo qatış qayrat aralayt. Cürök çirkin düpüldöb, alab-celeb bolub, ala uçat. Oy taralğansıb, köz ımır-çımır bolo tüşöt.(55)

Olturğan elge şıldıñ bolbosom, tañ qaltırıp alqış alsam köbünçö mañdayımdağı selkige caqşam. Anıda özümdüda kürtükö tıqbasam.

Degen oy dalaydın deerinde bar. Eçen-eçen bozoylor oyloğon oyunun uçuna çığat. Dalaydı tañ qaltırıp suqtandırat, tamşandırat. Olturğan eldin köñülün özünö burat. Qız-kelinderdin cılmayğan köz qaraşına ee bolot. Dalaylar sürdöb, a, toonun, bu toonun başın bir ottob, elge külkü bolot. Emne deb baştarın, qanday alıb cönöörün bilbey sandıraqtayt. Aytқан özüda, toqmoq salğan selkisida qızarat, tatarat. Eelengen, küülöngön caştar oğo beter örttöyt, can küydüröt. Carağa tuz sebkendey qılıb, uulu sözdör menen cabalaqtab ortoğo alıшат. Ir bilbegen, qoqustan qoñşu bolub qalğandardı möörötmöyünçö tınışbayt. Oyundun bütün qızığı, bütün şiresi uşunda.

Kezek caqındadı.

Cıpardın canında olturğan coldoşu ordunan turub, arqa caqta olturğan sarı çiykil balağa toqmoq saldı. Toqmoqtu alıb, tamağın eki-üç colu qırıp alıb terebelin qarandı. Betine qan cügürdü. Qayta bozordu, qayta qızardı, tatardı... Oşo boydon talqan suğunğan emedey tim boldu. Üydö olturğandardın barı qatqırıp külüb ciberiştı. Eçen açuu sözdör iynedey qadaldı. Qız ıza bolğonunan emne ekenin bilbesten külgön elge qoşulub, külkügö kömüldü. (56)

-Muzoosun tabqıla, muzoosun körmöyünçö unçuqbayt.

-Sayğaqtar ubağı bolo-elek...

-Tuz calatqıla!

Degen zaar sözdör camğırday caadı. Cigit toqmoqtu qarmağan boyunça taştay qatıb qaldı. Közü caşıldanıb, ıza bolub, külüb catqan caştarğa qarab ırcayğan boydon tereñ kürsünüb qayra olturdu.

Cıpar munun barın körüb olturdu. Bayatadan beri ırdağan bir tob cigitterdi içinen sınab öttü. Cüröktün tübkü cerinen qaynab, calındab çıqqan muñdarın uqtı. Caştıq mastıǵı, süyüü qızıǵı menen köñülü toldu. Tolqundanıb-tolqundanıb, cayloonu cañırtıb barıb, alda qayda coǵolǵon muñduu ün, boyun balqıttı. Özün alda qayda ıraaqta, buluttar arasında cürgöndöy sezdi. Özünün bardıǵın bir tobqo esten qıǵarıb turdu.

Ana, cigit eçen-eçen küügö salıb muñqandı. Anın ünü sayrağan bulbuldun ünündöy caǵımduu, muñduu... Boydu eritti, köñüldü kötördü. Ünü menen qoşo eerçitib barıb taştadı. Cürök degdeyt... Köñül emnenidir izdeyt, coqtoyt... Sanaaǵa-sanaa qoşulub, sarı adırdı aşa cönölöt.

Ana, cigit soñqu sözün ayttı. El dübür-dübür, qobur-cobur bolub tolqundandı. Coosun ceñib, namısın qoluna alǵan erdey köküröǵün kötörüb cigit ordunan qozǵoldu. Toqmoq salǵan selkinin canına kelib, qolun cayıb, talpınǵan bürküttöy bolub, köz cumǵanqa ayal qıldı. (57)

Ayqalışıb, car körüşüb, amanatın qoluna qayta berdi.

Cigit menen qız ayqalışa bergende, beteri albırıb, muundarı biliner-bilinbes qaltırab, turmuş mastıǵı közdörünö çıǵat. İzdengen, qoyulǵan közdör daroo uçuraşıb, daroo çetke qaǵılat. Kökürökkö-kökürök caqındağan sayın cürök düpüldöǵün küçötöt.

Cigitda, qızda öz orundarına olturuştı.

Mınday bozoy, selkilerdin oyundarında Cıpar dalay bolǵon. Dalay car körüşkön. Dalay cigitterdin muñu menen termelgen. Bir-oq al bugün özün başqaqa sezet. Bugün turmuşunda çoñ bir özgörüş bolordoy bolub, cüröǵü alıb uçat. Bolor-bolbos emeden seskenet. Azırkı sarı çiykil cigittin ıza bolǵonuna abıdan booru oorudu. Anı ayadı... Dardañdab külüb, ızalab catqandardı,

-Ebi coq, esi coq qur köödöndör deb oyloğu.

Al cigitke toqmoq salgan canındağı coldoşunda ayadı. Anın kızarğanın, uyalğanın körüb canı açıldı.

-Uşunça eldin içinde şağı sındı. Mizi qaytarıldı, dedi caş köñülü.

Qılt etib özünö kezek kelgeni esine tüştü. Bayatadan beri oylob olturğan oyloru alda qayda taraldı. Közü çayıttay açıldı. Olturğan bozoylorgo qarab, bir deme tандаğanday boldu. Dağı bir sıpıra qaradı. Olturğandardı sındab, közünön ötkördü. (58)

-Menda tigilerdey boz-ala bolboğoy-elem...

Degen şektüü oygo keldi. Bayatadan kız-kelinderdi şıldıñdab, sözdü tuurasınan tiye qaçıb olturğan küyöö coldoş cigitke közü tüştü.

-Bayatadan beri kız-kelinder ağan emne üçün toqmoq salbadı?... Cee al dağı canağı cigitteybi?...

Dağı küyöö coldoş cigitke qaradı. İmanı ısıq, canğa caqın köründü. Murun körüb, taanıbasada köbtön berki sırdaştay körünüb ketti. İşengen, ümüt qılğan kişisindey caqın öñdöndü.

Carqınay:

-Turmuşun bütün körkü, kızığı, cırgalı-bel baylab işenüüdö, deb oşol cigitke çın niyeti menen cazmışın tabşırdı.

-Emne bolso-bolsun!... Deb ordunan turdu. Cürögü arı-beri obqolcudu. İrañı qubulub, iymengensidi. Bir azğa deyre batına albay, qıncıldı. Közdögön cigitine qılğırğan qarağat közdörün tüşürdü. Uyalğansıb, közünün astı menen telmire qarab ilgeri attadı.

Üydö olturğandardın barı cım-cırt. Ün coq. Cıpardın qadırı, anın suluuluğu dalayğa maalım. Anı barısı urmat qılışat. Adam-gerçiligine, sılıq münözünö kızığışat.

-Kimge... Kimge?... Deşet ar kimisi öz içinen. (59)

Cayılıb, een-cayloo kebke kirib ketken küyöö coldoşuda qımırına tüştü. Azırağ tañ qalğanday bolub ilgeri attağan Cıparğa qaradı... Dağı bir, dağı bir qadam... Mina toqmoq küyöö coldoşqo salındı. Bütönboyu dürküröb, ısılı-suuqtu bolo tüştü. Cıpardın caldırañkı tartqan közünö-közü tuura keldi. Köz aldı ımır-çımır bolub elektene tüştü.

Cıpardın atağın, kılık-coruğun canındaki teñtuştarınan uğub olturğan. Anın elge cayılğan caqşısı atın uğub, özüda kubanğan. Bir-oq oyloboğon, kütböğön cerden ele minday boloxoyorun sezgen emes. “Ölüb körübmünbü” degendey Cıpardın minday qapılstan qabılarına közü cetbegen. Azırağ sürdödü... Çekesinen bir neçe monçoq terda çığa tüştü.

Olturğan ayal-erkekterdin barı Cıpar menen küyöö coldoşqo qaraştı. Küyöö coldoş birinçi kelgen bala. Anın al-cayı, sırı dalay kişige maalım emes.

Cıpar olturub catıb dağı bir qarab aldı. Küyöö coldoş bir demeni estegensib azırağ oylonub turdu.

-Tügöngür ırdab körö elek-elem. Ünüm coq... Palan-pustan, deb qoyşoloqtoğonsudu. Munu uqқан bozoy, selkiler tuş-tuştan cabılıb,

-Ayta beriñiz! Eldin barı ün tağınıb cürgön coq!...

Deşib aa-cayına qoyuşbadı. Çıdabadı. Çıdabadı... Köñül kötörlüğünsüb, cürök ilgeri umtuldu. Qayrattı kolgo (60) alıb, özünün baqtın bir sınab körmökçü boldu. Arı-beri qararıb, Cıparğa bir qarab öttü.

-Ayt... Ayt, Cunuş!... Seni biz caqşısı bilebiz! Başqadan caşırıp ölsöñ!... Deşib bir tob bozoylor süröb ciberdi.

Cıparda sizdi bilgeninen ...

Deşib kelinder qayraştı.

Cunuş köb maalqata albadı. Eldin sürönü, türtküsü köböyüb bara catқанın körüb, maqul bolbosqo çarası coq. Tamağın qırıp, emneden baştab cibererin azıraaq oylob aldı. Cunuştun dayardanğanın körüb, birge turub, birge ösüb, sırdaş bolğon küyöönün öñünö kızıl cügürdü. Cunuştun, olturğandardın barına sabaq bererin al caqşısı bilet. Canında olturğan qoluqtusunun qulağına şıbırab, Cunuş caqtı şilteb, maqtanğansib aldı.

Cunuş baştadı.

Cayloonun başı caşıldan,

Ay, cıldızı caşınğan,

Ayday suluu, muñ közdüü,

Caralğan qanday asıldan?!

Armandamın, qoy közüm,

Taanışıb albay başınan!...

Muñduu, uğumduu çoñur ün sozolondu. Tünkü tınçtıktı carıb, zoo cañırtıb, cüröktün eñ içke cerlerine barıb qadaldı. Memireb catқан cayloogo can (61) kirgendey boldu. Ayıl-apadağı olturğan qarıyalar qulaq salıñıb, caş çaqtarın eskeriştı. Üydün tegeregi zooqçular menen toldu. Cılçıqtar cıldızdanıb köböydü.

Üydö olturğandardın barı cilmayıştı. Ar kimisi ırızı bolğon öñdönüb bir-biröönö qaray közirmeştı. Qız-kelinder muñayırñkı tartıb, Cunuş caqa qaray ırırılıştı, eldin barında Cunuşqa tuuğandıq , caqındıq sezi tuudu. Köñülü içke, nazik sezimdüülör tereñ kürsündü.

Cunuş sozolongondon-sozolondu. Ar türdüü küügö salıb, eldi artınan eerçite sabaladı.

Caş cüröktör qozgoldu... Oynodu... Tuyladı... Aytқан ır, çıqқан muñ dalaydın çerin cazıb, köñülün çayıttay açtı. Dalaydı ogo beter muñqandırıb, tereñ oygo saldı. Boş qıyal, qurğaq oy dalaydın köñülün köölödü...

Cıpar öz-özün unuttu... Alda qaydağı şıyırduu tuman arasına kirib coğoldu. Süyüü, süyülüü sırlarının tentek qıyaldarı qıymıldadı. Köbtön beri kütkön, küzötkön ümütü qarşı aldınan çıqқanday boldu. Qaranğı bulut astına kirib caşırınğan çolponu carqırab çıqқанı uşuda. Turmuş çirkin emi küldü, emi sırnın çeçti... İzdengen, qıynalğan caş cüröktün otu dürüldödü. Caldırağan közdörünön süyüü uçқundarı çaçıradı. İçi-tışy eleb-celeb bolub, boyu balkııb, tamırlarına cıluu qan cügürdü. İçi-tışyın barı süyüü, süyülüü” ümüttörü menen toldu. (62)

Cunuş, ırdağanı, ırdağan... Keede kötörüb, keede tüşürüb, qak qöñüldün qaalğanınday qılıb ırdadı.

Cunuş sozolongon sayın Cıpara başqaça can kirdi. Anın ünü, küüsü-muñduu, cağımduu sezildi. Ulam uqқusu kelib, cürögü alıb uçub turdu. Carıq kün, cayloo turmuş eşigin açқanday köründü. Anın kirsiz, taqsız kökürögü-ümüt, keşik menen toldu. Boloturğan turmuş, erkindik,Cıpardı qıçağına aldı. Tübsüz-çeक्सiz qıyal dariyasına kirib, süzüb ketti...

Qayğısız, muñsuz köpölök,
Küldördü öbsö, böpölöb,
Turmuştu maqtab, qubattab,

Oynoso, uçsa kökölöb;
 Biz-da oynosok, ęoşulsak,
 Ayęalışıb-eköölöb!...

Deb Cunuş ırın muñęantıb barıb toğtöttü.

Cıpar, ümüt, bağıt toluu közü menen Cunuşęa toltura ęaradı. Olturęan eldin barı kürsünüb, oñtoylonub olturuştı. Barının öñündö irazılığ,calęasın aytuu körünüb turat. Dalay cigiter bir dalayęa deyre ęoşomat ęılıb, süröönçü boluştı. Kelinderdin ebçilderi özdörünö imere tartıb, köz irmeştı. ęızdar Cıparęa ęızıķęan köz menen ęaraştı.

Cayloonun talaası dalayęa deyre tolęundangın muñ menen ęurçalıb turdu. Tünkü sergek sırım ęıķęan (63) muñdu ilib alıb, cer ęıdırıb cönöldü. ęoşamatçıl zoo cañırıb, eğkirib barıb tındı.

Cunuş, Cıpar eköo teñ ęozęoluştı. Cunuştun ęolu, ęoluna tiygende Cıpardın-denesi delbelendi. Car körüşördö, bul turęan turmuştun carıķ cağoosu köñülünö keldi. Teñ turmuş, tegiz cıręal elesteb aldınan öttü. Cürögünö bütbös-tügönbös caştıķ bağtınan orun berdi. Oşol tübölük ırıs-keşik, aldında turęanday köründü.

Közün coğoru kötörüb, özü, oñdonub köñülü kötörülüb, turmuş ęızıęına kömülüb turęan Cunuştı kördü. Cunuş külümsüröb, közün caynatıb cımıydı.

Cıpar uyaldı... ęısıldı...

Mala ęızıl betine keçki batęan kündün ęızılınday-ęızıl cügürdü. Beti albrıb, anar kelbettendi... Tartıldı... eriktüü-eriksiz car körüştü... Ayęalışıb kelgende, eki caş cüröktün tilek, ümüt menen düpüldöb, türsüldöb eki cürök, eki cağtan,

-Biz süyüşüügö, ęoşuluuęa, caşoogo ılayıķbız!. Degendey ęıldı.

Cıpardın muunu, boşob, köz aldı tumandandı... Köktön cıldızdar uçęanday boldu... Turmuş ęızıęı, ömür cıręalı başın aylandırdı. Kütkön күnü, aşıķ bolęon ayınadağı bir muñaya ęaradı... İçinen tereñ kürsünüb, ęayra orduna olturdu.(64)

Tün carımı e-baķ oogon. Cayloo tım-tırs. ęıbıraęan can coķ. Oytoonun barı talıķşıb, tereñ, tattuu uyķuda. İrdağan, muñęangın caştardın barı

cay-cayına taralğan. Cıldızdar baştaqıdanda aybattuu, acarduu, cımıñdaşat. Ay caltırab, caynab askağa taman qoyub bara catat. Cayqalğan caşıl şiber, ülbürögön atır güldördün cıtı een-cayloo cerdi biylegen. Asqadan, zoodon qara qoçqul uzun kölökö tartılğan. Erke-taltañ sıdırım, şiberdi teñseltib, qarağaydın büçürlörün ırğaltıb ermek qılat.

Tabiyat tünkü, carıq cım-cırtta, tereñ uyquğa çumğan.

Aq qar, kök muzdu möñgüdön tamçılab cıyılğan möb-möldür tuñuq suu, taştan-taşqa ırqıb, ay carıqında kümüş tamçılar çaçıratat. Möñgünün başın közdöy col tartqan aq balıqtar, üydöy taştardan alıs ırqışıb carqıraşat.

Cunuş menen Cıpar bir dalaydan beri suunun boyunda olturuşat. Eki caş cürök birinçi tünü, birinçi mertebe bir-biröo menen bettişib, körüştü. Cunuş kök şiberde çalkasınan catıb, içki sırların tışqa çığardı. Cıpar cıyılğan qarağaydın üstündö olturub, qolundağı uzun çıbıq menen cer çuqub, Cunuştı tıñsayt. Cıpar, Cunuştun ar bir sözünö, areketine baa (65) beret, sından ötköröt. Cunuş ar bir sözün abaylab, ölçöb süylöyt. Aşiqça kenedey söz ciberbeyt.

Degdegen cürök, izdegenin tabtı. Dalaydan beri tışqa çıqbağan muñ dariyaday taşib, çetke cayıldı. Oyloğon oy, kütkön tilek tımısın kelib aldınan çıqtı. Keleçek turmuşun bütkül caşırın qıldarı uşul cerde qozğoldu. Uşul cerde cañı turmuşqa negiz salındı.

Cunuş bolğon kebtin barın ustalıq, çeberdik menen tizib, Cıpardın köz aldınan çubattı. Aldağı tilek, aldağı turmuş tuuralu tuyundurdu. Cıpar etiyettik menen etiber qılıb barın uqtı, qulağına quydu.

Eki caştın keleçegine bergen ubadalarına asmandağı cıldızdar, cerdeki ösümdüktör kübö boluştu.

Bir azdan kiyin eköo teñ orundarınan turub, birbirinin közdörünö muñayışib qarab turuştu. Tübölük birge boluuğa, түbölük acırabaska ubada berişti. Maqabbat mastıqı menen tolğon közdörü telmirdi.

-Men, ölür-ölgönçö senikimin!...

-Men dağı ölgönçö...

Saydağı suunun şıldırağan kümüş ününö qoşulub, “ çob... çob” etken dobuş uğuldu.

Bul, eki caş cüröktün celimi, aytışkan anttın aynıbas şerti. (66)

VI

Cunuş kedeydin balası, caş çağınan tartıb şaarda östü. Atasının miner atınan başka eçtemesi coş. Bir ağası sart, noğoydo malay bolub cürdü. Oşol ağasının arçası menen oşuuğa kirdi. Qış oşuu oşub, caz, cay aylarında kündüktöb cumuş kıldı. Al kezderde cañı tartıb menen oşutub catқан tatar mektebindegi baldardın aldı boldu. Ar cılı ımtıқан bolğon sayın Cunuş baldardı artına taştay turğan.

Bara-bara kezit, curnal, adabi kitebter oşuy turğan coldoşu Tınımsayittin demöösü menen bulda oşol colgo kirdi. Qış kündöründögü dem aluu, caykı boş ubaqtarın oşuu menen ötkörö turğan. Zamanındağı al-abal menen kündögüsün kündö taanışib keldi. Al uçurdağı añduu-bilimdüü azamattardın zaman ağımı menen taanışқан, uğunğandarının biröo boldu.

Mektebti bütkörüb қалаa tegeregindegi mektebke muğalim bolub kelgenine eki cılday boldu. Eldin baldarın cıyıp, cañı tartıb menen sabatın açtı. Murun 4-5 cıl oşub "Alqamdu"don öto albağan elge ülgü boldu. Qırğız қалқы cañılıққа, cañı nersege tez könö, tez köñül bura turğan қалық. Oşonduqtan Cunuştun қадırı el içinde tez kötörüldü. Cañı oşuunun ceñildigine, oñoy-olton қат таанита турғандığına el қızıқты. Baldarın (67) iymenibey, tartınbay Cunuştun mektebine bere turğan boluştu.

El üyür alıb, boorго tartılğandan kiyin Cunuş elge kezit oşub, tüşündürüb bere turğan boldu. Dünüyö cüzündö önör-bilim arқaluu eçen-eçen қулақ uğub, көz көrbөгön şumduqtardı çıғarıb catışқанın ayttı. Ayrupulan, sımsız tilgirem, aptamabil dağı başka қараңğı el tez түşünö turғандardı aytıb eldi tañ қалtıraturğan. Mina uşul öñdüü uқmuştardın barı azırқы oşuu-bilim arқasında bolğonun tuyundurdu.

Bara-tura Cunuştun barkı kötörüldü. Eldi boyuna tarttı. Cunuştu köbünçö cañı öspürüm, cañı muun caştar caқtırat. Anın turğan üyü ar қачан boz baldar menen cıқ tolot. Arқы-berki kebti aytışib, Cunuştun çağımduu,

cuğumduu sözdörün kulaqtarın türüb uğuşat. Cunuş, oyun-külkü aralaştırıb, caştarğa kınday boluu, emne kerektüülügün tüşündüröt.

Cunuş ilim-bilim çağınan dalaydan añduu, sezimdüü. Atasının cerine koroq saldırıb, baq tiktirdi. Ar türdü orus, noğoy ayday turğan caşılçalardı aydattı. Anı kınday baquu, kınday östürüü tuuraluu ar kaçan özü col körsötö turğan. Başka koñuşulardı, ayıldıştarınada uşul col menen iştöögö keñeş berüüçü. Özü barıb işteşib, col taab berib cürdü.

Cunuş başka önörlördönda kuru emes. Ir, komuz çertüü, kıyaq tartuu öñdüü eldin köñülünö çağın nerselerdi (68) abıdan çağşı bilet. Cunuş bolgon cerdegi tamaşa, oyun eç kayda bolo koyboyt. Cunuş muñduu, cuğumduu koñur ünü menen dalaydı “bara-keldi.” Letken, dalayğa atağı cayılğan. Oşonduktan boz-baldar Cunuştan ayrılıçu emes. Anı kayda bolsada ala barıb, birge oynob, birge külüügö zooqtonuşat. Bir-oq, Cunuş toqtoo, sabırdıu cigit. Körüngön çağka bastıra berbeyt. Een-baş cürüünü köñülü köb süyböyt. İgi kelgen cerge, başkan kadamına cañılışbağanday ğana cerlerge barat. Ömüründö bir ğana mertebe küyöö coldoş bolub kördü. Al-da bolso özü menen birge oquğan sanaalaş, talabtaş kurdaşının kaynına baruu boldu.

Cunuş elde eki cılı bala oquıttı. Eki cıldın içinde oquqtan baldarının barı koldoruna tiygen kitebterdi şar oqub çığıştı. Kattı şarıldata cazıb, körüngön kattı çığarıştı. Munu körgön eldin Cunuşka bolgon köz qarastarı özgördü. Dalayı Cunuştı maqtaşib, töbölörünö kötörüştü. Anı ar kimisi ardaqtıb, sıylab-sıypadı.

Moldo-kocolordon oqub kalğan “çala moldolor”dun çağtarı tik turdu. Baldardın barı Cunuştun mektebine çuburulat. Andan oqub bat “moldo” boluşat. Sabattarı tez çığat. Bul “çala moldolor”dun coluna döñgöç koyuu. Alardın karañğı eldi aldab-soolob oquıtumuş bolgonunun sırı açıla baştadı. Moldolor tört-beş cıl oquıtub, tüzük dubay salam caza albağan baldar, 5-6 ayda (69) şarkıratıb oquu degen emne şumduq. Anısı az kelgensib, baldar ar türdüü “marş” aytış ib, eldi boyuna tartıştı. Alardı körüb turub “Kuday” urğan kişi moldogo balasın bersinbi?...

Kündön-küngö kıoldorunan cemi ketib, kıadırı azayıb bara catkıan moldolor munu sezişti. Bul işti bul boydon kıoyuu carabastığına közdörü cetişti. Munun bir amalın taab, Cunuştuun colun toromokıçu boluştu. Ayıl arasındağı atkıa miner şumdarğa akıl salıştı.

-Cunuş baldardı dinden çığarmak boldu. Baldar buzulub, musulmançılıkıtan çığıb ketet-ko! Emi bir-eki cıl okıuşsa tabtakıır musulmançılıkıtan kıol cuub kıalabız,

Deşib bir tob şılıuundardı kıuturtuştu. Alar arı-beri keñeşib, moldolordun tilegin orundoogo at salıştı. Üyözdün piristöbtördün tilmeçteri menen süylöşüb, alardı paralab til aldırıştı. Tilmeçter Cunuştuun sabağın berüügö ubada kıılıştı.

Bir күnü Cunuş baldarına caarapiyadan sabaķ berib catkıan ubaķta, çaķķañdab, boluştuun casoolu kirib keldi. Kıılıçın şaldıratıb, kıamçısın iykeb:

-Cunuş degen sen bolosunbu? Dedi.

Eeligib, adırañdab kelib kirgen casooldu körüb, Cunuş azıraaķ tañ kıaldi.

-Ooba, men bolom...

-Sen bolsoñ, daroo attan! Üyözdön tıķır buyruķ (70) bar, aydab bügündön kıalbay cetkirsın, degen deb Cunuştu enteletib, mektebten aydab cönöldü.

Cunuş kıalaaga barıb, bir cumaday palıysa kıanada kıamalıb cattı. Segizinçi күnü çaķırıb suraķķa aldı. Kıayda okuğandığın, kıanday mekteb bütürgöndüğün, talaada kıanday kitebter okıtub catkıandığın, kezit, curnaldı emne sebebtен elge bere turđandıđın dağı başkalarının iynesinen cibine deyre suradı.

Cunuş surağandarının barına anıķ, toluķ coobun berdi. Okıtub catkıan kitebterdi, elge okıub bergen nerselerinin barı Kıazanda, Orunbordo ökümot tarabınan uluķsat kıılınıb basılıb çıķķan nerseler ekendiğin ayttı.

Arı-beri dekib, tizgindi kıısķaraķ kıarmaş kerektigin, Türk ırların baldarğa mindan arı ırdatbaşķa tiyiştigin aytıb, üstöldü kıoygulab cürögün aldı. Ekinçi uşul körsötülgön çekten çıķbaşķa, egerde uķbay turđan bolso kıamooğo alınıb, başķa çaķķa aydaların bildirib, Cunuştu kıoyo beriştı.

Ökümöt dekiğenden kiyin Cunuş körsötülgön çekten çıkbadı. Bir-oğ başka sabakhtarın baştağıdan beş beter tırışib okuttu. Munu menen Cunuştun el arasındağı barkı, kadırı ketken coğ. Duşmandarının ğana otuna suu sebile turdu.

Uşul okuyadan eki ay ötköndön kiyin Cunuş Cıpar menen körüştü. Kebelebey, bir ıalıtba kele catқан (71) turmuşuna özgörüş kirdi. Cayloonun tunuğ suusunun boyunda çalkaşınan catıb, Cıpardın calınduu sözün uqtu. Bulbuldun ünündöy bolğon ününö mas boldu. Cayloonun burқurak cıtı menen Cıpardın cıtı esinen ketkis boldu. Caştıqtın kirsiz, künöösüz talpınğanı, uçunğanı mookumun bastı. Cıpar, Cunuştı şıyқırladı. Anın cürögünün eñ tereñ cerinen Cıpar cıbağıday orun aldı. Cazmış eki caş cüröktün tilegin bir orundan çığardı.

Oşol ırıstuu tündö ırğalışib körüşüb, қolgo-қol berib ubadalaşқandan beri Cunuş özgördü. Anın cürüş-turuşu, münözü başқara tüştü. Kitebterdi köb oқub, köb oylono turğan boldu. Cıpardı tuuğan enesindey caқın kördü. Anın қuçağına atılıb, içteki sırım dağı ayтқısı keldi. Armandarın baştan-ayaқ çuburtub, Cıpar menen bardıқ muñun, қubanıçın ortоқtoşқusu kelet.

Keleçek carıқ turmuşuna türdüü pulandar қurub tañ attırat. Nasib bolub Cıpar menen қоşulub қalsa, anı menen birge қanday turuu, қanday işтөө colun çeçet. Cıpardın caldırañқы közü, ayday carıқ қırayı ar қақан birge turғanday köz aldında көрүнöt.

Cunuş köbkö deyre körüşböy çıdab tura albadı. Canı süygön, cürögü degdegen carın dağı көrüügө zar boldu. Dalayға deyre Cunuş Cıpardı көrө albay zarıqtı, қamıqtı. Caş cürögü tuylab, çımın canға tıncılıқ (72) berbedi. Sızdağan köñül, sarı suulu sanaға aylana başтаdı.

Amal coğ, көrüşüünün eç қanday ebi kelbedi.

Cıpardın aylına barğan menen caқın kişisi coğ. Colooçulab barımış bolğon menen eldin barı Cunuştı bilet. Қılar arға coğ, Cunuş күздü күттü. El cayloodon түşüb cataққа kelgende ebin tabmaқçı boldu. Cunuştun mektebine acıların ayılınan kelib oқubturğan baldarda bar. Oşol baldar арқалуу қат menen сүйлөшүүдөн başka ilaacı coğ.

Uzaqtabay küzda keldi. Cayloodoğu el sapırılıb cağağa qaray ağıldı. Eldin kızuu iş ubaqtı. Küzdün cetkenin bildirib, kelgin quştar kelgen caqtarına qaray sapar tartıştı. Cer betin eelegen cayqalğan çöbtör, güldör sarğayb, quuray baştadı. Calbıraqtar şuudurab, mezigil cetkenin ırdab cerge quyuldu. Talaanı cañırtıb, eçen türdüü küügö salıb taqşığıan quştar cım-cırt boluştı. Talaa cılañaçtanıb muñduu tuskö kirdi. Küzdün künkü toorkoçtongon qara buluttar qaldayıb baş baqtay baştadı.

El cayloodon calpı tüşüb boldu. Qışkı qıştoogo köçkönçö ubaqtınça malğa cayluu cerlerge taralıb, quonuştı. Qoylor kırkıldı. Üy cabuu, kiyiz qıluu, ardeme-birdeme soğu köböydü.

Cunuştı cıldağı işine qamına baştadı. Oquu qaçan baştaların kün murun elge carıyaladı. Baldardı erteleb (73) aluu, oquu baştalğança alardı cay başqalab bölüü işi menen ubaralandı. Ar qaysı ayıldan oquuğa kireturğan baldar ubab-çubab, kün sayın kele baştadı. Acıların ayılınanda qattaluğa eki-bala keldi.

Cunuş ubaqtı qani-met bildi.

Köb oylob turbastan Cıpar menen körüşüü, süylöşüü oyuna keldi. Acıların ayılınan kelgen bir balanı atayı qondurub qalıb, aldab-soolab Cıparğa qat berüügö köndürdü. Cıpardın özünön başqa eç kimge berbeske, körsötböskö ubada aldı. Anın bergen qatında caşırıqça berüügö maquldattı. Qattı caqşılıb cazıb, baladan berib ciberdi.

Qat bergenden kiyin Cunuş tınım alaalbadı. Qat bergeni bir tob kün bolsoda coob coq. Cürögü öyüb, qapa bolub, qamığa baştadı. Dalaydan beri kütön Cıparın körüügö caman aşıqtı. Köñülü toqtoboy, qılğan işinin dayının bilbey, delbelendi. Sabırsızdıq menen coob küttü, eki közün Cıparların ayılı caqtan albay, kereli-keçke deyre eleb-celeb bolub elteñdedi.

-Cıparğa emine boldu?... Ce menden qadırı qaldıdı?... Qadırı qalaturğandale cer coq ele!... Ce oorub-sıqtıab qaldıdı?... Deb miñ türdüü qıyalğa ketti. Oyu bir cerge toqtoboy, süyüü dartına duuçar bolğonduğun saat sayın sezdi... Sızdadı... Caş cürögünün barı, bütkül caratılıştı Cıparğa bağıştalğanın bildi. Süygönün, cürögün eelegen carıq çolponun sağındı. Anı

menen (74) dağı bir mertebe, dağı bir-ele mertebe canaşa oturub süylöşküsü, bir ğana münöt bolsoda muñayım cüzün körgüsü keldi.

-Men, ölgönçö senikimin...

-Degen acıraşardağı aytқан antın dağı bir mertebe uқsa-arman coқ.

Emesbi!

Kütкön ümüt, sanagan sanaa talaağa ketken coқ. Cıparınan қат keldi.

-El catқandan kiyin toқoydun күn-batış ceegindeki tob қамышта bol.

Men oşondo bolom. Keçikbe!!!...

Deb sözün bütürgön. Cunuş ısılı-suuқtu bolub ketti. Cindi bolğon emedey özünön-özü ırdağısı, sekirgisi, biylegisi keldi. Cürögü eleb-celeb bolub, alda қayda alıb uқtu. Közünön şattıқ, ümüt nurları қаçıradı. Bütкүl denesin titiröө қabtadı...

Eki caş ekinçi mertebe köldün ceegindegi tob қамышта uçuraştı. Sağınuu, zarıquu, taarınuu sözdör camğırday caadı. Biröө colun aytıb keçirim suradı. Biröө қадırın қaltırбай maaқul aldı. İçke tüyүlүb, çoğulub қalğan sırlar dağı aytıldı. Sağınğan, zarıqıb kütкön közdör қılğırıb dağı uçuraştı. Biröönön-biröө alda neme izdegendey. Özgörgönün bayқooçuday bolub caldıraştı. Cıpar adatı boyunça қолundađı çıbıқ menen cer çuқub, süygönүнün süykүmdüü sözünö kömүldü. Cunuş Cıpardan közün albay, suқtanğansıb, içinen calın (75) çıғarıb күrsүndü. Aytılğan ant, berişken ubada қayta-қayta қabattaldı... Eköönün bir-biröönön ayrılığısı kelbey. Aқılsız caştıқtın mazasına masayraştı...

Mından kiyin körüşüügө col açıldı. Ar қақан Cunuş, Cıpar tob қамыştan tabıшат. Dalaydan beri körüşböгön emelerçe içi-booru ezilişib körüşöt. Çoқço қамыş ar қақан bulardın sırların, muñdaşқandarın tımısın turub ugat. Alardın baқtına, süyүнçүнө қızıққан öñdönüb, baş iykegensiyt.

Keede köbkö deyre oturub sırdaшат. Keede қолtuқтаşıb, meltireb catқан köldün ceegin қıdıрашат. Köldün түnkү suluuluғuna, түnkү acarına suқtanişib, biri-birine söönüşöt, ıқталıшат. Maқabbat қızıғına, süyүү demine mas bolğon caştar түндүн ötkönүн сезişbeyt. Eköө teñ bir tilek, bir coldo keziшет. Biröönүн içinde emne bolub catқанın ekinçisi sezgendey bolot.

Eköө teñ ırıstuu, eköө teñ muñsuz... Қamsız...

Eköönün teñ cüröktörü keleşektin tattuu, şirin ümüttörü menen tolub, boyloru balkıyt... Erkin, azat turmuştun şiresin eköo teñ tatıyt...

Dünüyödö caşoo turmuştun turuqtuu tübünö cetüüdön kıızıq emne bar?... Bulara kaç uşunu oylob, ar kaçan bir can, bir denedey bolub, turmuş kıızgı menen tarqaşat.

Kündör qanatın sabab ötüb catti. Turmuş öz türün bir cerde tübölük qarmay albadı. Kırdandı, (76) aylandı... Keçeki bugün bir başqa, bugünkü erteñ bir başqa bolub kömkörülüb turdu.

Caştardın carıq kögü, ayluu, cıldızduu asmanı qara buluttar menen qabtaldı. Eçen tündör boyu maşabbat otu menen canğan cüröktörgö muzdaq suu sebildi. Caştıq maşılıgı, turmuş cırğalı menen termelgen, erkelengen, balkığan boydu, suu sebekendey muzdattı. Qaygı, qapa üç uqtasa tüştörünö kirbegen, kirpigim-qaşım deşti bilbegen caştardı turmuştun kerimseli soqtu. Cañı açılıb, atır cıtı burqurab kele catqan güldör mezgilsiz soluştu...

“Cunuş seket! ”

“Men qarañgı qara tuman arasına kirib coğoldum. Aldım-artım barı qorğoolu. Qayda barar, qayda qaçar, qan-etib bul balaadan qutularımdı bilbeym... Başım mañ, kürögüm dal boldu... Armanımdı aytsam soorotor adam coq... Kimge barıb, kimge calınıb, calbararımdı bilbedim... Carıq künüm, qarañgı tünögö aylandı... Turmuşumdun bütkül tilekteri kıyradı... Men büttüm... Caştay, mezgilsiz soldum... Köz caşıma etiber kılar, dartıma darman tabar kışım coqbu?... Çın ele coqbu?!...

Özüñ uqşandırsıñ, caqında başqan cerimdin, tayanğan kögünün külü kökkö uçqanın. Men tirüülöy öldüm!... Kütkön ümüt, küzötkön maqsattarımdın barı celge ketti... Olturğan qayıgım sınıb, tübsüz, (77) çeksiz tereñ köldö dayınsız qaldım... Meni qutqara turğan boru-kercan körbödüm...

Men ubaqıtsız ölüögö, ubaqıtsız cer castanuuğa tuuldumbı-ele?!... Men emi qayda baram... Kimdin moynuna asılıb cardam suraym... Sen qarasin tab!... On ceti cıldıq ömürümdün bütkül bardıgın, bütkül kıızıgın men kimge bağıştadı?!... Öz teñim, süygönüm – küygönümö bü?... Cee üç qabaanaq qançıqtuu qarı döbötköbü?!... Köz caşımdı sürtör, soorotor eç kimim coq.

Aşık... Aşık!... Men deseñ, meni çin niyetiñ menen süysöñ-mından
 kutkar!... Kutkar!... Bolboso men kutuluunun çarasın tabtım-çara cer!...
 Ölüm!...

Tigi döböt caķında kelib, toy kılmaķçı... Coķ, men, aķa tirüü kezimde
 könö albaym ... Menin senden başķa işener, tayanar kişim coķ... Bir ğana
 sen!... Ķamalğan tordon, tüşķön ordon meni kutkar!... Ķoluñan kelet... Menin
 cıldızımdı mezgilsiz öçürüüģö erik berbe!... Menden kiyinki ubaķta şek alışıb
 cürüşöt. “Alar” (bilesiñ-go) bürsüģünü kelişet, aa deyre men bul üydön
 coģolbosom bolboyt...

Büģünkü tündön Ķalbay kel!... Bayaķı cerde bolom. Dayarım!...

“Baķtısız: Cıparıñ.”

Ķattı oķub körüb Cunuş cindi bolub Ķala cazdadı. Al-eki zamattın
 içinde bütkül turmuş Ķıyraĝanday. Taş-talķanı çıķķanday köründü. Köz aldı
 Ķarañģılanıb, (78) başı aylanıb, meesine doo ketkendey boldu. Emne ekenin
 bilbey, üydön tışķa, tıştan üygö cüģürdü. Ķoldorun uşalab, başın Ķarmalab
 barıb can senek bolub, olturub Ķaldı. Can-serek bolub catıb köbtön kiyin
 esine keldi...

Küüģüm talaş altı atçan kişi ürül-bürüldün içine kirib coģoldu. Attardın
 oozun Ķoyo berib, eteklerin celbiretib cel menen carışıb ketib bara catıştı.
 Barı tım-tırs, attardın tuyaĝınan çakmaķ taştar çaĝıla-çagıla ırĝıb Ķaldı. Tuura
 coldon burulub, köldü ceektey salıb, Ķumduñ üstü menen zıpılday cönöştü.
 Bir tob uzaĝandan kiyin oñ Ķol caķķa bura tartışıb, Kendir-baydın ayılına
 Ķaray bet alıştı.

Ayılĝa azıraaķ cer Ķalgandan kiyin attarınan oozun tartışıb, ayañdaştı.
 Bir celdirib, bir bastırıb kelişib, ulam-ulam toķtolub, tere-beldi tıñşaştı. Cunuş
 celdirib, Ķaşatķa çıĝıb, bir az turub Ķayta bura tarttı. Ķoķtuda turub, at calına
 öböktöşüb, öz ara keñeşib alıştı. Ķızdı alıb eköo ilgeri cönöb, Ķalgandarı
 arttarınan çü Ķoymoķ boluştu.

Tub-tuura bastırıb kelib tob Ķamıştın túbünö tüşüştü. Tegerektin barı
 tıb-tıñç... Tırp etken ün coķ. Cıpardın cıtıda coķ...

Cunuş arı-beri basıb, murunķu köndüm cerlerinen izdeb Ķaradı. Keçe
 ele caķında uşul cerlerde birge (79) olturub, birge basıb cüģön Cıparınan

bügünkü künün oylob, şubanuugada, keyyüügöda bilbedi. Belgisiz, şektüü kıyal başın aylandırdı...

Azooloş şana bayım...

Bet mañdaydağı badaldan şara kölökö ırğıdı. Bir körünüb dağı közdön coğoldu. Dağı kılañ etib, dağı coğoldu. Mina, tuura caqtağı arıqtın ceeginen atçandarğa qaray çimirildi.

-Cıpar... Cıpar!...

Tub-tuura kelib cigitterdin aldına bastı. Entikken, küyükkön... Cürögünün düpüldögönü canındaqılarğa bilinib turat.

Cunuş şana, Cunuş?!...

Mına mında...

-Men silerdi küyüb şaldıdı, deb çurşay berib, küyügüb kettim. Şana, batıraş bolgula!... Bügün ayıldın keypi buzuk... Barı el şulağın türüb şalıbtır, arañ şaçıb çıqtım...

Şab-şub, but özüñgüğü, köçük eerge barıb şondu. Şalıñ ımırttı carıb, cel argını zıpıdadıb, atçandar köldü caşalay zımırılıştı.

Ayılada kıyırık... İzi-çuu... Başa-şaşa...

-Attan!... Attan!... Uzay elekte cönögölö!!!

-Köldün ceeginen dabırt uşulğansıdı. Oşo caqşa çabkıla!... Atdabırtı cer cardı. Üzöngülör şağışıb, şuyuşşandar şaldırab, on beş attuu şuyy cönöldü. (80)

Ceekten imerilib, adırğa tayana bergende şuuğunçulardın attarının bışkıırığı uşuldu. Altı atşan saboolob alıb cönöldü. Adırdın etegine carmaşşanşa, çuşulunan salıb, bir tob şuuğunçu alıdan toroy çığıştı...

-Tokto... Tokto!... Canıñan ümütüñ bolso, tokto!...

Şaqqındar bura tartıb, böksönü qaray bet aldı. Kıyırık, ökürük talaanı cañırtıb, şañıl caardı cara ördödü. Kıızığan attardın tinoosu kök tütün bolub sozolundu...

-Şarma... şarma! Aldın toroy cabkıla, aldın!...

-Tars, tars...

Mılıqtın ünü talaanı dirildetib, abanı tolkundatıb, sozulub barıb basıldı. Cunuş'tun atı müdöörülüb barıb suladı... Coldoştoru Cunuş'tun tegeregine üymölöktöştü...

Qarsıldağan kamaçının ünü, zıpıldağan soyuldun marşı dalayğa deyre basılab cattı.

-Qarma, eki kolun artına bayla! Bekem... Bekem!...

Degen üngö hoşulub,

-Baylabağıla!... Anda iyneday kılmış coq... Andan körö meni baylağıla!... Baylağanıñar menen meni andan acırata albaysıñar. Barı-bir öltürüb söögümdü albasañar, tirüü barbaym!...

-Degen ıyłağan, çıñırğan Cıpardın ünü, adırdın betinde dalayğa deyre termelib, dirildeb cattı...(81)

VII

Cıpardın, Mamırbayğa törtünçü katan bolub kelgenine bir cılğa caqın boldu.

Tuulub, öskön ceri, oynob-külgön elinen acırağanınan beri aylar, kündör çoyulub ötüb cattı. Caştıgının eñ kımbattuu, qadırduu çağı ötköndön beri dalay suular aqtı. Ömürünün bütkül cırğalı, bütkül ıraqatı artta qaldı. On ceti cıldıq köñüldüü turmuş qara bulut astına kirib coğoldu. Turmuş kögündöğü bütün carıq ümütü, carıq cıldızı tübölük öçtü. Çeksiz ümüt, today talab menen talpınğan, celpingen cürögücan-serek boldu. Sanaanı sarı suu cuudu, tilegi teskerisine aylandı.

Bütkül caştıgın, kirsiz cürögün bağıštağan, tilegine tilekteş bolğun carınan ayrıldı. Cıldar, aylar boyu sağınıb-sarğarıb tilegen ömür coldoşunan kol cuudu. Caştıq mastıgı, turmuş kızigı menen erkelengen nazınan acıradı. Azat, erkin tumuşqa degdeb, pulan qurğan kündör qayta kelbes bolub közdön coğoldu. Caştıgının eñ kızuu, eñ kımbattuu uçqundarı Cunuştun calınduu cürögündö qaldı. Al kündör emi qayta kelbeyt... Bütkül dünüyösünön, can-teninen artıq körgön Cunuşun emi körmöy coq. Muñduu, cuğumduu çoñur ün, mından kiyin Cıpardın qulağında cañırıp, candı elciretib turbayt.(82)

Cıpardın abağına ar aan ar caağanı-cağan. Kelgenden beri anın abağının aılđanın krgn kişi coğ. Murunđu tolđon ayday caynab, balıb turđan acarduu n kn. nn sarđı boyoo abtağan. ılđırđan ıyalduu kz, murunđuday caynab, nur abayt. ayđıluu, muğıduu, sırduu kyt menen abtalđan. İteği arman, iteği ot calındab-calındab Cıpardın crğun rttyt. Anın iinde coğ caynab, calın balbıldab catđanın ar bir arağan kişi sezet.

Cıpar zn tirly kmlđn, kz aı tkn canđa sanayt. İraymsız turmuştun, aldamı cazmıştın aldanđan, ordolđon ulu deb esebteyt. Btkl caş tileği ara taşa tiygen, anatı sınđan uşa oşotot. A ar, kk muzda adaşıb, armanda tkn coloouğa teğeyt zn, een talaa, ayma ld alđan, eli-curtunan ayrılđan, duşmandın oluna tşkn eriksiz Cıpar.

Cazmış Cıpardı aldıadı... iıngıs torđo, tbsz orđo saldı...

Kn-tn zlb, sanaa sanab sargarıb can dosun, mrdk coldoşun krbğn cılđa cağın. şirin sz, boy eritken kz araş, cıluu-cumşaş erkelik krbğn dalay boldu.

Oşol şumduu, saattuu tndn beri syđn Cunuştan derek coğ. Anın cazmışı emine bolđonu, kimder olunda caldırab bayloodo catđanı Cıparđa belgisiz. El (83) arası ıraağ, col alıs. E nersenin ağırtı uğulbayt. y-bldn e kimisi Cıparđa sırım aytbayt. Cıpardın znn başasının barı anı cek krt. şekt, kmnd kz menen araşat. Cn-aydı keb aytışsada aşıtab, aarıb tşt.

oyu Cumay menen Cıpardın arasında ayırma cođ. Eknn teđ barkı bir. Cıpardın abısındarı Cumaydı anday tildese, anday arđasa, Cıpardıda andan kem ılışbayt. Cıpar, Cumaydı ağasınday krt. Anı ar aan aı ıray, cıluu-cumşaş sz menen arşı alat. znn lřn tiygen et-meť, sorpo-morpodon ar aan Cumayđa alıb oyot. Abısındarına krstby, erteğ menen malđa keterde too, talđan atıb beret. ardı a, st-başı cırtı, musaapır kelbettengen Cumaydı krb booru ooruyt. Abısındarının kr cemesin, arđab-şilegenin, yđn trtb ıgarđanın krb, Cumaydı ayayt. Alardın arđađan-şilegenderine moyun sunub, elden uyalıb,

şılkıyib, kösö menen urğan ittey bolub qulağın capırıp eşikke cönölgön Cumaydı körüb közünö caş kele turğan.

Qoyçu qurgurdun küni kıyın. Eçen caan-çaçındarda cırtıq kıyimi, caman çoqoyu menen een talaada qoy menen a-lek. Erteli-keç cegenine qardı boltoyboyt. Arıldağan şamal, arqırağan boroon köz açtırbayt. Qışkı alay-dölöy boroondo, cazkı qara nöşör camğırda baqqan malı menen ubara. Anın körgön azabı, qılğan emgegi (84) menen işi bolgon kişi coq. Cumayda köb qoyçular qataruu. Dalay caan-çaçındarda, candan, say-sööktön ötkön suuqtarda qalat. Muundarı qaltırab, qolu-butu kök muştum bolub dirildeb ayılğa qaytat. Turmuştan, coqçuluqtan narazı közdörü caldırab, muñayib, candan ötöt,

Muna uşunday turmuştun qara çeñgelinde ezilib, çarçağan ubaqtarda, Cıpar cilmayıb qarşı alat.

-Üşüb ketibsiz-ğo, üygö kirib otqo cılınıñız, maldı başqaları qarar, deb bal tili menen köñülün soorotot. Cıpardın cilmayıb cıluu cüz menen qarağanı, booru oorub, qöñül aytqanı Cumaştın közün çayıttay açat. Üşügönün, qardının açqanın esinen çıqarat. Küügüm kirib, el orunğa olturğandan kıyın Cıpar, Cumayğa tamaq çıqarıb beret.

Cumay Cıpardı canınan caqşı köröt. Anı urmattab, uluqtab turat. Cıpardın qılğan caqşılığın kököyünön çıqarbayt. Cıpar degende töböcü menen cer qazuuğa dayar.

-Meyrimdüü, booru-ker caqşılardıñ barının ırısı coq bolot eken... Deb talağa barğanda qurbu-qurdaştarına aytıb, Cıpardı maqtay turğan. Cıpardın booru-kerdigine, adam-gerçiligine baa berib tügötö alıçu emes.

Ceke Cumay emes, Mamırbaydın qoñşu-qolondoruda Cıpardı beş barmağında bilışçü. Anın boy kötörbögöndüğü, barığa teñdigi, adamgerçiligi comoq ordunda (85) üydön-üygö taralıçu. Cıpardın abısındarı menen anın arasında cer menen köktöy ayırma körüşçü. Abısındarının Cıparğa körsötkön cemesin, küñlügün aytışib,

-Be-çara, ay-ee! Qançalıq qordob-cemeleb catsada qıñk etbeyt. Küñlörünün irik-çirik sözdörünö qulağın salbayt. Irustuu-keşiktüü bolub ele,

carķırab, caynab olturçu kebetesi bar-eken... Ƙaydan cürüb uşul Ƙaapırlarğa tuş boldu eken?!...

Deşib cürgön-turğan sayın keb Ƙılışa turğan.

Cıpardı Cunuştun Ƙolunan acıratıb alğandan kiyin, keçiktirbey ele Mamırbayğa berişiti. Cıpar ıyladı, Ƙarğadı... Köz caşın köl Ƙılıb calındı. Canı cat, Ƙanı cat duşmanğa ketbeske, caş canın cansız abışğağa Ƙor Ƙılbaska tırışsada, ayla bolbodı. Meyrimsiz, taş boor, Ƙara cürök ata-enesi Ƙulağ salbadı. Közünün çeçekeyindey bolğon cañız Ƙızın künü üstünö berüüdön iymenişbedi. Iylatıb, sıqtatıb catıb, zorduk menen atķarıb berdi. Cıpardın tübölük küñ bolub, Ƙor bolub ötüşünö köz cumuştu.

-Elge, curtķa şermende Ƙıldıñ!... Ƙaysı betibiz menen elge körünöbüz. Ata-bababızdın narķın, coruğ-coosunun buzduñ! Beti Ƙara Ƙıldıñ!... Deşib Ƙayta Cıpardı cemeleşti. Özünün süygönü, caķtırğanı menen Ƙaçķanın,

-Ar... Namıs... Ölüm... Deb oyloştı. Dalaydı uulağan eski turmuşun eski, çirik saltı bulardıda uuladı. Bulardıda bağındırıp, öz Ƙuçağına aldı... Atır (86) cıtı cer carıb, cañıdan ülbüröb açılıb kele catķan küldün mezgilsiz üzülüünö sebep boluştu...

Cıpar, Mamırbaydıķına kelgenden beri cıluu söz, carıķ çıray körgön coğ. Ata namısın, Ƙayın namısın bulğağan Cıpardın başınan sasıķ tuman arılbadı. Caķşını Ƙoyub, camanğa Ƙaçķan Ƙızdın barķı bir tıyın. Anın tilegi, anın caş cürögü başķada ekenin sezgisi kelişbeyt.

-Ata-babanın salt-sanaasınan Ƙarış çıķba! Oşol coldo emne bolsoñda, bol!... Bir-oğ namıstı bulğaba!...

Degen sözdü abısındarı catķan-turğan sayın Ƙulağına Ƙuydu. Cıpardı abısındarı körö alışbayt. Anı kezegi kelgende eçen türdüü sasıķ sözdör menen bulğab, tildeb, cemeleb alışat. Başkan-turğanınan Ƙılday Ƙıyķım taab bolsoda acıldaşıb, ortogo alıb, Ƙulağ emesin ceşet. Körüngön elge camandab, caman atın çıgaruuğa areket Ƙılışat. Mamırbay dağı Ƙatın alamin, deb keñeş Ƙılığanda ele carıldab Ƙarşı kelgen toğoldorğó, Cıpardın Cunuş menen Ƙaçķanı tabılbas şıltoo boldı. Mamırbaydın közünçö camandab, tildeb uyaltuunu, Cunuşun eskertib Ƙordob, tabalab aluunu çoñ önör Ƙılıb alıştı.

Ƙarıĝan kezinde köb ƙatından ortosundaĝı ƙıcıñ-ƙucun menen delbelengen Mamırbay unƙuƙbayt. Cıpardı caƙtırsada, başƙaları azuusun ayĝa canıŝıb, acıldab kelgende aldına ƙarab tim bolot. Cıpar, Cunuş menen ƙaçbasa, (87) bal-kim Mamırbay Cıparĝa til tiygizbes ele. Bir-oƙ ayıb Cıpardın özünön ketti. Bir duban eldin caƙŝısı, ataƙtuusu Mamırbaydı ƙanıb, tomayaƙtın toporu menen ƙaçıŝı barı işti buzdu. Mamırbaydında, öz atasınında naamın bulĝadı. Eldin barına uyat ƙıldı. Cunuş menen ƙaçƙan, naam bulĝaĝan Cıpardı Mamırbay albayda turĝan boldu. Mından başƙa ƙız elde tüĝönüb ƙalıbtırıbı? Başƙasınan ƙanƙanı alam deseda Mamırbaydan ƙız ayooƙu kim bar?...

Bir-oƙ:

-Ƙatın namıs ücün ƙara kiyet. Mamırbay ƙoluƙtuusun bir tomayaƙtın toporuna tarttırıb ciberibtir, degen söz andan caman. Namıstı ƙoldon ƙıĝarboo kerek. Emne bolso, boloru-boldu, boyosu ƙandı... Ƙızdı alıb namısımdı ƙaytaram, deb Ma-kem ƙayta sabır ƙıldı. Namıŝa ƙıdabay, eki caştın tamırına balta ƙaab, ƙızdı ƙoluna aldı. Ƙız, Mamırbaydı süyöbü, coƙbu? Oyunada kelgen coƙ. Uşul ıylatıb-sıƙtatıb, ƙan-ƙaƙŝatıb alĝanı bülö bolobu, coƙbu?... Anın camooƙuluk keregi coƙ.

Namıs, namıs kerek!...

A, degen kündördö Mamırbay Cıpardı ezüü, canƙuu oyunda cürdü. Andan ƙandayda bolso öc alĝısı kelib, ƙıyƙım taab, urub-sogubda aldı. Kör cemeni, köböytüb, ata-babasınan eçteme ƙaltırbay boƙtob, Cıpardın say-söĝün ƙaƙŝattı. Kün-tün debey cemeleb, cüröĝünö sarı suu ƙuydu. Sabab-sabab eşikke ƙıĝarıb taŝtaĝan kündörüda (88) köb boldu. Murun oyun-külküdon başƙa uruu-soguunu bilbegen, turmuştun ƙaabın körböĝön caştın cüröĝün aldı. Cıpar, amalsız, aylasız köndü... Turmuştun ısılı-suuĝuna moyun sundu... Ƙaynar caŝtarın töĝüb tañ atƙanƙa solƙuldab ıylab, köz caşı menen betin cuub, öz-özün soorottu...

-Cazmıŝım uçu bolĝondon kiyin kimge taarinam... Kimden cardam suraym!...

Deb ƙulaĝın capırıb, uƙmamıŝ-körmömüŝkö salındı.

-Beş-enege cazğanın körüü kerek. “Kuday” tağdırıñdı uşunday cazğandan kiyin, könmöyünçö çarañ barı?!... Kön... Çıda!... Tağdırıñ uşunday bolğondon kiyin-ayıb kimde?... Deb cazmışka moyun sundu...

VIII

Kağ çoquda turğan kündün ısıqtığı meeden ötöt. Cüröktü entiktirib, içti kaynatıb kün kaynayt. Çekeden monçoq-monçoq ter ağızıb, ısıq cüröktü küygüzöt. Can-canıbardın barı kölökö izdeb, azırağ dem algısı, canın seb aldırğısı kelet. Tamağ kurgab, ooz kebersib, suusun çañkatat.

Zağım cıbirab, elektenib, cele tartıb tolğundanat. Çöbtör, küldör, eginder calbıraqtarın salındırıb, sooluyt. Baştarın bögüb kündön caşırğanday boluşat.(89)

Çöb çabılıb, eginder sarı-ala bolub pışıb kele catқан çağ. Cumuray curttun bilek küçü-emgekçiler kızuu iş üstündö. Cağadağı cataqçılar, toodon-cayloodon kelgen cumuşcular kızuu arekette. Apiyim kesken, arpa orğon el talaadan taalay izdeşet. Kündün ısıqtığına, küydürgöönünö moyun berbesten kara candın kamı üçün arp uruşat. Sozolonub-sozolonub ırdağan cigitterdin ünü zağımdı tolğundatıb, talaanı cañırtat. Carqıldığan oroğ, bulaқтаğan çabkı cerdin türün özgörtöt. Teñselgen kök şiberdüü cerler taqırayıb, maşaqtarı iyilgen, dandarı irsayıb, tışına çığıb turğan cerlerde boolongon egin, çömölö payda bolot.

Oydoğu, toodoğu eldin barın şumduktuu añırt kabıadı. El kulağın türüb, ulu-kiçüü debey, erteli-keç añırtka kulağ saldı. Arı ötkön, beri ötköndördü toqtotub mania-caydı suraştı. Ar kim ar kadayça korkunuçtuu kabar keltiret.

-Padışa, caştardın barın saldatka almak bolubtur. Kermen uruşuna ciberet eken...

-Coğ anday emes... Uruştağı saldattar catıçu çuñkur kazdirat, deyt.

-Bir dubandın cağşılarının barın üyöz çağırtıbtır, padışanın barmanın uğuzub, saldat beresiñ, debtir.

-Caqşılar “ Biz berebiz” deb ubada kıla albaybız, el emne deer eken, anan kiyin coob bereli, deşib, taralıbtır.(90)

-Ooba, caqşılar buqarağa keñeşmek bele!... Al qalib ele özdörünün barkın kötörüşkөнü. Özübüzdün bala-baqıra qalsa boldu, başqalardıqın alsa, ala bersin, deb keñeşib catqandarın bizdin Qurman uqub kelibtir...

Degen biri-birine cuuşbağan, bir-oq negizinde çin söz, eldin barına taraldı. Oy-toodo, talaa-tüzdö catqandın barı ubayımğa tüştü. Añırt küçögөndön küçөdü. Uqbağan can qalbadı.

“ saldat ” degende ordunan tura qaça turğan eldin üröylөрü uçtu.

-Saldatqa alıb ketse, oqat emne bolot?...

-Siler ketseñer, biz qan-etib can-saqtaybız?!...

Deşib dalay qol küçü, mañday teri menen oqat qılğandar kün murun Asan qayğı boluştu. Qabar bekerçe qabar emes, çin bolub çıqtı. Dalay emgekçiler “emne boldu eken” deb cürüb, oqattarınan qalıştı. Ança-mınça uqқанға işenbegender qalaağa qaray sapırılıştı. Qalaadan anıqın, çındıqın uqub, eldin ortosuna kelib angeme soğıuştu.

Çin ele alat eken... Alğandada öz atıñ, öz eer-toqumuñ, kiyim-keçegiñ, azıq-tülügüñdü ala barat ekensiñ. Uruş qatuu bolso kerek. “Aq padışa”dan “batıraқ alğıla” degen buyruқ kelibtir.

Degen söz ceke çoñdor emes, caş baldardın qulaqtarınada qorqoşunday quyuldu. Ürөyü uçқан, dağdırağan el arı tolқudu, beri tolқudu. Oy-too, talaa-tüzdö (91) caynağan, qaynağan eldin esebi coқ. Barı cerde baqa-şaqqa... Qızuu, canduu areket. Ayıldan-ayılğa, oydon-tooço, todon-oyço çabqılağan, qulaqın türgөн can. Eldin münөzү, türü özgөrdü. Kündür-tündür debey alda qanday emege qamdanıb, dayardanıb catti. Qatuu tolқundan kiyin köbkö deyre toқtono albağan köldөy bolub el çayqaldı... Tolқundandı... Miner unaa, eer-toқum qamdoço kirişti. Talaadan tabbağanı-qalaağa, qalaadan tabbağanı-talaağa cabalaqtadı. Alınğan apiyim, bastırılğan egin, mal bazardı qabtadı.

El qulaqın türdü, emnenidir caşırıqça küttü...

-Pişpek, Toқmoқtu Qırğızdar, Almatını Qazaqtar alıbtır. Baysoorundu keçee qamab, qalaanı örttөy baştabtır, degen qorқunuçtuu añırt dağı taraldı.

Talaa dağı caynadı. El baştağıdan beş beter tolkundandı. Baqandar uştaldı, soyuldar qamdaldı. Temir ayrılar baqandın başına minib, ayza mildetin atqarmaq boldu. Arañ turğan el dıgdırılıb, at qoyuğa dayar boldu.

Balqığan kün batıb, küügüm qıçağın caydı. Cerdi qoyuu ımırt qıbtadı... Isıq-köldün küngöy cağı asman melcigen qızıl ört menen balbıdadı... Bütkül köl betin carıq qılıb, tündü, kündüzküdöy qılıb cattı. Ört köböygöndön köböydü. Barğan sayın balbıdad, calını asmandı calmağanday köründü... Cer-dünüyonün barı, uluğan itterdin şumduu ündörünö qoşulğan, maarağan, möörögön maldın ızı-cuusı menen (92) toldu. Qatın-qızdardın qudaylağanı, caş baldardın ıyalağanı menen şumduu tün, oğı beter şumduu türgö kirdi...

Tañ kündöküdön qızarıb attı... Dalayğa deyre kün kötörölböy keyigensib, narazılıq qılğan öñdönüb cattı... Kündün nuru kündöküdön açuuraq, kündöküdön qaarduraaq qaynadı...

Aq celek kötörüb, ayıl-ayıldı aralab, çabarmandar car saldı:

-Ooy, ulu qazatqa... Ulu qazatqa, attanğıla!!!..

Aq-sarbaşıl soyuldu. Üy sayın kökölöb tütün kötöröldü. Temir ayrı, açtama ayza kötörüb, caraq kötörö ala turğandardın barı calpı atqa minişti. Tob-tob bolub çoğulub, alda qayda ketib catıştı. Mañdaydağı tasmanın conu aq tuu kötörüşkön, ayzaları qılqıladağan el menen toldu. Bir az ayal qılıb turub, eki bölünüb attarının oozun qoyo berib, pasolkonu qaray qaçırıştı. Ana, pasolkogo aldı kire berdi. Attardın tuyaqtarınan çıqқан çañ aşığıb, aşığıb cerden qaçıb, köktü közdöy kötöröldü.

Tarsıldağan mılıq, qıyqırıq, ökürük menen cerdin astı, üstünö kömkörölgöndöy alaamat boldu. Ontoğan adam, qorqqon maldın ünü tinçılıqtı buzdu. Aqqan qandı toybos qara cer iymenbesten sorub cattı.

Keçe gana aqa-tuuğan öñdönüb aralaşıb, süylöşüb cürgön eki uruu el-emgekçileri bugün bir-birine duşman...(93)

Bügen birin-biri culqub tıtışıb qıyraşıb cattı. Emne sebepten ekenin özdörüda bilbesten biri-biri taanıbay pıçaқтаştı...

Alda kimderdin kesepeti, alda kimderdin quturtqanı, buzuqtuğu arqasında dalay künöösüz qandar aqdı... Dalay baş, dalay dene sebebi

emne ekenine közü cetbey, qurman boldu... Ata, balasınan, bala, atasınan, üy-bülölörünön tübölük ayrıldı. Alda qaydağı qankorlordun, qan içerlerdin kesepetinen eçen miñdegen ayıbsız can üysüz-caysız qaldı...

Eelengen, küülöngön ört barı cerden köründü. Tütündör bulut bolub, qızğılt tartıb too-toonun başına barıb uyudu.

Uzaq turğan coq. Qalıñ Qırğız ürküb cönöldü...

Tuuğan-öskön cerin, dayar oqat-tiriçiligin taştıb, taanıbağan, bilbegen belgisiz caqqa col tarttı. Unaaluular elden murun, andan kiyin körpö-töşögün kötörüb, ooru-sırqoosuna qarabay, cö-calañdar qaçıqtı. Eldin köbü emneden qaçqandı, emneden ürkönün sezgen coq. "Qaç, qaç"tın qabşabına ketib qaça beriştı...

Aq qar, qök muzdu cireb, tar keçüü taygaq aşuunu aşıb, too-taş basıb alda qayda citiştı. Bir neçe kün col azabın tartıb, caan-çaçında üysüz ışqsız qalıb, öldüm-taldım degende sırtağı Sarı Caziğa cetiştı. Cabıla qonub, bir tob künü es alıştı.(94)

Sırt... Barı cer cılañaç. Attın tuşoorunan kelbegen betegeden başqa, tük coq. Seyrek, birindeek aba. Aq seldege oronqon ünsüz, cansız toolor. Qayda qarasañ anda too, köktö kögörgön asman. Andan başqa eçtemege közüñ tüşböyt. Ar qay cerde çoçuğan öñdönüb çığa qalğan kölçölör. Barı muñ... Barı cılañaç...

Cıpar çelegin kötörüb suunun boyuna keldi. Şarkırab, aq köbük qaçıratıb, taştan-taşqa sekirib ağıb catqan suu, suunun içinde bülbüldöb, cımıldağıb cıldızdardın şoolası ağa qaşın, taanışköründü. Esine cayloo, oyun, ır, suu boyunda Cunuş menen sırdaşıb olturğanı tüştü. Cunuştun qoñur ünü, mañdayınan sılab erkeletkeni köz aldına kelib bastı. Acıraşardağı aytqan ırı, muyuşub, közün caldıratıb, taştıb kete albay muñayğanı oyuna keldi. Al ubaqtağı qızıqçılıq, ubayımsızdıqtı oylob, eriksiz közünün caşı aqtı. Suunun boyunda olturub, betin eki qolu menen basıb alıb, solquldab, öksüb-öksüb, caş baldarça ıyladı... Mookumu, öz-özünön tabası qanğança közünün ısıq caşı menen betin cuudu.

-Dağı cüzüñdü körö alarıbı-ekenmin... Cüzüñdü bir körüb, köksögön köñülüm toyqonço bir qarab ölsöm armanım qalbas ele. İçtegi dartımdı,

calınsız otqo sen üçün küygönümdü aytıb, anan ölsöm, men baqtıluu bolor elem... Senin baqtıña men qarğaşa boldum... Bütkül turmuşuñdu buzub, dubana qatarduu qılıb (95) kettim. Nege keldiñ !... Nege ırdadıñ? Saattuu tündö saattuu oyunğa men qaydan bardım?!... Qayadan seni menen taanıştım?!... Qarağat közüñdü caldıratıb, qanatınan ayrılğan qazday qılıb, seni taştıb men qayda kettim?.. Men kim elem, sen kim eleñ?!... Barı ayıb mende!... Uçuraşıb, didarıbızdı körüşö albasaq sen meni keçir, Cunuş!...

Taşqa başın sööb baştaqıdan beş beter öksüdü.

Qarañğı tündö üñgürögön şumduu ün uşul.

Bul qanat butağınan ayrılğan, süygönünön acırab, duşmandın qoluna tüşkön armanduunun ünü...

-Ceñe, ceñe-tay, maa qarañızçı!...

Cıpar ceñi menen köl bolğon caşın sürtüb, öydö turdu. Aldında közünö caşı melt-qalt tolğon Cumay turat. Biröönü ayağan, biröögö keyigen öñdüü:

-Men sizdi emne boldu eken deb canım qalbadı. İzdeb-izdeb tabbay çarçadım... Suu caqtan qarayınçı deb kelib sizdi tabtım. Keçinde qoy cayıb kele catsam, canıma bir qara toru cigib kelib, Mamırbaydın ayılın suradı. Men anın qoyçusu ekenimdi bildirdim ele, atınan ırğıb tüşüb, qıçaqtıb qolumdu qıstı. Anan sizdi suradı. Men barı-coğun aytıb berdim ele, közünö caş alıb barıb, qayta tıyıldı. Mına bul qattı sizge berib qoy, andan arqısın özü bilet, deb köb suranıb, attanıb ketti, (96) deb qolundağı qattı Cıparğa sundu. Cıpar çıday albadı. Qattı kökürögünö qısıb-qısıb turub, öñgüröb ıylab ciberdi.

Bir azdan kiyin üyünö kelib, eç kim coqto aşığıb qattı açtı.

“Süygönüm Cıpar!”

“Qoluñdu qısıb, ısıq salamımdı ciberem. Senden acırağandan kiyin it körbögön qorduqtu kördüm.

5 ay türmödö catıb arañ qutuldu. Türmödön çıqqandan beri kelesoo kişidey cüröm. Qançalıq amal qılsamda cüzüñdü körö albadım. Qıynaldım... Qıstaldım... Menin barı ümütüm üzüldü... Cıldızım uçtu. “sen” deb cürüb uyqu betin körüb cee cay oltura albaym... Cindüü bolub ketembi?...”

... Deb içtegi armanın, dartın aytıb kelib

“ Bizdin el Sarı Cazıdan tuura Turpanğa ketmek boluştu. Erteñ köçöbüz. Egerde köñülüñ baştağıday ele mende bolso, meni menen kaç! Birge bololu... Ölsök da bir cerde öölü!... Silerdin ayıl tün carımınan kiyin Tekesti qaray köçöt eken. Meni küt... Egerde keçigib qalsam, Alaygır Sayqaldın aşuusunan küt. Men oşondo bolom...”

“Kökürögü küyüttü, canı caraluu: Cunuşuñ.”

Qattı oqub, es-üçün bilbey cıgıldı. El köçör-köçönçö ıylay berib, eki közü muştumday boldu. Bir cıldan beri içine çoğulğan bugunun barın köz caşı (97) menen cuudu. Qattı qayta-qayta-alıb cıttadı... Öbtü... Azırağ es alganday boldu....

Mamırbaydın ayılı capırt köçüb cönöldü.

Sırtın qabağına qar cağan, men-mensigen toolarının arqasınan munarlanıb ay qalqıb çıqtı. Ay nuru menen, baştatan muñduu sırt, ogo beter muñduu köründü. Salañdağan kölokölör qışqarıb, cer cüzü kümüş nurga çömüldü. Sırtın muñduu cım-cırt tıncılığın buzbaska tırışıb, köç cılcıb, uzun cele tartıb çubaldı. Aşuunu taqay kelib qonğon ayıl, daroo coğoru kötörülö baştadı.

Sırtağı aşuulardın eñ qataalı, eñ opurtmaluusu-Alaygır Sayqal. Munu aşqan köç öto çebardik menen aşat. Muzdan soyğolob, dalay cerge deyre cılgayaqtab barıb, anan oñolot. Cañğız bir çubama gana col. Andan qılt etkendin daynı tabılbayt.

Köç aşuunun beline çıqқан ubaqta Cıpar, eer-toqumun oñdob, basmayılın tartımış bolub köçtön qalıb qaldı.

Cunuştun ubadası uşul cer.

Cıpardın cürögü alda qayda alıb uçat. Qıyal çirkin miñ türdüü oygo ketti. Köñül alda nemege qubanıb, kötörüldü. Caştıq ebkini dağı candandı. Başqaça can kirdi. Süygönü, aylab, cılab kütkön Cunuşun kütüb, Cıpar cımıldadı. Denesi balqıb, közü çolpon cıldızday bolub balbıldadı.(98)

Mına, ömürdük can coldoşu, şirin dostu carqırab-caynab kelib qol alışat. Qısıb-qısıb ayqalışıb öbüşöt. Qızıq ömür, erkin turmuş quşu qayta kelib baştarına qonot. Birge-birge, cıgab-quunab ömür sürüşöt. Caştıqtın birinçi

kündörün qanday ötkörgön, ömürdün şiresin qanday tatıgan boluşsa, mindan kiyin oşol qalıbqa qayıtat.

Qoqustan, art cağınan qarışqır uludu. Tuura caqtan biröö aqa coob qayıardı. Tömön caqtağı zoo cañırıp, qoşomat qıldı.

Cunuş coq...

Cıpardı qorquu bastı. Cunuştun kelbegenine küykölöndü.

Bir cağınan qorquu, bir cağınan kütüü sabırsızdığı menen Cıpardı qaltıroo qarmadı. “Aşuunun belinde bol. Oşondo bolom...” Degen sözü esine tüşüb, azırağ ayal qıluuğada oyloğu. Bir-oğ aç köz, qanqor qarışqırlar dağı uluştu. Cunuştı bul cerde künü-tünü kütüügö ırızı. Bir-oğ bekerden-beker aç qarışqırlarğa azıq bolğusu kelbedi. Qandayda bolso özün süygönünün qoluna aman tabşırğısı keldi. Aşuunu eñkeyib, köçtün qaraanın çamalab, ayañdab cürö bermekçi bolub, Sarı Cazı caqqa caldırab bir qarab aldı. Ayañday bastırıp, aşuunu eñkeyib colgo tüştü.

.....

(99) Cıpardı izdöögö cibergen Mamırbaydın cigitteri aşuunun beline deyre kelişti. Eç qayda, eçtemenin deregi bilinbedi. Çaqırışıp-qıyqırışıpda körüştü-ün coq. Tım-tırs. Sarı Cazı caqı betkeda barıp qarıştı, daynı bilinbeyt.

Kündün murdu cayılğandan kiyin cigitter coldu bayqab, iz qarıştı. Buruluştağı muzdun üstündö at tayğalanğan tağanın izin körüştü. Attarın biröönü qarmatıp qoyub, başqaları boortoqtob cata qalışıp, zoonun tömön cağına köz salıştı. Zoonun qab ortosundağı çoñ tektirçe taştın üstündö bir at, bir kişinin ölügün körüştü...

-Be-çara, eriksiz turmuşun eriksiz qurmanı eken-ee!... Deb cigitterdin biröö tereñ kürsündü. Başqalarının közdörünön caştarı monçoqtob, tektir taştı qaray tegerendi...

SONUÇ

23- cılı Cunuştı Parğana oblostunda uçurattım. “santo” qaramay keninin başqarmasındağı bir bölümdün başçısı eken. Kıbartırına barıp, bir

tobqo deyre el-curttu, ötkön kündördü eskerib olturduq. Mamırbaydı tekeske bara catqanda qalmaqtar öltürgönün, Kendirbaydın moldoluqtu taştıb, kantırabın bolub ketkenin ayttı. Söz (100) ıñgayı kelgende Cıpardıda eskertib öttüm ele öñü azıraq özgörö tüşüb:

-Eey, caşçılıq-maşçılıq ... Barı çoğulub kelib aqmaqçılıq!... deb arı-beri basıb kelib,

-Azır anı oylor çaq emes. Çarbabızdı colgo qoyuu, önör caylarıbızdı küçötüü zamanı!...

Ne do lyubvi bratets moy! deb orduno olturdu. Men-da caraluu cerine tiygenimdi bilib, sürüştürüb, sozub turğanım coq. Amandaşıb, qolun qısıb, eşikke çıqtım. (101)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4 ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞ METNİ

4.1 Esaret Günlerinde

I

Açık, soğuk bir sonbahar akşamı.

Ucu bucağı bilinmeyen gökyüzü denizinin kucağında bütün bir göğü kaplayan ve güzelliğiyle kendine hayran bırakan ay parlıyor. Doğayı gümüş renge bezeyen ay, yavaşça kollarını açmış gökyüzünde tüm parlaklığıyla duruyor.

Ay ışığının yeryüzüne saçılmış, göze hoş görünen süt gibi bembeyaz parıltısıyla sessizliğe gömülen yeryüzü, esrarengiz derin bir sır içinde dalgalanan bir gönlü okşayıp, sükunete erdirip, ızdıraplarını dağıtıp, bitmez tükenmez bir sevinç yumağı meydana getiriyor.

Sular, tarlalar, ormanlar ayın o güzel ışığı altında sessizce sırlı, sihirli bir derde tutulmuş halde, tatlı bir uykuya teslim olmuştu.

Sonbaharın neşesiz boşluğu, insanın içini karartan manzarası, ayın yaydığı ışıkla karışıp yeryüzünü başka bir renge bezemişti. Sessizlik her tarafı kaplamış tek bir ses bile duyulmuyordu.(3)

Uzaklarda taa uzaklarda, ucu göklere kadar uzanan dik kayalı yüksek vadili dağlar hayal meyal görünüyor.

Her tarafı dümdüz yayılmış, kollarını açmış gibi sessizce uyuklayan sonbahar gölü, sakin koyu mavi renge boyanmış, yatıyor. Akşamın koyu kahverengi serin havasına şımarmış, saçılmış incilerle işlenmiş ayın gümüş gibi parlayan ışığı altında sessiz sakin dalgalanıp duruyordu.

Hafif bir rüzgarla yavaşça sallanan, sessizce uzanan gölün şımarık dalgaları kenarındaki kayalıklara çarparak akşam selamını veriyor,

kayalıklara sessizce dokunarak gecenin gizli ve derin sırlarını fısıldıyordu. Kayalıklarla sırlarını paylaşan gölün üzüntülü, gizemli akşam sessizliği bundan haz alıyordu. O da, bu sırlara kendinin de ortak olduğunu bildiriyordu.

Dağın vadilerine, eteklerine doğru yol alan akşamın temiz hafif esintisi geziniyordu. Her yeri geziyor, su boyunca giderek dağlar aşır dünyayı gezerek eğleniyordu. Bir yerden aldığı haberi başka diyarlara götürüp oralarda da geziniyordu.

Gökteki sayısız yıldızlar, ayın ışığıyla aydınlığa kavuşmuş gibi duran gökyüzünün her bir noktasından, her tarafından göz kırıyorlar. Birbiriyle yarışmış gibi ışıklarını saçarak, pırıl pırıl parlıyorlardı. Dünyadaki tüm canlılara güzellikle, samimi bir yüzle bakıyorlardı. (4)

Bütün bir doğa tatlı uykuya dalıp görkemli, gizemli, ağır bir sessizlik içindeki dünyayı kendine boyun eğdirip gururlanarak hüküm sürüyor. Geceye hükmetmiş ve geceyi himayesi altına almış gibi bir vaziyet takınıp hiçbir şeyin önünde baş eğmeyerek tüm çevreyi kuşatıyordu.

Tüm insanlar, etraftaki tüm canlıların hepsi uykuya dalmış, her şey birden sessizliğe gömülmüştü. Uzaklarda bir şeyi dinlemeye çalışıyormuş gibi uzun zamandır istediği, ses çıkarmadan beklediği şeyi rahatsız etmek istemiyormuş gibi tabiata boyun eğerek, sessizliğe daldı.

Sessizlik, sakinlik dengesi gitgide bozulmaya başladı. Uzaklarda birinin üzüntülü, hoş bir sesle söylediği şarkısı duyulur gibiydi. Bekleyiş içinde, kederli bir şekilde kalbin en derin, en içten, en ince yerinden çıkan üzüntü, ağır bir sessizlik arasında dalgalanıp, yavaş yavaş duyulmaya başladı.

Bu keder, bu üzüntü o ses. O insanın çaresizliğinin sesi. Bu ses hayatın işe yaramayan adaletsizliğin pençesinde yabancı bir düşmanın eline istemeden düşmekte olan talihsizin sesi. Bu ses hayatın acımasız, kalpsiz, zalim insanlarından doymuş, hayatından vazgeçip, geleceğine çaresiz arkasını dönen, kendi canından vazgeçen bir insanın sesi. (5) Bu, eski gelenek göreneklerin, arayı bozanların alçaklıklarından bıkmış, güçsüz birinin incindiğindeki ağlayışı. Bu, ölünün ruhu kuran, namus diye çürümüş düşüncelerin kurbanı; yeni tomurcuk açır yeniden hoş kokusunu etrafa

yayarak çiçekleri açılmaya başlayan kardelenin zamansız solup kurduğundaki sesi.

Bu, göklere kadar uzanan yüksek dağlarda hiçbir şeyden habersiz, hiçbir şeyden üzüntü duymayan, taştan taşa atlayıp, taptaze suları olan pınarlardan su içip, sayısız yeşilliklerinden otlayan geyiğin, merhametsiz avcının okuna denk gelip simsiyah güzel gözleriyle bakarak lanetlediğindeki sesi.

Bu, tabiatı üzüntülü sesiyle şaşırtan, dinleyene hoş bir his veren nağmeleriye eritip, türlü ahenklere giren güzel sesiyle öten şair bülbülün aşık olduğu sarı kırmızı çiçeğinin sabah açıldığını göremediğindeki dert yanması, üzüntüsü.

Ağır bir sessizlik içinde, tabiatın görkemli, gizemli gecesinde duyulan acıklı hoş bir ses bir yükseldi, bir de alçaldı. Gitgide gecenin ağır sakinliği içinde dert yanıp burnunu çekerek ağlıyor gibi oldu ve sonra kayboldu.

Ses durdu.(6) Her taraf sessizlik içinde eski haline döndü, tabiat eskisinden daha ağır, korkunç bir derde tutuldu.

Gecenin gizeminin ağır gelerek yendiğini alkışlar gibi, yumuşak bir rüzgar hafifçe esti.

Gökte parlayan, gümüş ışıklarını dünyaya saçan ay da bu gece ansızın gelen gizeme şaşırmış gibi suratını asıp, kararmaya başladı. Dünya üzerinden ışıklarını giderek çekip uzaklaşarak, batıdaki ufka doğru yol aldı.

Ayın uzaklaştığını gören neşeli yıldızlar eskisinden de beter ışıklarını artırıyor, birbirlerini geçmeye çalışıp parlıyorlardı.

Dünya karanlığa gömülüp, siyah gölge ile bastırılıp, suratını asmış gibi yavaşça karanlığın kucağına kendini bıraktı.

Gölün içindeki dünyadan rahatsız olan dışarıdaki dünyadan habersiz, hiçbir şeye aldırış etmeyen balıklar, aya doğru sığıyordu. Suyun üzerini kaplayan, oynayarak bata çıka ilerleyen ayla vedalaştılar. Ona samimi, içten son vedalarını gönderdiler.

Etraf daha sessiz, daha sakin. (7)

II

Çağlayarak akan çayın sağ kenarında koyu ve taze otlarla örtülmüş sazlık alanda kurulmuş köyler vardı. Art arda askerler gibi dizilmiş beyaz türbeye benzeyen muhteşem boz üyeler.²² Oradaki evlerin su kenarında koyunlarının geceleyin kalabileceği ağılları var. Onların iki tarafında düzensiz dizilmiş beş altı küçük çadır... Köyün kible tarafından biraz daha uzakta tayları bağlayacak ipler. Bu köyün ortalarında iki üç yerde atların bağlandığı direkte, eğerli birkaç at bağlı duruyordu.

Sabah olup, her yer güneşin altın karışmış gibi açık kırmızı nurlarıyla dolmaya başladı. Güneş ışığıyla çimenlerin üzerindeki kırağı, gümüş gibi parlıyordu. Sabahki serin rüzgar otları gece uykusundan uyandırdı. Onların üzerindeki kırağı damla damla yere döküldü.

Tabiat uyandı. Bir önceki günün gündüz hayatı yeniden başladı, canlandı, hayat yenilendi.

Etraftaki herkes gündüz yapacakları işlerine hazırlanarak gitmeye başladı. Sonbahardaki ekinleri toplama, ot toplama, kışlayı onararak kış için hazırlık yapma, buğdaylarını muhafaza etmek için yer hazırlama zamanıydı. (8) Bu yüzden hiç bir yerde "tövbe" diye, elini kolunu sallayarak boş gezen bir insan görünmüyor. Tüm halk bir şeyler yapıyor, herkes işinin başında. Soğuk kışı, daha önceden hazırlık yaparak karşılamak için var güçleriyle çalışıyorlar. İşin en yoğun vakti olduğundan diğer köylerdeki insanların tümü işlerine gidip hazırlık yapmalarına rağmen yukarımızdaki köyden tarlaya doğru giden hiçkimse görünmüyor.

Bugün hayvanları erkenden otlatmak için tarlaya gönderdiler. Avluda direkte bağlı duran atlar ve iplerle bağlanmış tayların dışında bir hayvan görünmüyor. Dağ eteklerinde yayılarak otlayan koyunlara, su kenarlarında

(²²) Boz üy: Keçeden yapılmış çadır.

tüm sesiyle kişneyen kısraklara bakıldığında bu köyün kolay bir yer olmadığı anlaşılıyor.

Köydeki evlere girip çıkan, birbirine akıl danışan erkeklere, bir yerde karşılaştıklarında dertleşip gülüşen gelinlere bakıldığında, bu köyde güzel bir işin olduğu anlaşılıyor.

Güneş yükselip, vakit öğlene yaklaştığında civar köylerden bazı atlı insanların birer ikişer gelmeye başladığı görüldü. Köydeki hareketlilik her zamankinden daha fazlaydı. Oraya buraya koşuşturanlarla birlikte, insanların sayısı artmaya başladı. (9)

Burası, bu bölgedeki halk arasında zenginliğiyle, ağalığıyla tanınmış, Mamırbay'ın köyü. Mamırbay eskiden beri hemen hiçbir zorluk çekmemiş soylu bir aileden geliyordu. Zenginliği, ağalığı, söz ustalığı, insanlarla iyi geçinmesi herkesçe biliniyordu. Halk arasında, bir bölgede başkanlık yapan büyüklerin altında olsa bile sözü geçer, kabul edilirdi. O yüzden onu bilen tanıyan herkes:

-Çıktığı yerden çıkar, olacak olan yerden olur, derlerdi

Bu sözü bilmeyen, söylemeyen kişi azdı. İki sözün birinde Mamırbay'ı örnek göstererek, söze başlayıp anımsamayan kişi yok gibi. Mamırbay ata binmeye başladığından beri halkla iç içe. Gençliğinden beri "at döölötü", babasının şöhreti Mamırbay'ı daha da yükseltti. Git gide halkın güvenini kazanıp halkın gönlünü aldı, onların gözünde değeri arttı.

Topluluk içinde kendisini çınar gibi büyük gören Mamırbay, kendinden aşağıdaki ve yukarıdakilerin farkını anlayarak insanlara seviyesine göre davranmayı herkesten daha iyi bilirdi.

Mamırbay otuz yaşından itibaren beş altı yıl ard arda bölgenin başkanı olarak görev yapmış, büyük bir bölgede toplantılara katılıp, iki bölge arasındaki anlaşmazlıkları giderip, başka bölgelerde de tanınmıştı. Her yerde, her zaman. (10)

-Kötü sözden korusun.

Herkesçe tanınan bir yönetici olduğu zamanlarda amirlerinin beğendiği, sözü geçen Mamırbay gibi başka bir insan yoktu. Köylülerin

üyözdö²³ işi olduğu zaman, Mamırbay'sız oraya gitmeleri mümkün değildi. Mamırbay oraya gidip, köylülerin dertlerini yöneticilere ulaştırıp, işlerini halledince ondan değerli bir kişi olmazdı. Köylülerin dertlerini hallettiğinde kendisinin de morali yerine gelir, göğsünü gere gere, "kors kors" gülerek, sevinirdi. Köylüler Mamırbay ile "üyöz"ün önüne gidince onun dağ gibi yüreği olduğuna, yöneticilerin gözündeki saygınlığına şaşırarak,

-Olursan Mamırbay gibi ol, üyöz'ün önünde şapkasını çıkarmadan eliyle selamlaşp, bizimle konuşuyormuş gibi konuşuyor, diye hayrete düşerlerdi.

Bir üyöz'e başkanlık yapan "kaşka baş"a göre Ma-ken'din, halk arasında, toplumda ondan daha saygın olduğu belli oluyordu.

Böylece Ma-ken bir taraftan amirlerinin saygınlığını kazanıp, diğer taraftan halk arasında söz ustası, ağa olarak hüküm sürdü. Bindiği yorga²⁴ atı, giydiği değerli, yattığı yer yumuşak, üzüntü kederin kokusunu da bilmiyordu. Bunun üzerine zenginliği de eklenince, Ma-ken Allah'tan başka hiç kimseden ne korkuyor ne de çekiniyordu.(11)

Maken'in üç yüz kadar atı, üç bin kadar koyunu, yirmi beş devesi olup kendisinin demesine göre zar zor bir hayat sürüyormuş. Öyle olsa bile Maken mal biriktirmekten, başa baş, hayvana hayvan eklemekten geri durmuyordu. Her düşündüğünden, başkaları için biçtiği başlık parasından, verdiği hükümlerden Maken daha fazlasını almayı hiçbir zaman aklından çıkarmadı. Atlarının beş yüze, koyunlarının atlarından daha çok çoğalmasına o, her zaman hazırlıklıydı. "bitmez tükenmez" mal varlığını daha çoğaltmaya her zaman istekliydı. Her namazdan sonra,

-Allah'ım nasibinden mahrum bırakma! Diye dua ederdi.

Maken, Allah'ın nasip ettiği şöhret, ünün yardımıyla fakir fukaraları da "boş" bırakmadı. Mak-em'in çorbasından, kımızından, sütünden gelen yardımla geçinmeye çalışan bir sürü fakir var. Fakat Ma-kem onların hepsine yardım etmiyordu. Aynı köyde, ona yakın yaşayan on kadar komşu fakir aile

(²³) Üyöz: Kaza

(²⁴) Yorga atı: Bir tür at

onun kapısına bakıp duruyordu, “Allah’ın kulu, Muhammed’in (sav) ümmeti” olduğuna göre Makem, peygamberimizin,

-Fakir fukuralara zengin olanlar yardım etsin, hadisini gerektiği gibi yerine getirmeye çalışır, fakirlere koyunlarının, atlarının ve büyük baş hayvanlarının sütünden içmesi için müsaade eder, onlara kötü günlerinde kol kanat germeye çalışırdı.

-İnsanlara para harcayıp, boş yere masraf etmektense, sütünü içecek hayvan veririm, hem hayvanlar bakılmış hem de ekinler ekilmiş olur değil mi?
(12)

Diye acıyarak, fakirleri düşünürdü!

Tabi, Ma-kem’in bu düşüncesinde hiç yanlışlık yok. Ma-kem aynı zamanda ince düşünen bir siyasetçiydi. Her zaman hayvanlarının bakımı yapılmış, odun su hazır, ekinler, otlar toplanmış olacak. Fakirlerin karnı doyduktan sonra, bir sıkıntı da yok. Bedava hayvan bakıp, odun getirip, su getirip, bedava içecek aldıklarına yatıp kalkıp şükrederler.

-Ağamızın ömrü uzun, sevenleri çok olsun, bizi doyuruyor, diyordu zavallı fakirler.

Ma-kem fakirlerle nasıl konuşacağını, onları kendisine nasıl yaklaştıracığını, nasıl muhtaç hale getireceğini çok iyi biliyordu. Garibanların saflığından, cahilliğinden yararlanarak onları sadece sütlerini içecekleri bir hayvan karşılığında, terler içinde, canları çıkana kadar bedava çalıştırıyordu.

-Ben olmasam, bunlar nereye gideceklerdi, kuş gibi ölmezler miydi hepsi? Diye ona bu zenginliği veren Allah’a günde beş kere namazında dua ediyordu.

Böylece köyündekilerin üçte ikisi Ma-kem’in gölgesinde yaşamını sürdüren, süt sağan, bedava işini yapan, emeğinden yararlanmayı bilmeyen adeta onun mahkumu haline gelmişlerdi. O yüzden, birileriyle konuşurken köydekilere, hayvanlara sıra gelince, Ma-kem göğsünü gererek,

-Bizim köyde “mahkumlardan”dan bir beygir sürüsü var, diye kakhaha atardı.(13)

Ma-kem aynı zamanda kadın düşkünüydü.

Şeriatı uygun, nikah yaptırarak genç yaşlarında aldığı üç eşi, onlardan dört erkek, üç kızı var. Kızlarının ikisi evlenmiş, biri evdeydi. Oğullarından da ikisi evlenmiş kendi evlerinde yaşıyorlardı. Babalarının varlığıyla onlar da övünürler, insanın kötüsünden kaçarlardı.

Kurt yavrusu yine kurt olur.

Mamırbay Ağa'nın her türlü hayvanı vardı. Zenginlik, mutluluk elindeydi. Onun şöhreti her tarafa yayılmıştı, Yaşlısı da genci de onu büyük biri olarak görür, ona saygı gösterirlerdi. Hayatı sıkıntısızdı, hiçbir şey düşünmezdi. İçtiği koyu çay, yediği tereyağ idi. Keyfi her zaman yerindeydi. Kirpiğine hiç bir zaman kir yakıştırmadı. İstedikini yapar, dünyayı kendisi yönetiyormuş gibi yaşar, yazı yaylada, kışı köknardan özenle yaptırmış olduğu büyük bir evde geçirirdi.

Ma-kem bu sene peygamber yaşında, altmış bir oldu. Öyle olsa bile dinç, sağlığı yerinde. İki yüzü kıpkırmızı, ensesi kazan gibi. Bir tekme atsa demiri kıracak kadar gücü var. O yüzden, Mamırbay Ağa'nın dediği gibi:

-Genç bir kıza layık, hala güçlü, kuvvetli. (14)

Onun ata binmesine, oturup kalkmasına bakılırsa, peygamber yaşına gelmiş kişiye hiç benzemiyor.

Ma-ken son beş altı yıl içinde,

-Peygamber yaşına geldik. Yaşlandık. Artık tövbe edip, beş vakit namazımı eksiksiz kılsam yeter. Artık gençler çalışsın. Dizgini onlara verelim, onlar da atları tanısın, diye onları da düşündüğünü gösterirdi; fakat onun elde ettiği ünü, başkalarının verdiği değeri, bitmez tükenmez zenginliğini, alışkanlıklarını bırakmak istemiyordu.

Üst düzey insanlar, arkadaşları:

-Ma-kem gelsin, o gelmeyince işler olmaz, diyorlardı.

Böylece, Ma-kem hiç durmuyor, hala oradan buradan hediye alıyor, birilerini barıştırıp birleştirirken payını almayı da ihmal etmiyordu.

Ma-kem, halkın arasında bu kadar tanınmış, insanların ulusu, bilgisi olup, bitmez tükenmez zenginliği yetecek kadar olsa da, yaşamında kimsenin bilmediği bir eksiği var. Kendisinin de razı olmadığı bir şeydi bu. Hayatındaki

bu boşluğu hiçbir zaman dolduramadı. İcini sızlatan, kalbini yakan bir acı bu, gönül işte. (15)

Gerçek şu. Bir eksiklik, hiç dolmayan bir şey. Bu sır Ma-kem'in yüreğini çok acıtıyor, çok düşündürüyordu. Bu derdi, memnuniyetsizliği bir şeyler yaparken, namaza durduğunda hiç aklından çıkmıyor, hele son zamanlarda gözünün önünden hiç gitmiyordu.

Bu eksikliği, bu üzüntüsünü, en büyük eşinden başka kimseye açıp tüm içtenliğiyle anlatmadı. Büyük hanımın ters konuşup, gemi çıkmış at gibi dile-söze gelmeyerek, istemediğini belli ettiğinden ve kendisi re olmayacak sebeplerle halkın sırrını bir müddet açıklayamadı.

Ancak bu eksikliği doldurma, bu üzüntüden kurtulma düşüncesi uzun zamandır Ma-ken'in içinde kaynıyordu. Bu, yıllardır Ma-ken'in derin düşüncelere dalmasına, uykusuzluğuna sebep oluyordu. Bu düşünce, bu sır, Ma-ken yaşlanınca güçlenmeye başladı. Gün geçtikçe, onun canının acımasına, üzülmesine neden oldu.

Ma-kem namaz kılmadan önce "o" aklıma gelmesin" diye çok acele ederdi. Her ne kadar ayetleri, ayetel kürsüyü okusa da fayda etmezdi. Sureleri okuyup, secdeye başını koyunca hemen aklına gelirdi.

-İşte, şeytan, işte baştan çıkarma. Estağfirullah, tövbe...
Namazı bozulur. Allah'ın karşısında günahlı, peygamber'in önünde suçlu duruma düşerdi. Bu düşünce aklına geldiği zaman namazı bozulup, bir rekati beş altı kere tekrar kıldığı olurdu.

-Allah'ım, kulunun baştan çıkarılmasına izin verme.(16)

Olmaz. Bir kere hatırladıktan sonra tekrar aklından çıkmıyor. Ma-ken'i zorlayan, aklından çıkmayan, Onu günaha sokan, peygamber'in önünde utandıran sır neydi? Ma-kem'in neyi eksik, neden mutlu değildi? O mu? O, ince bir dal gibi kıvrılan, yüzü ay gibi beyaz, eli ipek kadar yumuşacık olan genç bir kız ile tekrar evlenmekti.

Doğru, beğendiğin kız ile evlenip, evliliği tazelemek sevap iştir. Eşlerin sayısı dörde ulaştırıp, şeriata uygun hareket edersen, peygamberin sünnetini yerine getirmiş olursun. Ma-kem'in ünü, şöhreti, değeri, zekası Hz. Muhammed (sav) Peygamberden az mı? Tabi ki değil. Öyle olduktan ve

şeriat izin verdikten sonra, Hz. Muhammed (sav) Peygambere denk gelecek yanı yok mu? Tabi ki de var. Hz. Muhammed'in birçok evlilik yaptığı doğru değil mi? Tabi ki de doğru. O zaman, Ma-kem cariye almasa da dört kadınla evlenmeyecek ne sıkıntısı var? Tabi ki de yok. Bu durumda Makem doğru. Şeriata göre hiç yanlış yapmıyor.

İşte Ma-kem'in hayatındaki eksikliği, hiç dolduramadığı yanı bu. Bu muradına ererse, yeniden evlenirse, Ma-kem'in güzel bir niyeti daha var: Mekke'ye gidip, peygamberi, sahabelerini ziyaret edip, hacı olarak geri dönmek.(17)

Ma-kem Allah'ın buyurduklarını, peygamberin dediklerinin hepsini yapar: Hayvanlarından, ekininden zekât verir, fakirlere yardım eder. Beş vakit namazını eksiksiz kılar. Abdestini bozmaz. Fıtır sadakası verirken, Ma-ken'den cömert başka biri yoktur. Eksik olsa da hep Kuran okur. O yüzden Ancıyan'dan gelen hoca, imamlar Ma-ken'in evinde misafir olmadan gitmezdi. Birçok önemli şeyhe mürit olmuştu. İşte, artık yakında, canına can eklenecek. Dördüncü kez evlenip peygamberin sünnetini yerine getirir, sonra da hacca giderse, Ma-ken gerçek müslüman olur mu? Bu isteklerine ulaşırsa artık, Mamırbay'ın her şeyi daha güzel olurdu.

Bu düşüncelerini yerine getirip, istediği her şeyi yapmaya, beklediği hedefine ulaşmaya acele ediyordu. Üç gece üç hanımıyla konuşarak gönlündeki niyetini açıkladı. Onların onayını almaya, onun dileğine onların karşı olmadığını duymaya tüm gücüyle çalıştı. Büyük hanım bir süre kabul etmedi. Ma-kem tüm gücüyle, ona yakınlıkla, kendi dediğini kabul ettirmeye çalışınca:

-Tamam, evlenirsen evlen. Ancak öbürleri kabul etmez ki. Gençler nasıl razı olsunlar. Yaşlanıp, dizlerini ısıtacak bir şeyin kalmadıktan sonra, keşke böyle yapmasaydın, diye ona onayını verdi.(18)

Gerçekten de büyük hanımın dediği gibi genç hanımlar karşı çıktı. Ma-kem onlarla anlaşıp onların onayını almakta zorlandı. Onları tatlı sözlerle ikna etmeye çalıştı. Onlarla iyi de kötü de konuşsa şımarık hanımları kolaylıkla onaylamadılar. Bu işe onayını veren büyük hanımı da hep bir ağızdan lanetlediler. Bu işe boyun eğmeyen hanımlarını da bir bahane bulup

dövmüştü. Her şeyi yapmasına rağmen sonuç alamayan, Ma-ken çok zorlanıyordu.

-Gerek yok. Bizden neden hayal kırıklığına uğradın, üzerimize başka bir kadın alacak kadar biz ne yanlış yaptık? Diye istemeyip kavga ederek Ma-kem'i yaklaştırmadılar. Bu durum karşısında Ma-kem'in gücü kuvveti kalmadı; fakat gençler kabul etmediler. İyi de, kötü de konuşarak onları ikna edemeyince, Ma-kem onları boş verdi.

-Kadınlara yalvaracak aptal mıyım? Kabul etmezlerse etmesinler. Durmazsa durmasınlar. kendi bildiğimi yapacağım. Kadın dediğin kadın gibi olmalı. Bunlar, her şeyin kendi istedikleri gibi olmasını arzulayan, şımarıklar değil mi? Üzerinize başkasıyla evlenerek cezanızı vereyim. O zaman iyi olduğunuzu göreceğim.

Diyerek kendi istekleri doğrultusunda, ne olursa olsun -gökten taş yağsa da- arzularını gerçekleştirmek için çok kararlıydı.(19)

Mamırbay'ın evleneceği eşini, sıcak yatağını düşündükçe ağzının suyu akıyordu. Bu işe büyük bir kararlılıkla ve tüm gücüyle girişmeye karar verdi. İşi uzun tutmadan, uygun bir zaman kollayıp, demiri sıcakken dövmeyi düşündü.

Güzel düşüncelere, derin hayallere dalmış bir vaziyette, dışarıya çıktı. Sessizce yürüyerek karşıdaki tepeye vardı. Gözleri üzüntülü, yüzü kederliydi. Birkaç gündür hanımlarıyla yaptığı tartışmalar onu iyiden iyiye yıpratmıştı. Tepeye çıkınca etrafa baktı. Batmaya yaklaşan güneşten süzülen ışıklar gözlerini aldı. Buranın, yüzünü okşayan yumuşak serin temiz rüzgarı, havası ona çok iyi gelmişti. Temiz serin hava moralini yerine getirdi. Ovada otlayan koyunlar, başlarını kaldırarak köye doğru baktı. Uzaktaki güneşin ışığı gölün üzerini gümüş gibi parlattı. Göl, saçılmış inci gibi parlayıp yavaşça dalgalanıyordu.

Göklere kadar uzanan tepeleriyle, buzlu dağlar zar zor görünüyordu. Bozkırları, akşamın alaca karanlığı kaplamıştı. Yazın gelmesiyle kış için sıcak yerlere göç eden turnalar gökleri doldurmuş, boğuk sesleriyle vedalaşıyordu.

(20)

Yiğitlik, asil halkta var,

Güzel koku yelde var,
 Altı kadın ince bel
 Dostlar, güzel sende var.
 Sarılsam diye boynuna
 Eziyetli arzu bende var.

Bir at bakıcısı, atları yakalamak için kullandığı aletini sürükler bir vaziyette, atının üstünde bir şarkı mırıldanarak geliyordu.

Tabiatın akşamki güzelliğine imrenerek temiz havayı soluklayan, ve bu güzelliği hayranlıkla seyre dalmış olan Ma-kem birden irkildi. Kendisi de farkında olmadan:

-Eziyetli bir arzu var bende, diyerek at bakıcısının arkasından derin bir iç çekti.

Tabiatın güzelliği, zenginliği, genişliği, at bakıcısının şarkısı Ma-kem'e çok tesir etmişti. Aşağı tarafta çağlayarak akan bir dere vardı. O sudan bir yudum içip hararetini gidermek istedi. Nedendir bilinmez gönlü yumuşadı, gözlerine yaş geldi. İki damla yaş dizlerine aktı.

.....

Ma-kem tepeden inip eve döndü. Morali bozuk gibiydi. Sanki birkaç gündür durmadan yolculuk yapıyormuş gibi yüzü bembeyaz, sesi soluğu çıkmıyordu. Sessizce oturup somurtarak iki bardak çay içtikten sonra büyük hanımının evine doğru gitti.(21)

-Babama ne olmuş, morali bozuk. Bir şey söylemeden, somurtarak çıktı gitti, diye Carkınay da eteğini silkeleyerek, dudaklarını şişirip yüzünü buruşturarak evden çıktı.

Ertesi gün Ma-kem neşeli olarak uyandı. Ailesiyle daha nazik konuşup bazen de ikinci eşiyile şakalaştı. Çay içilip masa toplandıktan sonra büyük oğlu Capar'ı çağırıp bir süre onunla sessizce konuştular. Biraz sonra büyük hanımını da çağırarak üçü konuştu. Karar alındı. Düşüncelerini sormak ve tavsiyelerini dinlemek için komşuların yaşlıları çağırılacaktı. Öğle yemeği için aile güzelce hazırlandı. İri bir koyun kesilip pişirmeye başlandı.

Kapı açılıp selamlaşarak çağırılan yaşlı insanlar eve girdiler. Koyu bir sohbet başlamıştı. Kokon hanı Kudayar Han'dan başlayıp, Kenen-Sarı'nın çapulculuğu, Buğu ile Sarbağış'ın savaşı, Rusların gelişi, Zarpek Sultan'ın han oluşu ve onun durumuna kadar birçok konu konuşuldu. Şimdiki "Beyaz padişah" ile Kermen'in savaşını da konuştular. Kermen'in zararlı gazları saçan uçakları, elli-altmış km uzaklıktan vurabilecek savaş aletleri ve başkaları da sırasıyla konuşuldu.(22)

Yemek artık hazırды. Eller yıkanıp, masa hazırlandı. Henüz yeni pişmiş yağlı etler tabak-tabak yaşlarının büyüklüğüne göre önlerine koyuldu. Gençler hazırlanmış etleri güzelce tutup doğramaya başladılar. Et yenirken konuşmadan duramadılar. Kimin misafiri nasıl ağırladığı, cömertliği, kestiği kısırağın ne kadar yağlı olduğu, birisinin bir koyunu tamamen nasıl yediği, bir diğersinin bir tencere carma²⁵ içip sonra da hastalandığı, kahraman kahraman olduğu sırada et doğrayacağına çiy etin nasıl geldiği ve benzeri birçok konu konuşuldu.

Etler yenilip, eller yıkanıp, masalar kaldırıldı. Tekrardan masa kurulup, bir trenin buharı gibi buram buram duman çıkaran semaver getirilip kapıya yakın bir yere konuldu. Demli çaylar içilirken Ma-kem çok mutlu, nazik ve konuşkandı. Dışarıya çıkıp sonar tekrar geldi. İyice yerleştikten sonra birkaç kez dudaklarının ucuyla bir şeyler diyecek gibi oldu; fakat söyleyemedi. Sırrını söyleyip söylememe konusunda kararsızdı. Öyle olsa bile daha önceki düşüncesi kazanmıştı.

Uzun zamandır onu rahatsız edip, huzurunu kaçıran sırrını incelikle güzelce ipe diziyormuş gibi hazırladı. Yaşlılıktan önceki, gençliğin sonlarındaki "iyi niyetini" yaşlılara anlattı.

-Aynı yerden yemek yiyip, aynı yerin tuzunu tadıp, aynı düşüncelere sahibiz. Benim güzel niyetim için bana dua edip, fikrinizi söyleyin. Danışarak bir karar almaktan hiç zarar olmaz. Tavsiyenizi söyleyin.(23)

-Bu iyi bir şey, Ma-ke güzel niyetin arzuladığın gibi olsun. İsteğin yerine getirilsin. Bunun bir yanlışı yok, atalarımızın geleneği, şeriatın izin

(²⁵) Carma: Öğütülmüş arpadan yahut buğdaydan yapılan çorba

verdiği şey. Allah'a şükürler olsun ki her şeyin var ve hiçbir eksiğin yok. Alayım demen iyi bir fikir. Muhammed aleyhissalemin da dört eşi olmadı mı diyorsun? Ma-kem kazandı. Güzel niyeti oy birliğiyle kabul edildi. Ama eşleri, onlar bu durum karşısında sessizce konuşup durdular. Yaşlılar yine Mekke'ye kadar gidip, alimlerden, sahabelerden konuştular. Buhara padişahının yetmiş eşi, Urum kalipasının (Türk sultanı) saraylarındaki çok sayıdaki cariyelerini de rahat bırakmadılar.

Mesele halloldu. Söz bitti.

Ma-keme iyice yaltaklanarak, moralini yükseltip, düşüncelerine ortak olduklarını tekrar tekrar söyleyerek dağıldılar. Karnı ağrıdığından bugün koyunları otlatmaya gidemeyen koyun bakıcısı Cumay dışarıdayken:

-Düğünde doyuncaya kadar yiyecekmiz demek, ya! Zavallı, Ma-kem! Nasıl bir gelin denk gelecek acaba? Öbürlerine benzeyen çok cimri biri olmaz inşallah, diye ağzına burnuna dokunarak kendince sevindi.

Makem'in morali yerindeydi. Kalbi küt küt atıyordu. Rengi yerine geldi, yüzü değişti.(24)

Gülümseyerek kendince seviniyordu. Üzerinden ağır bir yük kalkmış, sanki bir emaneti yerine teslim etmiş gibi mutluydu. Önüne kim çıkarsa kucaklamak, sıkıca sarılmak, öpmek, koklamak istiyor, başka zamanlarda gözüne yılan gibi görünen çoban Cumay da bugün daha yakın, sevimli görünüyordu.

Bir yere oturmak istemedi. Tepeye çıkıp birazcık çevreye göz atıp, temiz havayı koklamak istedi.

Güneşin nurları yeryüzünü ısıtmıştı. Uzaklarda hayal meyal görünen bir serap artık görünmez olmuştu. Suya bir girip bir çıkan, güneşin ışıklarıyla parlayan martılar akıntıya karşı gidiyorlardı. Etraftaki her şey daha samimi, daha sıcak göründü. Hepsi de Ma-kem'in güzel niyetine ortak olduklarını belirtiyorlarmış gibi duruyordu.

Ma-kem sevinçten havalara uçup, sarhoş olmuştu. Onunla beraber utangaç bir tavır içindeki tabiat da sarhoştü.(25)

III

Yüzü çimdikleyen, kulağa fiske vuran güz soğuğu, kible tarafından esiyordu. Koyu siyah, mavi renge boyanmış gölün köpüklerini dağıtıp, dağ kadar büyüyen dalgalar, birbirini kovalıyor, deve hörgücü gibi büyüyerek, damlalar saçıp oynuyorlardı. Büyük bir gürültüyle gelip kayaya çarpıp tekrar geri dönen dalganın etkisiyle yer titrer gibi oluyordu.

Dün sabahtan akşama kadar çok yağmur yağdı. Kurumuş dere yataklarından sular taşıp sel oldu. Deve kadar büyük taşları, bir hiç yerine koyuyormuş gibi sürükleyerek birçok yeri delik teşik edip çukurlaştırmış, bazı yerleri de düzleştirmiş, yerin şeklini değiştirmişti.

Bugün sabahın erken saatlerinden beri devam eden fırtına hayatı zorlaştırmıştı. Havalar soğuktu. Ateş yakılmayan evlerde ateşler yakıldı. Kararmış bulutlar kaşlarını çatmış gibi gökleri bırakmadı. Gökyüzü açılıyor gibi oluyor; fakat çok geçmeden, süzülerek hareket eden bulutlar gökyüzünü yeniden kaplıyordu. Havalar bozulup, doğayı hoşnutsuzluk, boşluk, sessizlik, çıplaklık kaplamış; etraf, her şey sessiz “tık” diyen bir canlı bile yoktu.

Dağ etekleri, hemen her yer büzüşmüş bir halde yatan hayvanlarla dolmuştu. Havanın soğukluğunu beğenmeyen hayvanların otlamaya da hiç niyeti yok gibiydi. Atlar rüzgara arkasını dönmüş, bedenlerini büzerek yatıyorlardı. Kuşlardan kanadını çırpıp uçan bir tane bile yok. Nereye gittikleri de bilinmiyor.

Yağmur suları henüz kurumamış, hala yerde duruyordu. Yer yapış yapış olmuş çamurlu bir halde her yerde su birikintisi vardı.(26)

Bugün günlük işlerini yapan hiçkimse yok. Her zamanki gibi oraya buraya koşuşturan, aceleyle işe koşan insan azdı. Bazı insanlar topladıkları buğdaylarının üzerini samanla örtüyor, dağılmış yığınları da düzeltiyordu. Bazı çiftçiler de emeklerinin boşa gitmemesi, yağmurun buğdaylara geçmemesi için üzerlerini örtmeye çalışıyordu. Onlar da sert esen rüzgarın soğukluğuna dayanamayıp köylerine doğru aceleyle gidiyordu.

Gölün kıyısındaki kalın cırganak otu arasından geçen ve yılan gibi kıvrılarak akan bir dere vardı. Su kenarında küme şeklinde yolunu kaybetmiş gibi duran kamışlar rüzgarın etkisiyle oraya buraya sallanarak gece gündüz durmadan hışırtılı bir ses çıkarıyor.

O Karasu'nun güneşe bakan tarafında geniş bir ova. Ovaya yayılmış bir halde büyük bir köy. Havanın soğukluğuna, rüzgarın esmesine baş eğmeden, ellerini üfleyerek ısıtıp, su almaya doğru giden gelinler, kızlar. Bakanlarını²⁶ omuzlarına asmış, kendi aralarında gülüşerek su getiriyorlar. Saçlarına taktıkları boncukların hışırdayan sesine rüzgarın ıslığı da eklenince üzüntülü, hoş bir ses çıkartıyor.

Köy bugün hareketli. Her yerde çalışan insanlar. Diğer günlere göre temiz elbiselerini giymiş, beline kemerlerini takmış gençler.(27)

Evden eve, işten işe koşturuyorlar. Durmadan, hızlı bir şekilde hizmet ediyorlar. Arada bir gelinlerle tartışıp, onları çimdikleyip, göz kırpan erkekler de az değil. Göz ucuyla bakan neşeli, gülümseyen, mütevazı gelinler.

Bugün, köyün içi dışı bambaşka görünüyor.

Yediden yetmişine herkes mutlu, herkesin neşesi yerinde ve kalbinde bir sıcaklık vardı. Herkes kendince gülümsüyor, kendince seviniyordu. Onların bu halini gören birisi:

-Bugün, galiba bunların hepsi sağ tarafından kalkmış, derdi.

Köydekilerin davranışına bakarak, bugün bu köyde bir büyük sevinç, her zamankinden farklı bir iş olduğunu ya da olacağını fark edebilir.

İhtiyarlar paltolarını giyip tebeteylerini²⁷ takarak avluya çıktılar. Oraya buraya koşuşturarak hizmet eden gelinleri, gençleri gördüler. İşler çok yoğun, öylece bakıp, şakalaşp boş boş durmaya gerek yok diyen ihtiyarlar da genç çocukların bazı yarım yaptığı işleri düzelterek, onlara yardım ettiler. İşi yanlış yapanlara,

-Onu böyle, bunu böyle yapmanız lazımdı. Bahtınız açılsın, deyip işleri düzelterek tavsiyelerde bulundular.(28)

(²⁶) Bakan: Su taşımak için kullanılan alet

(²⁷) Tebetey: Bir çeşit şapka

Bu köyün genci yaşlısı, kadınları niçin bu kadar acele ediyorlar? Herkesin, birlikte hizmet edip, acele bir şeyler hazırlamasında ne gibi bir sır var? Mekke'den gelen hacıları bekliyorlar gibi acele etmeleri boşuna değildir. Yoğun hareketlilikle beraber boş yayla, gülümseyen ovalar, gülümseyen gözleri, bu köyün boşu boşuna böyle telaş içine girmediğini gösteriyor.

Bu köy, sadece bugün değil, dün de, yağmurun oldukça şiddetli yağmasına rağmen boş durmadı. İnsanlar evlerinin içini yerleştirip, bulaşıkları güzelce yıkayarak, eskileri attılar. Bugün evin içini değiştirip, güzel, temiz yorganlarını dizdiler. Odunlarını, sularını, tüm eksikliklerini önceden tamamladılar. Yani, utanmayacak, yüzleri kızarmayacak şekilde hazırlık yaptılar.

Tüm bunlar, bu gecenin sevincine, hoş bir hazırlıktı.

Bu güzel geceyi, uzun yıllar boyu bir kez yaşanacak bu mutluluğu istedikleri gibi geçirmenin yanı sıra, bu mutlu anın dost ve düşmanların alay edemeyeceği bir güzellikte olması gerekir. Gelen gidenlerin gönlünü hoş edip,

-Maşallah, ziyafeti de, konaklaması da güzel, diyerek alkışlanmak hiçkimsenin aklından çıkmıyor.

Bizim köy arzu ettiği gibi hazırlandı. Dostu düşmanı imrendirecek kadar tedbirler alındı.(29)

Bu köy, "S" bölgesinin ünlü hacısı, bilge imamı Kendirbay'ınki. Kendirbay Hacı, gençken köye gelip, çocuklara ders vererek geçinen bir hocadan ders almıştı. Birkaç yıl aksatmadan öğrenimine devam ettiği için "" büyük imam namına ulaşmıştı. Sopoldayar, dört kitap, nabayı, badal gibi tefsir ve hadislerini su gibi okurdu. Birçok değerli kitabı açıp gözlerini kapatarak ezbere anlatırdı. Hacı Farsça, Arapça hadis tefsirlerini masal anlatıyormuş gibi anlatırdı.

Hacı'nın iyi bir imam olduğunu herkes biliyordu. İslam dininin merkezlerinden biri olan Buhara'da eğitim alıp gelmiş imamlar da, hacımın önüne gelince hiç ses çıkarmadan oturlardı. İyi eğitim almamış bazı imamlar, hacının önüne gelince afallayıp konuşamazlardı. Kendi hocalığına güvenen bazı imamlar da Hacı'mın yüzünü görünce,

-Bunun okuduğunu biz de okumuştuk, bizden farklı ne gibi eğitim görmüş olabilir ki?

Diye tevekkül edip, onunla tartışıldılar. Hacı'mın böyle insanlar gelince konuşacak farklı hikayeleri, farklı bir yöntemi vardı. Böyle cesur insanlarla Hacı'm onu bunu tartışıp, ailesinin gözü önünde kadınların hayız meselesi üzerinde dururdu. Diğer zavallı imam, ailesinden utanıp konuşamadan, yenildiğini fark edemedi oturduğu yerde kalırdı.

Bu şekilde gelen birçok imamı tartışarak yenmiş, onları utanç içinde bırakarak iyice meşhur olmuştu. Semerkand, Kokand, Ancıyan gibi yerlerden gelen hocalar, imamlar Kendirbay ile yüz yüze gelip tartışmaya cesaret edemezlerdi.(30)

Kendirbay Hacı hayatında iki kere Mekke'ye gidip geldi. İkisinde de kurban kesip peygamber ve sahabelerin mezarlarını ziyaret etti. Peygamber ve sahabelerin soyundan gelen birçok alimle görüştü. Onların dualarını aldı. Birçok kabri, ziyaret edilecek yerleri görüp tövbe edip, çok sayıda kurban kesmiş, Mekke'den Medine'ye, oradan da Şam'a gelmiş peygamberlerin kabirlerini görmüştü. Gittiği yerlerin çok değerli, dertlere deva topraklarından, Mekke'nin zemzem suyundan getirmişti.

Mekke'den dönünce kendisini karşılamaya gelen insanlara, evine gelen misafirlere zemzem suyundan verip, hurmadan tattırırdı.

-Mekke'ye gitmese de, zemzemden tadıp, hurmadan bir parça yiyen kişi cehenneme gitmez. Allah ne kadar günahı olsa da affeder, diye bayağı bir insanı kısmetli, cennetlik yapardı. Birçoğunun cennet deyince ağızlarının suyu akar, sınımsız cennet kızlarını kucaklayıp alacaklarına inanırlardı.

Kendirbay Hacı cahil insanlar topluluğu için büyük bir veliydi. Onun veliliğini, kerametlerini gördüm diyenler az değildi. Bunu kendi gözleriyle gören tüm benliğiyle inanan sevenleri bir hayli fazlaydı.(31)

Kendirbay Hacı her cuma gecesi zikreder, herkes uykuya dalıncaya kadar Kuran okurdu. Onun karanlık gecelerdeki zikri, Kuran okuması ta uzaklara ulaşır, insanlar -nedendir bilinmez- korkunç bir düşünceye kapılırdı. Gecenin sessizliği, sükuneti bozulmuş, her şey bir yere gidiyormuş gibi olurdu. Gökte kabaran bulutlar, yeryüzünü kaplayan dumanlar gibi

görünüyordu. Tarlanın geceki genişliği azalmış, nefesini çıkarmadan sanki birisi onu boğuyormuş gibi olurdu. Bir taraftan şimşeğin çakması, gök gürlemesi, deprem oluyor hissi uyandırır, diğer taraftan dünyayı su kaplayacak gibi olurdu.

İşte böyle gecelerde Kendirbay Hacı değişiyordu.

-İnsanların hepsi uykuya daldıktan sonra hacı evinden çıkıp avluda geziniyor, oraya buraya yürüyerek tesbih çekip, zikrediyordu. Giderek değişmeye başlar ve deve gibi olurdu. Ağzından ak köpükler saçarak, yürüyerek camiye giderdi. Birçok insan onun hakkında, sanki onun içine birileri girip onunla konuşuyormuş gibi düşünürdü.

Başka bir köyde aptal Dıykambay adındaki biri, insanlar böyle söylüyor diye Hacı'nın kerametini anlatırken,

-Hacınız deve değil, ak taylak da olmaz. Hacdan getirdiği beyaz uzun çapanı var. Onu giyerek caminin yanına gidip küçük bir kuş tutar. Önceki yıl değirmenden (32) gelirken bende deve görmüştüm. Farkettirmeden buna bir bakayım diye gittiğimde, Abdıray'ın küçük "kök şalkısın" kucaklamış yatıyordu.

-Demiş ki, onun dudakları ertesi gün Hacı'nın camisi tarafından yamulmuş, diye Dıykambay'ı örnek gösterir herkes.

Böylece, halk arasında hacının kerametini, evliliğini anlatıp durulardı. Dıykambay'ın ağız yamulduğundan beri herkes korkmuş, kerametın kolay bir şey olmadığını anlamıştı. Hacı insanların bu durumundan faydalanarak zikretmeyi artırmıştı. Ünü, evliliği her yerde duyulmuştu.

Kendirbay bir taraftan imam, hacı, diğer taraftan veli, keramet sahibi bir zattı.

Halk arasında itibarı yüksekti. Büyüğünden küçüğüne kadar herkes saygı gösterirdi. Nereye giderse gitsin ona, kapılar açık, yol genişti. Çocukları toplayıp her sene ders verir, onları terbiyeli, imanlı birer insan olarak yetiştirirdi.

Hacı'nın itibarı yıllar geçtikçe arttı. Halk, dua etmesi, hastalarına bakması için, elinde olanı esirgemezdi. Çocuk isteyenler, muska yazdırmak için gelenler hiç eksik olmazdı. Koyundan başlayıp, at getirenler bile vardı.

Ne zaman olursa olsun imamın kapısının önünde toplanan kadınları, bağlanmış atları görürsünüz.(33)

Sonbaharda ekinler toplandığında Hacı'nın yeni yaptırdığı deposu ekinlerle dolup taşardı. Bayramlarda gelen fitır sadakaları eteğe, çantaya sığmazdı. Zekat zamanı gelince ona birçok hayvan getirirlerdi. Kendirbay, cenaze namazı kılınıp, Kuran okunduktan sonra hocalara dağıtılan sadakadan bol bol alırdı. Kendirbay'sız hiçbir yerde, kiçkimse cenaze namazı kılmaz, ölüsünü toprağa vermezdi. Onsuz kılınan cenaze namazı, namaz sayılmaz, ölen kişi ölü olarak kabul edilmezdi.

Kendirbay Hacı kazancının güzel olduğu bu zamanlarda tamamen değişirdi. Çocuk gibi neşeli olur güzel meselelerden konuşurdu. Her kimle karşılaşırsa iki eliyle selamlaşır onlara gönüllerini hoş eden güzel sözler söyleyerek onları allayıp pullardı. Evine gelenlere hürmet edip, onların dediklerine hiç karşı çıkmaz, herkese "tamam" derdi.

Böylece Hacı'mın hissesi her taraftan gelirdi. İçeriden, dışarıdan gelen gelirlerle Hacı'nın Ruslara yaptırdığı ambarı dolar, oraya sığmayanları çocuklarının evlerine, caminin bir köşesine saklardı. Artık koyacak yer kalmadığında komşularını çağırıp mübarek eliyle dağıtırdı. Hacı'nın her türlü rızkı hiç zahmet çekmeden kendi kendine toplanır, nasibi o hiç zahmet çekmeden, terlemeden ayağına kadar gelirdi. Bu yönüyle ondan talihli bir başkası yoktu.

-Allah vereyim dediği kuluna, hazır eder yoluna, (34)

diye Kuran okur, tesbihini yüz kere çeker, zikredip yatardı. Kazakistan'dan getirilmiş ağaçlarla yapılan evi yeniydi. Ailesi cennette yaşıyormuş gibi, hiçbir eksiklikleri yoktu. Yemeden içmeden, eğlenmekten başka düşünecek hiçbir şeyleri yoktu. Yorulacak, belini ağrıtıp yapacak bir işleri de olmuyordu.

Keramet sahibi Kendirbay Hacı'nın kızını herkes tarafından tanınan Ma-kem isteyecek oldu. Aracılar gelip kızın boylu poslu, endamlı olduğunu görüp kızı beğendiler. Bu bölgedeki eşraftan hatırı sayılır kişiler olarak bilinen Hacı ile Mamırbay dünür olacaktı. Mamırbay'ın kızı için aracılar gönderip,

kendisine damat olma niyetini duyduğunda Hacı sevinçten ne yapacağını şaşırıldı. Mamırbay'dan bir kızını değil, üç kızını da esirgemeyeceğini söyledi.

-Allah için birleştiren dünür, peygamber için birleştiren dost olur. Dünyayı dört dolaşsan da Mamırbay'dan daha iyi bir damat bulamazsın. Kızı iyi bir yere vermek lazım, diyerek gelen aracılardan gönlünü aldı. Onları en güzel ikramlarla ağırladı. Neşeli bir şekilde konuşurken, Mamırbay'ın niyetini duyduğunda buna çok sevindiğini söyledi. Kendisinin de aynı niyette olduğunu, niyetlerinin isabetli olduğunu da söylemeyi unutmadı.

Mamırbay'a söyleyin ben razıyım, Allah da razı. Ondan kız değil, ondan büyüğünü de esirgemem. İki gencin dilekleri kabul olsun. (35) Yusuf ile Züleyha gibi ömür sürsünler, diye daha önceden ellerini açıp dua etti.

Pamuk takarak gelen aracılardan, düğün gününü belirleyerek geri döndüler. Hacı'nın böyle iyi davranmasına, bu kadar hürmet etmesine, ilgi göstermesine çok sevinerek:

-“İyelerin asaleti, kötünün belası” sözü çok doğru. İyiden iyi, kötünden kötü söz çıkar. Gördün mü bu insanın bilgeliğini!

İnsanı titreten ayaz bir sonbahar akşamı gökteki yıldızlar parlıyordu. Ağıldaki koyunlar üşüdüklerinden birbirlerine sokulmuşlardı. Uzak köylerden havlayan köpeklerin sesi uzaklara ulaşıp kayboluyordu. Kararmış bulutlar uzun zaman önce dağılmıştı. Gökyüzü tamamen açık. Rüzgar eskiye göre daha hafif esiyor. Karanlık tarlada boz evlerin deliklerinden görünen ışık bir sönüp bir yanıp parlıyor. Coşkun ve hiçbir şeye boyun eğmeyecek gibi dalgalanan göl hışırdıyor, gürlüyor, kayalara çarpıyor, kıyıya taşıp yeryüzünü kaplayarak, suya gömmek istiyordu.

Cıpar, Kendirbay'ın bir tek kızı. Kendi canından, eşinden, diğer çocuklarından da çok sevdiği yıldızı. Hayatındaki tek eğlencesi, nazlı çiçeği. (36)

Ömründe hiçbir dayanağı kalmadığında neşesini yerine getirecek tek insan.

Kendirbay, İradesiz hayatın coşkusuyla yanılıp güneş ve ay gibi gördüğü Cıpar'ını altmışındaki bir arsıza vermişti. Cıpar'ını, şöhret için kurban etmeye razı oldu.

Ayın on beşi gibi süzülen, güzel hayatı zamansız bitti. Karanlık, Cıpar'ı yarı ölü, sevimsiz bir kucağa attı. Onun günahsızca boynunun bükülmesine, gençliğini yaşayamamasına neden olan karanlık, buna seviniyordu.

Kokusu her tarafa yayılan, nazikçe açılmaya başlayan çiçeği hafif bir yel almıştı. Damarı zamansızca baltalanıp, o günahsızın kurumasına, solmasına neden olunmuş kokulu, nazik çiçeği koparılmıştı.

Cıpar, tabiat kucağına daha yeni ayak basmıştı. Hayatın hürriyetsiz coşkusu, sıcaklığı, soğuğuyla yeniden tanışmıştı. Hayatın gelgitlerine, sağa sola sallanmasına henüz yeni alışmaya başlamıştı. Hayata yeni adım atmaya başlayan günahsız canlardan bir tanesi.

Şimdi istemediği biriyle evlenecekti. İsteği dışında bağlanan can, hayatı boyunca ezilecekti. Sonsuza kadar canı acıyacak, işkenceye maruz kalacaktı. Özgür bir hayat artık mümkün değildi.

Canı, dili yabancı, ruhsuz bir kalple genç kalbini birleştirecekti. Aydınlık dünyada yaşama isteği ve eğlenceyle dolan, kalbi solacaktı.(37)

Özgürlüğünü kaybetmiş, eli kolu bağlanmış bir vaziyette sonsuza dek hapsolacaktı. Daha dün, tüm duruşu, tüm gençliğiyle çevresindeki her şeyden daha üstün bir durumda olan Cıpar, bir ihtiyarın boğazında yem olacaktı.

Neden böyle? Yoksa hayatın kanunu sonsuza dek böyle mi çizilmişti?

Cıpar'a, Mamırbay'a verileceğiyle ilgili bir kere olsun bir şey söylenip onun rızası olup olmadığını soran olmamıştı. Satılmış hayvandan da beter, biri alıp gitmişti.

Kendirbay, istiyor deyince şapkasını göğe atacak kadar sevindi.

-Kız dendiğinde, buylanan²⁸ bir deve gibi, nereye götürürsen gelir, diye insafsızlık etti.

-Kızım ne diyecek acaba. Rız mı, değil mi? Diye düşünme zahmetinde bile bulunmadı.

Kız dediğimiz burnunda buyla bulunan deve. Onun fikrini sorup zahmet çekmeye gerek var mı?

(²⁸) Buyla: Buruna geçirilen bir çubuk

Aslında, Kendirbay için Cıpar'ın razı olup olmaması, sevip sevmemesinin hiçbir önemi yok. Anne babası razı olduktan sonra, kızın düşüncesini sormak aptallıktır.

Bu iş, atalardan gelen bir gelenek. Hiçkimsenin, hiçbir zaman bozamayacağı bir kanun. Eğer bu işten bir an bile cayacak olsan, halka, akrabalarına, geleneklerine sırt çevirdiğini gösterir.(38)

Evet, anne babanın adeti böyle.

Köyün acelece, yaşlısıyla genciyle hazırlığı bunaydı. Hızlı hızlı koşturarak soğuğa aldırmadan yaptıkları hazırlık Cıpar'ın hayatını değiştirmek içindi.

Aracıların gelip gitmelerinden bu yana birkaç gün geçti. Sözleşilen gün bugüdü. Dünürler bugün gelmiş, nişan yapılmıştı. Akşamdan beri büyük evde büyüklerin, misafirlerin konuşmaları, kahkahaları uzaktan duyuluyordu. Bu gece iki taraf da mutluydu. Eğlenip, neşeli bir şekilde, istediklerini yaparak hoşça vakit geçirdikleri bir andı.

Bugün, Cıpar'ın artık hürriyetini kaybederek kafesin kapısına adım atacağı gün. Bugün, günahsız, temiz bir kalbi karanlığın kapladığı, insan yüreğinin azap denizinde kaldığı talihsiz bir gün. Bu gece Cıpar'ın bir hayattan başka bir hayata adım atacağı gece.

Gece soğuk. Hava açık. Tabiat derin, tatlı uykuya daldı. Etrafı yavaşça sessizlik kapladı. Dünyayı korkunç, derin bir sır kucağına aldı. Rüzgar, bu geceki işe kızmış gibi tekrar kudurdu. (39) Rüzgarın hafiflemesiyle dalgalarının şiddeti azalan göl, eskisinden daha beter dalgalanıyor, sanki kenarlarından taşacak gibi oluyordu. Köyün kenarındaki evlerin birinden duyulan köpek ulaması kötü bir haberin belirtisi gibiydi. Dünden beri dalından ayrılmak istemeyen yaprak, rüzgarla birlikte kopup gitmişti.

Köyün yanında, Kara Su'yun kenarındaki kamışlar, birine yalvarıyor, birinden yardım istiyormuş gibi ses çıkarıyor, kudurmuş rüzgar hiçbir şeyin yüzüne bakmıyor, önüne gelen her şeyi koparıp, hiçbir şeye acımıyordu.

-Uuu.... Uuuu... Uuuu...

Esiyor, kahkaha atıyor, ıslık çalıyor.

IV

Akşam vakti.

Gökteki yüzü soğuk, beyaz bulutlar büyüyüp birbirini kovalayarak güneydeki dağlara doğru gitti. Güneşin ışıkları altın nurlarını saçarak dağların başına sarıldı. Buzullardaki karlar, buzlar güneşle parladı, göz kamaştırdı. Yüksek kayaların göklere kadar uzanan tepesi bulutların kucağına girdi.

Dünden beri her yeri dağıtan rüzgarda bugün hiç kuvvet yok. Birçoğunu korkutan rüzgar bugün dindi. Güneşin şımararak oynayan ışıkları her yere saçıldı. Koyu mavi renge bürünen göl duruldu.(40)

Her yer yeşillenmeye başladı. Gücünü yitirmiş güneşin ışıklarına göğsünü gererek, güneşi hatırlar gibi göründü. Dünyadan uzaklaşıp etkisini yitirmeye başlayan güneş de gülümsüyor, son gücünü toplayıp, zorla da olsa dünyayı ısıtmaya çalışıyordu.

Bir hareketlilikle beraber hayat yeniden başladı. Yeryüzü yeniden güçlenip, günlük işler tekrar başladı.

Köyde, etrafı kuşatılmışlıktan sıkılan insanlar yeniden canlandı. Etrafta oraya buraya koşuşturanlar çoğaldı. Bacadan çıkan dumanlar tembelleşerek ağır ağır dimdik yukarı çıkıyordu. Evin üzerindeki sular buharlaşıyor, ıslanmış giysiler dışarıya çıkartılıp güneş alan yerlere seriliyordu.

İhtiyarlar evlerinden çıkarak etrafa göz gezdirdikten sonra yürüyerek tepenin üzerine çıktılar. Kuru bir yer bulup, güneşe doğru oturdular. Geçirdikleri bunca ömrü, geçmiş devirleri konuşarak koyu bir sohbeta daldılar.

Gençler, kızlar, gelinler çalışıyor. Herkesin kendine göre işi var. Hayvanların doğurabilecek olanlarını ayırıp onlara yatacak yer ayarlamaya çalışanlar daha da çoktu.

Hayvanları için gerekli şeyleri hazırlayıp, akşama kadar çalışıyorlar. Güneşin tamamen açılıp rüzgarın (41) durmasına, anaları erkek bebek doğurmuş gibi sevindiler. Göğüslerini gererek rahat bir nefes alıp, moralleri yerine geldi.

Gençlere söz yok. Onlarda dağ gibi güç, demir gibi eğilmez bir gayret var.

Soğuk evlerinde üşüyerek bir kenarda büzüşmüş oturan yaşlılar da canlanmaya başladı. Eteklerini silkeleyerek ateşin kenarından kalktılar. Sergilerini ve iğlerini alarak avluya çıktılar. Güneş alan yerlere oturup yünlerini eğiren yaşlılar uzun bir sohbeta daldı.

Birkaç gündür devam eden rüzgardan korunmaya çalışıp saklanan kuşlar, kanatlarını çırparak taranıp süslandiler. Kendilerine yem aramak için kanatlarını kamçı gibi şaklatarak tarlalara doğru uçup gittiler. Göl kıyısında acıkan martıların çığlıkları duyuluyordu. Rüzgardan hastalanıp tüyleri ürperen, yüzleri sararan hayvanlar başlarını kaldırdı. Kendilerine gelip, otlanmaya başladı.

Her yerde hayat yenilendi. Her şeye bir bahane bulundu. Kara Su'yun kenarındaki büyük beyaz evden iki kız, bir gelin çıktı. Yavaşça yürüyerek, gölün kıyısına geldiler. Gölün kenarındaki kumlar kırmızıydı. Birazcık nem olsa da, insanı kirletecek kadar değildi. İki üç gündür durmadan devam eden rüzgar, kumu biraz kabartmıştı.(42)

Gelip oturan iki kızdan biri esmer, zayıf, orta boylu, yaklaşık 15-16 yaşlarında, iyi giyimli, neşeliydi.

Gelin; sarı, yuvarlak yüzlü, dudakları biraz kabarık, büyük bir eleçek,²⁹ ince kadife palto giymişti. Üçüncüsü Cıvardı.

Başında, kenarında kunduz derisi eklenmiş kırmızı tebetey. Üzerinde Çin'den getirilmiş bir kumaşla dikilmiş beyaz elbise, yeşil pelüş manto. Ayağında simle süslenmiş deri kaloş, Amerikan maası.³⁰

Kızıl yüzlü, yeni doğmuş şafak gibi alnı açık. Beyaz tenli, düz burunlu, kapkara kaşı, üzüm gibi pembe dudakları var. Açılmış kırmızı çiçek gibi nazik dudakları, incecik beli onun birçok insana göre iyi bir aileden geldiğini gösteriyordu.

(²⁹) Eleçek: Bayanların baş giyimi

(³⁰) Amerikan maası: Bir çeşit ayakkabı

Cıpar bugün düşünceli, üzüntülü. Gözleri geyiğin gözü gibi kederli, yalvarıyor gibi bakıyordu. Cıpar'da hareketlerinden bir değişim olduğu hissediliyordu. Arkadaşları komik bir şey söylediğinde gülümser gibi oluyordu; fakat düşünceleri dağınık, mutsuzdu.

Diğer ucu görünmeyen göl, hiçbir şey görmemiş gibi sessizce uzanıyor. Hiçbir yerde, hiçbir şekilde değişiklik olmamış gibi, hiçbir şey hissetmemiş gibi suskun. Göl derin, çukur. Onun içinde neler yok dersin?
(43)

Onda da hayat var, orada da değişik bir hayat var. Buradaki hayata hiç benzemiyor.

-Orada sükunet, özgürlük. Buradaki zorbalık, adaletsizlik orada yok. Orada dünya geniş, özgür bir hayat var, diyordu Cıpar'ın genç kalbi. Cıpar'ın düşünceleri bitmiyor. Hayalleri uzaklara, uzaklara gitmiş. O, gölün dibindeki dünyaya gitmek, orada hayatını devam ettirmek istiyor, zavallı kalbi bunu arzu ediyor, düşünceleri çok dağınık, ne yapacağını bilmiyordu.

İşte bu, nişanlandıktan sonra, Cıpar'ın aklına gelen ilk düşünce.

Üçü de gölün kenarında durdu. Cıpar, oturarak minicik, güzel elleriyle suyu oraya buraya saçtı. Gölün dibine dikkatlice baktı. Soğuk sudan üşüyen elini geri çekti. Biraz bekleyip tekrar soktu. Ucu bucağı görünmeyen gölün büyüklüğüne bakıp, derin tatlı bir düşünceye daldı. Diğer ikisi Cıpar'ın düşüncelerine ortak olmuş gibi sessiz kaldılar.

Cıpar, rahat bir hayat sürerek büyüdü. İyi bir terbiye aldı. O yüzden halk arasında değerli, sevimli bir çocuktü. Mütevazı davranışı, tatlı diliyle, gencini de yaşlısını da kendine çekti. Kim olursa olsun herkese aynı davranırdı. Cıpar tatlı dili, nazik davranışı, sevecenliğiyle, kim olursa olsun herkes tarafından sevilirdi. O yüzden komşular, köydeki herkes:(44)

-Çocuğun asili. Nasıl bir talihli insana denk gelecek acaba? İlk kez gördüğü insanla bile uzun zamandır tanışıyormuş gibi konuşuyor. Kibirlenmeyi, kendini bir şey zanneden zengin kızları gibi şımarmayı bilmiyor. Zavallı, iyi birine denk gelsin. Böyle çocuk az doğar ya da doğmaz, diye oturup kalkarken konuşurlardı.

Cıpar yedi yaşından itibaren babasından eğitim aldı. Okuma yazmayı öğrenip birçok kitap okudu. Sonraları şehirden özel kitaplar aldırıp daha çok onları okudu. Akli erip, büyüdüğü o kitaplardan daha çok tat almaya başladı. Kitaplarda karşılaştığı “aşk-meşk” kelimelerini pek fazla anlamazdı. Ancak, tahmin yürüterek, zihninde bir şeyler canlandırır. Bu kelimeler gittikçe hoşuna gitmeye başlamıştı. Onları iyice anlamaya çalışır, bu kelimelerin sırrını çözmek isterdi.

Bunu köydeki kızlarla konuşup, nihayet bu sırrın çözümünü bulmuşlardı. Uzun zamandır aradığı fakat bulamadığı şey artık elindeydi. Kendisi de oradaki tatlı bir düşünce olan “sevmek, sevilmek” fikriyle hayallere daldı. Kitapların başından sonuna kadar rastlanan bu bilmeceyi, bu sırrı gece gündüz düşünürdü. Kışın iç acıtan uzun gecelerinde oraya buraya dönüp düşünür arardı. Böyle zamanlarda sabaha kadar uyuyamazdı.(45)

Bu sır, Cıpar'ın kalbinin en derin yerine yerleşmiş, git gide büyüyor, Cıpar'ı, bilinmeyen derin bir düşünce sarıyordu. Gün geçtikçe derin düşüncelere dalıp, üzüntüsü artmaya başladı. Bu gizli güç, sebepsiz arayışlar gün geçtikçe kalbinde daha fazla yer kaplıyor, içini gıdıklıyordu.

O, sevmeyi ve sevilmeyi hissetmiş olmasına rağmen sevmenin ne anlama geldiğini bilmiyordu.

Cıpar başka köylere pek gitmezdi. Hacı'nın, Cıpar'ın oraya buraya gitmesini istememesi gibi kötü bir huyu vardı.

-Kızın oraya buraya gitmesi iyi değil. Onun yerine kitap oku. El işlerini yap, dikişlerini dik, diye terslediği oluyor. Cıpar, babası evde olduğunda o üzülmesin diye evden uzaklara pek gitmez; fakat genç kalbi arkadaşlarını görünce sevinçten yerinde durmak bilmezdi. O; kızlar, gelinler ile beraber olmayı, oynamayı istiyor, başkalarının evini yaşamını da merak ediyordu. Babası evde olmadığı zamanlarda annesinden izin isterdi. Annesi yumuşak huylu, sakın biriydi.

-Kızım başkalarının kızlarından eksik mi? Başkalarının kızları gezerken Cıpaş'ım neden gidip gzmeyecekmiş, diye düşünürdü. Kızının başını okşayıp alnından öperek:

-Terbiyeli, imanlı kız ol yavrum, insanların önünde kahkaha atıp gülme, kötü şeyler yapma, ayıp olur, diye öğütler verip dışarıya kadar çıkıp uğurlardı.(46)

Cıpar yabancı bir köye gittiği zaman annesinin dediklerini aklından çıkarmazdı; fakat köydeki genç delikanlıları görünce düşünceleri değişirdi. Onlardan birini görüp göz göze geldiğinde kalbi küt küt atmaya başlar, yüzü kızarıp, tüm vücudu titrerdi. Soğuk terler döker, ne yapacağını, nereye saklanacağını bilemezdi. Yüzü mahcup bir şekilde kızarır, kederli gözleri daha beter kederli görünürdü.

Köye her gidişinde bir delikanlıyla karşılaşması onda, hep böyle rahatsızlığa, mutsuzluğa yol açardı.

Yorgun argın, hiçbir şey anlayamadan eve döner, birazcık oturup dinlendikten sonra gördükleri aklına gelir, sırasıyla her şey gözünün önünden geçmeye başlardı. Onu heyecanlandırıp soğuk terler döktüren neydi? Düşünür, içi sızlar; fakat bunu kendisi de pek bilmezdi. Düşünceleri nihayete ermeden, kendince derin, yumuşak, ağır bir soluk alırdı.

Cıpar'ın davranışları, huyu değişmeye başlamıştı. Bu değişimi, dönüşümü kendisi de fark etmedi. Onu fark eden, bilen sadece kalbi, gönlü oldu.

Sevme ve sevilmenin manasını anlayamıyor, bu da onun düzenini bozuyordu. Artık düşünceleri dağınıktı.

Bu sır, düzenini bozmuş, canını yakmış olarak mı kalacak ya da dışa çıkacak mıydı? Sevmek ve sevilme neydi? (47) Kimlere nasip olacak? İşte bunu Cıpar bulamadı, aydınlığa erişemedi.

Cıpar'ın annesi ve babası Cıpar'daki değişimi fark etmiş gibi görünüyordu. Onun davranışlarına dikkat ediyorlardı; ancak Cıpar kolay kolay onlara sır vermez, sırlarını açığa çıkarmazdı.

Geceler gündüzler ardı ardına geçiyordu. Aylar bir azalıp bir çoğalıyor, otuz günü tamamlayıp, arkada bırakıyordu. Cıpar'daki bu düşünce aklından çıkmıyordu. O, içindeki sırrı dışarıya çıkarmak, onu görmek istiyordu; fakat dert var dermanı yok, görülmesi mümkün değildi.

Cıpar, onu aradı. Onu gökte, yerde aradı. Halk arasında bekledi, zorlandı. Bekleye bekleye sarardı. Beklediği, yolunu gözlediği şeyi bulması mümkün olmadı.

O, "aşk"tı, hiçbir şey değildi.

-Aşk, boş hayal. Gece gördüğün rüya. Ay ışığının aydınlattığı gecede ki aldatici gölge. Yazın, şafak sökmeden önceki esen serin rüzgar, gözyaşı, gönlünün kıvılcımı, dedi Cıpar'ın son düşüncesi. Aşkı, gerçek aşkı gelecek ümitle değiştirdi.

-Ümit var, aşk yok, dedi.

Cıpar aylarca, yıllarca gönlünün sükunetini bozan, onu kederlendiren düşüncesini bastırmıştı. Dertli gönlünü sakinleştirmiş, heyecanı dinip tekrar eski haline dönmüştü. (48) Kalbin derinliklerindeki derdi dışarıya çıkardı.

-Kendine inanmak, işte insanın hayatındaki yapacağı şey, dedi.

Kuru ve sevimsiz hayallerden uzak durdu. Onun hayatında yeni bir fikir, yeni bir değişim görülüyordu. Kalbini kıran, aklını noksanlaştıran düşünceden kurtuldu. Kelebek gibi kaygısız, tasasız olmaya kendi kendine söz verdi. Bu gizli kaygısından kurtulduğuna, karanlık gecesi aydınlanmış gibi sevindi. Kirden arınmış kalbi mutlu oldu.

Hayatın tekerleği yuvarlanarak bir yerde sonsuza dek kalmaz. O yeniden yuvarlanır, hareketini, yolunu değiştirir.

Bir yıl sonra Cıpar'ın hayatı da değişti. Umulmadık bir zamanda yolunu değiştirip beklenmedik bir olay onun hayatını başka tarafa çevirdi. Cıpar'ın tüm hayatı, her şeyi başkalaştı. Düşünceleri, yaptığı planları kaybıldı. Verdiği sözler göz açıp kapayıncaya kadar yok oldu.

Hayat Cıpar'ı yendi.

Aşk kıvılcımları onun temiz kalbinde yavaşça yer edindi. Bembeyaz gönlüne ansızın girdi. Aşk damlaları kalbinin en derin yerlerine yerleşti. Genç yüreği kızgın ve heyecanlıyken esir oldu. (49)

Aşk kıvılcımları kıvılcım olarak kalmadı. Giderek büyüdü, yeşerdi. İçini yakıp, aleve dönüştü. Günlerce, aylarca değil saatlerce yandırdı. Sararıp yakıcı bir kedere dönüştü. Özlemle yaş dökecek kadar ağır günlerle karşılaştı.

Yalnızlıktan, mutsuzluktan uzun gecelerde zorlandı. Sadece onun için yalvardı, yakardı. Sadece onu istedi. Oturup kalktığı her an o önünde duruyordu. Nereye giderse onu izleyip arkasından geliyor gibiydi. Aşk, Cıpar'ın her şeyinden değerli görünüyordu.

Cıpar, onu sevdi, istedi, bekledi.

Nuru bilinen, aydınlığı belirmiş aşkın tadına varmak istedi. Gözlerini kırpmadan, uzun günden bıkmış bir halde, gece olmasını bekledi. Onu istedi. Başkaların seslerinden, gürültüsünden kendini uzak tuttu. Oyunlarından, gülmelerinden bıktı. Yalnızlığı, sessizliği istedi.

Özgürlüğü, eşitliği, hürriyeti sevdi.

Yakın bir zaman önce kendisini çok isteyen Mamırbay artık ailesiyle dünür oldu. Hayatında bir kere bile yüzünü görmediği, sırrını bilmediği düşmana verildi. Özgürlüğü, eşitliği görmeden eli kolu bağlandı. Gençliği, yabancı bir yerde kalmış bir keçi gibi yalvarıp yakararak mı geçecek?

Bu gerçek mi? O gülümseyen hayatım nerede? O ışığı yanan aşk nerede?(50)

Hayat güldü, hayat aldattı?

Batmak üzere olan güneş son ışıklarını gönderdi. Artık dere yataklarını gölgeler kapladı. Dağların uçlarındaki buzlarda güneşin ışıkları dans etti. Dağdaki uzunca bir dereden aşağıya doğru hafifçe bir rüzgar esti. Kamışlar hışırdayarak birbirleriyle fısıldaştılar. Gölün üzeri dalgalanıp, rüzgarla beraber sallandı. Suyun üzeri dalgalanıp, ayna gibi parlayan düzgünlüğü kovalamaya başladı. Afacan balıklar oraya buraya atlayarak oynuyordu.

Engindir gölüm sisle kaplı,

Üzeri solgun bulutla kaplı,

Kız kardeşim, kara göz,

Bakıyorsun nice nazlı,

Göl derin, sağır ve işitmez söz

Sır anlatma, bil budur sözün aslı!...

Diyerek uzaklardan koyunları getiren çoban şarkı söylüyordu. Onun şarkısı dalgalanarak gölün üzerinde yankılandı.

-Haydi kız, gidelim. Evdekiler nereye gittiler? Diye aramasınlar. Epeyce oturduk. Güneş de batıyor.

Cıpar birden irkildi. Aklına aniden,

-Ben artık ne yapacağım? O ne yapacak? Diyerek uzun zamandan beri düşündükleri neticelenmişti.(51)

Güneşin battığını gören ve son bir balık yakalamaya çalışan martı da:

-Ne yapacağım, ne yapacağım? Diye ses çıkararak, son gücünü toplayıp suya hızlıca girip çıktı. Martının sesi Cıpar'a tesir ediyordu. Cıpar'ın gözleri yaşarmıştı. Cıpar, gölün serin, temiz suyuyla yüzünü yıkadı. Akşam olup yavaş yavaş karanlık çökmeye başladı.

Cıpar ne yapacak?

V

Geçen sene yazın Hacılar "C" yaylasına çıkmışlardı.

Yağmur hafifçe yağıp geçti. Yaylanın görünüşü daha da güzelleşti. Yeşillikler yağmurdan sonraki hafif rüzgarla sallandı. Tüm çiçekler yaylaya güzel kokular yaydı. Otların üzerindeki damlalar gözyaşı gibi parlayıp yere düştü. Temiz sularıyla pınarlar çağıldayıp, taştan taşa atlayarak, aşağıya doğru akıyordu. Göge doğru yarışarak, birbirini geçip uzayan köknar ağaçları "masıykat"ı söyleyerek hışırdıyordu.

Yaylada kışneyen, birbirini tekmeleyen atların sesi hiç bitmedi. Koyunlar ve kuzuların melemesi etrafta yankılandı. İnekler, buzağılar böğürerek sağılma zamanlarının geldiğini haber verdiler. İnsanın beline kadar ulaşan ayırık otlarının arasından, oraya buraya koşturan hergele çobanlar üzengiden (52) ıslandılar. Köpeklerin sesi kayalara çarpıp, yankılandı. Süt pişirilince sabaya³¹ döküldü. Bişkeğin³² sallanışı, sütün çalkalanması gürültüyü daha da artırdı.

(³¹) Saba: Kıymız yapılacak şey

(³²) Bişkek: Kıymız yapmak için kullanılan ağaçtan yapılmış bir çubuk

Bir geyik çalılıklardan bağırarak yavrularını çağırıyordu. Gün boyu mağarasında bıkkın bir şekilde yatan gece haydutu kurt, burnunu havaya kaldırıp uzun uzun uludu. Ganimet vaktinin geldiğini arkadaşlarına haber verdi.

Ay dağın üzerinden gülümseyerek dünyaya selam verdi. Düzlükleri, kırları, her yeri gümüş ışıklarıyla sardı. Yıldızlar bir görünür bir görünmez olup aydan saklanıyor gibi parladı.

-Sarıbay'ın kızının kocası dün gelmiş. Bugün oyun olacakmış, oyuna Cıpar'ı da alalım diye geldik, dedi köydeki kızlar

-Cıpar gidemez, Hacı evde değil. Cıpar gidip geç kalırsa kızar. Çocuğu şımartıyorsun, öyle ol, böyle ol demeyi bilmiyorsun, diye kötü düşünür, dedi. Kulan bay-biçe bir bahane bulmuştu. Cıpar kızlara göz kırparak,

-İşin içinden sıyrılmaya çalışıyor, biraz zorlasanız izin verir, der gibiydi.

Hanımın yumuşak, iyi huylu olduğunu bilen kızların hepsi yalvarıp yakarıp eteğinden, kolundan çekiştirerek:(53)

-Ablacığım, teyzeciğim, yengeciğim. Bizim için gönderin. Kızların hepsi çoktan gitti. Oyun başlamıştır bile. Biz geç kalmayalım. Hacı'mız kızmaz. Yalandan kendiniz bahane uyduruyorsunuz. Teyzeciğim, ablacığım, yengeciğim.

Kulanbay'ın kendisini her taraftan çekiştiren kızlara gülesi gelip bir kahkaha attı.

-Tamam, yaramazlar. Bir oraya bir buraya. İnsanı rahat bırakmıyorlar, Diyerek Cıpar'ın eğlenceye gitmesine razı oldu. Cıpar giyinip süslenerek kızlarla beraber koşuşturarak oyuna gitti.

Ay, süt gibi bembeyazdı. Yükselmiş, kırıtarak gülümseyip yaylaya bakıyor. Ayın ışığıyla kızların göğüslerindeki inci boncuklar parlıyor. Temiz hava, hafif serin rüzgar onları neşelendirdi. "Oradakilere bakın" diyormuş gibi yıldızlar parlayarak, göz kırıyorlar.

Evin içi kız, gelin, oğlanlarla dolup taşmıştı. Cıpar ve arkadaşları oraya ulaştıklarında yer bulmakta zorlandılar. Yer dar olduğu için Cıparları oturtup bazı delikanlıları dışarıya çıkarttılar. Cıpar içeri girdiğinde delikanlıların hepsi

ona imrenerek baktı. Damat ile sağdııcı birbirini itikleyip, Cıpar'a baktılar. Sonra damat yanındaki geline baktı.(54)

- Güzel kuşmuş değil mi diye birçoğu içinden geçirdi.

Oyun başladı.

Kızlar, gelinler, oğlanlar güzelce yerleştiler. Eskiden beri süregelen adet ve kaideye uygun olarak bir uzun hava söylediler. Genç oğlanların, kızların içindeki dertleri, sırları yaylayı kapladı. Üzüntülerini bir kenara bırakarak, özgürce nefes aldılar. Oyun giderek kızıştı. Kızlar, gelinler sırayla tokmaklarını bıraktılar. Yaylanın temiz havası, serin rüzgarı, şımarıkça bir hayattan bıkan delikanlıların sıkıntılarını giderdi. Uzun zamandır içlerinde çoğalmış ve saklanan kederlerini dağıttılar. Kızların gözleri ateş gibi parladı. Parlayan birçok göz, hayatın sarhoşluğuyla zahmet çekti. Yüzlerine kan gelip renkleri yerine geldi. Göğüsleri bir kalkıp bir inerek nefes almaları hızlandı. Artık canları başka yerdeydi. Dertler hızlıca uzaklara uçup gitti.

Genç gönüller, kalpler heyecanlandı, dalgalandı.

İyi yetişmiş, neşeli birçok kız utandıklarından yerlerinde duruyorlar. Nezaket ve ustalıkla gönlünün sevdiği oğlana tokmak bırakır. Yerinden kalkıp, utanarak oğlanın gözlerine bakar. Oğlanı heyecan, titreme sarar. Zavallı kalp, küt küt atarak, heyecandan bir yerlere uçuyor. Düşünceler dağılır gibi, gözler bulanıklaşır.(55)

-Oturan insanlara alay konusu olmazsam, şaşırtıp alkış alsam, karşımdaki kız beğense, onu da kendimi de kar yığına sokmazsam.

Birçoğunun aklındaki düşünceydi bu. Delikanlıların çoğu düşündüklerine ulaşarak birçok insanı şaşırtıp, hayrette bırakırlar. Oturanların dikkatini çeker. Kızların, gelinlerin gülümseyen bakışlarını üzerine çeker. Bazıları afallayarak onu bunu konuşarak insanlar karşısında gülünç duruma düşer. Ne söyleyeceğini, nasıl başlayacağını bilemediğinden mahcup olur. Söz söyleyen kendisi, tokmak bırakan kız da kıpkırmızı kesilip utanırlar. Yerinde duramayan gençler daha beter ateş saçarlar, canını yakarlar. Yaraya tuz serpmiş gibi zehirli sözleriyle ortaya alırlar. Şarkı bilmeyen, tesadüfen komşu olarak oturanları inek gibi böğürtmeden durmazlar. Oyunun tüm eğlencesi, tüm tatlılığı burada.

Sıra yaklaştı.

Cıpar'ın yanında oturan arkadaşı yerinden kalkıp, arka tarafta oturan sarışın bir çocuğa tokmak bıraktı. Tokmağı alıp, boğazını iki üç kere kırıp sonra etrafa bakındı. Yüzüne kan geldi. Tekrar tekrar kızarıp bozardı. Ağzına öylece talkan³³ sokmuş gibi ses çıkarmadı. Evdekilerin hepsi kahkahalarla güldü. Acı sözler iğne gibi deldi. Kız gücendiğinden, ne olduğunu bilemeden, gülen insanlarla beraber gülmeye başladı.(56)

-Buzağını bulun, onu görmeden sesi çıkmaz.

-Oraya buraya koşturma vakti henüz gelmedi.

-Tuz yalattın, diye zehirli sözler yağmur gibi yağdı. Oğlan tokmağı tuttuğu sürece taş gibi kaskatı oldu. Gözleri yaşardı, gücendi, gülen gençlere bakıp gülümseyerek tekrar yerine oturdu.

Cıpar, bunların hepsini görüyordu. Önceden beri şarkı söyleyen gençleri içinden tenkit ederek onlara baktı. Kalbinin en derin yerinden kaynayarak çıkan dertlerini dinledi. Gençliği sarhoşluğu, aşk eğlencesiyle gönlü doldu. Yayılarak yaylayı kaplayan sonra da bir yerlere kaybolan kederli ses, her yerini yumuşattı, eritti. Kendisini uzaklarda, bulutlar arasındaymış gibi hissetti. Varlığını bir süre aklından çıkardı.

Evet, delikanlı çeşitli nağmeler söyleyerek, dertlerini anlattı. Onun sesi bülbülün sesi kadar güzel ve kederliydi. Gönül bir şeyleri arar durur; ama bulamıyor. Dertler katlanarak büyüyüp tepeleri aşıp gidiyor.

Evet, delikanlı son sözünü söyledi. İnsanlar şamatayla, yüksek sesle konuşarak heyecanlandı. Delikanlı düşmanını yenip, namusunu koruyan bir kahraman gibi göğsünü gererek yerinden kalktı. Tokmak bırakan kızın yanına geldi, elini açıp, kuş gibi çırpınarak, göz açıp kapayıncaya kadar bekledi.(57)

Birbirlerine yaklaştılar. Omuz üzerinden bakıp selam vererek, emanetini tekrar eline verdi.

Oğlanla kız birbirine yaklaştıklarında selamlaşırken, yüzleri kızarmış, biraz titremiş, hayat sarhoşluğu gözlerinden okunmuştu. Birbirini arayan,

(³³) Talkan: Parçalanmış buğday

koyulaşan gözler karşılaşmış, bunu da dışa vurmuşlardı. Birbirlerine her yaklaştıklarında kalp atışları hızlanırdı.

Delikanlı da kız da yerlerine geçtiler.

Cıpar, kız ve erkelerin böyle oyunlarına çok katılmıştı. Birçok kez selamlaşmıştı. Birçok delikanlının derdiyle irkılmışti; ancak o, bugün kendini farklı hissediyordu. Bugün hayatında büyük bir değişiklik olacak gibi kalbi yerinde durmuyor, olur olmaz bir şeyden irkiliyordu. Şimdiki sarışın çocuğun üzüldüğünü görünce canı çok acıdı. Ona üzüldü. Gülerek onunla dalga geçenleri,

-Düşüncesizler, akılsızlar, kendilerini bir şey sanıyorlar, diye düşündü.

O oğlana tokmak bırakan yanındaki arkadaşına acıdı. Onun kızardığını, utandığını görüp çok üzüldü.

-Bu kadar insanın içinde gururu kırıldı, hevesi kaçtı, dedi gencecik gönlü.

Birden, sıranın kendine geldiğini hatırladı. Uzun zamandır düşünceleri kaybolmuştu. Gözleri açıldı. Oturan oğlanlara bakıp bir şeyler seçiyor gibi oldu. Bir kere daha iyice baktı. Oturanları sınyarak göz ucuyla süzdü.(58)

-Ben de onlar gibi olmayayım.

Diye düşünceye kapıldı. Öteden beri kız ve gelinlerle dalga geçen, sözü direk söyleyip oturan sağdıca gözü takıldı.

Yine sağdıca baktı. Cana yakın, siması da iyi göründü. Önceden görüp tanımasa da uzun zamandır tanıdığı bir arkadaş gibi hissetti. İnandığı, ümit ettiği kişi gibi yakın hissetti.

Cıpar:

-Hayatın tüm güzelliği, eğlencesi birine inanmaktadır, diyerek iyi niyetiyle, o delikanlının kaderi olduğunu düşündü.

-Ne olursa olsun, diyerek yerinden kalktı. Neredeyse kalbi yerinden fırlayacaktı. Rengi değişti, utanır gibi oldu. Bir süre çekindi, bekledi. Beğendiği o delikanlıyı güzel bakışlarıyla süzdü. Çekinerek göz ucuyla dikkatlice bakıp, ileriye doğru adım attı.

Evde oturanların hepsi sessizdi. Hiçkimsede çıt yoktu. Cıpar'ın şöhreti, güzelliği herkesçe biliniyordu. Ona herkes saygı duyar, onun iyi huyuna, nazikliğine alaka gösterirdi.

-Kime, kime, diyordu birçoğu kendi içlerinde?(59)

Derin bir sohbeta dalan sağdıç da büzüldü. Birazcık şaşırılmış gibi ileriye doğru adım atan Cıpar'a baktı. Bir adım, yine bir adım. Evet, tokmak sağdıca verildi. Tüm vücudu titreyerek sıcak, soğuk terler döktü. Cıpar'ın yorgun bakışlarına, bakışları denk geldi. Gözleri kamaşarak, heyecanlandı.

Cıpar'ın şöhretini, ahlakını yanındaki arkadaşlarından dinliyordu. Onun halk arasında tanınmış, iyi bir şöhreti olduğunu duyunca kendisi de sevinmişti; fakat beklemediği, düşünmediği anda böyle olabileceğini hissetmemişti. Acaba rüyada mıyım? Der gibi, Cıpar'ın aniden böyle karşısına çıkacağını bilmiyordu. Birazcık afalladı. Alnından birkaç damla ter düştü.

Erkek, kadın hepsi Cıpar ile sağdıca baktı. Sağdıç ilk gelen delikanlıydı. Onun nereden geldiğini, kim olduğunu çoğu kimse bilmiyordu.

Cıpar otururken bir kere daha baktı. Sağdıç bir şeyi hatırlar gibi biraz düşündü.

-Arkadaşlar şarkı söylemeyi bilmiyorum, sesim yok, falan filan diye biraz kırıtır gibi oldu. Bunu duyan oğlanlar, kızlar her tarafından saldırdı.

-Söyleyin! Herkesin sesi güzel diye bir şey yok, diyerek rahat bırakmadılar. Dayanamadı, Mutluluk içinde kalbi ileri atıldı. Cesaretini toplayarak, kendisini denemek istedi. Orayı burayı süzdükten sonra, Cıpar'a bir kez daha baktı.(60)

-Söyle, söyle Cunuş. Biz seni iyi biliyoruz. Başkalarından saklayıp ölür müsün? Diyerek delikanlıların birçoğu da onu kışkırttı.

-Cıpar sizi bildiği için, diyerek gelinler delikanlıyı kışkırttı.

Cunuş çok direnemedi. Halkın daveti, ısrarı artmaya başlayınca kabul etmekten başka çaresi kalmadı. Kesik kesik öksürerek nereden başlayacağını birazcık düşündü. Cunuş'un hazırlandığını görünce, beraber büyüdüğü, sırdaşı olan damadın yüzüne renk geldi. Cunuş'un oradakilerin

hepsine bir ders vereceğini o iyi biliyordu. Yanında oturan gelinin kulağına bir şeyler fısıldayarak, Cunuş'u gösterip övündü.

Cunuş başladı.

Yaylanın başı yeşilden

Ayı, yıldızı saklanan,

Ay gibi güzel, kederli gözlü

Yaratılmış nasıl asilden?

Azap çekiyorum, güzel gözlüm,

Tanışmadım diye başından!

Dertli, hoş bir sesle söylemeye başladı. Gece sessizliğini bozarak kayalarda yankılanıp kalbin en ince yerlerine girip saplandı. Sessizliğe bürünmüş yaylaya can (61) girdi. Köyde oturan ihtiyarlar dinledikleri bu şarkıyla gençlik yıllarını hatırladılar. Evin etrafı oyuncularla doldu. Yarıklar yıldız gibi büyüdü.

Evde oturanların hepsi gülümsedi. Herkes razı olarak birbirine baktı. Kızlar, gelinler kederli bir vaziyette, Cunuş'un olduğu tarafa yaklaştılar. Cunuş'a karşı herkeste bir dostluk, yakınlık hissi uyandı. Gönlü ince, nazik olanlar derin bir iç çekti.

Cunuş, uzun müddet söylemeye devam etti. Her türlü nağmeyi söyleyerek insanları arkasından sürükleyip gidiyordu.

Genç yürekler kımıldadı, oynadı, adeta yerinde duramadı. Söylenen şarkı, çıkan kederli ses birçoğunu rahatlatıp mutlu etti. Birçoğunu daha beter kederlendirerek, derin düşüncelere saldı. Boş hayaller, kuru düşünceler birçoğunun gönlünde karalar bağlattı.

Cıpar kendini unuttu. Bir yerlerde, sihirli bir duman arasına girip kayboldu. İçinde sevme ve sevilme sırlarının yaramaz hayalleri kıpırdadı. Uzun zamandır beklediği, istediği arzusu karşısına çıkmış oldu. Bu, karanlık bulutun arasına girip saklanan yıldızın parlayıp çıkagelmesidir. Hayat şimdi güldü, sırrının düğümünü açtı. Arayan, zorlanan genç kalbin ateşi hızlandı. Yalvaran gözlerinde aşk kıvılcımları saçıldı. İçi dışı heyecanla dolup, vücudu adeta eriyerek damarlarına kan geldi. İçi dışı sevme, sevilme ümidiyle doldu.

(62)

Cunuş söyledikçe söyledi. Bazen sesini yükselterek, bazen de alçaltarak, insan gönlünün istediği gibi söyledi.

Cunuş devam ettikçe Cıpar başka bir ruh haline girdi. Onun sesi, nağmeleri üzüntülü, cana yakın geldi. Yine dinlemek istiyor, kalbi yerinde durmuyordu. Açık hava, yayla, hayatın kapısını açmış gibi oldu. Onun günahsız, lekesiz gönlü ümit ve isteklerle doldu. Yaşanacak hayat, özgürlük, Cıpar'ı sarmaladı. Cıpar, dipsiz, sonsuz hayal denizine daldı.

Kedersiz, tasasız kelebek,
Çiçekleri öperse, severek,
Hayatı övüp, iyi şeyler söylerse,
Oynasa, uçsa yükselerek,
Biz de oynasak birlikte,
Beraberce, el ele.

Diyerek Cunuş, şarkısını kederli bir şekilde bitirdi.

Cıpar, ümit ve sevinç dolu gözlerle Cunuş'a iyice baktı. Oturanların hepsi derin bir nefes alarak, kendilerini düzeltti. Hepsinin yüzünde bir teşekkür ifadesi görünüyordu. Gençlerin birçoğu, uzun süre hoşnutluklarını bildirip Cıpar'ı teşvik etmeye uğraştı. Gelinlerin becerikli olanları kendi taraflarına döndürerek, göz kırptılar. Kızlar Cıpar'a, meraklı gözlerle baktı.

Yayladaki tarla, uzun süre yankılanan seslerle çevrelendi. Gecenin serin rüzgarı çıkan (63) kederli sesi yakalayarak uzaklara götürdü. Kayalar çınlayıp, hıçkırarak sükunete erdi.

Cunuş ve Cıpar ikisi de yerinden kalktı. Cunuş'un eli eline değdiğinde Cıpar'ın vücudu titredi. Selamlaşırken, hayatın güzellikleri aklına geldi. Eşit hayat, insanca bir yaşam aklına gelip, gözünün önünden geçti. Kalbinde, bitmez tükenmez gençlik mutluluğu yerini almıştı. O, sonsuz bir talihin önünde duruyormuş gibi hissetti.

Başını kaldırıp, kendine çeki düzen verdiğinde, mutlu bir hayatın eğlencesiyle dolu olan Cunuş'u gördü. Cunuş gülümseyerek, gözleri parlayarak baktı.

Cıpar utandı, sıkıldı.

Pembe yüzü akşam güneşinin kızılı gibi kızardı. Yüzü parlayarak, nar gibi oldu, çekindi. Mecburen oyuna başladılar. Birbirlerine yaklaştıklarında, iki genç kalp de arzu ve ümitle atarak,

-Biz sevmeye, birlikte olmaya, yaşamaya layığız, diyor gibiydi.

Cıpar ağlamak istedi, gözleri yaşardı. Sanki gökten bir yıldız kaydı. Hayatın eğlencesi, yaşamın güzelliği başını döndürdü. Beklediği güne, aşık olduğu zamana da kederle baktı. Ağır bir iç çekerek, tekrar yerine geçti.(64)

Saat gece yarısını çoktan geçmişti. Yayla sessiz, kıpırdayan bir canlı yoktu. Her yer derin, tatlı uykuya dalmıştı. Şarkı söyleyen, kederlerini anlatan gençler evlerine dağılmışlardı. Yıldızlar öncekinden de sevimli, heybetli parlıyor. Ay parlayıp kayalara basarak gidiyordu. Yeşil otlar, nazik çiçeklerin kokusu boş yaylayı kendine bağlamıştı. Siyah uzun gölge kayalardan, taşlardan çekilmişti. Şımarık serin rüzgar, otları sallayarak, köknarın yapraklarıyla oynayıp esiyordu.

Tabiat aydınlık bir gece uykusunda, sessizce yatıyor. Karlı, buzlu dağlardan damla damla eklenerek toplanan tertemiz su, taştan taşa atlayarak, ayın ışığıyla gümüş rengi damlalarını saçıyor. Dağların tepesindeki karlara doğru yol almış ak balıklar, kocaman taşların üzerinden atlayıp parlıyordu.

Cunuş'la Cıpar uzun zamandır su kenarında oturuyordu. İki genç kalp ilk gece, ilk kez birbirleriyle karşılaşmış, görüşüyorlardı. Cunuş çimenlerin üstüne yatmış sırlarını dışa vuruyor, Cıpar yıkılmış ağacın üzerine oturup, elindeki çubukla yerleri eşeleyerek Cunuş'u dinliyordu. Cıpar Cunuş'un her bir kelimesine, hareketine not (65) veriyor, onu sınıyordu. Cunuş her bir kelimesini iyice düşünerek, güzelce söylüyor, fazladan hiçbir kelime söylemiyordu.

Bekleyen kalp, aradığını buldu. Uzun zamandır dışa çıkmayan keder, nehir gibi taşarak etrafa yayıldı. Düşünceleri, istediği şeyler aniden gelip önüne çıktı. Gelecek hayatının tüm gizli tılsımları burada canlandı. Burada yeni bir hayata temel atıldı.

Cunuş sözlerinin tümünü ustalıklı söyleyerek Cıpar'ın gözleri önüne serdi. Gelecek hayatıyla ilgili birçok şey konuştu. Cıpar dikkatle hepsini dinledi.

İki gencin gelecekle ilgili verdiği sözlere gökteki yıldızlar, yerdeki yeşillikler şahit oldu.

Daha sonra ikisi de yerinden kalkıp, birbirlerinin gözlerine üzüntüyle bakıp durdular. Sonsuza dek beraber olmaya, ayrılmamaya söz verdiler. Aşk şarhoşluğuyla dolmuş gözlerle baktılar birbirlerine.

-Ben ölünceye kadar seninim!

-Ben de ölünceye kadar.

Nehir suyunun hışırdayan gümüş sesine eklenen, "küt küt" sesleri duyuldu. Bu, iki kalbin birleşmesi, edilen yeminden dönülmeyeceğinin bir işaretiydi.(66)

VI

Cunuş fakir bir ailenin oğluydu. Küçüklüğünden itibaren şehirde büyüdü. Babasının binek atından başka hiçbir şeyi yoktu. Bir abisi Özbek Noğoylarda köle olarak geçiniyordu. O, abisinin desteği ile okula başladı. Kış aylarında eğitim görüyor, bahar ve yaz aylarında birbirlerine yardım ederek çalışıyorlardı. O zamanlarda yeni sistemle eğitim veren Tatar okulundaki çocuklardan daha başarılıydı. Her yıl yapılan imtihanlarda diğer öğrencileri geride bırakırdı.

Daha sonra gazete, kitap, dergi okuyan arkadaşı Tınım Seyit'in desteğiyle Cunuş da o yola girdi. Kış tatilini, yazınki boş zamanlarını okumakla geçirirdi. Haberleri günlük olarak takip ediyordu. Dönemin eğitimli insanların ilgi duyduğu "zaman" akımını takip edenlerden biri oldu.

Okulu bitirip şehrin yakınındaki oula öğretmen olarak gelmesinden bu yana yaklaşık iki yıl oldu. Çocukları toplayıp, yeni sisteme göre onlara okuma yazma öğretti. Eskiden dört beş yıl okuyup "Fatıha"dan geçemeyen insanlara örnek oldu. Kırgız halkı yeniliğe, yeni gelişmelere açık ve bu gelişmeleri dikkatle takip eden bir halktı. Bundan dolayı Cunuş'un değeri halk arasında

artmıştı. İnsanlar, yeni eğitimin kolaylığına, okuma yazmanın çabucak öğrenilmesine merak sarmıştı. Çocuklarını çekinmeden, korkmadan Cunuş'un okuluna göndermeye başladılar.(67)

İnsanlar Cunuş'a ısınmıştı. Cunuş onların kalplerini kazandıktan sonra, halka gazete okuyarak onları aydınlatmak istedi. Dünyada sanat ve bilim adına kulağımızın duymadığı, gözümüzün görmediği haberleri, yenilikleri anlattı insanlara. Avrupa'nın kablosuz telgrafını, otomobilini ve cahil insanların çabucak anlayabileceği yenilikleri anlatıp onları şaşırtırdı. Bu tür hayret verici gelişmelerin, yeni eğitimi sistemiyle gerçekleştirildiğini halkın anlamasını sağladı.

Cunuş'un değeri artmaya başlamıştı. Halkı yanına çekmeyi başaran Cunuş'u, genelde gençler, yeni nesil severdi. Onun yaşadığı ev, her zaman gençlerle dolardı. Cunuş'un cana yakın, samimi konuşmalarını can kulağıyla dinlerlerdi. Cunuş oyunlarla, gülmelerle beraber, gençlere nasıl olunması, ne yapılması gerektiğini, her şeyi anlatırdı.

Cunuş, ilim yönüyle birçok insandan daha bilgiliydi. Babasının toprağına çiftlik yaptırıp, fidanlar diktirdi. Rusların yetiştirdiği her çeşit yeşillikten ektirdi. Onlara nasıl bakılacağına, nasıl yetiştirileceğine dair her zaman yol gösterirdi. Komşularına, köydeki insanlara böyle yapmalarını tavsiye ederdi. Kendisi bizzat gidip onlarla birlikte çalışarak yol gösteriyordu.

Cunuş'un başka yetenekleri de vardı. Şarkı söyleme, kopuz çalma gibi halkın sevdiği şeyleri (68) çok iyi bilirdi. Cunuş'un olduğu yerdeki oyun, eğlence başka yerde olmazdı. Cunuş kederli, samimi sesiyle çoğu insana "çok yaşa" dedirtmiş, şöhreti pek çok yere dağılmıştı. O yüzden genç çocuklar Cunuş'un yanında ayrılmazlardı. Onu nereye olursa olsun yanlarında götürür, beraber eğlenir, beraber oynarlardı. Ancak Cunuş sabırlı, durgun bir gençti. Öyle her yere gitmez, aşırı eğlenmeyi sevmezdi. Uygun yerlere, attığı adımda kayıp düşmeyeceği, yanlış yapmayacağı yerlere giderdi. Hayatında sadece bir kere sağdıç olmuştu. O da kendisiyle beraber okuduğu, aynı düşüncelere sahip, en yakın arkadaşının kaynının düğünüydü.

Cunuş iki sene çocukları okuttu. İki yıl okuttuğu çocukların hepsi ellerine aldıkları kitabı hızlıca okumayı, yazı ve mektup yazmayı iyice

öğrendiler. Bunu gören insanların Cunuş'a karşı ilgisi daha da artmıştı. İnsanların çoğu Cunuş'u övüyor, başlarına taç yapıyordu. Ona herkes saygı gösteriyor, hürmet ediyordu.

İmamlardan, hocalardan okuyan "yarı imamlar"ın tüyleri diken diken olmuştu. Çocukların hepsi Cunuş'un okuluna gidiyor, ondan eğitim alıp çabucak okur yazar oluyordu. Okuma yazmayı çabuk öğreniyorlardı. Bu "yarı imamların" yoluna kütük koymak demektir. Onların cahil insanları okutuyormuş gibi görünmeleri ortaya çıkmaya başlamıştı. İmamların dört beş yıl okuttuktan sonra doğru dürüst bir şey yazamayan çocukların, beş altı ayda (69) duraksamadan okuması nasıl bir işti. Bu da yetmiyormuş gibi çocuklar çeşitli marşlar söyleyerek insanları kendilerine hayran bırakıyordu. Bütün bunları gören hangi insan çocuğunu imama verir?

İmamlar, gün geçtikçe ellerindeki yemi kaçırıp, değerlerinin azalmaya başladığını görüyordu. Bu işi böyle bırakmamaları gerektiğini düşündüler. Bir bahane bulunup Cunuş'un yolu kesilmeliydi. Köyün ileri gelenlerine akıl danıştılar.

-Cunuş çocukları dinden çıkarıyor. Çocuklar bozulup, müslümanlıktan çıkabilirler. Artık bir iki yıl daha okurlarsa tamamen müslümanlıktan ayrılacağız, diyerek birkaç serseriye kışkırttılar. Onlar, oraya buraya akıl danışıp imamların isteğini yerine getirmek için harekete geçtiler. Kazada, kaymakamın yardımcısıyla konuşup onlara rüşvet vererek isteklerini kabul ettirmiş, onlar da Cunuş'a haddini bildirmek için harekete geçmişlerdi.

Bir gün Cunuş, çocuklara coğrafya dersi anlattığı sırada, nahiye müdür yardımcısı içeriye girdi. Kılıcını çıkarıp kamçısını kaldırarak:

-Cunuş sen misin? Dedi.

Cunuş, hiç bir şeyi takmadan içeri gelen askeri görünce şaşırıldı.

-Evet, benim.

-Sensen hemen ata bin! Başkandan emir var. (70) yarına bırakmadan bugün getirin, diyerek Cunuş'u telaşla alıp götürdüler.

Cunuş, şehre gidip bir hafta kadar polis merkezinde alıkonuldu. Sekizinci gün çağırıp onu soruşturmaya aldılar. Nerede okuduğunu, nasıl bir okulu bitirdiğini, köyde hangi kitapları okuttuğunu, gazete ve dergileri neden

insanlara verdiğini ve başka şeyleri iğneden ipliğe kadar sordular. Cunuş soruların hepsine açık ve net cevap verdi. Kendi okuduğu kitapları ayrıca halka okuduğu kitapların tümünün Kazan'da, Orenburg'da hükümet tarafından izin verilerek yayınlanan kitaplar olduğunu anlattı.

Görevli memur, havadan sudan konuşarak dizgini kısa tutmak lazım olduğunu, çocuklara bundan sonra Türk şiirlerini söyletmemesi gerektiğini anlatıp, masaya yumruğunu vurarak Cunuş'u korkuttu. Eğer anlatılanların dışına çıkar, onları dinlemeyecek olursa, onu hapse atıp başka yerlere sürgüne göndereceklerini söyleyerek Cunuş'u serbest bıraktılar.

Hükümetin tehdidinden sonra Cunuş söylenen sınırı geçmedi. Ancak diğer derslerini öncekiden daha iyi anlattı. Bununla beraber Cunuş'un insanlar arasında değeri, şöhreti azalmadı. Düşmanlarının ateşine su dökülmüş gibi oldu.

Bu olaydan iki ay sonra Cunuş, Cıpar'la karşılaşmış, sade bir yaşantıya sahip Cunuş'un hayatında bir değişiklik olmuştu.(71)

Yaylanın temiz suyunun kenarında sırt üstü uzanıp Cıpar'ın ateşli konuşmasını dinledi. Bülbülün sesi kadar güzel olan sesiyle şarhoş oldu. Artık, yaylanın güzel kokusuyla Cıpar'ın kokusu aklından çıkmaz oldu. Gençliğin temiz, günahsız çırpınışı, uçmak isteği sevindirdi. Cıpar, Cunuş'u adeta sihirlemiş, kalbinin derinliklerinde yerini almıştı. Kader iki genci dileklerine kavuşturdu.

O talihli gecede görüşüp el ele tutuşup söz verdikten bu yana Cunuş değişmişti. Onun hareketleri, huyu farklılaşmıştı. Çok kitap okuyor, çok düşünüyordu. Cıpar'ı annesi kadar yakın hissetti kendine. Onun kucağına atılıp içindeki tüm sırlarını söylemek istedi. İsteyip de yapamadığı her şeyi başından sonuna kadar Cıpar'la konuşmak, sevincini paylaşmak istedi.

Gelecek aydınlık hayatı için çeşitli planlar yaparak sabahlıyordu. Nasip olur, Cıpar'la evlenirse, onunla beraber nasıl yaşayacağını, nasıl çalışacağını düşünür olmuştu. Cıpar'ın yorgun gözleri, ay gibi parlayan yüzü, her zaman onunla berabermiş gibi gözünün önüne geliyordu.

Cunuş, uzun zaman görüşmeden duramaz oldu. Sevdiği, kalbinin istediği yarını görmeye ihtiyaç duyuyordu. Cunuş, Cıpar'ı uzun zamandır

göremiyor, bu da onu üzüyordu. Genç kalbi durmadan heyecanlanıyor, yerinde duramıyordu. (72) Sızlayan gönül, amansız bir kedere dönüşmeye başladı.

Çaresizdi, görüşmek hiç mümkün olmadı.

Cıpar'ın köyüne gitse bile orada tanıdığı hiçkimse yoktu. Yoldan geçen bir yolcu gibi davransa, herkes onu tanıyordu. Yapacak bir şey yoktu. Cunuş sonbaharı bekledi. Halk yaylalardan inip kışlaklara gelince görüşmek için bir çare bulmuştu. Cunuş'un okulunda Hacıların köyünden gelip okuyan çocuklar vardı. O çocuklar vasıtasıyla mektupla haberleşmekten başka çare yoktu.

Çok geçmeden güz de gelmişti. Yayladaki halk kışlaklara akın ediyordu. Şimdi yoğun bir çalışma zamanıydı. Sonbaharın geldiğini bildiren göçmen kuşlar, geldikleri yerlere dönmeye başlamışlardı. Her yeri kaplayan otlar, çiçekler sararıp kurumaya başlamıştı. Kurumuş yapraklar zamanın geldiğini belirterek yere dökülüyor, tarlayı dolduran bin bir çeşit seslerle öten kuşlar sessizliğe bürünüyordu. Tarlalar çıplaklaşıp üzüntülü bir renge boyanıyordu. Güz günlerinin deve hörgücüne benzeyen büyük bulutları faydalı olmaya başlamıştı.

Herkes yayladan inmişti. Kışlaklara gitmeden önce, geçici olarak hayvanlar için rahat yerler bulup oralara yerleştiler. Koyunların yünlerini kestiler. Ev yapma, yünden keçe yapma gibi el işleriyle uğraşmaya başladılar.

Cunuş da her sene yaptığı gibi işe hazırlanmaya başladı. Okulun ne zaman açılacağını önceden herkese haber verdi. Çocukları erkenden (73) alma, okul başlayana kadar onları sınıflara ayırma işiyle uğraştı. Farklı köylerden okula kayıt yaptıracak çocuklar art arda gelmeye başladılar. Hacıların köyünden kayıt yaptırmaya iki çocuk geldi.

Cunuş bunu fırsat bilerek, hiç düşünmeden Cıpar'la görüşmek, konuşmak aklına geldi. Hacıların köyünden gelen bir çocuğu, özellikle yatılıya davet etmiş onu kandırıp Cıpar'a mektup vermesi için ikna etmişti. Mektubu Cıpar'ın kendisinden başka kimseye vermemesi, göstermemesi için söz aldı. Verdiği mektubu da kimseye göstermeden geri getirmesini söyledi. Mektubu güzelce yazarak çocukla gönderdi.

Mektubu gönderdikten sonra Cunuş yerinde duramaz olmuştu. Mektup göndereli epey zaman geçse bile hala cevap gelmemişti. Yüreği daralmış, morali bozulup beklemeye başlamıştı. Uzun zamandır göremediği Cıpar'ı görmeyi çok istiyordu. Gönlü bir yerde duramıyor, ne yapacağını bilemeden acizleniyordu. Sabırsızlıkla cevap bekliyordu. Gözlerini Cıpar'ın köyünün tarafından ayırmadan, akşama kadar heyecanlı bir şekilde zaman geçiriyordu.

Cıpar'a ne oldu? Acaba benden soğudu mu? Soğuyacak bir şey yoktu ki. Yoksa hastalandı mı? Diye, bin bir çeşit düşünceye daldı. Düşünceleri bir an olsun durmuyor, aşk hastalığına yakalandığını saatler geçtikçe daha çok hissediyordu. Yüreği sızladı. Genç kalbinin, tüm benliğiyle Cıpar'a bağlandığını daha iyi anlıyordu. Sevdiğini, kalbinin sahibi parlak yıldızını özledi. Onunla (74) bir kere daha yan yana oturup konuşmak, bir kerecik bile olsa kederli yüzünü görmek istedi. Birbirlerinden ayrılırken verdikleri

-Ben ölünceye kadar seninim, sözünü bir kez daha duysa başka bir şey istemezdi.

Ümitle bekleyişi, çektiği acılar boşuna gitmemiş. Cıpar'dan mektup gelmişti.

-Herkes uyuduktan sonra ormanın batı tarafındaki Toplu Kamış'ın oraya gel. Ben orada olacağım. Geç kalma, diyerek bitirmişti yazısını. Cunuş hem terliyor hem de üşüyordu. Deli olmuş gibi kendi kendine şarkı söylemek, zıplamak, dans etmek istedi. Kalbi yerinde durmuyor, onu bir yerlere götürüyordu. Gözlerinde sevinç, neşe, ümit ışıkları parladı. Tüm vücudunu titreme kapladı.

İki genç, ikinci kez gölün kıyısındaki Toplu Kamış'ta buluştular. Özlem, beklenti, kırgınlık sözleri yağmur gibi yağıyordu. Biri nedenini anlatarak özür diledi. Diğeri de kabul etti. İçlerinde yığılmış olan sırları tekrar açmışlardı birbirlerine. Özlemle, kederli bekleyişle buluşan ağlamaklı gözler, selamlaşıyordu. İkisi de, diğeri bir şeyler arıyormuş gibi, bir farklılık bulacakmış gibi bakıştı. Cıpar her zamanki gibi elindeki çubukla toprağı karıştırıyor, sevdiğinin güzel sözleriyle kendinden geçiyordu. Cunuş, Cıpar'dan gözlerini alamadan, imrenerek içinden alev (75) çıkarır gibi ağır bir

nefes aldı. Edilen yeminler, söylenen sözler tekrarlanıp durdu. İkisinin de birbirinden ayrılması yoktu. Akılsız gençliğin zevkiyle mest olmuşlardı.

Bundan sonra görüşmeye engel kalmamıştı. Cunuş'la Cıpar her zaman Toplu Kamış'ta buluşuyorlardı. Her görüşmede, uzun zamandır görüşmüyorlarmış gibi bin bir üzüntüyle konuşuyorlardı. Kamışlar, onların sırlarını, kederlerini her zaman, sessizce dinliyordu. Onların sevincini, talihini merak ediyormuşçasına boyun sallıyordu.

Bazen uzun süre dertleşirlerdi. Bazen kol kola girerek sessizce yatan gölün kıyısında yürüyüş yaparlardı, gölün geceki güzelliğine, sevimliliğine imrenirler, birbirlerine yaklaşırlardı. Aşk sarhoşu olan gençler gecenin nasıl geçtiğini anlayamaz, ikisi de bir dilek, bir ümitle gezip dururlardı. Birinin içinde neler olduğunu diğeri hissediyordu sanki.

İkisi de talihli, ikisi de mutlu, kaygısızdı.

İkisinin de kalbi, geleceğin tatlı, sevimli ümitleriyle dolu, bedenleri tam bir huzur içindeydi. İkisi de özgür, hür hayatın tadını çıkarıyordu.

Dünyada hayatın kalıcılığına ulaşmaktan güzel ne var? İkisi de her zaman bunları düşünerek, bir can, bir beden gibi olup hayatın eğlencesiyle ayrılırlardı.

Günler kanatlarını çırparak geçiyordu. Hayat kendi durumunu sonsuza dek koruyamamış yılmıştı. (76) Dün farklı bugün farklıydı. Bugünü yarından farklı oluyor, değişiyordu.

Gençlerin açık göğü, aylı, yıldızlı asumanı kara bulutlarla çevrildi. Uzun zamandır geceler boyu aşk ateşiyle yanan kalplere su döküldü. Gençlik sarhoşluğu, hayatın eğlencesiyle sallanan, şımaran, huzura ermiş bedenleri üzerine su dökülmüş gibi soğumuştü. Kaygı, üzüntü üç kere uyusa da rüyalarına girmeyen kirpiğim, kaşım demeyi bilmeyen gençleri hayatın soğuk havası vurmuş, yeniden açmaya, güzel kokusu etrafa yayılmaya başlayan çiçekler zamansız solmuştu.

Cunuş, sevgilim!

“Ben karanlık dumanlar arasına girip kayboldum. Önüm, arkam her yer çevrili. Nereye gider, nereye kaçır, nasıl edip de bundan kurtulacağımı bilmiyorum. Aklım kalmadı, cesaretim kırıldı. Arzumu söylesem beni teselli

edecek insan yok. Kime gideceğimi, kime yalvarıp yakaracağımı bilemedim. Aydınlık günüm, karanlık geceye dönüştü. Hayattaki tüm dileklerim alt üst oldu. Ben bittim. Gençliğimde zamansız soldum. Gözyaşlarıma bakacak, derdime derman olacak kimsem yok mu? Gerçekten yok mu?

Yakında yürüdüğüm yerlerin, dayandığım dağların parçalandığını duymuşsundur. Ben yaşayan bir ölüyüm. Ümitlerim, hedeflerimin hepsi rüzgarla uçtu gitti. Oturduğum kayığım kırıldı. Dipsiz, (77) ucu bucağı bilinmeyen gölde çaresiz kaldım. Beni kurtaracak merhametli can görmedim.

Ben, zamansız ölmek, zamansız gömülmek için mi doğdum? Ben, artık nereye gideceğim. Kimin boynuna sarılıp kimden yardım isteyeceğim. Çaresini sen bul. On yedi yıllık ömrümün tüm varlığını, tüm eğlencesini ben, kime bağışladım? Kendi yaşıtım, sevgilim, sevdiğime mi ya da üç saldırgan kancıklı köpeğe mi? Gözyaşımı silecek, beni teselli edecek kimsem yok.

Aşık, aşık! Beni istiyorsan, beni gerçekten seviyorsan bundan kurtar, kurtar. Yoksa ben, bundan kurtulmanın yolunu buldum, kara toprak, ölüm.

O köpek yakında gelip düğün yapacakmış. Hayır, ben onu hayatta kabul edemem. Benim senden başka inanabileceğim kimsem yok. Bir tek sen. Düştüğüm kafesten, çukurdan beni çıkar. Elinden gelir. Benim yıldızımın zamansız sönmesine izin verme. Benden son zamanlarda şüpheleniyorlar. Onlar, biliyorsun, öbür gün geliyorlar. O zamana kadar ben bu evden kaybolmazsam olmaz. Bugünden tezi yok, gel. Her zamanki yerde olacağım, hazırım.

Bahtsız Cıpar'ın.

Cunuş mektubu okuduktan sonra deliye dönmüştü. Bir anda bütün hayatı sanki parça parça olmuş, gözü kararmıştı. (78) başı dönmüş, başına bir şey düşmüş gibi olmuştu. Ne olduğunu bilemeden evden dışarı, dışarıdan eve koştu. Elerini ovarak başını tuttu, hiç kıpırdamadan yerinde oturup kaskatı kesildi. Baygın bir şekilde uzun bir zaman oturduktan sonra kendine geldi.

Gecenin çökmesiyle altı atlı kişi, karanlığa girip kayboldu. Atlarını kendi hallerine bırakmış, koşturarak, rüzgarla yarışircasına gidiyorlardı. Hepsi sessiz, atların ayaklarının altından savrulan taşlar kayalara çarpıyordu.

Dümdüz giden yoldan saparak göl kıyısında, kum üzerinde hızlıca gidiyorlardı. Epey gittikten sonra sağa dönerek Kendirbay'ın köyüne doğru yol almaya başladılar.

Köye yaklaştıklarında atlarının dizginlerini çekerek biraz yavaşladılar. Bir hızlanıp bir yavaşlıyor, ara sıra durup etrafı dinliyorlardı. Cunuş koşarak tepeye çıkmış, etrafa bakarak tekrar geri dönmüştü. Çukurda durup birbirlerine at üzerinde yaklaşarak kendi aralarında bir plan yaptılar. İkisi kızı aldıktan sonra ilerleyecek, diğerleri arkasından gelecekti.

Doğruca bir kamışın yanına gelerek atlarından indiler. Etrafta hiç ses yoktu. Cıpar'ın kokusu bile yok.

Cunuş oraya buraya koşturarak daha önceki yerlere baktı. Yakın zaman önce buralarda beraber (79) oturup, birlikte yürüdüğü Cıpar'ın bugününü düşününce, sevinmesi mi, üzülmesi mi gerektiğini bilemedi. Belirsiz, içini kemiren bir düşünce başını döndürdü.

Karşıdaki çalılıklardan siyah bir gölge görüldü, sonra da gözden kayboldu. Yine görünüp, tekrar kayboldu. İşte, karşıdaki kanalın kenarından atlılara doğru geldi.

-Cıpar, Cıpar!

Doğruca gelerek delikanlıların önüne ulaştı. Koşmaktan yorulmuş, nefes nefese kalmıştı. Kalp atışları yanındakiler tarafından duyuluyordu.

-Cunuş nerede, Cunuş?

-Buradayım.

-Ben sizleri beklettim diye koşarak geldim, nefes nefese kaldım. Haydi, çabuk olun. Bugün köyün hiç keyfi yok. Herkes tetikte, zar zor kaçıp geldim.

Atlılar hızlıca atlarına binip derin sessizliği bozarak, rüzgarın ısıklık sesleri arasında, göl kıyısından koşturdular.

Köyde bir bağırış, bir gürültü kopmuştu.

-Ata bin, ata bin. Uzatmadan hemen gidin.

-Gölün kenarından sesler geliyor gibiydi. Oraya doğru gidin. Atların ayak sesleri her yeri sardı. Üzengileri birbirine değen, on beş atlı Cunuş ve arkadaşlarını kovalamaya başladı. (80) Kıyıda başlayıp dağlara doğru giden

yolda, kovalayanların atlarının sesi duyuldu. Altı atlı tüm gücüyle kaçıyordu. Küçük bir tepeye çıkarken, kısa bir yola saptıklarında, birkaç atlı önlerine çıktı

-Dur, dur. Yaşamak istiyorsan dur.

Kaçanlar yollarını değiştirerek yan tarafa doğru gitmeye başladılar. Boğazı yırtan bağırış çağırışlar etrafta yankılanıp uzaklardan duyuluyordu. Yorulan atların burunlarından çıkan buhar duman gibi uzuyordu.

-Yakala, yakala. Önünden gidin, önünden.

-Tak, tak.

Silah sesi tarlayı titretip havayı dalgalandırarak durdu. Cunuş'un atı sürçüp düşmüştü. Arkadaşları Cunuş'un etrafına toplandılar.

Kamçının, soyul(atları tutmak için kullanılan ağaç)un sesi uzun süre dinmedi.

-Tut, iki elini arkadan bağla. Daha sert, daha sert, sesi ekleniyordu.

-Bağlamayın, onun hiçbir suçu yok. Onun yerine beni bağlayın.

Beni bağlasanız da, ondan ayıramazsınız. Öldürüp bedenimi almazsanız, diri gitmem, diyerek ağlayan, sızlayan Cıpar'ın sesi, ovanın üzerinde uzun süre yankılandı.(81)

VII

Cıpar'ın Mamırbay'a dördüncü eş olarak gelmesinden bu yana yaklaşık bir yıl geçmişti.

Doğup büyüdüğü yerden, oynayıp güldüğü dostlarından ayrıldığından beri günler, aylar hiç geçmiyordu. Gençliğinin en değerli, en güzel anlarını geçireli epey zaman olmuştu. Ömrünün tüm güzelliği, tüm eğlencesi geride kaldı. On yedi yıllık neşeli hayatı kara bulutların arkasına girip kayboldu. Hayatındaki aydınlık ümitleri, parlayan yıldızları söndü. Hiç bitmeyen ümitlerine, dağlar kadar hedefi olan, çırpınan, kurtulmaya çalışan kalbine sessizlik çöktü. Dertleri arttıkça arttı, dilekleri tam tersine döndü.

Tüm gençliğini, tertemiz gönlünü veren, arzularına ortak olan yarından ayrıldı. Aylarca, yıllarca özlediği, yolunu beklediği, arzuladığı hayat

arkadaşından ayrıldı. Gençlik sarhoşluğu, hayatın eğlencesiyle şımartılmış nazından ayrıldı. Planlar yaparak özgürce bir hayat istediği günler, geri gelmeyecek şekilde gözden kayboldu. Gençliğinin en güzel, en değerli kıvılcımları Cunuş'un ateşli yüreğinde kaldı. O günler artık gelmez. Tüm dünyasında, her şeyinde gördüğü Cunuş'unu artık göremeyecek. Cunuş'un kederli, güzel sesi, bundan sonra Cıpar'ın kulağında yankılanıp, ruhunu okşayamayacak.(82)

Cıpar, daima somurtkan ve keyifsizdi. Geldiğinden bu yana onun keyiflendiğini kimse görmemişti. Dolunay gibi parlayan yumuşacık, güzel çehresi gitmiş, adeta karalar bağlamıştı. Eskisi gibi ışık saçmayan kederli gözleri; kaygılı, sırlı bir acıyla kaplanmıştı. Ruhundaki acı, içindeki ateş alevlenip Cıpar'ın kalbini yakıyordu. Cıpar'ın içindeki korun parlayarak alevlendiğini ona bakan herkes hissedebilirdi.

Cıpar kendisini, diri diri gömülmüş, gözü açık gitmiş bir canlı olarak görüyor, merhametsiz hayatın, yalancı kaderin, aldatılmış, hor görülmüş kölesi olduğunu düşünüyordu. Bütün gençlik hayallerini; taşa çakılmış, kanadı kırılmış kuşa, bembeyaz kar, kaygan buzda kaybolan, hayatı yalan içinde geçmiş bir yolcuya benzetiyordu. Bomboş tarlada, çölde kalmış, halkından ayrılan, düşmanının eline düşen, bir mahkumdu Cıpar.

Hayat Cıpar'ı kandırmış, kıpırdıyamayacağı bir kafese, dipsiz bir kuyuya atmıştı.

Gece gündüz üzülen, acılar içinde çırpınan Cıpar, can arkadaşını, hayat arkadaşını görmeyeli bir yıla yakın olmuştu. Tatlı bir söz, tüm vücudu titreten bir bakış, sıcak bir muamele görmeyeli çok olmuştu.

O korkunç geceden bu yana Cunuş'tan haber alamadı. Cıpar, onun nasıl bir sıkıntı içinde olduğunu, kimlerin elinde tutulduğunu bilmiyordu. İnsanlardan (83) uzak, yol uzaktı. Hiçbir ses gelmiyordu. Evdekilerin hiçbiri Cıpar'a bir şey söylemiyordu. Cıpar'ın kendisinden başka onu kimse sevmiyordu. Şüpheli gözlerle bakıyor, öylesine bir şey söylese bile dalga geçip, alay ediyorlardı.

Çoban Cumay ile Cıpar'ın arasında bir fark yoktu. İkisinin de değeri aynıydı. Cıpar'ın eltileri Cumay'ı nasıl aşağılıyorlarsa, Cıpar'ı da ondan az

aşağılamıyorlardı. Cıpar Cumay'ı abisi gibi seviyor, ona, her zaman güler yüzle samimi davranıyordu. Kendisine verilen çorba ve etleri, Cumay'a ayırıyordu. Sabahları gitmeden önce başkalarına göstermeden gizlice ekmek, talkan verirdi. Zavallı Cumay'ı karnı aç, üzeri yırtık pırtık görünce ona acırdı. Cıpar'ın ehterinin Cumay'a küfretmelerini, onu itip kakarak, dışarıya çekip çıkardıklarını görünce, Cumay'a çok üzülürdü. Onların itip kakmalarına boyun eğip utanarak, gözlerini yere dikip dayak yemiş köpek gibi söylenenlere kulak vermeden dışarıya doğru yönelen Cumay'ı görünce, gözleri yaşardı.

Zavallı çobanın hayatı zordu. Çoğu zaman yağmurlu havalarda yırtık giysileriyle, eski ayakkabısıyla kırdaki koyunlarıyla ilgileniyordu. Sabah ve akşam yedikleriyle karnı doymazdı. Sert rüzgar, şiddetli kasırga göz açtırmıyordu. Kışın şiddetli kasırgalarda, yazın yağmurlarda baktığı koyunlarıyla ilgilenirdi. Onun çektiği azabı, verdiği emeği (84) gören kimse yoktu. Cumay da diğer çobanlar gibiydi. Şiddetli yağmurlarda, karlı havalarda, insanın kemiklerini delip geçen soğuklardaydı hep. Ayakları titreyerek, soğuktan morarmış bir halde köye dönerdi. Hayatından, yoksulluktan memnun olmayan, parlayan gözleriyle kederlenir, canından bıkarırdı.

Acımasız bir hayatın içinde ezilmiş, yorgun zamanlarında, Cıpar onu gülümseyerek karşılardı.

-Üşümüştünüz, eve girip biraz ısının, hayvanları başkaları bakar, diyerek tatlı diliyle onu teselli ederdi. Cıpar'ın gülümseyerek samimi bir gözle bakması, ona acıması, teselli vermesi Cumay'a dertlerini unutturuyor, üşüdüğünü, karnının açlığını aklından çıkarıyordu. Akşam olup el ayak çekildikten sonra Cıpar, Cumay'a yemek verirdi.

Cumay, Cıpar'ı canından da çok seviyordu. Ona hürmet eder, kendisine yaptığı iyiliği hiç unutmazdı, Cıpar deyince başıyla yeri kazmaya hazırırdı.

-Cana yakın, merhametli, iyi insanlar talihsiz olurmuş, diye arkadaşlarına Cıpar'ı överdi kıra gittiğinde. Onun merhametliliğine, insanlığına kıymet verip anlata anlata bitiremezdi.

Sadece Cumay değil, Mamırbay'ın komşuları da Cıpar'ı çok iyi biliyorlardı. Onun mütevaziliği, herkese eşit davranması, insanlığı masal gibi (85) evden eve anlatılırdı. Cıpar'ın epleri ile onun arasında dağlar kadar fark olduğunu görürlerdi. Onların Cıpar'a karşı tehditleri ve onu çekememelerini anlatıp,

-Zavallı! Ne kadar hor görseler, çekiştirsele de hiç ses çıkarmıyor, diğerlerinin pis sözlerine kulak asmayan nazik, neşeli gülümseyen bir hali vardı. Nasıl oldu da bu kötülerin eline düştü acaba? Diye oturup kalktıkları her yerde konuşurlardı.

Cıpar'ı Cunuş'tan koparıp aldıktan sonra, çok geçmeden Mamırbay'a verdiler. Cıpar, çok ağladı, lanetler okudu. Gözyaşları göl oldu, yalvardı. Canı, kanı bir düşmana gitmeye, genç kalbini yaşlı bir ihtiyarın hor görmemesi için ne kadar uğraşsa da olmadı, çare bulamadı. Merhametsiz, taş kalpli anne-babası dinlemedi. Gözbebekleri olan tek kızlarını dördüncü eş olarak vermekten utanmadılar. Ağlatarak, gönlünü kırarak zorla gönderdiler. Cıpar'ın hayatı boyunca köle olarak yaşamasına göz yumdular.

Bizi herkese rezil ettin. İnsanların yüzüne şimdi hangi yüzle bakacağız. Atalarımızın geleneğini bozdun. Yüzümüzü kara ettin. Diye Cıpar'ı tehdit ettiler. Sevdiğiyle kaçmasını,

-Namus, ölüm olarak düşündüler. Çoğu insanı zehirleyen eski hayatın eski gelenek görenekleri onları da zehirlemiş, baş eğdirip kendisine esir etmişti. (86) Kokusu her yere dağılıp, yeniden açılmaya başlayan narın çiçeğin zamansız koparılmasına sebep oldular.

Cıpar, Mamırbaylara geldiğinden bu yana güzel bir söz, güzel bir yüz görmedi. Babasının, akrabalarının namusunu kirlenmiş Cıpar'ın başından, kara dumanlar eksik olmadı. İyi insana değil, kötüye kaçan kızın değeri bir kuruş bile yoktu. Onun isteğini, kalbinin başkasında olduğunu bilmek istemiyorlardı.

-Atalarımızın gelenek göreneklerine karşı gelme. O yolda ne olursan ol; fakat namusumuzu kirlenme! Sözünü diğer hanımlar her yerde söylerlerdi. Cıpar'ı epleri sevmiyordu. Fırsat buldukları anda, her türlü incitici sözle aşağılayıp söverler, tehdit ederlerdi. Oturup kalkmasında bile küçük bir

bahane buluyor, ortalarına alıp aşağılayarak üzerine geliyorlardı. Herkese kötüleyip adını kötüye çıkarmak istiyorlardı. Mamırbay'ın tekrar evlenmeye niyet ettiğinde epey karşı çıkan hanımlarına, Cıpar'ın Cunuş'la kaçması bulunmaz bir fırsat oldu. Mamırbay'ın yanında Cıpar'ı kötüleyip aşağılayarak utandırmayı, Cunuş'u hatırlatıp kötülemeyi, dalga geçmeyi hüner zannediyorlardı.

Yaşlandığı için kadınlar arasındaki ağız kavgalardan bıkan Mamırbay bir şey demiyordu. Cıpar'dan hoşlansa da diğerleri Cıpar'a sayıp sövdükleri için boynunu büküp sessiz kalıyordu. Cıpar, Cunuş'la kaçmasaydı, (87) belki de Mamırbay Cıpar'a hiç laf kondurmazdı; fakat suç Cıpar'daydı. Cıpar'ın bu bölge halkının en iyisi, en şöhretlisi Mamırbay'ı bir tarafa bırakarak, zavallı biriyle kaçması her şeyi bozmuştu. Cıpar Mamırbay'ın da, kendi babasının da namusunu kirletmiş, onları herkese mahcup etmişti. Mamırbay, Cunuş'la kaçan, adını kirleten Cıpar'ı almayacak olmuştu. Ondan başka kız mı yoktu sanki? Mamırbay kaç kız istese de, ondan kızını esirgeyecek kim var ki?

Ancak:

-Kadın namus için kara giyer. Mamırbay, nişanlısını bir zavallının oğluna kaptırmış, sözü ondan daha kötüydü. Namusa sahip çıkmak gerekirdi. Ne olacaksa olmuş, yapacak bir şey kalmamıştı. Ma-kem, kızı alıp namusumu kurtarmalıyım, diye düşünmüştü. Namus düşüncesiyle tahammül edemeyip iki gencin damarını kesmiş, Cıpar'ı kendisine almıştı. Cıpar onu sever mi sevmez mi diye düşünmedi bile. Ağlatarak, ıstırap içinde bırakıp getirdiği Cıpar, onun ailesinin bir parçası olabilecek miydi? Onun bir yama gibi de olmaması gerekirdi.

Namus, namus gerek!

İlk günlerde Mamırbay Cıpar'ı ezmek, parçalamak, ne olursa olsun ondan öç almak istiyordu. Bahaneler bulup onu dövdüğü de oluyordu. Eziyeti artırdıkça artırıyor, anne-baba demeden sövüyordu. Cıpar'a çok acı çektirmişti, gece gündüz durmadan sövmüş, kalbini çok kırmıştı. Döve döve dışarıya attığı günleri de (88) çok oldu. Eskiden oyun-eğlenceden başka bir şey bilmeyen, kavga, dövüş görmeyen, hayatın acımasızlığını hiç yaşamamış bir gencin yüreğini parçalamıştı. Cıpar, bu duruma çaresiz alışı, hayatın

acısına tatlısına boyun eğmişti. Kanlı gözyaşlarıyla sabahlara kadar ağlıyor, akan gözyaşlarıyla yüzünü yıkayıp kendini teselli ediyordu.

-Kaderim böyle olduktan sonra kime kırılırım, kimden yardım isterim, diyerek söylenenlere kulak asmıyor, duymamış gibi yapıyordu.

-Kaderimizde ne yazıldıysa insan onu yaşar. "Allah" kaderini böyle yazdıktan sonra, katlanmamaya çaren var mı? Alış, dayan. Hayatın böyle olduktan sonra suç kimde? Diye kadere boyun eğdi.

VIII

Tam tepede duran güneşin sıcaklığı insanı yakıyor, nefes nefese bırakıp beynini kaynatıyordu. İnsanın alnından boncuk gibi akan terler kalbi yakıyordu. Bütün canlılar gölge arıyor, birazcık dinlenmek istiyodu. Sıcak, insanın boğazını kurutuyor, insanı susatıyordu.

Hafif bir rüzgar durmuyor, ardı ardına dalgalanıyordu. Otlar, çiçekleri ekinler yapraklarını sarkıtmış soluyor, başlarını eğerek güneşten korunmaya çalışıyordu.(89)

Otların biçilip toplanmaya, ekinlerin sararmaya başladığı bir zamandı. Herkes, işinin başında bilek gücüyle çalışıyordu. Aşağıdakiler ve yayladan gelenlerin hepsi çalışıyordu. Afyon kesen, arpa toplayan insanlar tarlalarda talihlerini arıyor, havanın sıcaklığına, güneşin yakmasına boyun eğmeden hayat için savaşıyorlardı. Uzun uzun şarkı söyleyen gençlerin sesi yankılanarak, tarlayı çınlatıyor, parlayan orak, sallanan otlar yerin rengini değiştiriyordu. Otları, oraya buraya dalgalanan topraklar çıplaklaşıyor, başları eğilen, mahsulleri dışarıya çıkıp görünen yerlerde bağlanmış ekinler fayda sağlıyordu.

Dağdaki ve köydeki insanların arasında korkunç bir söz yayılmıştı. Halk kulağını kabartmış, büyük küçük demeden, sabah akşam bu haberi merak ediyordu. Gelip geçenleri durdurup durumu soruyorlardı.

Herkes farklı, korkunç bir haber getiriyordu.

-Padişah gençlerin hepsini askere alıp Alman savaşına gönderecekmiş.

-Hayır, öyle değil, savaştaki askerler için siper kazdıracakmış, diyorlardı.

Bir bölgeden sözü dinlenen insanların hepsini üyöz çağırtmış, padişahın emrini anlatarak, asker vermeleri gerektiğini söylemiş.

Bölgenin ileri gelenleri,

-Biz asker vereceğiz diye söz veremeyiz, halk ne diyecek, ondan sonra cevap verelim, diye dağılmışlar.(90)

Bölgenin ileri gelenlerinin halkın fikrini sorduğu nerde görülmüş! Onlar sadece kendi çıkarlarını düşünmekle meşgul.

-Bizim çocuklarımız kalsın yeter, başkalarının çocuklarını alırsa alsın, diyerek anlaşıklarını bizim Kurman duymuş.

Buna benzer birçok söylenti ortalıkta dolaşıyordu. Doğrusu bu söylentilerin gerçeklik payı vardı ve herkese dağılmıştı. Bu durum karşısında insanların hepsi üzülmüyordu. Dedikodu büyüdükçe büyümüş, duymayan kimse kalmamıştı. Asker denilince insanlar yerinden kalkıp oradan kaçıyor, ödü kopuyordu.

-Askere götürseler, halimiz ne olacak?

-Siz giderseniz biz ne yapacağız? Diyen, kol gücüyle, alınının teriyle geçimini sağlayan insanlar, henüz bir şey olmadan kaygılanmışlardı. Haberin boş değil, gerçek olduğunu öğrendiler. İşçilerin çoğu “acaba ne oluyor” diye merak etmiş, ellerindeki tüm işlerini bitirmişlerdi. Duyduklarına inanmayan bazı insanlar şehre doğru gitmişlerdi. Şehirde haberin doğruluğunu öğrenmişler geri dönerek duyduklarını insanlara anlatmışlardı.

-Gerçekten alıyorlarmış. Alırken de kendi atını, kendi eğerini, giysilerini, erzağını götürecekmışsin. Savaş şiddetli galiba. “Beyaz padişah”tan “Çabuk alın” diye emir gelmiş.

Sözlerini sadece büyükler değil, çocuklar da duymuştu. Rengi kaçmış, ne yapacağını bilemeyen insanlar oraya buraya gidip duruyordu. Tarlada, düzlükte, (91) korkuyla dolaşan insanların sayısı bilinmiyordu. Her yerde gürültü, sesler. Meraklı bir bekleyiş bir hareketlilik vardı. Köyden köye, dağdan aşağıya, oradan buraya koşuşturan, haberlere kulak kabartan insanlar. Halkın davranışı, rengi değişti. Gece gündüz demeden bir şeylere

hazırlanıyorlar. Büyük bir dalgadan sonra kendini durduramayan göl gibi oraya buraya sallanıyorlardı. İnsanlar binek atlarını hazırlamaya başladılar. Bozkırda bulunmayanı şehirden, şehirde bulunmayanı, bozkırdan bulmaya çalıştılar. Toplanan afyon, ekinler, hayvanlar, pazarı kaplamıştı.

Halk kulak kesilmiş, bir şeyleri gizlice bekliyordu.

-Pişpek, Tokmok'u Kırgızlar, Almatı'nı Kazaklar almış. Baysoorun'u dün yakalayarak şehri ateşe vermişler diye korkunç bir dedikodu yayıldı. Bozkır kaynıyordu. Halk eskisinden daha çok hareketlenmişti. Sırıklar sivriltildi, sopalar hazır hale getirildi. Demir ayraçlar sopanın ucuna konulmuş, bir mızrak gibi kullanılmaya hazır hale getirilmişti. Kendilerini zorlukla tutan insanlar her şeye hazır hale gelmişlerdi.

Işığını her yere saçarak parlayan güneş batıp alaca karanlık kucağını açmış, her yeri koyu bir karanlık kaplamıştı. Issık-Köl'ün batı tarafı büyük bir alevle parladı. Tüm gölün üzerini aydınlatıp sanki geceyi gündüze çevirdi. Alevler büyüdükçe büyüdü. Gittikçe parlayan alevler yükseliyor. Her yer uluyan köpeklerin korkunç seslerine eklenen, meleyen, böğüren hayvanların gürültüsüyle (92) doldu. Kadınların Allah'a yalvarması, çocukların ağlamasıyla korkunç bir gece, daha beter korkunç bir hale geldi.

Şafak her zamankinden daha kırmızı bir şekilde söktü. Güneş, uzun zaman yükselmeden üzüntüsünü, mutsuzluğunu dile getiriyordu sanki. Güneşin ışıkları her zamankinden daha sert, daha acı bir şekilde yakıyordu.

Haberciler ellerindeki beyaz bayraklarla, köy köy gezip haber veriyorlardı:

-Ooooy, büyük cepheye, büyük savaşa, hazırlanın!

Kurbanlıklar kesildi. Her evden dumanlar yükseldi. Demir ayraç, mızrak, alet kaldırabilecek herkes sefere hazırlandı. İnsanlar bölük bölük toplanıp, bir yerlere gidiyorlardı. Karşıdaki meydan, elinde beyaz bayraklarını tutmuş insanlarla doldu. Biraz bekledikten sonra ikiye ayrılıp atlarını koşturarak Rusların köyelerine saldırdılar. Atlarının ayaklarından çıkan toz göğe doğru yükseldi. Silahların, bağırış çağırışların çıkardığı gürültüyle yerin altı üstüne gelmiş gibi bir felaket oldu. İnleyen insanların, korkan hayvanların

sesi, sessizliği bozdu. Doymayan toprak, akan kanı utanmadan içine çekiyordu.

Daha dün akraba gibi sarmaş dolaş olan iki ulusun işçi insanları bugün birbirine düşman olmuştu. (93) Bugün birbirlerini silkeleyerek, büyük bir savaşa girdiler. Niçin olduğunu kendileri de bilmeden, birbirlerini tanımadan bıçakladılar.

Kimlerin yüzünden, kışkırtmalarından, kokuşmuşluğundan günahsız kanlar aktı. Birçok baş, pek çok beden bunun sebebini bilemeden öldü. Baba oğlundan, oğul babasından, ailesinden sonsuza dek ayrıldılar. Nerede olduğu bilinmeyen kan içicilerin zulümleri yüzünden binlerce günahsız can evsiz kaldı.

Heyecanlanan, yerinde duramayan alev her yerden göründü. Dumanlar bulut olup, al renge boyanıp dağların tepelerine yükseldi.

Kısa bir zaman sonra Kalın Kırgız halkı göç etmeye mecbur kaldı.

Doğup büyüdüleri yerlerini, tüm hayatlarını bırakıp, tanımadıkları, bilmedikleri bir yere doğru yol aldılar. Elinde atları olanlar önce, sonra da yayalar, sırtlarına yükledikleri döşekleriyle hastalıklarına hiç bakmada kaçtılar. İnsanların çoğu neden kaçtığını, neden korktuklarını bilmiyordu. “Kaç kaç ” diyenlerle beraber kaçıyorlardı.

Bembeyaz karları, mavi buzulları geçip, dar yollardan, dağların taşların arasından geçerek bir yerlere gidip kayboldular. Birkaç gün yol sıkıntısını çekmişler, yağmurda evsiz, ışıksız kalıp zar zor Sarı Caz'a ulaşmışlardı. Buraya yerleşip, birkaç gün dinlendiler.(94)

Dışarıda her yer çıplaktı. Kısa otlardan başka bir şey yoktu. Nereye baksan dağlar, mavi gökyüzünden başka hiçbir şey görünmüyordu. Bazı yerlerde yolunu kaybetmiş duran göletler vardı. Her şey kederli ve çıplaktı.

Cıpar bayrağıyla beraber suyun kenarına geldi. Beyaz köpüklerini saçarak, taştan taşa atlayıp akan su, suyun içinde parlayan yıldızlar ona yakın, tanıdık göründü. Aklına yayla, oyunlar, şarkılar, suyun kenarında Cunuş'la dertleşip oturduğu günler geldi. Cunuş'un güzel sesi, alnından okşayarak sevmesi gözlerinin önüne geldi. Ayrılırken söylediği şarkısını, hüzün içinde birbirlerinden ayıramayışlarını, üzülmelerini hatırladı. O günlerin

mutluluğunu, kaygısızlığını düşününce, istemese de gözlerinden yaşlar aktı. Suyun kenarında yüzünü iki eliyle kapatarak çocuk gibi ağladı. Rahatlayana kadar, kendisinin acınacak haline gülene dek yüzünü gözyaşlarıyla yıkadı.

Yüzünü yine görebilecek miyim acaba. Yüzünü bir kez daha görüp doyuncaya kadar baksam, sonra da ölsem, başka bir arzum olmazdı. Derdimi, alevsiz ateşte senin için yandığımı bir anlatabilsem, sonra da ölsem mutlu olurum. Senin kötü talihinden ben sorumluyum. Tüm hayatını mahvettim, seni bir dilenci gibi yapıp (95) gittim. Neden geldin, neden şarkı söyledin? O ıstırap verici geceye, o oyuna nasıl da gittim? Nereden de seninle tanıştım? Kapkara gözlerini parlatarak, kanatları kırılmış bir kuş gibi seni bırakıp ben nereye gittim? Ben kimdim, sen kimdin? Tüm suç bende. Karşılaşıp tekrar görüşemezsek beni affet Cunuş.

Başını taşa yaslayarak öncekiden daha beter ağladı. Karanlık gecede dalgalanan felaketli bir sesteki bu. Bu, kanadından dalından ayrılan, sevdiğinden ayrılıp, düşmanın eline düşen bir zavallının sesi.

-Yenge, yengeciğim, bana bakar mısın?

Cıpar elbisesinin koluyla gözyaşlarını silerek yerinden kalktı. Önünde dolu dolu gözlerle Cumay duruyordu. Sanki birine üzölmüş gibiydi.

-Ben size ne olduğunu çok merak ettim. Aramadığım yer kalmadı, aramaktan yoruldu. Bir de su tarafına bakıyım diye geldim ki sizi buldum. Akşam koyunları getirirken yanıma esmer bir oğlan gelip Mamırbay'ın köyünü sordu. Ben onun çobanı olduğumu söyleyince, atından hemen inip sarılıp elimi sıktı, sonra da sizi sordu. Ben her şeyi anlattım. Gözlerinden birkaç damla yaş geldi, sonra kendini toparladı. Bu mektubu size vermeme istedi, gerisini kendisi bilir dedi, sonra atına binip gitti.(96)

Diyerek elindeki mektubu Cıpar'a uzattı. Cıpar dayanamadı. Mektubu göğsüne bastırarak, hıçkırarak ağlamaya başladı.

Biraz sonra evine geldiğinde, hiçkimsenin olmadığı bir zaman hızlıca mektubu açtı.

Sevgilim Cıpar!

"Sana içten bir selam gönderiyorum. Senden ayrıldıktan sonra köpeklerin görmediği bir işkence gördüm. Beş ay hapiste yattıktan sonra zor

kurtuldum. Hapisten çıktığımdan bu yana deli gibi geziyorum. Ne kadar istesem de yüzünü göremedim. Zorlandım. Benim de ümidim bitti. Yıldızım uçtu. “Sen” diye ne uyuyabiliyorum, ne de bir yerde oturabiliyorum. Delirecek miyim?” Diyerek içindeki sırrını, derdini anlattıktan sonra

“Bizimkiler Sarı Caz’dan doğruca Turfan’a gidecekler. Yarın göçeceğiz. Eğer gönlün eskisi gibi bendeysen, benimle kaç! Beraber olalım. Öürsek de bir yerde ölelim. Sizin köy de gece yarısından sonra Tekes’e doğru göçecekmiş. Beni bekle. Eğer gecikirsem, Alaygır Saykal’ın geçidinde bekle. Ben orada olacağım.”

“Gönlü kederli, ruhu yaralı Cunuş’un”

Mektubu okuyunca bayılarak yere düşütü. Halk göçünceye kadar ağlamaktan iki gözleri şişti. Bir senedir içinde biriktirdiği sıkıntılarının hepsini gözyaşıyla (97) yıkadı. Mektubu tekrar tekrar kokladı, öptü. Birazcık rahatlar gibi oldu.

Mamırbay’ın köyü topluca göçüp gidiyordu.

Dışarıda yüzünü somurtan, kendini beğenmiş dağların arkasından ay yavaşça yükseldi. Ay ışığıyla önceden de kederlenen dünya, şimdi daha beter kederli görünüyordu. Kayalıkların sarkan gölgeleri kısalıp dünya gümüş rengi ışıklarla bezendi. Dışarının kederli sessizliğini bozmamaya çalışan göç, yavaş yavaş, uzun bir dizilişle bağlanarak gidiyordu. Dağın tam kenarına yerleşmiş olan köy, hemen yukarıya tırmanmaya başladı.

Dağ geçitlerinin en korkuncu Alaygır Saykal. Buradan göçenler çok dikkatli geçer. Kaygan, buzlu yollar aşağıya doğru epey bir mesafe kat ederek, sonra düzleşir. Yalnız bir adımlık yol. Orada küçük bir yanlış yaparsan sağ kalmazsın.

Kafile, geçidin tepesine çıkınca Cıpar, atının eğerini düzeltiyormuş gibi kafilenin gerisinde kaldı.

Cunuş’un söylediği yer burası.

Cıpar’ın kalbi yerinde durmuyordu. Zihni bin bir çeşit düşünceyle doldu. Gönlü anlayamadığı bilemediği, bir şeyle mutlu olmuş, neşelenmişti. Gençlik heyecanı yine canlandı. Adeta yeniden dirilmişti. Sevdiği, aylarca,

yıllarca beklediği Cunuş'unu bekleyen, Cıpar neşelendi. Rahat bir nefes alarak gözleri yıldız gibi parladı.(98)

İşte, hayat boyu can yoldaşı, dostu neşeli bir şekilde gelerek onunla selamlaşacak, birbirlerine sarılarak öpüp koklaşacaklardı. Hayatın neşesi, özgürlük kuşu tekrar başlarına konacak, beraberce neşeli bir hayat yaşayacaklardı. Gençliğin ilk günlerini nasıl geçirdiyse, hayatın en tatlı günlerini nasıl yaşadıysa, tattıysa bundan sonra o günleri tekrar yaşayacaktı. Arka taraftan ansızın bir kurt uludu. Yan taraftan biri ona cevap verdi. Aşağıdaki kayalar yakınarak onlara cevap verdi.

Cunuş yok.

Cıpar'ı bir korku sardı. Cunuş'un gelmemesi onu sabırsızlandırmıştı.

Bir taraftan korku, bir taraftan bekleyememe sabırsızlığıyla Cıpar'ı bir titreme sardı. Cunuş'un "Dağın tepesinde ol, orada olacağım." demesi aklına gelip biraz daha beklemeyi düşündü. Ancak, aç kurtlar yine uludu. Cunuş'u burada gece gündüz beklemeye razıydı; fakat boşu boşuna aç kurtlara yem olmak da istemiyordu. Ne olursa olsun kendisini sağ salim sevdiğinin koluna bırakmak istiyordu. Geçide doğru kafilenin arkasından yavaşça gidecek olup Sarı Caz tarafına doğru bir baktı. Dikkatlice giderek geçide doğru yola koyuldu.(99)

Mamırbay'ın Cıpar'ı aramaya gönderdiği bekçileri dağın tepesine kadar gitmelerine rağmen hiçbir yerde, hiçbir şey bulamadılar. Seslenip bağırsalar da ses yoktu. Dağın öbür tarafına da baktılar; fakat Cıpar hiçbir yerde görünmüyordu.

Sabahın ilk ışıklarıyla yollara dikkatlice bakıp iz sürdürdüler. Dönemeçteki buzun üzerinde bir atın kaymasıyla oluşan nal izini gördüler. Atları birbirine tutturarak bekçilerden biri buzun üzerine yüz üstü yatıp kayanın aşağı tarafına baktı. Kayalıkların tam ortasında büyük bir taşın üzerinde bir at, bir de insanın ölüsü görülüyordu.

-Zavallı, hürriyeti elinden alınmış bir hayatın kurbanıydı, diyen bekçilerden biri derin bir nefes aldı. Diğerlerinin gözlerinde yaşlar damla damla olmuş, aşağıdaki kayalığa doğru akıyordu.

EPILOG

1923 yılında Cunuş'la Fergana bölgesinde karşılaştım. "Şanto" doğalgazın üretildiği yerde bir bölümün başkanıymış. Dairesine gidip uzun uzun insanları, geçmişi hatırlayıp sohbet ettik. Mamırbay'ı Tekes'e giderken Kalmakların öldürdüğünü, Kendirbay'ın imamlığı bırakıp kaçakçı olduğunu anlattı.(100)

Yeri gelmişken Cıpar'ı da hatırlattım. Rengi biraz değişerek:

-Yaa, gençlik, sarhoşluk. Hepsini toplarsan aptallık, diyerek ileri geri gidip yanıma geldi.

-Şimdi onu düşünecek zaman değil, hayatımızı bir düzene sokma, fabrikalarımızı güçlendirme zamanı.

-Aşka zaman yok kardeşim, diyerek yerinden kalktı. Ben de yaralı kalbine dokunduğumu bildiğim için daha fazla konuşmadım. Vedalaşıp elini sıktım ve dışarı çıktım.(101)

BEŞİNCİ BÖLÜM

5 ESERİN ARAP HARFLİ METNİ

Карачев С.
Эпископ Иудора: (Ангелелер)
- оф.: Ипритз-Мамбас. - 1928. -
103 б.

Книга должна быть возвращена
не позже указанного здесь срока

Колич. предыдущ. выдач _____

25000

سېدىق قاراچ قۇلۇ.

s. qarae uulu.

Keep 2
09 ap
K 21

KVPT
09 ap
K 21

ەرىكسىز

كۈندۈردو

(الڭ - گەمە).

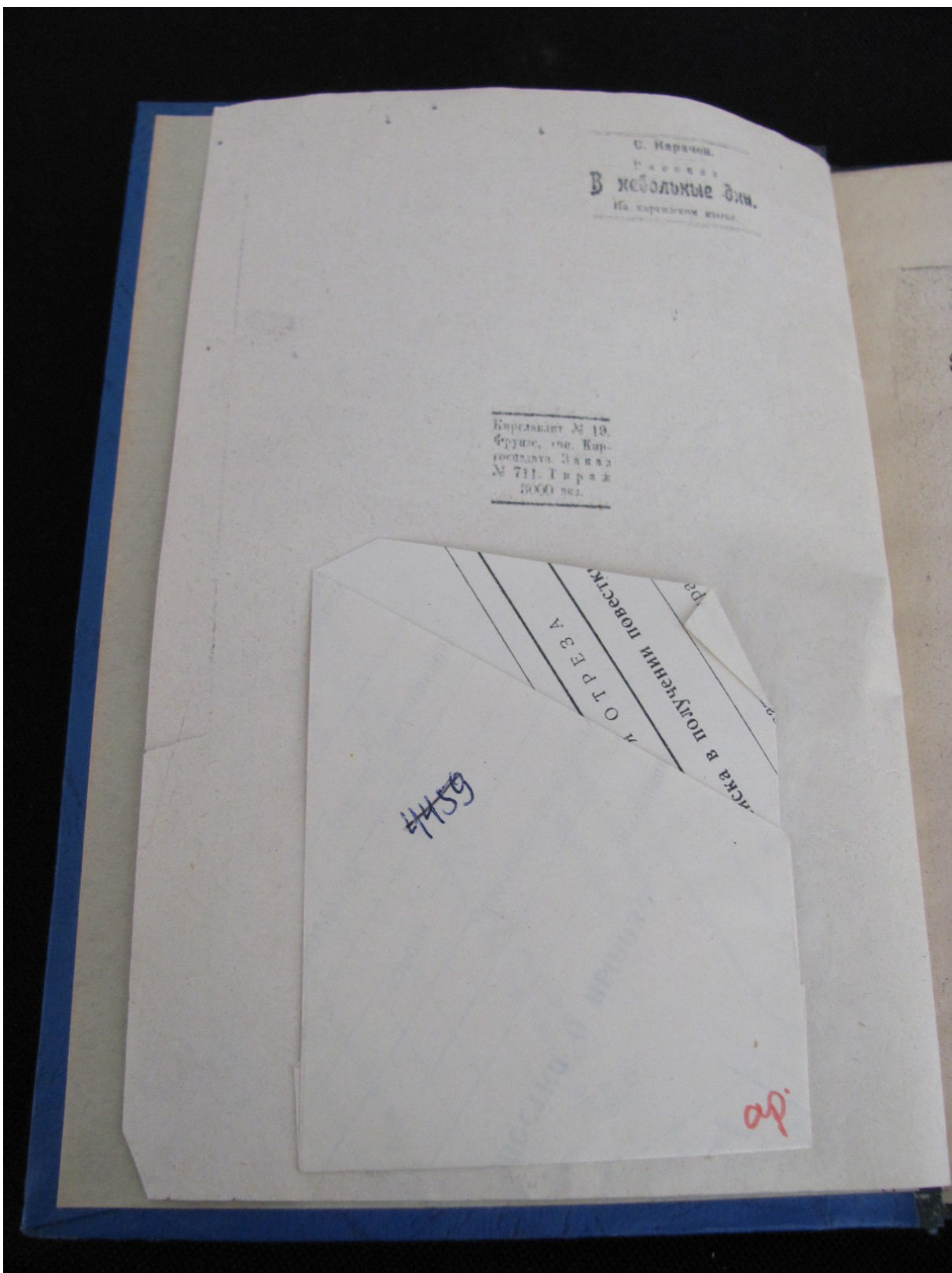
eryksyz kundordo

(an-geme).

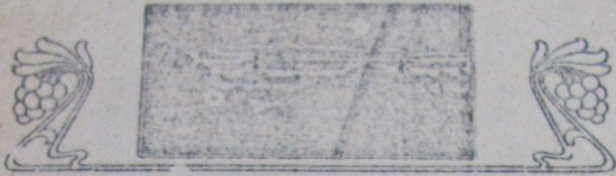
پرۇنزا شارى

قىرغىزىستان مەدەكەن باشمابى.

№28 - جىل.

Kupz
0846
K 21

I

اچىق، اياز كۆزگۈ نۇن...
 ۋچۇ-قىيىرى بېلىنبەگەن، جايىمان جازىق كوك تەڭى.
 زىنن قۇچاغىندا چارقىراب، جايىاب اى مەلتىرەيت. تايىياتى
 كۇمۇش نۇرغا يىزمۇرۇپ، اقيرىن، سالماق مەنەن قۇلاچىن
 جايىب، جالتىراب كەتىپ بارا جانات.
 اى نۇرۇنۇن جەرگە سەبىلگەن جانغا جاعىمىدۇۇ، كوزگو
 كورۇكتۇۇ سۇنتوى اپىاق شوولوسۇ مەنەن جىمجىرتتىق يىچىنە
 كومۇلكون جەر جۇزۇ جاشىرىن، تەرەك عىبر سىر يىچىندە
 تەرمەلىب، كورگون عىبر جاندىن كوگۇلۇن قىتىغىلاب، بويۇن
 بالقىتىب، چەرىن تارقاىىب، عىچبوس - تۇگونبوس شانتىقى،
 قۇتايىچ نۇۇدۇرات.
 سۇۇلار، نالالار، توقويلور ابدىن اجاردۇۇ نۇرۇ استىنىدا
 جىمجىرت تىنچىلىق، سىردۇۇ، شىبىقىردۇۇ مۇككا ورولۇب عىب-
 رىن، تانتۇۇ ۇيقۇعا بەرىلگەن.
 كۇز مەزگىلىنىن كوگۇلسۇز بوشتۇعۇ، عىچ كۇيدۇر-
 گون كورۇنۇشتورۇ تۇنكۇ ابدىن جارىعى مەنەن ارالاشىب،
 جەر عىسۇزۇن باشقا عىبر عىسۇس، باشقا عىبر يراكقا
 كىرگىزگەن.
 تەگەرەكتىن بارى جىمجىرت... «شېرب» تەكەن نو-
 بۇش جوق... يراقتا... يراقتا، باشتارى كوك تىرەگەن تىب-

2854
 ГБ Киргизской ССР
 1988
 ИМЕНИ В. И. ЛЕНИНА

4459
 ГБ КИРГИЗСКОЙ ССР
 1982
 ИМ. Н. Г. Чернышевского

تېك زوولاي، بېيىك قابىيەيلەۋۇ توولار ەلەس-بۇلاس كورۇنۇپ،
نۇندانىپ قالغىپ تۇرۇشات.

بارى چارى تەپتەگىز جاپىلىپ، قۇلاچىن كەرىپ مەھىپ-
رەپ، مەلىرەپ جانقان كۈزگۈ كۈل كوپكواۋىپ، قارا كوك
نارتىپ جانات، كەچكى فوگۇر سالقىن سىدىرىمىدىن ەركە-
لەگەن ەيكىنى مەنەن چاچىلغان مەرىبەتتىدى بولۇپ قووزدو-
لۇپ، ابدىن كۇمۇشتوى اپپاق نۇولارى استىندا چووش،
جۇمشاق تەرمەلىپ جانات.

• سىدىرىم مەنەن تەكشەلىپ، كوپكولسگون كولسۇن
تەتەك تولقۇندارى جار چەتتە كەلىپ قاغىلىپ، كەچكى
سالامىن اپنىشات، توبۇشسۇز، قۇنسۇز سوبكونۇپ، جارعا نۇنكۇ
چاشىرىن، تەرەت سىرلاردى شىبىردايت، جار مەنەن سىردا-
شىپ كولسۇن مۇگدۇۋ، سىردىقۇ كەچكى جىمچىرتىنقى قىزىق-
چىلىغىن زووق قىلات... ال سىرلارعا قۇزۇنۇن-دا تەكشورتوق-
تۇغۇنۇن بىلدىرەت...

توونۇن ساي-سابىدان، قوردوشتورۇنۇن جاقاغا قاراي
چول تارتقان كەچكى، تازا سىدىرىم ەل ارالادى، جەر قىلىپ
رىپ، سۇ بولۇپ، بىل اشىپ جەر-دۇنۇيونۇ كەزىپ تاماشا
قالدى، بىر جەردەن العان قابارىن ەكىنچى بىر جەرگە
تارقانىپ، قىدىرماچىلىق قىلا باشتادى.

اسمانداغى سەب جەتكىس سان جىلدىزدار، ابدىن
• جاربعى مەنەن اعارىكقۇرراق تارتىپ تۇرغان كوك دۇنۇيۇ-
سۇنۇن ار بىر بۇرچوگۇنۇن، ار بىر نۇشۇنان كوز ىرمەشتى،
بىر-بىرى مەنەن ەرەگىشكەندەي بولۇپ نۇرلارن چاچىپ،
جىمىلداشىپ، بالقىپ تۇرۇشتۇ، جەر جۇزۇندوگۇ جان-جانىبار-
لاردىن بارىنا اپپى چىراي، جىلۇ قۇز مەنەن قاراشتى.

5

نايىبانىن بارى تاتتۇ، شېرىن ۇبقۇغا تالپ، شۇملۇ،
سىردۇ ۋور جىمجىرت جەر جۇزۇن ۋوزۇنو باغىنتىپ، بوې
كونورۇب، ۋكۇم ۋسۇرۇب نۇردۇ. بۇگۇنكۇ تۇندۇ ۋبۇت
بوپدون ۋوزۇ بېپلەب، ۋەلب العان ۋوگۇنۇب، ۋچ بېر
نەرسەنن الدىندا ياش بېبى نۇرغان سېپاقنانىپ، نەرە-
بەلدىن بارىن ۋوز قۇچىنا الدى.

جۇمۇراي جۇرت، تەلەگەبىدىن بارى تەكشى ۇبقۇغا تا-
لىپ، ارتىققا ۋبېر ۋتېبەردىك مەنەن ۋۇنسۇز، تىنسىز تىن
چېلىققا بەرىلدى. الدا فانداي ۋبېر نەمەنى تېكشاپ جاتقان
ۋوگۇنۇ. كرتۇن كوگۇل قوبۇب، دەمىن چىعارباي كۇتۇب
نۇرغان نەرسەسىنن نىچىن الباس ۋۇچۇن نايىباندا نالىق-
شىب، موپۇن سۇنۇب، ۋتىم جاتتى.

جىمجىرت، تىنچىلىق تەككىگى بارا بارا ۋزگورو، بۇ-
زۇلا باشتادى. الىستا، الدا قايدا، ۋبېروونۇن مۇگۇنۇ، ۋغۇم-
نۇۇ ۋۇن مەنەن سوزۇب-سوزۇب مۇگۇنۇب ايتقان پىرى ۋغۇل
ھانسىدى... زارىققان، قامىققان كوگۇل مەنەن جۇروكتۇن ەك
تەرەك، ەك تۇبكو، يچكە جەرلەرىنەن چىققان مۇك-زار، قالىك
جىمجىرت اراسىنان تولقۇندانىپ، ۋغۇلار-ۋغۇلباس بولۇب
قۇلاققا كەلە باشتادى.

بۇل مۇك، بۇل زار-ال ۋۇن... ال ادامدىن ارعاسى كەت-
كەندەگى ۋۇنۇ..

بۇل ۋۇن-جازمىشتىن جارامسىز، ادېلەتسىز چەككە-
لىندە، جانى-تەنى جات ۋبېر دۇشماندىن قولۇنا ەرىكسىز
ۋتۇشۇب بارا جاتقانداكى كەشىگى جوقتۇن ۋۇنۇ... بۇل ۋۇن-
ۋدۇنۇيونۇن ناش بوور، قارا جۇروك زاللىم ادامدارىنان توپۇب،
نۇرمۇشۇنان جازىقسىز اشا كەچىپ، كەلپىركى ۋومۇرۇنون

امالسىز قول شىلتىپ، جانىنان كەچكەن ادامدىن ءۇنۇ...
 بۇل، ەسكى قادا، ەسكى جورۇقى-جوسۇندۇن بۇزۇقچۇ-
 لۇغۇنۇن كەسپەتتىنەن جاداعان، كۇچسۇز بىندەنەن كۇبكون-
 دىوگۇ ءۇنۇ... بۇل، ارباقى - قۇران، نامىس دەگەن چىرىك
 وبوردۇن اباردۇۇ قۇرمانى؛ جاگىدان ءبۇرۇن توگۇب، گۇل-
 دىوب، انىر جىتىن بۇرقۇراتىپ، ءۇلبۇروب اچىلىپ كەلە جات-
 قان باي-چەچەكتىن مەزگىلسىز سوولۇب، قۇرراعان-دىعى
 ءۇنۇ...

بۇل، كوك ەلجەگەن اسقار توولوردو ءۇبايىمىز، قاپىي-
 سىز ناشتان-ناشقا سەكىرىپ، كوك قاشقا بۇلاقتاردىن تۇنۇق
 سۇسۇن ءىچىپ، سانسىز كوك شىبەردىن كوگۇن وىتوب
 جۇرگۇن كىبىكتىن، براپىمىز مەرگەندىن وعۇنا دۇۋچار بو-
 لۇب، قاراعانتاي قارا كوزدورۇن موپمولج-ۇتۇب قاراعان-داغى
 قارعىش ءۇنۇ.

بۇل، تابىياتتى مۇكەتتۇ ءۇنۇ مەنەن تاك قالتىرىپ،
 ءۇمىدۇۇ كۇسۇ مەنەن ەرىتىپ تاقشىپ - تاقشىپ سايراغان
 اقمىن بۇلبۇلدۇن اشىق جارى قىزىل گۇلدۇن تاك الدىنداغى
 اچىلعانىن كوربوى قالعان كەزدەگى زاردۇۇ مۇگۇ، دارتۇۇ
 ارمانى...

قالىك جىمجىرت اراسىندا، تابىياتتىن سىردۇۇ، شۇمدۇۇ
 تۇنۇندو ءۇمىلەن ابانىچتۇۇ قوگۇر ءن ءبىر كوتورۇلدۇ،
 ءبىر باستادى... بارا-بارا تۇنكۇ وور، سالماق تىنچىلىق يچىندە
 كۇگۇرۇگۇن، پىشاقتاب يىلاغان ءوكتۇنۇب بارىپ تابىتاقىر
 عنىم بولدى..
 ءۇن باسىلدى...

قۇلاق، ءۇرۇندۇ كەسكەندەى بولۇپ تەگەرەكتىن بارى

7

مۇرۇنقى قالىبىنا ئۇشتۇ، ئايپاننى باشتاقتان بەنەر شۇمدۇ،
قورقۇنۇچتۇۇ سالماق باستى...

تۇنكۇ سېردى، ئۇستوم كەلىپ، جەڭگەنن قۇبانتا.
غانداي بولۇپ، اقيرىن عانا جۇمشاقى جەل - ارعى جۇرۇپ
كەنتى.

اسمانداي جارقىراپ، جالتىراپ، كۇمۇش نۇرلارن جەر
جۇزۇنو اياباي چاچىپ جاتقان اى داعى، بۇل تۇنكۇ قوقۇستان
كەلىپ چىققان سېرعا ناك قالغانداي بولۇپ، قاباعىن چىتىپ،
كۇۇگۇمدوبو باشتادى. بارغان ساپىن جەر ئۇستۇنون شوو-
لوسۇن نارنىپ، يراقتاب، وولاقتاب كۇن باتىشتاعى جەر مە
نەن كوكتۇن قوشۇلغان جەرىنە قاراي بەت الدى.

ايدىن وولاقتاب، چەتتەگەنن كورگون زووقچۇل جىل-
بىزدار باشتاقتان دا كۇچوب، نۇرلارن ارتتىرىپ، بىرىنەن-
بىرى وزۇۇغا تىرىشىپ جىمىلداشتى...

جەردىن ئۇستۇ قارا قوچقۇل تۇسكو كىرىپ، قالىك، قارا
كولوكو مەنەن ورولۇپ. قاباعىن قارشى سالىپ، قاپا بولعون
ئوگىدونۇپ اقيرىندا قاراگىيلىقتىن قۇچاينا كىرە
باشتادى.

كولون يىچىدەگى ئۇنۇبو مەنەن ۇبارا بولۇپ، تىشى
ئۇنۇبودون قابارسىز، ۇباپىمىسىز جۇرگون اقى بالىقتار، ابا قاراي
سەكىرىشتى. سۇنۇن ئۇستۇن جىبىرانىپ، چاباقتاب، وپۇن
سالىشىپ، باتىپ بارا جاتقان اى مەنەن امانداشتى... اعا
كىرسىز، كۇنووسۇز كوگۇلدورۇنون چىققان سوگۇ سالا-
مارىن جىبەرىشتى...

تەگەرەك داعى تىنچ... داعى جىبىرت...

II

شارقىراپ اققان چوڭ سۇۋۇنۇن وڭ چاقى چەتتىندەگى
 چاپقالغان كوك چوۋبۇتۇ سازغا چاپىلا قونعون كوك اپىل.
 قانار تىزىلىگەن سالداتتاردى بولۇپ بىرۋوونۇن ارتىنان عىب
 روو ساب تارتىپ كەتكەن اقى كۇمبوزدوى بولعون كەلىشىپ.
 سۇۋۇ بوز عۇيلور. ال عۇيلوردۇن سۇۋۇ چاقتى چەتتىندە فۇيلور
 عۇنۇوى تۇرغان ورۇن. انىن ەكى. چاىنىدا تارتىپسىز تىگىل.
 گەن بەش. التى الاچىق. اپىلدىن قىبىلا چاىنىداغى وبوچو.
 وووق بۇلۇڭدا قۇلۇنداردى باپلاى تۇرغان جەلە. كورۇنگون
 اپىلدىن ورتو چەتتىندەگى ەكى. فۇچ جەردەگى مامىدا ەەر.
 توقۇمىدۇۇ بىر توب، سىنىدۇۇ انتار باپلانپ تورات.

ئىك انىپ، جەر. جەردىن بارى كۇندۇن التىن ارالاش
 مالا قىزىل نۇرلارى مەنەن مەنۇلۇپ كەلە جانات. كۇندۇن نۇرۇ
 مەنەن چوبكو نۇشكون قىروولور جىلنىلداپ، كۇمۇشتوى بو.
 لۇب چارقىراشتى، ەرتە مەنەنكى سالىقچىچاراتى جال. ارەسى
 چوۋبوتوردۇ نۇنكو نەرەڭ ۇبقۇسۇنان نەرمەتىپ وبەوتتۇ. چوب.
 تورگو نۇشگون قىروولور نامچى. تامچى بولۇپ مەولتۇروب
 جەرگە قۇيۇلدۇ.

ئابىيات وبەوتتۇ... مۇرۇنقۇ كۇندۇن كۇندۇزگۇ نۇر.
 مۇشۇ اعا قايتا كەلدى... جان كىردى... ارەكەت، تۇرمۇش
 جاڭگىردى...

تەگەرەكتەگى ەلدىن بارى كۇندۇزگۇ نەرەكەتكە قامىپ
 نىپ، ار گىم عوز ووقات. تىزىچىلىگىنە قاراى بەت الىپ،
 تۇش. تۇش چاقتى كوزدوى ناراب جاتىشات. كۇزگۇ اشتىق
 باستىرۇۇ، چوب عۇبۇۇ، قىشتوونۇ وڭىوب، قىشقى قونۇشقا

داپاردانۇ، العان اشتىقتى قىشتىووعو جەتكىرىپ، وروو قازىپ
كومۇۇ مەزگىلى. وشونىدۇقتان ەچ قايدا قولۇن قۇشۇرۇپ،
«توبو-كەل» قىلىپ بەكەر جۇرگون كىشى كورۇنبويت. جۇرت-
تۇن بارى ارەكەتتە، قىزمانتا، قىرچىلداغان قىشتى، مۇرۇنتان
قامىنىپ، قامىلعانى جەب قارشى الۇۇ سارامجالىن قىلىپ
جانىشات.

جۇمۇشتۇن ابيدان قىزۇۇ مەزگىلى بولغوندىقتان باشقا
جەردەگى اهيل-اپالاردىن بارى ۇوز يشتەرىنە كەتىشىپ، قا-
مىلعا جەب جۇرۇشسو-دا، ۇبىزدىن جوعورقۇ ابيلدان تالاعا
قاراي جوبوگون تۇك كىشى كورۇنبويت.

بۇگۇن مالدى تالكەرتەك مەنەن ەلە تالاعا چىعارىپ
چىبەرىشتى. قورودو مامىدا باپلوولۇ تۇرغان ائتاردان جانا
بۇلۇگداغى جەلدە جاتقان قۇلۇنداردان باشقا مال كورۇنبويت.
ادىرداغى وتوك-وتوكتو جاپىلىپ وتتوب جۇرگون قويلور، ساپ
دىن باشىنداغى ۇردوشتو جەر كوچۇرۇپ كىشىنەب جۇر-
گون جىلقىلارعا قارا-اندا، بۇل ابيلدىن وگوى جەردەن ەمەس
تىگى بىلىنەت.

ابيلىداغى ۇيلوردون ۇبىر كىرىپ، ۇبىر چىعەپ كەكەش-
كەنسىپ جۇرگون ەركەكتەر، وبوچورووشى جەردە ۇچۇراشا
قالىپ، شىبىراشىپ كۇلۇشكون كەلىن-كەچەكتەر، بۇل ابيلدا
ۇبىر چوڭ سۇپۇنچۇلۇۇ ۇش باردىعىن كورسوتۇپ تۇرات.

كۇندۇن مۇردۇ كوتورۇلۇپ، ۇلۇ شاشىكە-كەگە جاقىندا-
غان كەزدە باشقا جاقىداغى ابيلداردان بىردەن-ەكىدەن انتۇۇ
كىشىلەر كەلە باشتادى. ابيلىداغى ارەكەت مۇرۇنقىسۇناندا
جاندانىپ، جۇرگون-تۇرعاندار كووبۇپ، ەلدىن قارالنى ارتا
باشتادى.

بۇل - بىر دۇبان ەلگە ءوزۇنۇن بايلىعى، مانابىعى مەنەن داڭقى جايىلىپ، اتاعى چىققان بەلگىلەۋ چوڭ مامىر بابدىن ابىلى. مامىر باي بابىرتان بەرى مۇردۇنا سۇۋ ءتىپ، سۇۋقا توكبوعون اتاقتۇۇ زۇفۇنەن تۇقۇمۇنان بولۇچۇ. بايلىق-مانابىتىق، سوزگوۋ چەچەندىكى، ەلگە ەبتۇلۇگۇ ارقاسىندا جۇمۇراي جۇرتتۇن بارىنا ماللىم. ەل بچىندە، بىر دۇبان ەلدى بېيلەپ تۇرغان ءۇبوزدۇن الدىندا بولسۇن ءسوزۇ ءوتۇمدۇۇ، جۇعۇم-ئىۋۇ بولو تۇرغان. وشونىۋقتان قۇلاعى ۇققان، كوزۇ كور-گون ەلدىن بارى:

- چىققان جەردەن چىعات. بولقون جەردەن بولوت، دەپ ابىتىشچۇ.

بۇل ىلاقتى بېيلەگەن، ابىتباعان كىشى از ۇچۇراپت. ەكى ءسوزدۇن بېرىندە مامىر بابدى مىسال قىلىپ، ووزعو اليب، ەستەپ كەتتەگەن كىشى جوق قاتارىندا. مامىر باي ات جاللىن تارتىپ مىنگەندەن باشناپ ەل-جۇرتقا ارالاشتى. جاش چاىىنان بەرى «انا ءدوولوتۇ»، «انا داڭقى» مامىر بابدى كوتورگوندىون كوتوردۇ. بارا-بارا ەل بېيلەپ، قۇن وبلىوب، ءبۇتۇم قىلىپ ءجۇرۇپ، قالىك ەلدىن كوگۇلۇن ءوزۇنو وو-داردى، قادىرى ارتتى.

كوب بچىندە ءوزۇن چىنارداي كورگون مامىر باي، ءوزۇنون تومونكۇ، جوعورقۇلاردىن جىكىن اجىراتىپ، اركىم-دىن ءوزۇنوجاراشا مامىلە قىلۇۋۇندا ەلدىن بارىنان چاقشى بىلەت. مامىر باي وتۇز جاشىنان تارتىپ 5-6 جىل ۇداا بولۇش، بىيى بولۇپ تۇردۇ. دۇباندىن توپۇنا قاتىشىپ، ەكى دۇبان ارالسىنداى چىر-چاناقىتى بۇتكورۇپ دۇباندان-دۇبانغا ماللىم بولمۇن. ار جەردە، ار قاچان.

- جامان تىلەن ساقئاسىن!...

ازاغىن العان بولۇش بولغون كەزىندە مامىر باھداي
 ۋېوزگو جانقان، سوزۇ ئونۇمدۇ بولغوز. كىشى جوق بول
 دۇ. جاقشىلاردىن ۋېوزدو عىشى بولۇپ، ئاغدىرى انىن
 قولۇندا بولسو، مامىر باھسىز ۋېوزگو جاقىن بارا
 اليشچۇ مەس. ما-كەڭ ۋېوزگو بارىپ، جاقشىلاردىن مۇڭۇن
 اېتىپ، عىشىن ورۇندانغاندا، اندان قادىردۇ كىشى بولبوي
 تۇرغان. مىنداي ۋىباقتاردا ۋوزۇنۇن دا كوڭۇلۇ كوتورۇلۇپ،
 باشتى قويغوبتۇب «قورس، قورس» كۇلۇپ، قۇبانىپ قالىچۇ.
 ما-كەڭ مەنەن بىرگە ۋېوزدۇن الدىنا بارغاندا، انىن جۇ-
 روگۇنۇن «تووداي» كەننە، قادىرىنىن ارتىقتىغىنا تاڭ
 قالىشىپ،

- اناڭ گورۇ، بولسوك ما-كەڭدەي بول، ۋېوزدۇن
 الدىندا تەبەتەپىن الباي ەلە، قول بەرىپ تۇرۇپ، قادىمكى
 عىز مەنەن سۇيلوشكوندوي سۇلوشوت،
 دەشىپ شىلەكەلەرىن اعىزىپ، تامشنىپ كەلەيشە
 تۇرغان.

عىز ۋېوزدۇ بىپەل تۇرغان قاشقا باشتىن الدىندا
 مىنچاللىق قادىردۇ ما-كەڭ، ەل يچىند، توبتو اندان بەتەر
 بالۇ ەكەنى بەلگىلەۋۇ.

ۋشۇن-تەپ ما-كەڭ عىز جاعىنان ۇلۇققا جاعىپ، عىز
 جاعىنان ەل يچىندە-گى چەچەن، ماناب بولۇپ دورون
 سۇردۇ. مىنگەنى جورعو، كىپىگەنى اسىل، جانتقانى جۇمشاق،
 قاپا-قايى دەگەندىن جىتىن دا بىلبەت. مۇنۇن ۇستۇنو
 انىن باپلىعى دا قوشۇلۇپ، ما-كەڭ عىز «قۇداي» دان باشقا ەچ
 كىمەن قورقۇپ دا، جالتانىپ دا كوربوعۇ.

ما-كەككەن 300 دوي جىلقىسى، ءۇچ مىككەي قوبۇ،
جىبىرما بەش ءنووسۇ بولۇپ، ءوزۇنۇن ايتۇنچا «ءولبوس وو-
قات» بار. وشوندى بولسودا ما-كەم ءدۇنۇبو جىبىنوودون، باشقا-
باش، مالعامال قوشۇۋدان يراقى مەس. وپلوعون وپسەن،
كەسكەن قالىككەن، چىعارغان ءبۇنۇمىن ما-كەم، كوپۇرووك
الۇنۇ ار قاچان مەينەن چىعارغان جوق. جىلقىنى بەش
ءجۇزگۇ، قوبۇ اندان بەتەر كوپۇپتۇگۇ ما-كەم ار قاچان
دابار. «ءولبوس ووقات» تى وعو بەتەر ولبوگۇدوي قىلۇغاەكى
كوزۇ ءتورت. بەش ئامازدان كىيىن ار قاچان
- مەق قۇداي، ناسىبىكەن قۇرۇ قوبۇ! دەپ باتا قىلا
تۇرغان.

ما-كەك قۇداي بەرگەن ءدوولوت، ناام ارقاسى مەنەن
بەي-بەچارالاردى دا «قۇرۇ قول» قوبۇدۇ. ما-كەمىن سورپو-
سۇن، قىمىزىن، ءسۇتۇن اكدىپ، مەككە-كەين قاعىپ، سىلا-
كىپ، جۇعۇبلانىپ جۇرگۇن كەدەبەر كوپ. ءبىر-وق الاردىن
بارىنا ما-كەم جاپىلا قوبۇپت. ايتىلداش، قورولوش ولىتۇرغان
ون چاقتى ءنۇتۇن كەدەبەر انىن تۇنۇگۇنو قاراب تۇرۇشات.
«قۇدانىن قۇلۇ، مۇقام-بەتتىن ءۇمبوتۇ» بولعۇنەن كىيىن،
- كەدەي-كەم باعالدارعا قولۇندا بارلار جاردام قىلا-
سىن، دەگەن باپعامباردىن قادىسىن ما-كەم جاقشى ورۇن-
داپت. كەدەبەرگە قوبۇ، جىلقىسى، قارا مالدارىنان سان
بەرەت. الاردى جان ساقىتايپ، وور كۇلۇن جەككىل قىلۇنۇ
وپاوپت.

- باشقالارعا اقچا چىعارىپ، بەكەر چىعەن بولعۇنەن
كورو، سان بەرسەم مال باغۇلۇ، اشىق ايتدولۇ
مەسى؟...

دەب بوورۇ اچىپ، جانى كەيىپ، كەدەپلەردىن قامىن
وېلوى تۇرغان.

يراس، ما-كەمدىن بۇل وپۇندا تۇك قالەتى جوق. ما-
كەم ءوزۇ تەرەش، يچكە ساپاسانچىلدا. ار قامان مال باغۇلۇ،
وتۇن-سۇۇ دايار، اشتىقى، چەب ءۇبۇلۇ. كەدەپلەردىن قاردى
توقى بولغوندىن كېيىن قابىدا جوق. بەكەر مال باغىپ،
وتۇن اليب، سۇۇ قۇبۇب، بەكەر سالان العاندارىنا جاتىپدا،
تۇرۇبدا شۇگۇر قىلىشات.

– بااتىردىن ءومۇرۇ ۇزۇن، ءدوولوتۇ كوپ بولسۇن،
شام-شۇم ەتتىرىپ تۇرات، دەشەت شورۇۇ كەدەپلەر.

كەدەپلەر مەنەن قانداي ءسۇپلوشۇنۇ، قانداي قۇچايعىنا
تارتۇنۇ، قانداي قىلىپ ءبوپوكتوتۇنۇ ما-كەم بەش بارما-
عىنداي جانتاب العان. الاردىن اق كوگەلدىۇاۇگۇنون، قاراگ-
ھىلىيعىنان پاپدالانىپ، تامانىن ئاليتىپ، ماگىداي تەرىپ-
اغىزىپ، بەكەر ىشتەگەنىنە «سانىن» مىلدەت قىلا تۇرغان.

– مەن بولبوسوم، بۇلار قايدا بارار ەلە؟... قىرىلباس
بەلە، قارا تانداي بولۇپ، دەب ءدوولوتتۇۇ قىلغان قۇدايعا
بەش ناماز ساپىن قۇلدۇق قىلا تۇرغان.

ۇشۇن-ەتىپ، ما-كەگىدىن اپىلداشتارىنىن ءۇچتۈن ەكۈۈ،
ما-كەمدىن كولوگوسۇ مەنەن جان ساقناعان، سالان سالعان،
بەكەر جۇمۇش قىلغان، ەمگەگىنەن پاپدالانعاندى بىلبەگەن
«كوز قارامالار» بولۇچۇ.

وشون-ءۇچۇن، ەل مەنەن ءسۇپلوشو كەتىپ، اپىل-اپا،
مال-جانغا كەزەك كەلگەندە، ما-كەم كوگۇروگۇن كونورۇب،
– «كوز قارامالار» ءبىزدەدا ءبىر ابعىر ءۇپۇرۇ بار،
دەب قاتقىرىپ قالىچۇ.

ما-كەم ءوزۇ قاتىن جاندىۋۇراقىدا كىشى.

شارىپاتنا تۇۋرالاب، اتى نىكە قىدىرىپ، قىرچىنداى قىز
الغان مونچوقتوي ءۇچ قاتىنى بار. الاردان كورگون ءتورت
مركەك، ءۇچ قىزى ازىردا امان-بەسەن. قىزدارىنىن ەكوو كۆ-
بووگو بەرپايىپ. ءبيروو «ەركە تالتاڭ» بولۇپ ءۇبۇندو تۇرات.
بالدارىنىن ەكوو ءۇبۇنۇپ، ءوز الدىنچا ءبولۇنۇپ، ووقاتتا-
رىن بولوڭ قىلىشات. انا داڭقى، بايلىقى ارقاسىندا الاردى
چىرەنت، الاردى سورپونۇن تەسكەپىندەن كەپ سالىپ، ادام
دىن جامانىنان قاچىشات.

ءبورۇ بالاسى-ءبورۇدا.

مامىرباي باتىردىن ءتورت تۇلۇڭ تۇڭگول. باياىقى،
جىرعال تولدو. اتاعى ەچەن دۇيانعا جايىلعان. ۇلۇ-كىچى
دەبەي اتى ۇلۇقتاپت، ۇرمان قىلىشات. تۇرمۇش-قامسىز،
قابەيسىز. بچكەنى قىزىل چاي، جەگەنى ماي، كوڭۇلۇ ار
قاچان چاي. كىرپىكىندە كىر جۇعۇزۇپ كورگون ەمەس.
ازۇسۇن ابا جانىپ، الامدى ءوزۇ بېيىلەپ ءومۇر ءسۇرۈت.
چاي جاپاۋودو، قىشتىن كۇنۇ، قاراعايدان سالدىرعان زاڭغى-
راغان اتى ءۇپا-ءومۇرۇن وتكۈرۈت.

ما-كەم بېيىل باعامبار جاشىنا-التىمىش بىرگە كەل-
دى. وشوندىي بوسودا، ەتى چىپىراق، دەنى تازا، سووگو
مىقتۇۇ، ەكى بەنى قىيىقىزىل، ءچۇيلۇسۇ قازانداى. تەبىسە
تەمىر ۇزگوندىي كۇچ-قۇبات اليدا بار. وشوندىقتان، مامىر-
باي باتىر ءوزۇ ايتقانداى:

- قىرچىنداى بولعون قىزعا يلاپىقى،
قارۇۇ، دارمان داعى ەلە بار. اتىن اتقا ءجۇرۇشۇنۇ،

تۇرغان. باسقانىنا قاراعان ۇباقتا، باپعامبار جاشينا كەلگەن
كيشىگە تاقىر وقشوبوبت.

ما-كەك سوڭقۇ بەش-التى جىل يېچىندە،

- باپعامبار جاشينا كەلدىك. ° قارىدىقى. ەمى ئوبو-
ئوپۇق قىلىپ، بەش نامازدى ۇزبوي ۇبىنو جاتسام بولۇ.
ەمى جاشتار يىشتەسىن. نىزگىندى الارە' بەرەلى، الاردا اتتا-
نىپ كورۇشسۇن.

دەپ ينسابقادا كەلىپ قالا تۇرغان. ەبىر-وقى العان
اتاق، وتكون قادىر، «ولبوس ووقت» نۇگونگۇر، كونۇككون
اتتاادا قالغىسى جوق.

- مىندا توبقو، اندا توبعو، اشقا، نىگىندە ەبۇنۇم،
قانتىن باشىن ەۇۇعا.

- ما-كەم كەلسىن، ما-كەم كەلمەنچە ەيش
بولبوت،

• دەشتدا تۇرۇشات، ۇزونكۇلوش، قادىرداش جاقشيلار.
ۇشۇن-ەنىپ بالتىردىن جانى دا-ەلە جاي تاباپت. ما-كەم
دا-ەلە توبتون، دوو-دوو مايدان، چىر-چاتاقان قالا ەلەك. دا-ەلە
اندان-مىندان ولجو الىپ، جاراشتىرىپ، ەبۇتۇشتۇرۇپ «چىر-
پىپ» قالغاندى تاشتاي ەلەك.

بالتىر، ۇشۇنچالىق داڭقى جەر جارىپ، چۇرتتۇن اقسا-
قالى، كوسومۇ بولۇپ، «ولبوس ووقتى» جەتكەندەي بولسو-
دا، تۇرمۇشۇندا ەبىر جاشىرىن كەمچىلگى بار، ەوز-ەوزۇنون
ىرازى بولبوعون جەرى بار.

- تۇرمۇشۇڭدا تولىبوعون، قابشىتى چىقباغان ەبىر
جەر بار.

دەپ ساي-سووكتۇ قاقشاتىپ، جۇروكتۇ ەدومپوبتوت دا
تۇرات، كوڭۇل چىركىن.

چىنى ۋشۇل. ۋبىر كەمچىلىك، ۋبىر قابىلىتى بۇكسو
 جەرى بار. بۇل جاشىرىن سىر ما-كەمدىن جۇرۇگۇن كۇب
 ۋبىكۇبت، كۇب سار-سانا قىلات. ۋشۇل كەمچىلىك، ۋشۇل
 نارازىلىق، جاتقان - تۇرغاندا، بەش نامازدى وقۇغاندا
 سىن چىقبايت. كۇبۇنچۇ سۇگۇقۇ ۋباقئاردا كوز الدىنان
 ەلستەب ەلە كەتەي تۇرۇب الدى.

بۇل كەمچىلىكتى، بۇل نارازىلىقتى ۋوزۇ، ۋلۇ قانىنىنان
 باشقا ەج كىمگە چەچىلىپ، ۋبىر - ۋچىق ۋبتا ەلەك. باي -
 بىچەنن نەسكەرى ۋسۇبۇب، ۋوزۇقۇسۇز ۋلا قاچقاندىعىنان،
 ىرازى ەمەستىگىنە جانا ۋوزۇنون بولبۇعون سەبەبتەن مەنەن
 ال سىرپن تىشقا چىعارا الباي كەلدى. ۋبىر - وق ۋشۇل
 كەمچىلىكتى تولتۇرۇۇ، ۋشول نارازىلىقتان قۇتۇلۇۇ ۋبۇ دالابدان
 بەرى ما-كەگدىن بىچىندە قابىنايت. دالاي جىلدان بەرى
 ما-كەگدى ۋبەو سالىپ، ۋبۇقۇسۇنان قالىتورىپ قىبىنايت. بۇل
 ۋي، بۇل جاشىرىن سىر، ما-كەك ۋلعاپعان ساپىن كۇچ الدى.
 كۇندوز - كۇنگو ۋبىچىن ۋبىكۇب، قايا قىلاتۇرغان بولۇۇ.

ما-كەم ناماز وقۇردا «ۋشول» سىكە كەلەسە ەكەن»
 دەب جامان شاشا تۇرغان. ەچەن ۋباتتاردى، ۋباتى كۇرسۇ-
 لوردۇ وقۇسادا، باپدا قىلبايت. قۇلاق قاغىپ ۋسۇرو وقۇب،
 ساجداغا چىعالماعاندا «قىلت» ەتەت دا سىنە ۋنۇشوت.

- مينا، شاپتان، مينا ازىرۇۇ... استاقپۇرۇلدا... توبو!...

نامازدى بۇزات. قۇدابا كۇنوكور، باپامبارعا شەرمەندە
 قىلات. «ال» سىنە تۇشكۇندۇ ۋبىر برەكەت نامازدى جا-
 كىلىپ، بەش-التى قابئارا قۇلاق قاغىپ، چاگىرتىپ وقۇبت
 -، قۇدابا، قۇدابى كەرىم، باندەگدى ازىرا بوو!..

بولبوپت. ئېر ەستەپ العاندىن كېيىن قايتا جاقىندا
ەينەن كەتتەپت.

ما- كەگىدى قىيىناغان، ەينەن كەتتەگەن، قۇداپعا
كۈنۈكۈرە باپعامبارغا شەرمەندە قىلغان شىر ەمىنە؟ ما-
كەمدىن ەمىنەسى جەتتەشەپت، قابشىتى قانداپعا چىقبايت؟...
البى، ال-تال چىبىقتاي بۇرالغان، بەتى ابدى، ەتى جىبەك-
تەي جۇمشاق ئېر قىز اليب، شەپشەپ جاگىرتۇۇ.
براس، كوگۇلگۈ نولعون قىزدى اليب، شەپشەپ جا-
گىرتۇۇ-سووب. عىش. قاتىندى تورتكو تولتۇرۇپ، شارپاقتا
تۇۇرالاساڭ، باپعامباردىن ەسۇنوتۇن وتوگون بولوسۇڭ. ما-
كەمدىن اتاعى، داڭقى، قادىرى، اقىلى مۇقام-بەت باپعامبار-
دان كەمبى؟ ال-بەتتە جوق. وشوندوي بولعوندىن كېيىن، شا-
رىپات ۇلۇقسات قىلغاندىن كېيىن مۇقام-بەتكە تەكەلگىدەي
جۈنۈ جوقبۇ؟ ال-بەتتە بار. مۇقام-بەت ەزۇ ەتورت قاتىن
اليب، قانچاللىق جارپا كۇتكۈنۈ جالعانى؟ ال-بەتتە چىن.
ەمەسە، ما-كەمدىن جارپا كۇتبوسود-ەلە، قاتىندى ەتورت
قىلباي تۇرغان ەمىنە يلدەتى بار؟ ال-بەتتە جوق. انداي
بولسو، ما-كەم - تۇۇرا. شارپانتان قىلچا قىبشاپعان جەرى
جوق.

28547

ГБ Киргизской ССР
1988
имени В. И. Ленина

مىنا، ما-كەمدىن تۇرمۇشتاعى كەمچىلىگى، قابشىتى
بوکسو جەرى ۇشۇل بولۇچۇ.

بۇل مۇراتىنا جەتسە، شەپشەپى جاگىرسا، ما-كەمدىن
داعى ئېر جاقشى نىيەتى بار: مەكەگە بارىپ، باپعامبار،
سابالاردى زېپارات قىلىپ، اجى ناامىن اليب قابتۇۇ.
ما-كەم قۇداپدىن قوشقونۇن، باپعامباردىن ايتقانىن
بارىن قىلات: مالىنان زەكەت، اشتىعىنان ۇشۇر بەرەت، جار-

4459

ГБ КИРГИЗСКОЙ ССР
1988
им. Н. Г. Чернышевского

دىلارغا قاپرىلىشات. بەش ۇباقى نامازىن - ۋەزىپەت. نارانىن
سىندىر بايت. پېتىر، ساداقدە گەندەردى بەرۇگۇ، ما-كەمدەن
مارتى چوق. چالا سوقولوسودا وقۇعانى قۇران. وشوندۇقتان
انجىياندىن ابلانېب كەلگەن قوجو، مولدولور ما-كەكدىن
ۋۇرۇنو ۋۇنوبوستون ۋوتبوت. دالاي شەندەرگە قول بەرگەن،
مۇرۇت بولعون.

مينا، ەمى باشىنا-باش، جانىنا-جان قوشۇلعانى تۇرات.
«تورت» قىلىپ، بايعامباردىن ۋۇنوبوستون ۋوتسو، انان اجىعا
بارسا، ما-كەمدەن چىنىعى مۇسۇرمان بولوبۇ؟ ۇشۇل نىلە
گىنە جەتسە مامىر بابدىن:

- نەلەگەپى تەگىز، ۋتورت تۇلۇگۇ تۇگول بولوت دا
قالات.

ۇشۇل وبولوعون وبۇن چەچىپ، نىلەگەن نىلەگىنە جە-
نىپ، كۇزونتكون، كۇتكون ماقساتتى يشكە اشىپۇغا
اشىقتى. ۇچ ۋتۇن، ۇچ باي- بيچەسى مەنەن كەگەشىپ،
كوگۇلۇندوگۇ «اق نىپەنەن» ايتتى. الاردىن يرازىلىمىن الۇ-
عا، نىلەگىنە نىلەكتەش ەكەندىكتەرىن ۇعۇغا جان اباپادى.
ارەكت قىلدى. ۇسقالۇۇ ۇلۇباي- بيچە ۋبىر توبقودەيزە كون-
بوپ نىپتاتقاندى. ما-كەم ال-جانىن قوببووي، ۋبوپوگۇوب،
الدى-ارنىنا ۋتۇشۇب، تىنچىپ كەتتىردى. باي- بيچەنىن
نابار اماى، قىلار ارعاسى قالپادى. ارقى - بەركى سوزگو
كونبوپ، ۇزۇنۇن دەگەندىن دەپ، جانىن قوببووعوندىن كىپىن:
- مەپايىكچى، تەگى، السك الابەر... ۋبىروق تىكىلەرلىك
كونۇشبوپت-قو. جاش ەمدلەر قان-ەنىپ يرازى بولۇشۇن.
قارغان كۇنۇگىو، نيزەكدى چىلىتقانداى ەمدك بولعوندىن

كېيىن، اېساڭدا باي ەلە قوبسوك بولور ەلە، دەپ ئۇسقالۇۇ باي -
بېچە، ما - كەڭە جول بەردى.

چىن ەلە، باي - بېچە اېتقانداي جاشتار - بالا قىلدى.
ما - كەم الار مەنەن قىچىلداشيب، ەبكە كەلتىرە الباي ەس
وودۇ. الداب - بوولاب، جاقشى اېتىپ، جامان اېتىپ دا كوردۇ.
بىر - وق ەركە، توقولور وڭوپلۇق مەنەن بەرىشكەن جوق.
بىرازى بولغون باي - بېچەنى دا كۇبۇروب - شىبىراپ بىر نوب
قارغاب - شىلەب اىشتى. كەتەنچىكتەگەن بوپون، كەجىگە
لەرى كەر تارتىپ، موپون بەربەگەن توقولور دۇ شىلتوو تاب،
ما - كەم دۇمپۇلدوتۇب دا الدى. ەچتەم، قىلىپ ەبكە كەلتىرە
الباي ما - كەمدىن ەبى كەتتى.

- كەرەك - مەرەگى جوق. بىزدەن ەمەنە كوڭلۇڭ قالدى؟ ...
بىز ەمەندەن جازدىق، جاڭگىلدىق؟ ئۇستۇبۇزگ - و توقول
العانداي ...

دەشىب بىز - بىز كەلىپ، اجىلداشيب ما - كەمدى جاقىن
كەلتىرىشەدى. ما - كەمدىن شايمانى كەتتى جاشتار كو -
نۇشبوپت. جاقشى دا، جامان دا اېتىپ كوندۇرو الباعاندا
كېيىن ما - كەڭ الارعا قول شىلتەدى.

- انا - يىنىن كورۇ، قاتىنغا جالىنغانداي مەن اتماق
بەكەنمىن. كونۇشبو سو - كونۇشبو سۇن. تۇرۇشبا سا - تۇرۇشبا سىن ...
وزۇمدۇن دەگەنم - دەگەن ... قاتىن تەگەن قاتىنداي ەلە
بولوت. بۇلار ەڭ ەلە ەن - باش، كەسىردۇ ەركە بولۇپ
كەتىشكەن تۇرۇپى. ئۇستۇڭورگو توقول اليب، سازاپىڭار -
دى بەرەبىن. وشوندى مىقتۇۇلۇغۇڭاردى كورورمۇن! ...
دەپ وزۇنۇن ئىلەگىن وزۇ قۇباتاب، ەمەنە بولسودا،

كۆكتۈن تاش جاسادا ۋوز دەگەنن قياۋۇغا بەكەم ۋبادا
قىلىدى.

مامىرباي بۆلۈنۈرغان زاپىيىن، جىلۇۋ توشوگزن، چاڭى
شەپشەيىن وپلۇپ ووزۇنان سۇسۇن قۇپۇلتات. بۇل ىشكە
ايدان بەل باپلاب، جەڭدى شىمالاىىپ كىرىشۇۋگو وي
قىلىدى. ىشتى كۆپ سوزبوي، ۋياقتى قازى - مەت ىيىلەپ،
تەزىنەن نەمىردى قىزۇۋۇ. ۋندا سوقموق بولىۇ.

تاتتۇۋ وي، تەرەڭ قىبالدا ولتۇرۇپ شىكە چىقتى.
اقىرىن، سالماق اتتاب، ماڭدايداعى دويوگو باردى. كوزدورۇ
مۇڭاپىڭكى، ۋوڭۇ قۇبارىڭكى، ىير نەچە كۈندون بەزكى
قاتىندار مەنەن يىلىداشۇۋ وڭوي تالسىر قىلغان كورۇنىپوت.
دويوگو چىعەپ تەگەرەكتى ابلاندىرا قاراب الدى. ۋباسىنا
چاقىنداب بارا جاتقان كۈن كوزۇن چاىلىتىپ، ۋبالدىردى.
بۇل جەر كۈن سى، اباسى تازا، بىلىنىدى سوققون سىدىرىم
بەتتەن سىلاب، كۇكۇروككو كىرىپ چاي الدى. تازا، سە
رۇۋن جەل كوڭۇلىۇ اچتى، ادبودا يرعالىشىپ جاتقان قوبلور،
باشتارين كونورۇپ اىلىدى قاراشتى. يواقتاعى كۇندۇن نۇرۇ
كولدۇن ۋستۇن كۇمۇشتوي جالتىراتتى. كوپكولگون كول،
سەبىلگەن مەربەتتەردەي بولۇپ چىلتىلداپ، تەرمەلىپ
نۇردۇ.

توبوسۇ كوك، تىرەگەن، اق سەلدەگە ورونغون نوولور
قالقىت، تۇماندانات. بوزورغون ادىر، چاپچان بوكسو كەچكى
كولوكو استىندا مۇڭابات. چاي كەلىپ، قىشقا جىلۇۋ چاقتار.
ئا كەتىپ بارا جاتقان قارقىرالار، اسمان مەلچىپ، قاردىققان
ۋندورۇ مەنەن «قوش» ايتىشات.

ازامات، اسپل ەلدە بار،
 اتىر جيتى جەلدە بار،
 التى ساماي، بۇراڭ بەل،
 اسپل - كەش، سۇلۇۋ، سەن دا بار؛
 «اسپلسام» دەگەن «موپنوگا»
 ازابتۇۋ ارمان مەن دا بار...

ۇقۇرۇقتۇ سۇپروتۇب، اسوو اتتى تاقى ەنۇبۇلنۇب، سو-
 زولونتۇب يرداب، جىلقىچى جىگىت بەلدى اشا بەردى ..
 ئايپاننىن كەچكى سۇلۇۋلۇغۇنا سۇقتانئىب، نازا ارا
 جۇنۇب، جاراتياشتىن باپلىغىنا ئوببوي، تاڭ قالىب ولتۇرغان
 ما-كەم سەلت ەتىب كەتتى. ەزۇدا جاقشىلاب سەزبەستەن:
 - ازابتۇۋ ارمان مەن دا بار!...

دەب جىلقىچىنى مەرچىب، تەرەڭ كۇرسۇنۇب قوبىدۇ.
 ما-كەمە جاراتىلىشتىن سۇلۇۋلۇغۇ، باپلىغى، كەڭلىگى،
 جىلقىچىنىن بىرى ەتو تاسىر قىلدى. ەتومون جاقتا، ساپدا
 جاپىلىب، سالماق شوولدىوب سۇۋ اعىب جانات، وشول ساپ-
 باغى كوڭ قاشقا، تۇنۇق سۇۋدان ۇورتاعىسى، بىچكى يىپىقتى
 قۇۋغۇسۇ كەلدى، الدا نەگە كوڭۇلۇ بىچكەردى... جۇمشا-
 دى... جاشىپىدى... ەكى تومولوق جىلۇۋ جاش تەگەرەب
 نىزەسىنە تامدى...

.....

ما-كەم ەدوبودون ەتۇشۇب ۇيگو قاپتىب كەلدى. قا-
 باغى سالى-كقى. ەچەن كۇن تىنباي ەجرۇب كەلگەن
 كىشىدەن بەتەر ەوڭۇ قۇب-تۇۋ، ەن-تىن جوتى. ۇنچۇقباي،

جەردى تىكتەپ، تومسورۇپ ولتۇرۇپ، ئەكى چىنى چاي
 ئىچىپ، ۇلۇباي-بىچەسىنىن ۇپۇنو غونولۇ.
 - اناما مەنە بولمەن، قاباىنا قار جاب قالىپتىر. غىر
 ووز غىردەمە دەبەي ەلە، ۇتۇروپگون بوپون چىغىپ كەنتى،
 دەب جارقىناي دا، ەتەك، جەگىن قاعىنىپ، ووزۇن چوزموبتۇپ،
 ەلىكتەگەن ۇگىونۇپ ۇپون چىقتى.

ەرتەسى ما-كەم كەچەكىدەن كوگۇلۇ، بولۇپ تۇردۇ.
 ۇي-بۇلوسۇ مەنەن جالباكتاب غسۇپلوشۇپ، كەزەگى كەلگەن
 جەردە توقولۇن شىلىكتاب دا الدى. چاي غىچىلىپ، داستور-
 قون غىيلەندەن كىمىن ۇلۇ بالاسى جاپاردى چاقىرىپ، غىر
 توبقو دەپرە شىمىر-گۇپۇردو بولۇشتۇ. غىر اردان كىپىن
 ۇلۇ باي-بىچەنى دا چاقىرىشىپ كەلىپ، ۇچوولوب كەگە-
 اشىشتى. ساسالا جەچىلدى. اقىل سۇزووغو، كەگەش ۇغۇغا
 پىلداش، قوگۇلاردان اقساقالدار چاقىرىلماق بولۇ. تۇشكۇ
 ناماقفا ۇي-بۇلو چاقشىلاب قامداندى. سەمىز بىرىك سو-
 بۇلۇپ، ەت قازانغا تۇشتۇ.

شىك اچىلىپ، سالام اپتىلىپ، نالابتاش، نىلەكتەش
 اقساقالدار ۇپىن ورۇن الىشتى. غسوزدون-غسوز، كەبتەن-
 كەپ چىقتى. قوقونلۇن قانى قۇداپارقاندا باشتالىپ،
 كەنەن-سارىن چابۇلۇ، بۇغۇ-سارباغىشتىن سالىشى، ورۇستۇن
 كەلىشى، زار-پەك سۇلنانىن قان كوتورۇلۇشۇ، انىن غسوو-
 لونۇنو دەپرە جەتتىشى. ازىرقى «اق پادىشا» مەنەن كەرمەندىن
 ۇرۇشۇنادا شىباغا بەرىشتى. كەرمەندىن ۇلۇ گازارى، ۇچقان،
 ابروپۇلانلارى، ەلۇ-التىمىش چاقىرىمەن الانۇرغان زام-
 بىرەكتەرى، داعى باشقا، باشقالارى دا سىندەن چۇباب
 تۇشتۇ.

ەت پىشتى. قول جۇۋاۋب، داستورقون جاپىلدى. بۇلۇپ-
 سۇ بۇرۇلداغان، ماپى كىلتىلدەگەن تاباق - تاباق ەت، سا-
 قالدۇق- كوكۇلدۇلۇپ تارتىلدى. نۇرمامچى چىگىتتەر جەڭدى
 شىمالانىپ، ەتتى كەبەلنەڭ قارماپ چالۇغا كىرىشتى. ەت
 ئۇستۇندۇدا ووز قىبىرا باي، جور تۇۋلغا چىقباي ئىم قالا
 انغان چوق. كىمىدىن ئونۇقتۇ قانداي كۇتۇنۇ، ماناب -
 مارتچىلىغى، سوبىون بەسىنىن قازىسى چە ەلى چىققاندىغى،
 كىمىدىن ئىبىر قوبۇن ەتىن ئىت جەب جىبەرگەندىگى،
 كىمىدىن ئىبىر قازان جارمانى ئىچىپ تۇپنوك بولغۇندۇغۇ
 بانىرقان، بانىرقان بولغۇن كەزىندە ەت نۇرمامچىسىنا ئىمى
 قانداي كەلگەندىگى جانا باشقا ئىبىر - چىبىرلاردىن، بارى
 ئىبىر قانار ابلانىپ ئوتتۇ.

ەت جەلدى. قول جۇۋلۇپ، داستورقوندىر قاعىلدى. قايتا
 سالىندى. بۇۇسۇن پارابوزدۇن ئۇتۇنۇندوي بۇرقۇراتىپ سا-
 موور كەلىپ، ەبچى جاققان ورۇن الدى. اچۇۇ سالىنعان چاي
 قۇبۇلدۇ.

ما- كەم ئوتو كوكۇلدۇۇ، جۇمشاق، اچىق-اېرىم.
 ەشىكە چىعىپ كەلىپ وگتوبلۇنۇپ ولتۇرۇپ، ئىبىر -
 ەكى جول ووزۇن قىبىراتىپ، ئىبىردەمەكچى بولۇپ باسىلدى.
 بچتەگى سىردى اېتقىسى دا، اېتباغىسى دا كەلدى. وشوندىوي
 بولسودا، مۇرۇنقۇ وپۇ جەڭدى.

كوبتون بەرى ئىچىن وېكوب، تىنچىن كەتىرىپ جۇر-
 گون سىرىن سىلىق-سىبىدا قىلىپ، جىبىكە تىزگەندەي
 ئىزىپ چىقتى. قارىلىقتىن الدى، جاشتىقتىن سوگۇنداعى
 «اق تىلەگىن» اقساقالدارغا اچىپ بەردى.
 - تۇزداش، دالمداش، تىلەكتەشئىبىز. مەنىن «اق تىلە-

گىمە» ئاق باناڭاردى بەرىپ، اقبامىڭاردى اېتىپلا. «كەڭەشەپ
 كەسكىن قول وورۇباپت» كەڭەشەپكەردى ۇقتۇرغۇلا!...
 - مۇنۇڭ جاقشى كەپ، ما-كە! «ئاق تىلەگىڭ» الدىكان
 چىقسىن... سامعان مۇراتنىڭا جەت!... مۇنۇن ەچ ەبىر ار -
 سارسىپى نۇرغان جەرى جوق، انا - بابازىن جورۇق - جوسۇنۇ،
 شاربىياتىن قوشقونۇ... قۇداپا شۇگۈر ووقت بار، مال - باش
 امان. ەپتە ەدەن كەمىڭ جوق. «الابىن» دەگەنىڭ جاقشى
 كەپ. مۇقام - بەت - لەپكى - سالام دەلە ەنورت قاتىر الباعان
 دەپسىڭ - بى؟...»

ما - كەم جەڭدى. «ئاق تىلەگى» كوتۇن الدىندا قابىل
 بولۇپ، ا قاتىنداردىن اتاسىنىن كورۇ، قىڭشىلاپ - قىڭشىلاپ
 باسىلار. اقساقلارداعى باجىلداشىپ مەكەگە بارىپ، ولۇپلا -
 لاردان، ساابلارغا كىرىپ چىعىشتى. بۇقارا پادىشاسىنىن 70
 قاتىنى، ۇرۇم قالىپپاسىنىن (تۇركۇبو سۇلتانى) سارايلارىندا -
 ى قابىل جاتقان جارىبالاردى دا ەچون قويۇشقان جوق.
 ماسالا چەچىلدى. كەپ ەبۇنتۇ...»

ما - كەمە جىلۇۇ، جۇمشاق قوشومات قىلىشىپ، كوڭۇلۇن
 كوتورۇپ، تىلەگىنە - تىلەش ەكەندىكتەرىن قات - قات اېتىشىپ
 تاراشتى. ەچى وورۇپ، بۇگۇن قويۇپ بارا الباي قالغان قويۇپ -
 جۇماي دا ەشىكتە ەچۇرۇپ:

- توبىدون اېيدان توبىدونچو جەپت ەكەنەپىز، ە...!
 قايران ما - كەم!... قانداي كەلەن كەز كەلەر ەكەن؟... ەۇ -
 لارىنا وقشوب، سىعەپ ەبىتىن جالاعان ەۋمشۇك بولبوغوي
 ەلە!... دەپ ووزۇ - مۇردۇن سىپىپ، ەزۇنچو قۇيانىپ قالدى.
 بانىردىن كوڭۇلۇ كوتورۇنكۇ. جۇرۇگۇ ەدۇپ - دۇپ
 سوغوت، ەكۇنو قىزىل جۇگۇرۇپ، باشقاچا يراك كىرگەن.

كۈلۈمسۈرۈپ، ۋوزۇن - ۋوزۇ قۇبانات. موپنۇنان ۋبىر ۋور
 جۇكتۇ نۇشۇر گوندوي، اتاپى اتالغان اماناتان قۇتۇلغانداي
 چىمىگداپت. كورۇنگون كىشىنى قۇچاقتاعىسى، انى قىسىپ،
 قىسىپ وبكۇسۇ، جىتتاغىسى كەلت. باشقا كۇنۇ جىلاندىن
 تۇگۇندوي كورۇنگون قوبچۇ جۇماي دا بۇگۇن الدا قانداي
 جاقىن، جاعىمۇۇ كورۇنوت.
 ۋبىر جەردە ولتۇرعۇسۇ كەلبەدى. دوبوگو چىعب
 ازىراق جەر - سۇۇنۇ تاماشا قىلغىسى، تازا ابا جىتتاغىسى
 كەلدى.

كۇندۇن نۇرۇ جەردى جىلپىتىپ، جىلۇۇ ابا تارقاتتى. قالقىل
 داب، ەلس - بۇلاس كورۇنۇب، يراقتا زاقىم كوشو گولونۇ. سۇۇعا
 ۋبىر ۋتىپىپ، ۋبىر چىعب، كۇن نۇرۇ مەنەن چارقىلداپ
 اق چارداقتار ۋوزونۇ ۋوردودۇ. تەگەرەك، ادېر، بۇلۇك، جىبىت،
 جىلەننېن بارىننېن يمانى يىسىق كورۇنۇ. بارى تەك ما - كەم -
 دىن «اق تىلەگىنە» تىلەكتەشتىكتەرىن بىلدىرگەندەي مۇ -
 لاېم تۇرۇشات.

سۇبۇنگونۇنون كوگۇلۇ تولۇب ما - كەم دا ماس... ما - كەمە
 قوشۇلۇب، ۋبالعانسىپ، تولۇقشۇب تابىبات دا ماس...

III

بەتتى چىمچىپ، قۇلاقتى چەرتىپ كۇزكۇ سۇۇق، قىبىلا
 شامالى زىپىلدايت. قارا قوچقۇل، كوگ يراگما كىرگىزىپ
 جابىلغان كولدۇ چاپالتات اق كووبۇكتور چاچىراتىپ، توو -
 دوي تولقۇندار ۋبىر - ۋبىرىن قۇبالاب ۋوتۇب جاتتى. توور -
 كوچتونۇب، قوبۇل - قوبۇل بولۇب، اق تامچىلار يرعىتىپ تولقۇندار

ۋېنوي باشتادى. شوولدوب كەلىپ، جارغا قاعىلىپ، قايتا
 ەكشەرىلدى. جارغا قاعىلغان تولقۇندۇن ەبكىنى مەنەن جەر
 سولق ەتكەندەي بولوت.

كەچە، كەرەلى كەچكە دەپرە قارا ەنوشور جامعير
 جادى. قۇرغاق، قاعىراغان ساپلاردان مەلت - قالت بولۇپ
 سەل ەچۇرۇدۇ. ەنوۋدوي تاشتاردى، تەيىن وردۇنا كور -
 بوي قالدېراتىپ ەمىزدى كوپ جەرلەردى ۋېۇپ، ەك قىلىپ،
 كوپ جەردى تەگىزدەپ، جەردىن ەتۇرۇن وزگورتتۇ.
 بۇگۇن تاك ەرتەگەن بەرى قاتۇۇ شامال ەچۇرۇپ،
 جاننان ەوتتۇ. كۇن سۇۋى. وت جاعىلداغان ۇپلورگو بالىدا -
 داتىپ وتتورە جاعىلدى. اسمانى، قاباغىن قارىش سالغان
 قارارغان بۇلۇتتار بەربەي جانتى. ازىرائى سەرگىگەنسىپ، كوك
 ەجۇزۇ اچىلغان وگۇنگونسۇپت. ەبىر - وقى ۇزاققا بارباپت،
 سالىراغان، قالقىغان بۇلۇتتار كەلىپ، مۇرۇنقۇلاردىن وردۇن
 باسات. ابا بۇزۇلۇپ، تابىپاتتى كوگۇلسۇز بوشچۇلۇقى، جىبەجىرت
 جىلاكاچتىقى قايتاغان. تەرەبەلدىن بارى تىم - تىرس. تىرپ
 ەتكەن جان جوق.

بۇلۇك - بۇلۇك، وتوك - وتوكتۇن بارى جانقان - تۇرغان،
 بۇرۇشۇككۇرۋوك تارتقان مال مەنەن تولعون. كۇنىن سۇۋۇق -
 تۇغۇن، ابا تىراپىن جاقتىراغان ەوگۇنۇشۇپ، وتتووعو مو -
 بۇندارى جار بەربەپت. شامالعا سوورۇن سالىپ، دەنەسىن
 جىپىرىپ، يشىقتا جىلقىلار جاتىشات. قاناتتۇۇلاردان قانات سەر -
 بكەن بىرېمعا ەبىروو جوق. الدا قابدا جىتكەن، الدا قابدا
 جوعولعون.

جامعيردىن سۇسۇ قۇرغاب، جەرگە سېگە ەلەك، جەر -
 دىن بەتى يلجىراپ، جىلپىشقان تارتىپ، چىلپىلداپ تۇرات.

وي، ەدرىڭ دەبەي باتقاي، چالچىقى بولۇپ ەزىلىپ، چالما كەي
چالنىپ جانات.

بۇگۇن ووقت-تيرچىلىكتىن ارتىنان ەسزرو تۇشكون
ەچ كىم جوق، كۇندوكۇدوي ارى- بەرى جۇگۇرۇپ، قارىبا-
لاستاپ، ىشكە چۇرتاعان جان از. اندا- ساندا ەبيروو تىر-
مانىن، باستىرعان قىزىلىن سامان مەنەن جاب، ۇبموكتورۇن
وگدوب جۇرگونسۇپت. قىلغان قىزىمات، سىگىرگەن ەمگە-
گىن نالاعا كەتتىرەس ۇچۇن وروب-چۇلغاب، جان ەوتبوس-
تۇن امالپن قىلغان انپا- مىنچا دىپقاندار كورۇنوت. الاردى
ارقىراعان شامالدىن زارىنا چىداي الىشباي، اپىلدارىنا قاراي
شاشىلىشات.

كولىنۇن جەگىندەگى قالىڭ چىچىرقاناقى ارالاب،
جىلانداي ەبىرىلىپ، بۇرۇلۇپ اتقان قاراسۇۇ. سۇۇ بوپۇندا ار
قاي جەردە تىر-توب بولۇپ، اداشقانداي بولۇپ چىققان ما-
گى جاپىس قامىشتار. شامالدىن ەبكىنى مەنەن ارى- بەرى
ەبىپىلىپ، كۇنۇ- ەتۇنۇ تىنباي شۇۇلداشات.

وشول قاراسۇۇنۇن كۇنگوي جاعىندا جاپىعيراقى تارتقان،
كۇن ەس بۇلۇڭ. بۇلۇڭدۇ ەوردوي جاپىلا قونعون قالىڭ
اپىل. كۇندۇن سۇۇقتۇعۇنا، شامالدىن زارىنا ەموپۇن بەر-
بەي، قولدورۇن ەۇپلوي- ەۇپلوي سۇۇھا جونوگون كەلىن-
قىزدار. باقاندارىن يېىندەرىنە ارتىلتا سالىپ، ەتەكتەرىن بۇ-
لاقتاتىپ، قىت- قىت كۇلۇشۇپ، سۇۇ تاشىپ ەجۇرۇشوت. چاچ
مونچۇقتۇن شىلدىراغان ەۇنۇ مەنەن شامالدىن ىشقىرىعى قو-
شۇلۇپ مۇڭلۇۇ، جاعىمدۇۇ ەۇن چىعارات.

اپىل بۇگۇن جاندىۇۇ. بارى جەردە ەيش قاپناپت. باشقا
كۇندورگو قاراعاندا نازاراقە كىپپەدەرىن كىپىنىپ، بەلدە-

رىن قۇر مەنەن قىنالتا قۇرچانغان، شىرىقناي جاش جىگىتتەر.
 ۋېدون - ۋېگو، جۇمۇشتان - جۇمۇشقا جۇگۇرۇشوت. بۇنتارى
 بۇنتارىنا تىببەي، ئاقىلداپ قىزماق قىلىپ جاتىشات. كەلىندەر
 مەنەن قاعىلىشا تەتىپ، چىمەچىپ، كوز يىرمەپ كەت-كەن
 ەرلەردا از دەمەس. كوزدۇن استى مەنەن قىلغىرىپ قاراغان
 جابدارى جىمىيىغان سىلىق-سىيا كەلىندەر.

بۇگۇن بۇل ايلدىن يىچكى-تىشقى كورۇنۇشۇ باشقاچا.
 التى جاشار بالاسىنان تارتىپ، التىمىشتاعى ايشقالارىنا
 دەبرە قاباغى جارىق. بارىنىن كوگۇلۇ كوتورۇڭكۇ، جۇرگو
 قىزۇۇ... ار كىمىسى ۋوزۇنچو جىلماپات، ۋوزۇنچو قۇبانات...
 بۇلاردىن ۋوگۇن، ۋجۇرۇش-تۇرۇشقانلاردىن بايقاغان كىشى:
 - بۇگۇن بۇلاردىن بارىنىن ەلە وڭ كوزۇ تارتسا كەرەك،
 دەەر ەلە.

ايلداقى ەلدىن قىلىق - جورۇغۇنا قاراب، بۇگۇن بۇل
 ايلدا ۋبىر چوڭ قۇبانىچ، چەكتەن تىشقارى ۋبىر ۋىش
 بولمىنون جە بولورۇن بايقووغو بولوت.

چەبكەندەرىن ۋبىرو قۇمتۇلانىپ، تەبەتەپلەردىن باساكىيىت
 ايشقالار قورووغو چىمىشتى. گۇۋلىدوب قىزماق قىلىپ، جۇ-
 گۇرۇب جۇرگون كەلىن-كەسەكتەر، جىگىتتەرگە كوزدورۇ
 تۇشتۇ. ۋىش قىزۇۇ، قاراب، تاماشا قىلىپ تۇرغۇڭ كەلبەت.
 ايشقالاردا چەنى-بەلدەگى بالدار چالا تاشتاغان ەمەلەردى
 قىمىپ-قىمىتىپ، قول قابىش قىلىشقانىدى. ۋىشتى چورقو-
 غۇراق قىلغانارعا.

- انى مىنداى، تىكىنى تىكىندەي قىلبايسىڭاربى...
 جولۇڭار بولغۇرلارا... دەشىپ، ۋىشتى بىشىقتاب اقىل - ازات
 پتىشات.

بۇل اپىلدىن جاش - قارىسى، قاتىن - قالاچى قالباي
 ەمنەگە شاشىلات؟ جالبى - جالبى جابىلا قىزىمات قىلىپ،
 قاربالاستاب قامىنىپ جاتقانىدا ەمنە گەب بار؟ مەكەدەن
 كەلە جاتقان اجىلاردى كۆتكۈندۈي كۆتۈنۈپ، ەلب - جەلب
 بولۇشتارى بەكەر شۇمدۇق ەمەس. قىزۇۇ ارەكەت مەنەن
 بىرگە ەن جابلوو، جىلماپعان ۇڭدورۇ، كۆلۈمسۇرۈگون كوز -
 دورۇ، بۇل اپىلدىن بەكەردەن - بەكەر بولۇنۇپ جاتباغاندىعىن
 بىلىرەت.

بۇل اپىل، جەكەعانا بۇگۈن ەمەس، كەچە كۈنۇ شا -
 تىراتىپ قارا ەنوشور - قۇپۇپ تۇرغاندا ەتىم جاتقان جوق.
 ەۋي يچنەرىن تازالاب، عىدىش - اباقتاردى زىمىلدا تىپ، جا -
 مان، جۇمانداردى ەشىكە الىپ چىعىشقان. بۇگۈن ەۋي عىچىن
 شاپباشقالب، جاقشى، تازا جۇۇرقان، توشوك جىپىناشتى. وتۇن -
 سۇۋنۇ، كەم - كەتىكتى كۇن مۇرۇن بەلەندە تى. عىش قىلىپ
 ۇبات بولبوعۇداي، بەتتەرى قىزارباغىداي بولۇپ قامىنىشتى.
 بۇل - بۇگۈن - كۈ تۇن - كۈ قۇبانچقا، يېگىلىككە داپاردانۇۇ.
 ۇشۇل يېگىلىكتۇۇ ەتۇنۇ، ۇشۇل ەچەن جىلدىن بەرى
 عىير كەلگەن جىرعالىدى كوگۇلدى كوگۇدوي ەوتكۈرۈپ، دوس -
 دۇشمان تابا قىلماغانداي بولۇۇ كەرەك. كەلگەن - كەتكەندەر -
 دىن كوگۇلۇن كوتورۇپ،

- بارا - كەلدى سىپىڭادا، كۆتكۈنۇگاھا!...

دەگەندەي القىش ار كىمدىن ساناسىنان كەتتەپت.
 عىزدىن اپىل ساماعانىنداي قىلىپ كۆتۇندۇ. دوس -
 دۇشمان سۇقتانغانداي بولۇپ قامىندى.

بۇل اپىل، «س» بولۇشۇنۇن اتاقتۇۇ اجبىسى، بىلەرمەن
 مولدوسۇ - كەندىر - بابدىقى. كەندىر - باي اجى، جاش

چاغىندا اباغا كەلىپ، بالا وقۇتۇپ، تىپىن ئاب جۇرگون قوجودون ونۇغان. ئىير-توب جيل غۇزبوي، ۇدالاش وقۇغان. دىيىنان «چوڭ مولدو» نامىنا قونمون، سوپولدىبار، چار كىتەپ، ئابايى، بادال ئابىير، قادىستەرىڭدى سۇداي اباچۇ. نەپن - مەن قا-سىبەتتۇۇ كىتەبتەردى اجىم، ۇقىپ ولتۇرۇپ، چانقا ايتىپ بەرۇچۇ. اجىم پارسىچا، اراچا قادىس، ئابىير-لاردى جوموق سۇبلوگوندىوي ايتانۇرغان.

اجىمدىن اشقان مولدولۇغون ەلدىن بارى بىلەنۇرغان، بۇقارا ۇڭدۇۇ مۇسۇرماندىن، ەدىندىن قابىغان جەرىنەن وقۇپ كەلگەن مولدولوردا، اجىمدىن الدىنا كەلگەندە تالغان سۇغۇنغانداي ولتۇرۇپ قالىچۇ. انچا-مىنچا چالا موڭو-لور الدىنا كەلگەندە ەلە سۇردوب كەتپ، ۇنۇ چىقىمەي چالدىرفى قالاتۇرغان. كەە ئىير تىڭكۇۇسۇنۇپ، مولدولۇغۇنا ىشەنگەندە، اجىمدىن، ووزۇ-باشىن كورۇپ،

- بۇل وقۇغاندى بىزدە-ەلە وقۇغانىمىز، بىزدەن ارتىق قانداي وقۇسۇ بار دەيسىڭ؟...

دەپ توبوكول قىلىپ ايتىشادا كەتە نۇرغان. اجىمدىن مىنداي كىشىلەر كەلگەندە ايتىشا نۇرغان بولوكچو انگەمە-لەرى، ۇزۇنچو تۇتقان ساپاساتى بار. مىنداي جۇروكتۇۇلور مەنەن اجىم ارى-بەرى ايتىشىپ كەلىپ، ۇي-بۇلوسۇنۇن كوزۇنچو ەلە «قاپز-نىپاس» قا نوقتولو نۇرغان. شور-تەكە مول-ىو، ۇي-بۇلودون ۇپالىپ، مۇقاقناىپ، سۇرۇنۇپ بارىپ، جەڭىلكەن بىلبەي ولتۇرۇپ قالىچۇ.

مىنا، اجىم ۇشۇل ۇڭدولونۇپ كەلگەن دالاي-دالاي مولدولوردۇ كولوشكو ولنۇرغۇزۇپ، ەيتتىن ارتقى شىپراعىن-داي قىلىپ چىبەرىپ، اناققا قونعون. كەندىز-باي مەنەن

بەتتەشىپ، جالقاتشۇۋغا سامارقان، قوقون، انجىيان ۋە كىيۇ جەرلەردەن كەلگەن قوجو، مولدولوردا باتىنچو مەس.
 كەندىر-باي اجى ۋوز ۋومۇرۇندو ەكى مەرتەبە مەكە-
 گە بارىپ قاپتى. ەكووندو تەك قۇرماندىق چالىپ، باعامبار-
 سابالاردىن ۋمۇرۇلورۇن زىبارات قىلىپ كەلدى. ەچەن-ەچەن
 باعامبار سابالاردىن تۇقۇمدارىنان بولغون ۋلامالارغا قول
 بەردى. الاردىن ۋلۇ باتاسىن الدى. ەچەن مازارلاردى، شىپ-
 يقتۇۋ جەرلەردى كورۇپ، توبو-توپۇقى قىلىپ الدا قانچانازار،
 قۇدايى بەرگەن. مەكەدەن مەدىيەنگە، اندان شام شارىبقا
 كەلىپ بايىرقى وتكون باعامبارلاردىن ۋمۇرۇسۇن كور-
 گون. چۇرگون، كزرگون جەرلەرىنەن الدا قانچاللىق قاسىيەت
 ۋۇ «توپۇراق»، مەكەدەن زام-زامدىن سۇۋسۇن ارتىنا كەل-
 گەن كىشى.

مەكەدەن قاپتاندان كىيىن توزۇپ كەلگەن ەلگە،
 قونو جانقان قونوقتورعو زام-زام بەرىپ، قۇرما جەدىرەتۇرغان.
 - مەكەگە بارباسادا، زام-زامدان ووز ۋنىيىپ، قۇرما-
 دان ۋبىر سىندىرىم جەگەن كىشى توزوقتۇن بەتىن كور-
 بوپت. قۇداي-ئالا، قانچاللىق كۇنولورۇن كەچەت،
 دەپ دالابدى «يرىستۇۋ»، «بەيىشتۇۋ» قىلا تۇرغان. دالاي-
 دالابلاردىن «بەيىش» دەگەندە ووزۇنان شىلەگەپى قۇيەلۇپ،
 قور قىزدارىن قۇچاقتاي الا تۇرغاندىيىنا يېمانى تولۇق بو-
 لو تۇرغان.

كەندىر-باي اجى قاراڭغى، قالىك ەل يچىندە بىردەن-
 بىر ولۇبا، انىن ولۇپالىيىن، كەرەمەتتەرىن «كوردۇم» دەگەندە
 از مەس. مۇنۇ ۋوز كوزۇ مەنەن كورگون، يشەنگەن، ابي-
 دان يقلاسىن قوبغون مۇرۇتتارى دا ۋبىر توب.

كەندىر-باي اجى ار قاچان جۇما تۇنۇندو زىكىر چا-
 لات. ەل جالپى جاتقانچا زىركىلدەپ قۇران وقۇبت. انىن
 قاراڭسى تۇندوردو زىكىر چالغان، قۇران وقۇعان تۇنۇ تول-
 قۇندانىپ يراققا يراققا ۇعۇلات. كىشىنى الدا قانداي شۇم-
 دۇۋ، قورقۇنۇچتۇۋ وي چۇلعايت. تۇنكۇ جىمچىرت، تىنچىلىق
 بۇزۇلغانداي، جەر-سۇۋۇ ەبىر جاققا قاراي بەت العانداي بو-
 لوت. كوكتو قالداپقان قارا بۇلۇت، جەردى ساسىق تۇمان
 باسقان ەوگدونوت. تالانىن تۇنكۇ كەگدىكى تارىلغانداي،
 دەمىڭدى چىعارباي ەبىروو مۇۋنۇرغانداي كۇزۇنوت. كوگ
 كۇر كۇرۇپ، چاغىلغان چاغىلىپ، جەر تىتىرەپ جەر-دۇنۇپونۇ.
 سۇۋۇ قابتاچۇداي بولوت.
 مينا، قاق ۇشۇنداي شۇمۇۋۇ تۇنۇدو كەندىر-باي اجى
 قۇبۇلات.

- ەل جاپىرت ۇبقۇعا كەتكەندەن كىيىن اجى ەۋبۇ-
 نون چىغىپ قورودو ەجۇروت. ارى-بەرى باسىپ، تەسەسەين
 تارتىپ، زىكىر چالات. بارا-بارا تۇبۇلۇپ، اق بۇۋرا بولوت.
 ووزۇنان اق كوبۇك چاچىراتىپ، جىلىپ ولتۇرۇپ مەچىتكە
 بارات. انىن يچىنە كىرىپ، الدا كىمەر مەنەن ەسۇبلوشوت،
 دەپ كۆپ كىشى ايتىچۇ.
 ەكىنچى ەبىر ايلداى ا-پەندى چالپش، دىپقامباي
 دەگەن كىشى ەل جاناقىداي دەپ اجىمىدىن «كەرەمەتىن»
 ايتقاندا.

- اجىگار، «اق بۇۋرا» تۇرماق «اق ناپلاق» دا بولبۇپت.
 اجىدان كىيىپ كەلگەن ۇزۇن اق چاپاننى بار. وشونۇ كىپ-
 يىپ، باشتان اپاق چۇمكونۇپ مەچىتتىن جانىنا بارىپ، جانىن
 جەسەن، «كوگ شالقى» قارماپت. مۇرداعى جىلى تەگىرمەن.

دەن كەلە جاتىپ، مەن دا «ئاق بۇغرا» كورگومۇن. مۇنۇ ئىير
 اگدىپ كورۇپۇنچۇ دەپ بارسام، ابدىراپدىن كىچى «كسوك
 شالقىسىن» قۇچاقتاب جاتقان ەكەن!...

— دەگەن ەكەن، وشونۇن ەرتەسى ەلە، ووزۇ اجىمدىن
 مەچىتى جاعىنان قىبشاپىپ قالىبتىر...

دەشىپ دىپقامبايدى مىسال قىلىشات، ەلدىن بارى.
 مىنا، ەل يىچىندە اجىمدىن كەرەمەتىن، ولۇپالىعىن
 ۇشۇنداى قىلىپ سۇروتتوشوت. دىپقامبايدىن ووزۇ قىبشا.
 يعاندىن بەرى ەلدىن بارى چوچۇپ، كەرەمەتىنن وگۈي
 كەرەمەت مەستىگىن بىلىپ قالىشتى اجىم، ەلدىن مۇنۇ
 سۇنان پايدالانىپ، زىكىر چالۇنۇ وعو بەتەر كۇچوتتۇ. قادىرى،
 ولۇپالىعى بارى جەرگە جاپىلدى.

كەندىر-باي-ئىير چەتى مولدو، اجى، ئىير چەتى ولۇپا-
 زادا، كەرەمەت ەسى.

ەل يىچىندە بارقى، قادىرى چوڭ. ۇلۇ-كىچۇۇ دەبەي قول
 قۇۇشۇرۇپ، ۇرماق قىلىشات. قابدا بارسا شىك اجىق، جول
 كەڭ. ەلدىن بالدارىن جىپىپ، جىل ساپىن وقۇتات. يېمان-
 لۇۇ، ەدىندۇۇ كىشى قىلىپ چىعارات.

اجىمدىن بارقى جىلدىن-جىلغا كوتورۇلدۇ. ەل قولدى
 بارىن اباپت دەم سالىدىرغانى، وورۇ-سىرقوودون ابقاننى،
 بالا سۇراب، دۇبا وقۇتۇپ، تۇمار جازدىرماننى كەلىپ جاتقاندار
 ۇزۇلبوبت. توبون تارتىپ، ات چەتەلەپ كەلگەندەرى-
 دا بار.

قاچان بولسو مولدو-كەمدىن شىگىننن ەلدىندا توپۇ-
 راب جاتقان قاتىن-قالاچ، مامىدا باپارولۇ، قوتولوعون اتتاردى
 كوروسۇڭ.

كۆزدۇن كۈنۈ اشتىقى اليب، ۇشۇر بەردە، اجىنين
جاڭى سالدېرغان امبارى ەگىن مەنەن جىق تولوت، ايتقاردا
پېتىردەن تۇشكۈن اقچانى ەنەك، قالتا كوتورو البابت، زەكەت
مەزگىلى بولغوندى قوروووعو مال قوشۇلات، دوورون الۇ، قۇران
تۇشۇرۇۋ دەگەندەي ۇباققاردا اجىم چاچ ەتەكتەن بولوت،
كەندىر-بەيسىز ەچ قايدا، ەچ كىم جانازا وقۇنۇپ، ولۇگۇن
كومو البابت، كەندىر-باي اجىسىز وقۇلغان جانازا-جانازا
مەس، ولۇم-ولۇم قاتارىنا سانالبابت.

كەندىر-باي اجى، مىنداي كىرەشە كىرىپ تۇرغان
ۇباققاردا تابىتتېر ەمۇنوزۇن وزگورتوت، بالا قىبال، اچىق چى-
راي، بال ەتىلدۇ بولۇپ كەتەت، الدىنان كىم ۇچۇراسا،
وشونۇ مەنەن قوش قولدىوب كورۇشوت، كوگۇلۇن كوتورو
تۇرغان جياۋۇ، جۇمشاق ەسوزدور مەنەن ەركەلەتىپ، تامانىيا
ماي ەتوشوب ەسۇپلوشوت، ۇپۇنو كەلكەندەردى ال-پەپلەپ
قارشى اليب، تورگو وتكوزۇپ «يلايباي، يلايباي» لاب تۇرات،
ۇشۇن-ەتىپ اجىمىدىن شىباعالى، نەلەگەپدىن بارىنان
تەگەرەنىپ كەلىپ كىرە بەرەت، يچتەن، تىشتان كىرگەن
كىرەشە مەنەن اجىنين ورۇسقا سالدېرغان قامپاسى-جىق
تولوت، اندان اشقاندارىن بالدارىنين ۇپلورۇنو، مەچىتتىن
بىر بۇرچۇنا سولوپت بۇلاردان دا ارتىپ بارا جانسا، قوگشۇ-
لارىن چاقىرىپ اليب، ۇزۇنۇن مۇباراك، قاسىپەتتۇۇ قولدىورۇ
مەنەن تاراتىپ بەرەت، بەكەر ووقت، بەكەر تاماق ۇزۇنۇن-
ۇزۇ ەلە قامداليب، جىپىلات، ناسىپباسى جان قىپناپاي، نەر
اعىزباي تابىلعاندىعىنان اجىمىدان بويسەنۇ كىشى چوقى.
- قۇداي بەرەپىن دەگەن قۇلۇنا، بەلەن قىلات
جولۇنا.

دەپ قۇرانىن وتىزىپ، نەسبەسىنىڭ جۇز قاپتارا تارتىپ،
 زىكىرىن اپتىپ جانا بەرەت. تىككەن ئۇيۇ جاڭى، جىعاچى
 قاراقتان الينغان. ئۇي-ئۇلو بەيپىش جىرعالىندا، ئۇستۇ-
 باشتارى بۇنۇن. يىچكەن-جەگەن، قۇۇناعان-جىرعاعانىدان
 باشقا ئۇبايىم تارتار عىش جوق. قول جوورۇتۇپ، بەل تالا يىرىپ
 قىلا تۇرغان جۇمۇش بولو قوبىويت.

ئۇشۇل كەرەمەتتۇۇ كەندىر-باي اجىنىن قىزىنا، قارقىپار
 ما-كەم قۇدا تۇشموك بولۇۇ. جۇۋچۇلار كەلىپ، قىزدىن كەب-
 كەلبەتىن، سىن-سىپاتىن كورۇپ، چاقتىرىشتى. ئىپى دۇبان-
 داعى چاقشىلاردىن دالابىنىن الدى سانالغان اجى مەن مامىر-
 باي نۇبولۇك قۇدا سووك بولۇشماق. مامىر باي، قىزىنا جووچۇ
 جىبەرىپ، كۇبوو بولۇۇعا تىلەگەننن ئۇققاندا مە اجىم جۇمۇلا
 ئۇشتۇ. مامىر بايدان ئىپىر قىزى مەمس، ئۇچ قىزىن دا اباباي
 تۇرغاندىيىن ئىپىلدىردى.

— قۇداي قوشقون قۇدا، باپعامبار قوشقون دوس بولوت.
 مامىر بايدان چاقشى كۇبوونۇ ئۇنۇپونۇ ئورت اپلازام دەسەك
 دا تابا اباباىڭ. قىزدى بەرگەندەي جەرگە بەرىش
 كەرەك.

دەپ اجىم، كەلگەن جووچۇلاردىن كوڭۇلۇن تاپتى.
 الاردى ارداقتاب قارشى الىپ، قولنو باردىن بارى مەنەن
 سىپلادى. چارقىراب-جابتاب ولتۇرۇپ، بااتىردىن-ئەسوزۇن
 ئۇعۇپ، جان-الى قالباي قۇباندى. وزدورۇنۇن تالابتاش، تى-
 لەكتەش كەندىكتەرىن اپتىپ، نىپەنتەرىننن ئۇۇرالىقتارىن
 باپانداپ ئوتتۇ.

— بالتىرغا ابتيقلا، مەن يىرازى-قۇداي يىرازى. باتىردان
 قىز مەمس، اندان چوڭقۇدا ابابايمىن. ەكى «جاش» (۹) نى-

لەكتەرىنە جەتیب، مۇراتتاری قالسىل بولسۇن... ۇسۇب، زۇلاپ
 ناداي بولۇپ مۇمۇر سۇرۇشسۇن!... دەپ كۇن مۇرۇن اق
 باناسىن بىرىپ، الاقانېن جاپىدى.

كەبەز باھلاب كەلىپ، قۇدا تۇشو تۇرغان كۇندۇ داپىد
 داشىپ، كەلگەن جووچۇلار قابنا جۈنۈشتۇ. اجىنىن مېنچا-
 لىق ارداقتاب، ۇرمات قىلىپ، قولعو كوتورۇپ ۇزاتقانينا تۈ-
 بولورۇ كوكتو جەتتى:

«جاقشىنىن. شاراپاتى، جاماندىن كەسەپەنى» دەگەن
 يراسدا. جاقشىدان-جاقشى، جاماندىن ساسىق كەب چىمەن.
 كوردۇكۇ، جارىقتىقتىن ۇسقالۇلۇغۇن؟!...

شەيكنە چىقىروون وپنوب، دەندى دىركىرەتەت. اچىق-
 اباز كۇزكۇ تۇنۇن اسمانىندا جىلدىزدار جىلماپىشات. قو-
 روودوغۇ چىبىرىققان مالدار كوكت بۇۇ چىعارىپ، بىر-بىرىنە
 جان تارتىپ، سوۈنۈشۈت. بىراقناغى ايلدىن ۇرگون يىتەر-
 دىن ۇنۇلدا قابدا بارىپ جووولوت. قارارغان بۇلۇنتار الدا
 قاچان تارالغان. اسمان جاپىتتاى اچىق. شامالدار باشتاقتىدان
 باسانچالاي تۇشكۈن. قاراكەنى نالادا بوز ۇپلوردۇن جىلچىق
 تارىنان چىققان وتتور بىر ۇچۇپ، بىر كۇبۇپ جىلتىك
 داشات. دەلىكىپ، ە-جالا بەرىدې تولقۇب العان، كول شۇۇل
 داپت... گۇۈلدۈپت... جاردان-جارغا قاعىلىپ، يىرەپت...
 چەكتەن چىعەپ جەردى قابتاغىسى، سۇۇ مەندەن كومگۇسۇ
 كەلەت...

چىپار، كەندىر-باپىدىن بىردەنبىر كورور كوز قىزى.
 ۇز جانىنان ارتىق، قاتىن-بالدارىنان يىسىق كورگون-
 چولپونۇ.

تۇرەشۇنداغى-ەرمەگى، ەركەسى:

مۇمۇرۇنۇن بۈكسۈز كۈندۈرۈندۈگۈ-كوڭۇل اچارى.
 ەرىكسىز تۇرمۇشتۇن ەەلەينكەنى مەنەن كەندىر-باي
 چولدىن جازدى... كۈنۈ مەنەن اېينداي كورگون چىپارىن
 التىمىشتامى ارسىزعا قىپىدى... چىپارىن قادىر، نام ۇچۇن
 قۇرمان قىلۇۇعا ىرازى بولۇۇ...

ابدىن ون بەشىندەي بولۇب، القىعان، جاپناعان تۇر-
 ەۇش، ەزگىلسىز ەبۇتتۇ... ەاراگەسى، ەوڭۇ سۇۇق، چالا
 ولۇك قۇچاعىنا كىرگىزدى... انىن اېبىسىز ەزىلىشىنە، جاش-
 تىق قىزىعىن، جاشتىق چىرعالىن كوربوى ەوتۇۇنە سەبەبى
 بولۇۇ... وشوعو ەسۇپۇندۇ.

انىر جىتى بۇرقۇراب، گۈل-گۈل جاپناب كەلە جاتقان
 گۈلدۇ كەرمەسل سوقتۇ... ۇباقىتسىز تامىرىنا بالتا چاپىلدى...
 انىن قىلمىشىسىز قۇرۇۇنا، سولۇۇنا جول اچتى... انىر جىتتۇۇ،
 ۇلبۇرگون گۈل-ۇزۇلدۇ...

چىپار، تابىبات قۇچاعىنا ەمى عانا اباق باسقان... تۇر-
 مۇشتۇن ەرىكسىز ەلىرتكەنى، ىسىق-سۇۇعۇ مەنەن جاڭىدان-
 عانا تانىشقان... تۇرمۇشتۇن تولقۇنۇ، ولقۇ-سولقۇسۇنا ەمى عانا
 ۇبۇرالغان. جارىق دۇنۇپوگو جاڭىدان بۇت شىلتەگەن
 كۈنۈوسۇز جانداردىن ەبىروو...
 ەمى، ەرىكسىز ەرگە كەتمەك...

ەرىكسىز بۇيالانغان جان، تۇبولۇك ەزىلمەك... تۇبولۇك
 جانىن قىپناب، زوردۇق-زومبۇلۇق كورموك... ازات تۇرمۇش،
 ەركىن كۈن كورۇۇ-مۇمكۈن ەمەس.

جانى-ەدىلى جات، جالىنسىز، وتسۇز جات جۇروككو،
 جاش جۇروگون تاقاماق... جارىق ەدۇنۇبودو جاشوو قىزىعى
 مەنەن تەبكەن، ەگسەگەن جۇروگو-وچەموك...

• ەركىن، ازات نۇرمۇشتان اجىراب، قولۇ-بۇتۇ باپلانىپ،
تۇبولۇك قاپاسقا تىيىلماق...

كەچە ەلە ءبۇتۇن ءدۇنۇپوسۇنۇن، مال-باشىنان ارتىق
كورۇنگون جىپار، بۇتكۇل جاراتىلىشى، بۇتكۇل جاشتىھى
مەنەن ايشقانين القىمىندا جەم بولموق...
نەگە مىندا؟... جە نۇرمۇشتۇن زاڭسى تۇبولۇككو
ۇشۇنداى چىپىلگەندى؟!...

مامىر بايغا بەرۋۇ تۇوراۋ جىپارغا ءبىر ءسوز ايتىپ، ءبىر
ووز يرازىلىق العان جوق. ساتىلعان مالدان بەتەر قول قا-
عىشتى دا قوبۇلۇ.

كەندىر-باي سۇراتىبتىر، دەگەندە تەبەتەپىن • كوڭ كو
برعىنچۇداى بولۇپ ءسۇبۇندۇ.

• - «قىز دەگەن بۇبالاعان ءتوو، قايدا جەتەلسەڭ بارا
بەرەت» دەپ ناينسابسىزدىق قىلدى. جىپارىنىن يرازى، يرا-
زى مەستىگىنە كەندەى ەتپەر قىلپادى.

- قىزىم، مەنە دەەر ەكەن، ماقۇلبى، جوقبۇ؟

دەپ وي جۇگۇرتۇب ۇبارا بولبودۇ.

«قىز دەگەن بۇبالاعان ءتوو»، انى مەنەن كەڭشىپ،

اقىلداشىپ ۇبارا بولۇۋنۇن كەرەگى مەنە؟

چىنىندا، كەندىر-بايغا، جىپاردىن يرازىلىعى، ءسۇبۇپ-

سۇبۇگونىگۇنۇن سوقۇر تىپتىچا كەرەگى جوق. اناسى، تۇۇ-

عان ەنەسى يرازى بولسۇ، كەلىشسە، قىزعا اقىل سالۇۇ-كەلە-

سوونۇن ءىشى.

ال تىشتان ساتۇۇ-انا-بابادان مالعان جورۇق-جوسۇن.

ەچ كىم، ەچ قاچان بۇزا الباي تۇوعان زاڭ. مىندان ءبىر

ئىكە قىلت ەتتىڭ، اندا ەلدەن-جۇرتتان قول جۇۇب باستىرا
بەرگەنىڭ.

مىنا، دال ۇشۇنداي اتلەپانن زانگى، جورۇغۇ...
اپىلدىن باقا-شاقا تۇشۇپ، قارى-كوگۇ دەبەي قامپان-
عانى ۇشۇل. بۇت-بۇتقا ئىببەي، سۇۋۇقتۇ-سۇۋۇق بىلبەي سارام-
چالين جەب جاتىشقانى- جىپادىن ناعىدىرىن چەچۇۋ
بولۇچۇ.

جۇۋچۇلار كەلىپ كەتكەنى ەبىر توب كۇن بولدى.
بواجوشقون كۇن-بۇگۇن.

قۇدالار بۇگۇن كەلىپ، سوپكو سالىشتى..
كۇۋگۇم كىرگەندەن تارتىپ، چوڭ ۇبىنو چاقشىلار-
قونوقتور قۇجۇراشىپ، قانقىرىقتارى جەر جارىپ جانات. بۇل
تۇندو ەكى جاق تەڭ قۇرسانت... جىرعاب، قۇۋناب، كو-
كۇلدورۇ اپىلىپ، جانىدارى جاي الىپ، جاپىلىپ جاتقان
كەزى.

بۇگۇن، جىپاردىن ەركىن-ازات تۇرمۇشۇنان اپىلىپ،
قاپلىتىن ەشىگىنە اپاق باسا تۇرغان كۇنۇ... بۇگۇن، كۇنوو-
سۇز، كىرسىز كوگۇلدۇ كىرباسقان، جۇروكتۇ ازاب تەگىزىنە
تاشتاي تۇرغان-باقىتسىز كۇنۇ.

بۇل تۇن-جىپاردىن ەبىر تۇرمۇشتان، ەكىنچى تۇر-
مۇشقا اپاق شىلتەي تۇرغان تۇنۇ...

تۇن اپاز. اسمان اچىق. قاراقوچقۇل كوكتۇن مەربەت-
تەرى-جىلدىزدار جەرگە سەبىلچۇدوي كورۇنۇشوت. تاپىبات
تەرەڭ، قانۇۋ ۇبقۇعا ئالدى. تالانى اقىرىنداب جىمجىرتتىق
قابتادى... جەر جۇزۇن شۇمۇۋ تەرەڭ سىر قوپۇنا الدى...
بۇل تۇنكە يشكە اچۇۋسۇ كەلگەنسىپ، شامال قاپتادان قۇتۇردۇ.

شامال باسانچالاعاندىن بەرى قالايغىيپ توقتونو الباي
 نۇرغان كول، باشناقىدىن بەش بەشەر تولقۇندىدى. ەگى-
 چەگىنەن چىيەيپ كەتۈچۈدوي بولۇپ چاپالدى. اپىلىدىن
 چەنەندەگى ەبىر ەۋىدۇن ەيتى سوزولونۇپ، شۇمدۇۇ ۇلۇدۇ...
 كەچەتەن بەرى جىعاچتەن بۇناقارنىن اجىراغىسى كەلەي
 نۇرغان جالبىراقتار دىرىلەپ، شامالعا قوش ۇباق بولدى.
 اپىلىدىن جانى، قارا سۇفۇنۇن جەگىنەندەگى قامىشتار،
 الدا كىمگە جالينغانداي، الدا كىمەن جاردام سۇراغانداي
 ەن چىعارىشتى. قۇتۇرغان شامال ەچ نەرسەنەن بىراپىنا قارا-
 باپت، جولۇنا تۇەرا كەلەندەزدىن بارىن بۇلقۇب-جۇلقۇب،
 اپداغانى-اپداغان.

- ۇۇۇ... ۇۇۇ... ۇۇۇ...

ۇدۇرغۇپت... قاتقىرات... ىشقىرات...

IV

كۈن-قىرغىز بەشىم.
 اسمانداغى اجارى سۇۇقى اتى بۇلۇتتاز ەيرىدى. كۈن
 چىيەشتى قاراي ساپىرىلىشتى. ەبىرىن-ەبىرى قۇبالاپ، نوو
 تابانا بەرىشتى. التىن نۇرلارىن دىرىلەتەپ نوو-نوونۇن باشىن
 كۈن چالدى. مونگۇنۇن قارى، كوڭ چالتاڭ مۇزۇ كۈنگو
 چاەلىدى... جارقىرادى. اسقانىن اسمان مەلچىگەن ەتوبوسۇ،
 بۇلۇتتۇن قۇچاەينا كىردى.

كەچەتەن بەرى الاي-ەدۇلوي ەنۇشۇرۇپ، ۇدۇرغۇغان
 شامالدا بۇگۈن شايمان چوق. دالاپىدىن ۇرۇپۇن ۇچۇرۇپ،
 ۇلۇرۇنكون شامال باسىلدى. ەركەلەپ، ەپنوقتوب كۈن نۇرۇ

چاپىلدى. قارا كوگۇش تارتىپ، كوگۇروگۇن كەرىپ، كول مەلتىرەدى.

چەر چاشارغان، جاشاعان ءوگۇندۇ. كۇچۇ كەتكەن كۇن نۇرۇنا ءتوشۇن چاپىپ، كۇن ەستەگەندەي كورۇندى. چەردەن يىراقتاب، نۇرۇنۇن كۇچۇ كەتىپ بارا جاتقان كۇندا كۇلۇگىندوبت. سوگۇقۇ كۇچۇن چاپىپ، كۇچونۇب بولسودا، چەردى جىلىتقانسىدى.

تۇرمۇش قابتا قابتا... ارەكەت باشتالدى.

چەر ءجۇزۇنو جاڭى كۇچ كىردى. كۇنۇمدۇك قىپمىل قابتا قوزغولدى.

اپىلدا قامالىپ، قامىيىپ جاتقان ەلگە جان كىردى. جۇرگۇن-ئۇرغان كۈبۈپىدۇ، تۇندۇكتون چىققان ءتۇتۇندور جالقوولونۇب، وور-سالماق، تىپ-تىك جوعورۇ كوتورۇلدى. تۇۇردۇقى، جابۇدان كوڭ بۇۇ چىيىپ، بۇلوولونۇب جاتتى. سۇۇ بولعون كىپىم-كەچەلەر تىشقا چىعارىلىپ، كۇن ەس چەردەن ورۇن اليشتى.

قارىبالار ءۇپلورۇنون چىيىشىپ، سەرەبچىلەپ، تەرە-بەلگە كسوز ساليشتى. سالماق اتناب، قاشانتىن قىرىنا چىيىشتى، توبوسوروقى چەر يۇدەپ، كۇنگو بەت الا ولتۇرۇشتۇ. وتكون ءومۇر، وتكون دووردۇ ايتىشىپ، ۇزۇن-ۇزاق انگەمەگە كىرىشتى.

بوز بالدار، قىز-كەلىندەر ووقت ارتىندا، ار كىمەدىن ءوزۇنو جاراشا ءىشى بار. مالتۇبارىن جاي باشقالاب جۇر-گوندورۇ اندان كوب.

مالدارىنا كەرەكتۇۇ نەرسەلەرىن قامداپ، كەچكە قە-مىنىپ جاتىشات. كۇندۇن چاپىتتاي اچىلعانىنا، شامالدىن

بىلىمىمىزغا نەلەرى ەركەك تۇۋعانداي سۇبۇنۇشتۇ. كوكۇ-
روكتورۇن تولتۇرۇپ، ەركىن دەم الىشتى. كوكۇلىدورۇن
كونورۇشتۇ.

جاشناردا قام جوق. الاردى توودوي كۇچ، تەمىردەي
بىيلىگىس قايرات.

سۇقۇ ۇپىدو ولتۇرۇپ ۇشۇگون، بۇرۇشكون كەمپىر-
لەرگىدا جان كىردى. ەتەك-جەگدى قاغىپ، وت جەگىنەن
تۇرۇشتۇ. تالپاقتارىن سۇيروب، بىيىكتەرىن كوتۇرۇپ، قورووگو
جابالاقناشتى. كۇن ەس جەرگە جالپايا ولتۇرۇشۇپ، تۇپدوك
جۇنىدورۇن سۇيىشىپ، بۇلاردا ۇزۇن سووموتىكو جول
اچىشتى.

ەچە كۇندون بەركى شامالدىن قورعولوب، جاشىنىپ،
جانقان قاناتتۇلار قاناتتارىن قاغىپ، نارانىپ-سىلانىشتى. ازىق-
جەم يزدەپ، قاناتتارىن قامچىلاب تالاعا جابالاقناشتى. كۆل
لۇن جەگىندە اچىققان اتى چارداقتار چارىلداشتى. شامال
لدىن يشىقتانىپ، جۇنىدورۇن ۇرپوپتۇپ، جۇدونكۇ تارتقان
مالدار تۇمشۇقتارىن كوتۇرۇشتۇ. كەرىلىپ، چىرەنىپ، وت
بىزدوو قامىنا كىرىشتى.

بارى جەردە تۇرمۇش جاگىردى. بارىنا شىلتوو تابىلدى.
قارا سۇۋۇنۇن چەتىندەگى چوڭ اتى ۇپىدون ەكى قىز،
بىر كەلىن چىقتى. سالماق شىلتەپ، شاشباي باسىپ، كۆل-
لۇن جەگىندە كەلىشتى. كۆلدىن جەگى قىبىقىزىل قۇم.
ازىراق يىمداشقانى مەندىن كىشىنى بۇلعايداي ەمەس. ەكى-
كۇچ كۇن ۇدالىسى مەندىن بولعون شامال، قۇمىدۇ توپور-
سۇتقان.

كەلىپ ولتۇرۇشقان ەكى قىزدىن ەبىروو قارا نورۇ،
ارىقى چىراي، ورتو بوبلۇۇ، 15-16 چاشتارىندا، ەۋستۇباشى
بۇتۇن، قابىعى جارىق.

كەلىن-سەبكىل ەجۇزدۇۇ، ەوڭۇ سارەيچ، نومولوق بەت-
تۇۇ، ەەردى تۇيرۇگۇرۇوك، چوڭ داكىسى ەلە-چەك-چەن،
بارقىت كەزەلچەن.

ەۋچۇنچۇسۇ - جىپار.

باشىندا كەرە قارىش قۇندۇز قارماغان، قىزىل تۇقبا
تىشتۇۇ تەبەنەي، ەۋستۇندو قىتاي نۇبارىنان تىككەن اق
كوپنوك، جاشىل تۇقبا بەش-مانت، كوگۇروگۇنو مەربەت، شۇ-
رۇ، سەدەب، كۇمۇش تۇمار ناعىلغان. بۇتۇندا كۇمۇش سىم
مەنەن ساپمالانغان كەپپىچ، امىر-كەن مالىسى.

مالا قىزىل ەجۇزدۇۇ. جاڭى اتقان تاڭداي ماڭداي
جارىق. اچىق چىراي، قىر مۇرۇن. چىپىلگەن قارا قاشتۇۇ،
وېموق ووز، وېچون، قىلغىرغان، قوي كوزدۇۇ. اچىلغان قىزىل
گۇلدوي ۇلبۇرۇگون ەكى ەردى، نال چىپىقتاي بۇراڭ بە-
لى - انىن دالاي - دالابان سووگۇ تازا ەكەنن بىلدىرەت.
جىپار بۇگۇن وېچون، موڭاېىڭقى، قوي كوزۇ، كىپپىك
تىكىندەي مۇڭدۇۇ، جالىنىچتۇۇ. باسقان-تۇرغانىنان وزگۇچو
ەبىر جاڭىلىق، وزگورۇۇ سەزىلەت. چالدىشتورۇ كۇلكۇلۇۇ
كەب اېتسا كۇلور، كۇلموكسون بولۇب، جالدىراپت... وبۇ
نارقوو، كوگۇلسۇز...

ارقى چەتىنە كوز جەتبەگەن تەرەڭ كول، ەچتەمە كور-
بوگوندىي ەتىم جانات، ەچ قابدا، ەچ قانداي وزگورۇش
بولبوعوندىي، ەچتەمەنى سەزبەگەندەي مەلتىرەپت. كول تە-
رەڭ، چۇڭقۇر. انىن بېچىنە ەمەلەر جوق دەپسىڭ؟... اندادا

تۇرمۇش قايىپت، اندادا شۇزۇنچو دۇنۇيو بار. بۇل تۇرمۇشقا،
بۇل دۇنۇيوگو وقشوبوبت.

— اندا تىنچىلىق... ازات، ەركىن... مىنداقى زومبۇ.
لۇق، ادالانسىزدىق اندا جوق اندا دۇنۇيو كەڭ، تۇرمۇش ەركىن...
دەپت جىپاردىن جاش جۇروگو، جىپاردىن وبۇ چۇبالات.
قىبالى يراقتا، يراقتا جولووچۇلاپت، وشول كولدۇن تۇبۇز.
لوگو دۇنۇيوگو بارعىسى، وشول تۇرمۇشتا تۇرعۇسۇ، جاشا.
مىسى كەلت... جۇروك چىركىن دەگەپت... وي كۇلوك —
جۇگۇروت، ساي نابىپت...

مىنا بۇل، سەپكو سالىب كەتكەندەن كىيىن، جىپار.
دىن وبۇنا تۇشكون بىرىنچى وي.

شۇچو تەڭ كولدۇن سۇسۇنۇن چەتتەنە كەلىپ توقتوشتۇ.
جىپار وتتۇرۇپ، كىيىنە كەي، تانىناقاي قولدورۇ مدەن سۇ.
نۇ چاباقتاپ، ارى — بەرى شىلدەدى. كولدۇن تۇبۇن تىكە.
لىپ قارادى. مۇزداق سۇدان يىپىر كەنىپ قولۇن قايرا تارتتى.
بىر از تۇرۇپ قايتا سالىدى. كولدۇن ەگى — چەگى جوق
يىراقتىمىنا قاراپ تەرەڭ، ناتتۇ وپەو چۇمدۇ... بەركى ەكوو
جىپاردىن وبۇنا ورتوق بولغونسۇب تىمىسەن بولۇشتۇ...

جىپار، ەركە تۇرمۇش يىچىندە ەستۇ. چاقشى تارىپيا
مدەن تارىپيالاندى. وشوندۇقتان ەل يىچىندە بارىقتۇۇ، قادىر.
دۇۇ، سۇپكۇمدۇۇ بالا بولتۇ. سىلىق ەمۇنۇزۇ، قانتۇۇ ەتىلى
مدەن ۇلۇ جاشتى دەبەي ەزۇنو قاراتتى. كىم بولسو، ا
بولسۇن بارىنا تەگىز، بارىنا بىردەي ما-مىلە قىلىچۇ. جىلۇۇ
سوزدۇۇ، سىپا قىلىقتۇۇ، جانغا جاعىمدۇۇ جىپار، كىم بول-
جوسۇن، داروو ەزۇنو تارتا تۇرعان، وشوندۇقتان قوڭشۇ-قولوك،
اپىل — اپانىن بارى:

- بالانين اسيلى. قانداي يريستۇۇ نەمدەگە كەزكەلەر
 ەكەن، ەبىر كورگون كيشى مەنەن قانچا كقى تالانىشىنان
 بەتەر سۇپاوشوت. بوي كوتورۇۇ، چاقشەين قىزىنداي بو-
 لۇپ چۇبرۇلۇۇنۇ تىك بىلبەيت. بە - چارا يريستۇۇ، كەشيك-
 تۇۇ بولسۇن!... مينداي بالاچاننان نۇۇلباسە تۇۇلباپت، دەپ
 جاتقان - تۇرغان ساپىن كەپ قىلانۇرغان.

جىپار جەتى جاشىنان تارتىپ اتاسىنان وقۇدۇ. دالاي
 كىتەبتەردى وقۇپ تۇشۇردۇ. قات تالانىپ، جازىپ قالدى.
 كىيىنغىرەك قالادان ءولوڭ كىتەبتەر سالتىرىپ اليب، وشولور-
 دۇ كوبۇرۇوك وقۇدۇ. س تارتىپ، بوي جەتىپ قالغان ۇبا-
 عىندا ءولوڭ كىتەبتەردەن كۇبۇرۇوك دالام تابانۇرغان بولدى.
 كىتەبتەردىن يچىندە ۇچۇراي تۇرغان «اشىق، ماشۇق» سوز-
 دوردۇ كوب تۇشۇنچۇ مەس. ەبىر-وقى بوجومولوب، كوز
 الدىنا ەبىردەمە كەلتىرەنۇرغان. بارا - بارا بۇل سوزدورگو
 قىزىقسىنا باشتادى. تۇبۇنۇن چەچىپ، جىگىن اجىرانقىسى
 كەلدى. بۇل سوزدوردۇن جاشىرىن سىرىن اچۇعا تىرىشتى.
 چۇرو - بارا ابلداعى تەڭ - تۇش قىزدار مەنەن سۇپ-
 لوشۇب، بۇل سىردىن دا تۇبۇنۇن تابىشتى. كويتون بەرى
 يزدەگەن، چوقمىعون مەسى قولۇنا تىپدى. ۇزۇدا وشول
 «سۇپۇۇ، سۇپۇلۇۇ» دەگەن ەشىرىن وي، ناتتۇۇ قىپال مەنەن
 ۇبارا بولدى. كىتەبتەردە باشتان اباق رچۇراي تۇرغان بۇل
 تابىشماقتى، بۇل سىردى كۇنۇ - تۇنۇ وپاونىۇ. ەيچ كۇپىۇر-
 گون قىشتىن ۇزۇن تۇنۇورۇنلو ارى - بەرى وونوب وپلودۇ،
 يزدەدى. مينداي ۇباقتاردا تاڭ اتقانچا ۇقتاباي، كىرپىك قاقباي
 چىمانۇرغان.

بۇل سىر، جىپاردىن چۇروگۇنۇن ەڭ تەرەڭ، تۇبىكۇ

چەرلەرىنەن ورۇن الدى. جاشىرىنىپ جاتقان بۇل سپر بارا -
 بارا كۇچودۇ، چوگوبىدۇ. چىپاردى بىلىنبەگەن تەرەك وي،
 نولۇمۇك قۇرچاپ الدى. بارغان ساپىن «وبلونۇ»، «مۇگابۇ»
 دەگەن چورۇقتور ارنا باشتادى. بۇل جاشىرىن كۇچ، داپنى
 جوق. يزدەنۇ كۇندون - كۇنگو جۇرۇگۈنۈن كەگىرەك، كو-
 بۇرۇوك ورۇن الدى، عىچىن تىرماپ، قىتتەيلاي تۇرغان بولۇدۇ.
 «سۇبۇ»، «سۇبۇلۇ» نۇ عىيلدى. قوش، انىن مانىسى
 مەنە؟ چىپار ۇشۇنۇ چەچە البادى.

چىپار كوب ايپاچىلاباي تۇرغان، اجىمىدىن ارى - بەرى عۇرۇ
 بەرۇنۇ سۇبو بەرىبەي تۇرغان عىت وورۇنۇ بار.
 - قىز كىشىنىن ايپلما - ايپل شالپىلداپ جۇرگۈنۇ
 - عىپىر بولبوت، اندان كورو كىتەب وقۇ. عىش قىل، ما -
 شىي - نەگدى تىك!...

دەپ قاعىپ قويمولورۇ بار. انا بولعوندىن كىپىن كو-
 كۇلۇ قاباسىن، دەپ چىپاردا عۇبىدون يراققا كوب باسباپت.
 عىر-وق جاش جۇرۇك نەك - تۇشتارىن كورگۈندۈ ەلەب -
 جەلەب بولۇپ توقتوغۇسۇ كەلبەپت. وشو قىز - كەلىندەر مەنەن بىر-
 گە جۇرگۇسۇ، وپنوغۇسۇ كەلەت. باشقالاردىن عۇيۇن، تۇر-
 مۇشۇن كورۇگۇ قىزىعات. اتاسى عۇبىدو جوق ۇباقتاردا مەنە
 سىنەن سۇرانات. مەنەسى كوگۇلۇ جۇمشاق، جووش.

- قىزىم ەلدىكىنەن كامبى ەكەن؟ ەلدىكى جۇرگۈندۈ
 جىپاشىمىن عۇرۇبوي تۇرغان مەنە عۇنۇ بار، دەپ وپلونوت،
 قىزىنىن باشىنان سىلاب، ماگداپىنان عوب،
 - ادەبتۇ، ۇپانتۇ بول، قىزىم! ەلدىن كوزۇنچو قات-
 قىرىپ كۇلبو، كوب قىپشالاگداپا... ۇبات بولوت... دەپ اقىل
 بىنىپ، شىكە چىعەپ ۇزاتىپ قالانۇرغان.

جىپار، چوچۇن اپىلغا بارغاندا، ەنەسى ايتقان سوز-
 دوردۇ ەسىنەن چىعارچۇ ەمەس. ەبىر-وقى اپىلدارداغى چى-
 گىتەردى كورگونلەو ەمۇبۇشۇ ەتۇشۇچۇ. ەبىرۈونۇ كورۇب،
 كوزۇنو- كوزۇ ۇچۇرايت. جۇروگو ەدۇپۇلدوب، ەنى يەمىر-
 چىمىر بولۇب، بۇتە-كون - بوپۇ دىرىلەپت. ەنەسى ەبىرى-
 سىب، ەبىر سۇنات. ەمەنە قىلارن، ەوزۇن قىدا قوبورۇن
 بىلەپ ەندىرەپت. بەنى چىمىراپ، البىرىپ، قىزىلىق جۇ-
 گۇرۇب، مۇكۇۇ كوزدورۇ وەو بەنەر قىلغىرات،

اپىلغا بارغان ساپىن، چىگىت كورۇنگون ساپىن
 ۇشۇنداى وگۇيسۇزدۇق، كوگۇلسۇزدۇككو دۇچار بولونۇرغان.
 ارىب-تالىب، ەچ دەمە ەتۇشۇنو الباي مۇپۇنو قاينات.
 زىراق ولتۇرۇب ەس العاندا كىپىن كورگونلورۇ ەسىنە
 ەتۇشوت. قانار-قانار ەتىزىلىپ، كوز الدىنان ەوتو باشناپت.
 بوپۇن بالقىتىپ، دەنەسىن يىسىلى - سۇقتۇ قىلغان ەمەنە؟
 وپلوت... يچىنەن سىزداپت. ەبىر-وقى انى ەوزۇدا جاقشىلاب
 بىلەپت. ۇچۇ- قىپىرىنا چىعا الباستان، ەيچىنەن تەرەك جۇم-
 شاقى كۇرسۇنۇب قوبوت.

جىپاردىن، بارغان ساپىن ەجۇرۇش - تۇرۇشۇ وزگوردۇ.
 ەمۇنوزۇ، قىلىعى باشقا جاققا ووي باشتادى. بۇل وزگورۇشتۇ،
 الماشىنغاندى ەوزۇدا سەزگەن جوق. انى سەزگەن؛ بىلگەن-
 جاكەيز جۇروگو، كوگۇلۇ بولۇ.

«سۇپۇۇ» «سۇپۇلۇۇ»... مائىسى چەچىلەدى، كوگۇلدۇ
 ەبولۇ؛ سانانى سانسىز جاققا تاراتتى.

بۇل سىر- كوگۇلدۇ بولگون، جاندى قىپىنغان بوپۇنچا
 قالابى، جە تىشقا چىعابى؟ ال «سۇپۇۇ - سۇپۇلۇۇ» دەگەن

ھەنە؟ كېمەەرگە ناسىب بولوت؟... مېنا مۇنۇ جىپار نابا
البادى، انىن ۇچۇنا چىعا البادى.

اجى، ھەنەسى، جىپاردىن وزگورگونۇن سەزگەندەي كور-
رۇنوت، انىن ۇچۇرۇش-تۇرۇشۇنا ھەتتە قىلىشات، ۇچۇر-وق
جىپار وگۇپلۇقى مەنەن الارعا سىر بەرىدەت، جاشىرات...
جاشىرات...

كۇن - ۇنۇن الماق-سالماق ۇتۇب ۇتۇردۇ. اپلار ۇچۇر
كەتلىپ، ۇچۇر تولۇپ، وتۇز كۇنۇن ساناب، ارتقا تاشتاب
جاننى. جىپارداعى وي، ھەسپەن چىقبادى. ال، يېچىندە جانقان
ۇتۇپۇندۇ نىشىنا چىعارغىسى، انى كورگۇسۇ كەلدى. ۇچۇر-
وق دارت بار، دارمان جوق... كورۇۇ مۇمكۇن ھەمەس.
جىپار «انى يزدەدى»...

انى كوكتون، جەردەن قىدىردى... ەلدەن، جۇرتتان
كۇتتۇ... قامىقتى... زارىقتى. كۇتكون، كۇزوتكون «انى»
تابۇعا مۇمكۇن بولبودۇ.

«ال» - «ماقابات» جوق نەرسە!...

... ماقابات - بوش قىبال. ۇتۇندوكورگون ۇتۇش. اپلۇۇ
جارىق تۇندوكوۇ الدامچى كولوكو. جاپقى، تاكۇ اتار الدىنان
سوققون سىدىرىم، جاش، سۇبۇقى كوگۇلدۇ - ۇچقۇنۇ...

دەدى، جىپاردىن ەك سوكقۇ وپۇ. ماقاباتتى، چىنىعى
ماقاباتتى كەلچەك ۇمۇتكو اپىرباش قىلدى.

- ۇمۇت بار، ماقابات جوق، دەدى.

جىپار، اپلاب، جىلداپ كوگۇلۇن بولگون، سارسانا،
ۇبارا قىلغان وپۇن «جوققو» چىعاردى. قامىققان، زارىققان كو-
گۇلۇن تىنچىتتى. جانىن جاپى الدىرىپ، جۇباندى، يېچىنەن
نىندى. قايتادان باشتاقى قالىپىدا، باشتاقى قىبالىنا قايتتى.

جۇروكتۇن تۇبۇندۇ ورنوعون دارتتى نيشقا چىعارىپ
ناشتادى.

— ئوز— ئوزۇنو يىشەنۇۇ — مينا . ادامدىن تۇرمۇش چۈ-
لۇنداعى زاكى ۇشۇل، دەدى.

قۇرغاق، جۇعۇمسۇز قىپالدىن يىراقى قاچتى. انىن تۇر-
مۇشۇندا جاگى پىكىر، جاگى وزگورۇش قالقىپ چىقتى.
كوگۇلۇن بولۇپ، جارىم س قىلغان «وي» دون قۇتۇلدۇ.
كوپولو كىو وقشوب قامسىز، قابىسىز تۇرۇغا، ئون— ئوزۇنو
بەكەم ۇبادا بەردى. ۇشۇل جاشىرىن ازابتان قۇتۇلغانىنا، قا-
راگى تۇنۇ جارىق بولغوندىوي سۇپۇندۇ. نازا، كىرسىز
كوگۇلۇ قۇباندى...

تۇرمۇش دوگگولوگۇ تەگەرەنىپ كەلىپ، بىر جەردە
تۇبولۇك توقتوب قالباپت. ال جاگىدىن تەگەرەنەت. امالدىن،
چولۇن وزگورتوت.

جىل وىكوندىون كىيىن جىپاردىن تۇرمۇشۇدا تەگە-
رەندى، وزگوردۇ. كۇتبوگون جەردەن چولۇن وزگورتۇپ
جىبەردى، وپلوبوعون جەردەن بولغون بىر وقۇبا، باشقا
چاققا بۇردۇ. جىپاردىن بۇتكۇل جاراتىلىشى، باردىعى وز-
گوردۇ. وپلونغون وپۇ، قۇرغان پۇلاندىرى چامىرىلدى، ئوز—
ئوزۇنو بەرگەن ۇباداسى كوز اچىپ جۇمعانچا جوق بولدۇ.
تۇرمۇش جىپاردى جەگدى!

ماقابات ۇچقۇندارى كەبەلبىستەن كەلىپ، انىن ناقسىز
جۇروگۇنو قوندۇ. كىرسىز كوگۇلۇ كەلتىبەي تۇرۇپ ورنۇن
الدى. ماقابات تامچىلارى جۇروگۇنۇن ەك تەرەك جەرلەرىنە
جابلاشتى. چاش جۇروك قىزۇۇ، سىكىندۇ؛ بوپۇنچا قولعو
نۇشتۇ.

ماقاپات ئۇچقۇندارى، ئۇچقۇن بويۇنچا قالبايى. بارغان
 ساپىن ئورچۇدۇ، ئوندۇ. ئىچ كۇيدۇرۇب، چوق جالانقان
 جالپىغا ابلاندى. كۇندوب، ابلاب مەس، ساتتاب جاندىردى.
 سارغايىب، سانانا تۇرغان ساناعا ابلاندى. ساعىنىپ-ساعىنىپ،
 جاش نوگو تۇرغان وور كۇندورگو ئۇچۇراتتى.
 جاگەيزدىقتان، كوگۇلسۇزدۇكتون ئۇزۇن ئتۇندوردو
 ئبارا ئارتتى. ئۇزۇلۇب-ئۇزۇلۇب جاگەيز «ال» ئۇچۇن جالبار-
 دى، جالبىدى... جاگەيز «انى» ئىلەدى... جۇرگون-تۇرغاندا
 «ال» ار قاچان ماگداپىندا تۇرات. قايدا بارسادا يىرگە مەر-
 چىب جۇرگۇندوي كورۇنوت، «ال» چىپار ئۇچۇن بۇتكۇل
 جانىنان، قانىنان قىمبات كورۇندو.

چىپار «انى» ئسۇبۇ... ئىلەدىن... كووتتۇا...
 شوولاسى بىلىنگەن، جارىعى تۇشكون ماقاپات دارنىن
 ئارتۇنۇ قالادى. كوز يىرمەب، كىرپىك قاقباي، ئۇزۇن كۇندون
 جاداب، قاراگى ئتۇندۇ كۇنتۇ... وشونۇ قالادى... ەلدىن
 ئوبۇرۇنان يىزى-ھۇسۇنان بوپۇن وولاق الدى. وبۇن-
 كۇلورۇنون جادادى... جاگەيزدىقتى، ئىنچىلىقتى
 تىلى...

ەركىندىك، ئەگدىك، ازاتتىقتى سۇيدۇ...
 جاقىندا ەلە، جانى - ئدىلى جات مامىرباي قۇدا بولتۇ.
 ئمۇرۇندو ئىر مەرتەبە ئوگۇن كوربوگون، سىرىن بىلبە-
 گەن دۇشمانغا باغىشتاندى. ەركىندىك، ئەگدىك كورو
 الباي بۇنۇ-قولۇ تۇنالىدى. جاش ئومۇر، جاپان تالادا جاگەيز
 قالغان ەككىدەي جالدىراب، مازاب ئوتوبۇ؟...
 بۇل يراس-ەلەپى؟... باباقى كۇل-گون-چىلمابغان تۇر-
 مۇش قانا؟... باباقى شوولاسى تۇشكون ماقاپات قايدا؟...

نۇرمۇش كۈلدۈ... نۇرمۇش الدادى؟...
 يالدىلاپ بارا جاتقان كۈن كۈچۈ كەتكەن سوڭقۇ
 نۇرلار يىن جىيەردى. جىلغا، قوقتۇلاردى بوزورۇڭقۇ كولو كو
 قابىتادى. موڭگۈنۇن باشىندا كۈندۇن سوڭقۇ نۇرلار
 بىپلەشتى. قاچىعاپدان جاقانى قاراي، ۋوزون بوپلوب جەل
 ارعى ۋۇردۇ. قامىشتار شۇندۇراشيبىراتى، ۋبىر - ۋبىرى
 مەنەن شىبىرداشتى. كولدۇن ۋستۇ ەلە كەنەنەپ، جەل ارعى
 مەنەن تەرمەلدى. سۇنۇن ۋستۇ جىبىراب، ەلە كەنەنەپ، كۈز
 گۈدەي جىلتىراغان تەگىزدىكى قۇبالاي باشىتادى. تەنتە
 بالىقتار اندان-مىندان ىرعىپ، بۇون سالىشتى.

كوپكولگون كولۇم مۇنارىپ،

ۋستۇندو بۇلۇت قۇبارىپ،

قارىنداشىم، قارا كوز،

قارابىك مېنىچا بۇرالىپ،

كول تەرەڭ، ۋدۇلوي، ۋسوز ۋقبابت.

سىر اپتبا، استى مۇڭاپىپ!...

دەب ادىردان قوبۇن اپداب كەلە جاتقان قوبچۇ سوزۇپ

ىرداب جىيەردى. انىن ىرى تولقۇندانىپ كەلىپ كولدۇن

ۋستۇندو جاڭگىرادى.

- ۋجۇرۇ، قىز، كەتەلى!... ۋبىدو كۇلور «قابدا كەتەشتى؟»

دەب ىزدەپ ۋجۇرۇشپوسۇن. ۋبىر توپ ولتۇرۇپ قالدىق.

كۈن دا بانىپ بارا جانات ..

جىپار سەلت ەتىپ جوچۇپ كەتتى. وپۇنا قىلت ەتىپ،

- مەن ەمى قان-ەتەم!... ال قان-ەتەت!؟...

دەگەن باپاتادان بەركى وپلوب ولتۇرغان وپۇنۇن جىپىد -

تىمى ۋنۇشتۇ.

نۇرمۇش كۈلدۇ... نۇرمۇش الدادى؟...
 ېلىيىلاپ بارا جاتقان كۈن كۈچۈ كەتكەن سوڭقۇ
 نۇرلارېن جېبەردى. جىلغا، قوقتۇلاردى بوزورۇڭقۇ كولوڭو
 قابتادى. موڭگۈنۇن باشىندا كۈندۈن سوڭقۇ نۇرلارې
 بېپلەشتى. قاچىيەپدان جاقانى قاراې، ۋوزون بوپلوب جەل
 ارغى ۋۇردۇ. قامىشتار شۇندۇراشېپىراق، ۋبېر - ۋبېرى
 مەنەن شېبېرداشتى. كۈلدۈن ۋستۇ ەلە كەنەنېپ، جەل ارغى
 مەنەن تەرەلدى. سۇنۇنۇن ۋستۇ جېبېراب، ەلە كەنەنېپ، كۈز
 گۈدەي جېلتىراغان تەگىزدىكىنى قۇبالاي باشتادى. تەنتە
 بالىقتار اندان-مىندان ېرەيىپ، بۇون سالىشتى.

كوپكولگۈن كولۇم مۇنارىپ،
 ۋستۇندو بۇلۇت قۇبارېپ،
 قارىنداشىم، قارا كوز،
 قاراپسىڭ مېنچا بۇرالىپ،
 كول تەرەڭ، ۋدۇلوي، ۋسوز ۋقباپت.
 سېر اېتبا، استى مۇڭاېېپ!...

دەب ادېردان قوپۇن اېداب كەلە جاتقان قوپېچۇ سوزۇپ
 ېرداب جېبەردى. انېن ېرى تولقۇندا نېپ كەلېپ كۈلدۈن
 ۋستۇندو جاڭغېرادى.

- ۋجۇرۇ، قېز، كەتەلى!... ۋېدو كۇلور «قېدا كەتېشتى؟»
 دەب ېزدەب ۋجۇرۇشېوسۇن. ۋبېر توب ولتۇرۇپ قالدىق.
 كۈن دا بانېپ بارا جانات ..

جېپار سەلت ەتېپ جوچۇب كەنتى. وپۇنا قېلت ەتېپ،

- مەن ەمى قان-ەتەم!... ال قان-ەتەت!؟...

دەگەن باباتادان بەركى وپلوب ولتۇرغان وپۇنۇن جېپە -

تېمى ۋنۇشتۇ.

كۆندۈن بائىپ بارا جاتقانين كورۇب، سوڭقۇ ماي چا-
 باعين اليب قالۇغا شاشيلعان اى چارداق-دا:
 - قان - ەتەم؟... قان - ەتەم؟!... دەپ چارىلداپ، سوڭقۇ
 كۈچۈن جيبيپ، سۇغا اتىلىپ ەتتېپ قاپتا اتىپ چىقتى.
 اى چارداقتىن ەنۇ جىپارعا تالسىر قىلدى. كوزۇنو
 جاش كەلدى. كولدۇن سالقىن، تازاسۇسۇ مەنەن جىپار بەتىن
 جۇدۇ... كۇەگۇم ەتۇشۇب، قاراڭغىلىق قالداپ جۇورقانين
 جاپا باشنادى...
 - قان - ەتەت؟... قات - ەتەت؟!...

۷

بىلتىرقى جاپدا اجىلاردىقى «چ» جاپلووسۇنا چىققان.
 كۈن سەبەلەب جالب ەتتۇ. جاپلوونۇن كوركۇ اچىلدى.
 كوك شىبەر جاندىن كىيىنكى سىدىرىم مەنەن تەكسەلدى.
 ەنۇرۇۇ تۇستوگۇ گۇلدور جابالاقتاب، جاپلوونۇ اتىر جىتى
 مەنەن بۇرقۇراتتى. چوبكو تامعان تامچىلار كوز جاشىنداى
 ەموتۇروب، جەرگە سەبىلدى. كوك قاشقا، تۇنۇق سۇلۇ بۇ-
 لاقتر شىلدىراب، تاشتان - تاشقا سەكىرىپ، ەتومون قاراى
 قۇلاشتى. كوككو قاراى جارىشىپ، بىرىنە - بىرى رە -
 گىشكەن قاراعاپلار «ماسىپقات» تى ايتىپ شوولۇشتۇ.
 جاپلوونۇن ەچى كىشەشكەن، تەبىشكەن جىلقىنىن
 ەنۇنۇن بوشوبۇدۇ. قوي، قوزۇلار ماراشىپ، چابتى جۇز
 قاپتارا جاڭىرتتى. ۇي، مۇزولور ەمووروب ساندىن مالى
 بولعونۇن قاپار قىلىشتى. بەلدەن كەلگەن بەتەگەنى ارالاب،
 وپتون - تووعو چاب، ەشۇدۇرۇمدى جىلقىچىلار ۇزونگۇدون

سۇۋ بولۇشتۇ. يىتتەردىن ئۇنۇزۇووعو قاعىلىپ، قوش جاڭگىرىنى چىقاردى. سۇت بېشىرىلىپ، ساباعا تەشۋرۇلۇ. بېشكەكتىن بېشقانى، سۇتتۇن چايقالغانى جالىپى قىممەۋۇنقا قوشۇلۇ. بادالدىن كىپپىك باقىرىپ، بالدارىن تۇنوككو چاقىردى. كۇن بويۇ ۇڭكۇردو جاتىپ زەرىككەن تۇنكۇ قاراقچى - قارىشقىر تۇمشۇعۇن كوتورۇپ، سوزولونتۇب ۇلۇدۇ. انتانا تۇرغان ۇباقتىن، ولجوعو چىعار مەزگىلدىن جەتكەننن جول-ئوشتورۇنا عىيلدىردى.

اي توودون قىلايىپ، كۇلۇڭنۇب جەرگە سالام بەردى. تۇزدۇ، وپدۇ، قىردى تەگىز ك-ۇمۇش نۇرۇنا چۇمدۇردۇ. جىلدىزدار كورۇنور، كورۇنموكسون بولۇپ، ايدان قورۇعاز - سىب جىمىراشتى.

- سارىبايدىن قىزىننن كۇپووسۇ كەچە كەلىپتىر. بۇ- كۇن وپۇنۇ بولوت ەكەن. وپۇنعا جىپاردى الا كەتەلىك، دەپ كەلدىك.

دەشتى ايلداغى قىنالىشقان قىزدار.

- جىپار بارا الباپت - قو، اجى عۇپدو جوق. جىپار كەتىپ قالىپ، كەچىگىبىرەك قالسا اچۇسۇ كەلت. بالانى بەي - باش عۇپروتوسۇڭ، «انداي بول، مىنداي بول» دەگەندى بىلبەپسىڭ... دەپ جامان كوروردەپ قۇلان باي-بىچە شىلتوو تابتى. جىپار، قىزدارغا كوزۇن ىرمەپ، - امالداپ جانات. اسىلىپ سۇراساڭار ەلە جىبەرەت، دەگەندەي قىلدى.

باي - بىچەننن اق كوگول، جۇمشاقتىعىن بىلگەن، اراك تۇرغان قىزدار عىر ووز دون چىققانداي جالىنىپ، جالبارىشىپ، ەتەك - جەڭدەن الىشتى:

- ەجەكە، ئاجەكە، جەكەكە... ەبىز ئۇچۇن جىبەر-
سەكىز! ەلدىن قىزدارىنىن بارى بابا - ەلەكە تىشتى. ۋېۋن
باشتالىپ قالغاندىر... ەبىز كەچىگىپ قالباپلى... ۱ - جىكەم
ۋرۇشباپت. ەتەپت. قالب ەلە ۋزۇگۈز شىلتوولوب جاتاسىز...
ئاجەكە... ەجەكە.. جەكە - ئاي!...

قۇلان باي - بىچە نۇش - نۇشتان ئالاعان قىزدارغا
كۈلكۈسۈ كەلىپ، «بىرس» كۇلۇپ. جىبەردى.
- مەبلىكەرچى، چىچەك ئانلار!... كىشىنىن جانىن دا
قوبۇشباپت تەكىرەكە شىب...
دەب جىپاردىن ۋېۋنعا بارىشىنا يرازى بولۇ. جىپار
كىپىنىپ، جاسانىپ، قىزدار مەنەن بىرگە ئاق سەكىرىپ
ۋېۋنعا كەتتى.

اي سۇنتوي اپپاق، جوعورۇ كوتورۇلۇپ، قىبەچتانىپ
كۈلۈمسۈرۈپ جابلووعو قاراب تۇرات. ەلدىن شوولاسى مەنەن
قىزداردىن كوكۈرۈكتورۇندوگۇ مەربەت، سەدەبتەرى جىلت -
جىلت ەتىشەت. تازا ابا، سەرۇۋن جىل ارعى كۇگۈلدورۇن
كوتوردۇ. «تىگىلەردى قاراعىلاچى» دەگەنسىب جىلدىزدار
جىمىلداپ، كۈز يرمەشەت.

ۋېۋن ەبىچى قىز - كەلىن، بوزوبلور مەنەن جىق
تولعون. جىپارلار بارغاندىن كىپىن ورۇن ەبتەشۇۋگو نۇۋرا
كەلدى. ورۇن تاردىقتان ەبىر توب جىگىتتى شىكە چىعا -
رىشىپ، جىپارلارغا جاي بەرىشتى. جىپار كىرگەندە جىگىت -
تەردىن بارىدا اما قاراب، سۇقتانىشتى. جابلان كوزگو
قاراي الباي جىپار جالتاقتاپ، ۋېۋنعا ەتومون قارادى. كۇ -
پوو مەنەن جولدوشۇ ەكوو ەتۇرتۇشۇپ، جىپارغا تىكتەشتى.
كۇپوو جانىنداى قولۇقتۇسۇنا قىلچاكدادى.

– سونۇن قۇش ەكەن، ەۋە... دەپ دالابى يېچىنەن قىمىيىپ قالىشتى.

ۋېۋن باشتالدى.

قىز – كەلىندەر، جىگىتتەر ۋېيرىسكە چاپلانىپ، ۋرۇن الىشتى. ەزەلدەن بەركى قادا، زاڭ بوپۇنچا سوزولونعون كۇۋگو سالىشتى. بوزوي، سەلكىلەردىن يېچكى مۇڭ، يېچكى سىرلارى جاپلوونۇ جاپىدادى. ارماندارىن، زارلارىن نىشقا چىغا رىب، ەركىن دەم الىشتى. ۋېۋن قىزىغاندىن قىزىدى. قىز، كەلىندەر كەزەكمە – كەزەك توقموق سالۇۋدا. جاپلوونۇن تازا اباسى، سەرۇۋن جەلى، ەركە تۇرمۇشۇندا زەرىككەن بوزوبلور چەرلەرىن جازىشتى. كۋبتون بەرى يېتەرىنە جىپىنالىپ، بۇق بولۇپ كەلگەن مۇڭدارىن ئارقا تىشتى. سەلكىلەردىن كوزدورۇ وتتوي بالىلدادى. ەچەن قىلغىرىغان، جاپنانغان كوزدور تۇرمۇش ماستىغى مەنەن ۇبارالاندى. بەنتەرىنە قان جۇڭۇرۇب، ىراپلارى ئچىلدى. كوكۇروك ۋېير كوتورۇلۇپ، ۋېير ۇشۇب، دەم الۇۋ يىچامدادى. جان باشقا جەردەن جاپى الدى. كۇلۇك سانا الدا قاپرا – ىراققا قاراي ۇچتۇ. جاش كوكۇل، جاش جۇروكتور تولقۇنداندى...

تولعونۇ...

ەچەن جاپدارى، قىبالدۇۋ وسكون سەلكىلەر قىمىرىلىپ ۋردۇنان تۇرات. سىپالىق، چە بەردىك مەنەن كوكۇلۇ سۇپگون بوزوبۇنا توقموق سالات. ۋردۇنان تۇرۇپ، بۇرالىب يېمەنگەن. سىپ، جىمىيىپ بوزوبۇنۇن كوزۇنو كوزۇن ۇشۇروت. بوزوبۇنۇ قالىتروو قاتىش قابرات ارالاپت. جۇروك چىركىن دۇپۇلدوب، الاب-جەلەب بولۇپ، الا ۇچات. ۋى نارالغانسىپ، كوز ىمىر-چىمىر بولو ۇشوت.

- ولتۇرغان ەلگە شىلىدىڭ بولبوسوم، تاڭ قالتىرىپ
 القىش السام كۈبۈنچۈ ماڭداپىمداغى سەل-كىگە جاقسام
 انى دا، ۋوزۇمۇدا كۇرتۇكو تىقباسام.
 دەگەن وې دالاپىدىن دەەرىندە بار. ەچەن - ەچەن بو-
 زوپلور وپلوعون وپۇنۇن ۇچۇنا چىعات. دالاپدى تاڭ قالتىرىپ
 سۇقتاندىرات، تامشاندىرات. ولتۇرغان ەلدىن كوگۇلۇن ۋوزۇ-
 نو بۇرات. قىز-كەلىندەردىن جىلماپعان كوز قاراشىنا ە بو-
 لوت. دالابلار ۋسۇردوب، ا، نوونۇن، بۇتوونۇن باشىن ۋبىر
 وتتوب، ەلگە كۇلكۇ بولوت. ەمنە دەپ باشتارىن، قانداي
 اليب ۋجونوورۇن بىلبىدى ساندىراقتاپت. اپتقان ۋوزۇدا، توقموق
 سالعان سەلكىسى دا قىزازات، تانارات. ەلەنگەن، كۇلۇن-
 گون جاشتار وعو بەتەر ۋورتتوپت، جان كۇپۇرۇت، جاراعا
 ۋتۇز سەبكەندەي قىلىپ، ۇلۇ ۋسوزدور مەنەن جابالاقتاب
 ورتوعو الىشات. ىر بىلبەگەن، قوقۇستان قوگۇشۇ بولۇپ قال-
 انداردى ۋمووروتموپۇنچو تىتىشباپت. وپۇنۇن ۋبۇتۇن قىزىعى،
 ۋبۇتۇن شىرەسى ۇشۇندا.
 كەزەك جاقىنداى.

جىپاردىن جانىندا ولتۇرغان جولدوشۇ وردۇنان تۇرۇپ،
 ارقا جاقتا ولتۇرغان سارى چىپكىل بالاغا توقموق سالدى.
 توقموقتۇ اليب، تاماعىن ەكى - ۋچ جولۇ قىرىپ اليب تەرە-
 بەلىن قاراندى. بەتىنە قان جۇگۇردۇ. قاپتا بوزوردۇ، قاپتا
 قىزاردى، ناتاردى... وشو بوپدون تالقان سۇعۇنغان ەمەدەي
 ۋتىم بولۇ. ۋپىدو ولتۇرغانلاردىن بارى قانقىرىپ كۇلۇپ
 جىبەرىشتى. ەچەن اچۇ ۋسوزدور يېنەدەي قالدلى. قىز يزا
 بوھونۇنان ەمنە ەكەنن بىلبەستەن كۇلگون ەلگە قوشۇلۇپ،
 كۇلكۇگو كومۇلۇ.

-- مۇزۇوسۇن تابقىلا، مۇزۇوسۇن كورە بوپۇنچو ۇنچۇقبايت.
 -- ساپاقتار ۇباغى بولو - لەك...
 -- تۇز جالاتقىلا!

دەگەن زار ەسوزدور جامەرداي جادى. جىگىت توتە -
 ەوقتۇ قارماعان بوپۇنچا تاشتاي قاتىپ قالدى. كوزۇ جاشىلا -
 ىدانيپ، يزا بولۇپ، كۇلۇب جاتقان جاشتارعا قاراپ يىرجاپقان
 بوپۇن تەرەك كۇرسۇنۇپ قايرا ولتۇردۇ.

چىپار مۇنۇن نارىن كورۇپ واتۇردۇ. باپانادان بەرى
 ىرداعان ەبىر توب جىگىتتەردى يچىنەن سىناب ەوتتە. جۇ -
 روكتۇن تۇبكو جەرىنەن قايناب، جالىنداب چىققان مۇگدارىن
 ۇقتۇ. جاشتىق ماستىعى، ەسۇپۇ قىزىعى مەنەن كوگۇلۇ
 تولدۇ. تولقۇندانىپ-تولقۇندانىپ، جابلوونۇ جاگىرتىپ بارىپ،
 الدا قايدا جوعولعون مۇگدۇ ۇن، بوپۇن بالقىتتى. ەوزۇن
 الدا قايدا يىراقتا بۇلۇتتا اراسىندا جۇرگوندى سەزدى.
 ەوزۇنۇن باردىعىن ەبىرە توبقو ەستەن چىعارىپ تۇردۇ.

انا، جىگىت ەچەن-ەچەن كۇگۇگو سالىپ مۇگقاندى.
 انىن ۇنۇ ساپراعان بۇلبۇلۇن ۇنۇندوي جاعىمدۇ، مۇگدۇ...
 بوپۇ ەرىتتى، كوگۇلۇ كوتوردۇ. ۇنۇ مەنەن قوشو ەەر -
 چىتىپ بارىپ تاشتادى. جۇروك دەگەپت... كوگۇل ەمنە -
 نىدىر يزدەپت، جوقتوبت... ساناعا - ساناا قوشۇلۇپ، سارى
 ادىردى اشا ەجونولوت.

انا، جىگىت سوگقۇ ەسوزۇن ايتتى. ەل ەدۇبۇر - ەدۇبۇر،
 قوبۇر - جوبۇر بولۇپ تولقۇنداندى. جووسۇن جەگىپ، نامىسىن
 قولۇنا العان ەردەي كوگۇروگۇن كوتورۇپ جىگىت وردۇنان
 قوزغولتۇ. توقموق سالعان سەلكىنىن جانىنا كەلىپ، قولۇن
 جاپىپ، تالىنعان بۇركۇتتوي بولۇپ، كوز جۇمعانچا ابال قىل -

دى. ابقاليشىب، چار كورۇشۇب، اماناتىن قولۇنا قابتا بەردى.

جىگىت مەنەن قىز ابقاليشا بەرگەندە، بەتتەرى البېرىپ، مۇندارى بېلىنە، بېلىنەس قالىتىراب، تۇرمۇش ماستىعى كوز- دورۇنو چىعات. يزدەنگەن، قوبۇلغان كوزدور داروو ۇچۇرا- شىب، داروو چەتكە قاعىلات. كوكۇروككو- كوكۇروك جاقىنداعان ساپىن جۇروك دۇپۇلدىگۇن كۇچوتوت. جىگىتدا، قىزدا ءوز ورۇندارىنا ولتۇرۇشتۇ.

مىنداي بوزوي، سەلكىلەردىن وپۇندارىندا جىپار دالاي بولعون. دالاي چار كوزۇشكون. دالاي جىگىتتەردىن مۇگۇ مەنەن تەرمەلگەن. ءبىر-وق ال بۇگۇن ءوزۇن باشقاچا سە- زەت. بۇگۇن تۇرمۇشۇندا چوڭ ءبىر وزگورۇش بولوردوي بو- لۇب، جۇروگۇ اليب ۇچات. بولور-بولبوس مەدەن سەسكەنەت. ازىرقى سارى چىبىكىل جىگىتتىن يزا بولعونۇنا ابىدان بوورۇ وورۇدۇ. انى ابادى... دارداكداپ كۇلۇب، يزالاب جاتقانداردى، - ەبى جوق، ەسى جوق قۇر كوودوندىور دەپ وپلودۇ.

ال جىگىتكە توقموق سالعان جانىندا جولدوشۇندا ابادى. انىن قىزارغانىن، ۇبالغانىن كورۇب جانى اچىدى. - ۇشۇنچا ەلدىن يچىندە شاعى سىندى. ءمىزى قاپ- تارىلدى، دەدى جاش كوگۇلۇ.

قىلت ەتىب ءوزۇنو كەزەك كەلگەنى ەسىنە ءتۇشتۇ. باپاتادان بەرى وپلوب ولتۇرعان وپلورۇ الدا قاپدا تارالدى. كوزۇ چاپىنتاي اچىلدى. ولتۇرعان بوزوپلورعو قاراب، ءبىر دەمە تانداغانداي بولۇ. داعى ءبىر سىمىرا قارادى. ولتۇر- عانداردى سىنداب، كوزۇنون وتكوردۇ.

- مەن دا نىگىلەردەى بوز-الا بولىووعوي-ەلەم...
دەگەن شەكتۇۇوبعو كەلدى. باپاتادان قىز-كەلىندەردى
شىلدېگداپ، سوزدۇ تۇۇراسىنان تىپە قاچىپ ولتۇرغان كۇبوو
جولدوش جىگىتكە كوزۇ تۇشتۇ.

- باپاتان بەرى قىز-كەلىندەر اعان ەمنە ءۇچۇن توق-
موقى سالبادى؟... جەە ال داعى جاناقى جىگىتتەبى؟...

داعى كۇبوو جولدوش جىگىتكە قارادى. يمانى يىپىق، جانعا
جاقين كورۇندۇ. مۇرۇن كورۇپ، تالانىياسادا كوتون بەركى
سىرداشتاي كورۇنۇپ كەتتى. يشەنگەن، ءۇمۇت قىلغان كى-
شىسىندەى جاقىن ءوگدوندى.

جارقىناي:

- تۇرمۇشتۇن ءۇتۇن كوركۇ، قىزىعى، جىرعالى-بەل
باپلاب يشەنۇدو، دەب وشول جىگىتكە چىن نىبەتى مەنەن
جازمىشىن تابشىردى.

- ەمنە بولسو-بولسۇن!... دەب وردۇنان تۇردۇ. جۇروگو
ارى-بەرى وبقولجۇدۇ. يراگى قۇبۇلۇپ، يىمەنگەنسىدى. ءبىر
ازعا دەيرە باتىنا الباي، قىنجىلىدى. كوزدوگون جىگىتىنە
قىلغىرعان قاراعات كوزدورۇن تۇشۇردۇ. ۇبالعانسىپ، كوزۇ-
نۇن استى مەنەن نەلمىرە قاراب يىلگەرى اتتادى.

ءۇبىدو ولتۇرعانداردىن بارى جىم-جىرت. ءۇن جوق.
جىپاردىن قادىرى، انىن سۇلۇلۇغۇ دالابعا مالىم. انى بارىسى
ۇرمات قىلىشات. ادام-گەرچىلىگىنە، سىلىق ءمۇنوزۇنو
قىزىمىشات.

- كىمگە... كىمگە... دەشت ار كىمىسى ءوز
يچىنەن.

جاپىلىپ، ەن-جاپوۋ كەبكە كىرىپ كەتكەن كۇپوۋ
 چولداش دا قىمىرىنا ءتۇشتۇ. ازىراق تاڭ قالغانداي بولۇپ
 يىلگەرى اتتاعان جىپارغا قارادى... داعى ءبىر، داعى ءبىر
 قادم... مينا توقموق كۇپوۋ چولداشقو سالىندى. بۇتكون-
 بوپۇ دۇركۇروب، يىيلى-سۇۋۇقتۇ بولو ءتۇشتۇ. جىپاردىن جال
 دىراڭقى تارتقان كوزۇنو-كوزۇ تۇورا كەلدى. كوزالدى
 بىر-چىمىر بولۇپ ەلەكتەنە ءتۇشتۇ.

جىپاردىن اتاغىن، قىلىق - جورۇعۇن جانىنداقتى نەڭ-
 تۇشتارىنان ۇعۇب ولتۇرغان. انىن ەلگە جاپىلعان جاقشى
 اتىن ۇعۇب، ۇزۇدا قۇبانغان. ءبىر-وقى وپلوبوعون، كۇتبو-
 گون جەردەن ەلە مىنداي بولوقوپورۇن سەزگەن ەمەس.
 «ۇلۇب كورۇبەنۇبۇ» دەگەندەي جىپاردىن مىنداي قاپىلىستان
 قابىلارىنا كوزۇ جەتتەگەن. ازىراق ۇسۇردودۇ... چەكەسىنەن
 ءبىر نەچە مونچوق تەردا چىعا ءتۇشتۇ.

ولتۇرغان ابال-ەركەكتەردىن بارى جىپار مەنەن كۇپوۋ
 چولداشقو قاراشتى. كۇپوۋ چولداش ءبىرىنچى كەلگەن
 بالا. انىن ال-جاپى، سىرى دالاي كىشىگە ماللىم ەمەس.
 جىپار ولتۇرۇپ جاتىپ داعى ءبىر قاراب الدى. كۇپوۋ
 چولداش ءبىر دەمەنى ەستەگەنسىب ازىراق وپلونۇب تۇردۇ.
 - تۇگونكۇر، يىرداب كورو ەلەك - ەلەم. ۇنۇم جوق...
 پالان-پۇستان، دەپ قویشولوقتوعونسۇدۇ. مۇنۇ ۇتقان بوزوي،
 سەلكىلەر تۇش-تۇشتان جاپىلىپ،

- ايتا يەرىڭىز! ەلدىن بارى ۇن تاغىنىپ جۇرگون
 جوق!...

دەشىپ ال-جاپىنا قوبۇشبادى. چىدابادى... كوگۇل
 كوتورۇلگونسۇب، جۇرۇك يىلگەرى ۇمتۇلدۇ. قاپراتتى قولعو

اليب، ۋزۇنۇن باقتىن ۋبىر سىناب كورمۇكچۇ بولدۇ. ارى-
 بەرى قارايىپ، جىپارغا ۋبىر قاراب ۋوتتۇ.
 - ايت... ايت، جۇنۇش!... سەنى ۋبىز جاقشى بىلەبىز!
 باشقادان جاشىرىپ ۋلسوڭ!... دەشىپ ۋبىر توب بوزوبلور
 ۋسۇروب جىبەردى.

- جىپاردا ۋسىزدى بىلگەننەن.....
 دەشىپ كەلىندەر قاپراشتى.

جۇنۇش كوب مالقاتا البادى. ەلدىن ۋسۇرونۇ، تۇرت-
 كۇسۇكوبوبۇب بارا جاتقاندىن كورۇپ، ماقۇل بولبوسقو چا-
 راسى جوق. تاماعىن قىرىپ، ەمەدەن باشتاب جىبەرەردىن
 ازىراقى وپلوب الدى. جۇنۇشتۇن داپاردانعاين كورۇپ، بىرگە
 تۇرۇپ، بىرگە ۋسۇپ، سىرداش بولعون كۇپوونۇن ۋگۇنو
 قىزىل جۇگۇردۇ. جۇنۇشتۇن، ولتۇرعانداردىن بارىنا ساباقى
 بەرەردىن ال جاقشى بىلەت. جاتىندا ولتۇرعان قولۇقتۇسۇنۇن
 قۇلاعىنا شىبىراپ، جۇنۇش جاقشى شىلتەپ، ماقتانعانسىپ
 الدى.

جۇنۇش باشتادى:

جاپلوونۇن باشى جاشىلدىن،
 اي، جىلدىزى جاشىنعان،
 ابداي سۇلۇۇ، مۇڭ كوزدۇۇ،
 چالغان قانداي اسىلدىن؟!
 ارماندامىن، قوي كوزۇم،
 تانىشىپ الباي باشىدىن!...

مۇڭدۇۇ، ۋغۇمدۇۇ قوڭ-ۇر ۋن سوزولوندىۇ. تۇنكۇ
 تىنچتىقتى جارىپ، زوو جاڭگىرتىپ، جۇروكتۇن ەڭ يچكە
 جەرلەرىنە بارىپ قادالدى. مەمىرەب جاتقان جاپلوووعو جان

كىرگەندەي بولۇ. اپىل-اپاداعى ولتۇرغان قارىبالار قۇلاق
 سالىشىپ، جاش چاقتارىن مەسكەرىشتى. ۋېدۇن تەگەرەگى
 زووقچۇلار مەنەن نولۇ. چىلچىقتار جىلدىزدانېب كويوبۇ.
 ۋېدۇ ولتۇرغانلاردىن بارى جىلماپىشتى، ار كىمىسى
 ىرازى بولغون ۋوكتونۇب ۋىر - ۋىروونو قاراي كوزىرمەشتى.
 قىز - كەلىندەر مۇگاپىگقى تارتىپ، جۇنۇش جاقا قاراي
 يەپىرلىشتى، ەلدىن بارىندا جۇنۇشقا تۇغاندىق، جاقىندىق
 سەزى تۇدۇ. كوگۇلۇ بېكە، نازىك سەزىمۇلور تەرەك
 كۇرسۇندۇ.

جۇنۇش سوزولونغوندىن - سوزولوندى. ار ۋۇردۇ كۇۋ -
 گو سالىپ، ەلدى ارتىنان مەرچىنە سابالادى.

جاش جۇروكتور قوزغولۇ... ۋېدۇ... تۇبالدى... ايتقان
 ىر، چىققان مۇك دالابدىن چەرىن جازىپ، كوگۇلۇن چاپىنتاي
 اچتى. دالابدى ۋو بەتەر مۇكفاندىرىپ، تەرەك ۋېو سالىدى.
 بوش قىپال، قۇرغاق ۋى دالابدىن كوگۇلۇن كوولودۇ...

جىپار ۋوز - ۋوزۇن ۋنۇتتۇ... الدا قاپداعى شىپقىردۇ
 تۇمان اراسىنا كىرىپ جوعولۇ. ۋسۇبۇ، سۇبۇلۇ سىرلارىدىن
 تەنتەك قىلدارى قىپمىلادى. كوبتون بەرى كۇتكون، كۇ -
 زوتكون ۋۇمۇتۇ قارشى الدىنان چىققانداي بولۇ. قارانى
 بۇلۇت استىنا كىرىپ جاشىرىنغان چولپونۇ جارقىراب چىققانى
 ۋشۇدا، تۇرمۇش چىركىن ەمى كۇلدۇ، ەمى سىرىن چەچتى...
 ىزدەنكەن، قىپنالىغان جاش جۇروكتۇن وتۇ ۋورۇلدودۇ. جال -
 ىراغان كوزدورۇنون ۋسۇبۇ ۋچقۇندارى چاچىرادى ۋىچى -
 تىشى ەلەب - جەلەب بولۇپ، بوپۇ بالقىپ، تامىرلارىنا جىلۇۇ
 قان جۇگۇردۇ. ۋىچى - تىشىنىن بارى ۋسۇبۇ، ۋسۇبۇلۇ ۋ -
 مۇتورۇ مەنەن تولۇ.

جۇنۇش، يرداعانى، يرداعان... كەدە كۈنۈرۈپ، كەدە
 نۇشۇرۇپ، قان كۈگۈلدۈن قالاعانىندا قىلىپ يردادى.

جۇنۇش سوزولونعون ساپىن جىپارعا باشقاچا جان
 كىردى، انىن نۇ، كۇسۇ - مۇگۇ، جاعىمدۇ سەزىلدى.
 ۇلام ۇققۇسۇ كەلىپ، جۇروگۇ الپ ۇچۇپ تۇردۇ. جارىق
 كۈن، جاپلۇ تۇرمۇش ەشىگىن اچقانداي كورۇندۇ. انىن
 كىرسىز، تاقسىز كوكۇروگۇ - ۇمۇت، كەشىك مەنەن تولدۇ.
 بولوتۇرغان تۇرمۇش، ەركىندىك، جىپاردى قۇچاينا الدى.
 نۇسۇز - چەكسىز قىپال دارىپاسىنا كىرىپ، نۇزۇپ كەتتى...

قاپەيسىز، مۇگۇسۇ كوپولوك،
 كۇلتوردۇ ەبسو، ەبوپولوب،
 تۇرمۇشتۇ ماقتاب، قۇباتتاب،
 وپنوسو، ۇچسا كوكولوب؛
 ەبىز - دا ونوسوق، قوشۇلساق،
 ابقالىشىپ - ەكولوب!...

دەب جۇنۇش يىرىن مۇگۇقانتىپ بارىپ توقتوتتۇ.

جىپار، ۇمۇت، باقىت تولۇ كوزۇ مەنەن جۇنۇشقا
 تولتۇرا قارادى. ولتۇرغان ەلدىن بارى كۇرسۇنۇپ، وگتوپلو -
 نۇب ولتۇرۇشتۇ. بارىنىن ەكۇندو پىرازىلىق، جالەاسىن ايتۇ
 كورۇنۇپ تۇرات. دالاي جىگىتتەر ەبىر دالابعا دەپرە قوشومات
 قىلىپ، نۇرۇنچۇ بولۇشتۇ. كەلىندەردىن ەبچىلىكەرى ەز -
 دورۇنو ىمەرە تارتىپ، كوز ىرمەشتى. قىزدار جىپارعا قىزىق -
 قان كوز مەنەن قاراشتى.

جاپلورنۇن تالاسى دالابعا دەپرە تولقۇندانعان مۇك مە -
 نەن قۇرچالىپ تۇردۇ. تۇنكو سەرگەك سىدىرىم چىققان

مۇڭدۇ ۋېلىپ ۋېلىپ، جەر قىلىرىپ ۋېلىپ چۈنۈلۈپ. قوشاماتچىل
زۈۋ جاڭىرىپ، ھېچىرىپ بارىپ تىنىدى.

چۈنۈش، جىپار ھەكۈۋ تەڭ قوزغولۇشتۇ. جۈنۈشتۇن قولۇ،
قۇلۇنا نىپكەندە جىپاردىن-دەنەسى دەلىلەندى. چار كورۇ-
شوردۇ، بول تۇرغان تۇرمۇشتۇن چارىق چاۋووسۇ كوڭۇلۇنو
كەلدى. تەڭ تۇرمۇش، تەڭىز جىرغال ھەستەپ الدىنان
ۋەنتۇ. چۈرۈگۈنو ۋېلىپ-تۇگۈنبوس جاشتىق باقتىنان
ورون بەردى. وشول تۇبولۇك پىرىس - كەشىك، الدىندا تۇر-
غانداي كورۇندۇ.

كوزۇن چوۋورۇ كوتورۇپ، ۋوزۇ، ۋوڭونۇپ كوڭۇلۇ
كوتورۇلۇپ، تۇرمۇش قىزىغىنا كومۇلۇپ تۇرغان جۈنۈشتۇ
كوردۇ. جۈنۈش كۇلۇمسۇرۇپ، كوزۇن جاپناتىپ جىمىپىدى.
جىپار ۋېلىدى... قىسىلدى...

مالا قىزىل بەتىنە كەچكى باتقان كۇندۇن قىزىلىد-
داي-قىزىل جۇڭۇردۇ. بەتى البىرىپ، انار كەلبەتەندى...
نارتىلىدى... ھەرىكتۇۋ-ھەرىكىسىز چار كورۇشتۇ... ابقالىشىپ
كەلگەندە، ھەكى چاش چۈرۈكتۇن تىلەك، ۋۇمۇت مەنەن ۋدۇپۇلسۇپ،
ۋتۇرسۇلدۇپ ھەكى چۈرۈك، ھەكى چاقتان.

- ۋېلىپ سۇپۇشۇۋۇگۈ، قوشۇلۇۋغا، چاشوۋو ۋېلىپىز!
دەگەندەي قىلدى.

جىپاردىن مۇۋنۇ بوشتۇپ، كوز الدى تۇمانداندى...
كۆكتون جىلتىزدار ۋېلىپانداي بولۇدۇ... تۇرمۇش قىزىغى،
ۋۇمۇر جىرغالى باشىن ابلاندىردى... كۇتكون كۇنۇ، اشىق
بۇمەن اېپىنادامى ۋېلىپ مۇڭاڭا قارادى... يېچىنەن تەرەڭ كۇر-
سۇنۇپ، قايرا وردۇنا ولتۇردۇ.

*
*

ئۇن چارىيى ە - باقى ووعون. جاپلوو نيم - نيرس.
 قىبىراغان جان چوق. وي - نوونۇن بارى ئالېقىشىپ، تەرەك،
 ئانتۇۇ ۇبقۇدا. يرداغان، مۇققانغان جاشتاردىن بارى جاي -
 جاپىنا تارالغان. چىلدىزدار باشتاقتىدان دا اېبانتۇۇ، اجاردۇۇ،
 جىمىگداشات. اي جالتىراب، جاپىناپ اسقاغا تامان قوبۇپ
 بارا جانات. جاپقالغان جاشىل شىبەر، ۇلبۇروگون اتىر گۈلدور -
 دۇن جىتى ەن - جاپلوو جەردى بىپلەگەن. اسقادان، زوودون
 قارا قوچقۇل ۇزۇن كولوگو تارتىلغان. ەركە - تانتاڭ سىدىرېم،
 شىبەردى تەگسەلتىپ، قاراعايدىن ۇچۇرلورۇن ىرعالتىپ
 ەرمەك قىلات.

تابىبات ئۇنسۇ، چارىقى جىم - جىرتتا، تەرەك ۇبقۇغا
 چۇمغان.

اقى قار، كوك مۇزدۇۇ موڭگۈدون تامچىلاپ جىپىلغان
 ەموب - ەمولدۇر تۇنۇق سۇۇ، ئاشتان - ئاشقا ىرعىپ، اي جا -
 رىيىندا كۇمۇش تامچىلار چاچىراتات. موڭگۈزەن باشىن
 كوزدوي جول تىرتقان اقى بالىقتار، ۇبدوي ئاشتاردان الىس
 ىرعىشىپ چارقىراشات.

جۇنۇش مەنەن جىپار ەبىر دالايدان بەرى سۇۇلۇن
 بوپۇندا ولتۇرۇشات. ەكى جاش چۇروك ەبىرىنچى ەتۇنۇ،
 ەبىرىنچى مەرتەبە ەبىر - ەبىروو مەنەن بەنتەشىپ، كورۇشتۇ.
 جۇنۇش كوك شىبەردە چالقاسىنان جاتىپ، يىچكى سىرلارىن
 تىشقا چىعاردى. جىپار جىپىلغان قاراعايدىن ۇستۇندو ولتۇ -
 رۇب، قولۇنداعى ۇزۇن چىبىقى مەنەن جەر چۇقۇب، جۇنۇشتۇ
 تىگىشات. جىپار، جۇنۇشتۇن ار ەبىر ەسوزۇنو، ارەكەتىنە با

بەرەت، سىندىن وتكۈرۈت. جۇنۇش ار ئېپىر سوزۇن اباپلاب،
 ءولچوب سۇپلوپت. اشىقچا كەلدەي سوز جىبەربەپت.

دەگەگەن جۇروك، يزدەگەن تابتى. دالابدان بەرى
 نىشقا چىقباغان مۇك دارىباداي تاشىپ، چەتكە چاپىلىدى. وپلو-
 عون وي، كۈتكۈن تىلەك تىمىسىن كەلىپ الدىنان چىقتى.
 كەلچەك تۇرمۇشتۇن بۇتكۈل جاشىرىن قىلدارى ۇشۇل جەردە
 قوزغولىدۇ. ۇشۇل جەردە جاڭى تۇرمۇشقا نەگىز سالىندى.

جۇنۇش بولعون كەبتىن بارىن ۇستالىق، چەبەردىك مە-
 نەن تىزىپ، جىپاردىن كوز الدىنان چۇباتتى. الداعى تىلەك،
 الداعى تۇرمۇش تۇرالۇ تۇبۇندۇردۇ. جىپار تىپەنتىك مەنەن
 تىبەر قىلىپ بارىن ۇقتۇ، قۇلاعىنا قۇپۇ.

ەكى جاشتىن كەلچەگىنە بەرگەن ۇبدالارىنا اسمان-
 داعى جىلدىزدار، جەردەگى وسۇمۇكتور كۇبو بولۇشتۇ.

ئىبىر ازدان كىيىن ەكوو تەك ورۇندارىنان نۇرۇب، ئىبىر-
 ئىبىرىن كوزدورۇنو مۇكاپىشىپ قاراپ نۇرۇشتۇ. تۇبولۇك
 بىرگە بولۇغا، تۇبولۇك اجىراباسقا ۇبادا بەرىشتى، ماقابىت
 ماستىعى مەنەن تولعون كوزدورۇ تەلمىردى.

- مەن، ءولور - ولگۈنچو - سەنىكىمىن!...

- مەن داعى ولگۈنچو...

سابداعى سۇنۇن شىلدىراغان كۇمۇش ۇنۇنو قوشۇلۇپ،
 «چۇب... چۇب» ەتكەن دويۇش ۇغۇلدۇ.

بۇل، ەكى جاش جۇروكتۇن جەلىمى، ايتىشقان انتتىن
 اپنىياس شەرتى.

VI

جۇنۇش كەدەپىدىن بالاسى. چاش چاغىنان تارتىپ
 شاردا سۇستۇ. اتاسىنىن مېنەر اتىنان باشقا چەتەمەسى جوق.
 ۴بىر اعاسى سارت، نوغوپىدو مالاي بولۇپ چۇردۇ. وشول
 اعاسىنىن ارقاسى مەنەن وقۇۇغا كىردى. قىش وقۇۇ وقۇب،
 جاز، جاي ابلارىندا كۇندۇكتوب چۇمۇش قىلدى. ال كەز-
 دەردە جاڭى تارتىپ مەنەن وقۇتۇب جانقان تانار مەكتەپىنە-
 دەگى بالداردىن الدى بولۇ. ار جىلى يەتتىقان بولعون
 ساپىن جۇنۇش بالداردى ارتىنا تاشناي تۇرغان.

بارا-بارا كەزىت، جۇرنال، ادابى كىتەبتەر وقۇي تۇرغان
 چولوشۇ تىنىم-سەبتىن دەمووسۇ مەنەن بۇلدا وشول چولعو
 كىردى. قىش كۇندورۇندوگۇ دەم الۇۇ، جابقى بوش ۇبىش-
 تارىن وقۇۇ مەنەن وتگورو تۇرغان. زامانىنداعى ال-ابال مە-
 نەن كۇندوگۇسۇن كۇندو تانىشىپ كەلدى. ال ۇچۇرداعى
 اگۇۇ-بىلىمدۇۇ ازاماتتاردىن زامان اعىمى مەنەن تانىشقان،
 ۇغۇنعاندارىنىن ۴بىروو بولۇ.

مەكتەپتى بۇتكورۇب قالالا تەگەرەگىندەگى مەكتەپكە
 مۇعاللىم بولۇب كەلگەنىنە ەكى جىلداي بولۇ. ەلدىن بال-
 دارىن جىيىپ، جاڭى تارتىپ مەنەن ساباتىن اچتى. مۇرۇن
 4-5 جىل وقۇب «القامدۇ» دون ۴وتو الباعان ەلگە ۇلگۇ بولۇ.
 قىرعىز قالقى جاڭىلىققا، جاڭى نەرسەگە تەز كونو، تەز
 كوگۇل بۇرا تۇرغان قالىق. وشونىۇقتان جۇنۇشتۇن قادىرى
 ەل بېچىندە تەز كوتورۇلۇ. جاڭى وقۇۇنۇن جەڭىلدىگىنە،
 وگوي-ولتوڭ قات تانىپنا تۇرغاندىعىنا ەل قىزىقتى. بالدارىن

يېمەنبەي، تارتىنباي جۇنۇشتۇن مەكتەبىنە بەرە تۇرغان بولۇشتۇ.

ەل ۋېۋۇر اليب، بوورعو تارتىباغاندان كىيىن جۇنۇش ەلگە كەزىت وقۇب، تۇشۇندۇرۇپ بەرە تۇرغان بولۇدۇ. ەدۇ- نۇبو ەجۇزۇندى ۋونور- ەبىلىم ارقالۇۋ ەچەن- ەچەن قۇلاقى ۇعۇب، كوز كوربوگون شۇمۇقناردى چىعارىپ جاتىشقانىن ايتتى. ايرۇپۇلان، سىمسىز تىلگىرەم، ايتامابىل داعى باشقا قاراڭغى ەل نەز تۇشۇنو تۇرغانلاردى ايتىپ ەلدى تاڭ قالتىرا تۇرغان. مينا ۇشۇل ۋوڭۇۋ ۇقەۋشتاردىن بارى ازىرقى وقۇۋ- ەبىلىم ارقاسىندا بولغونۇن تۇپۇندۇردۇ.

بارا- تۇرا جۇنۇشتۇن بارقى كوتورۇلدۇ. ەلدى بوپۇنا تارتتى. جۇنۇشتۇ كوۋبۇنچو جاڭى ۋوسپۇرۇم، جاڭى مۇۋن جاشتار جاقىيرات. انىن تۇرغان ۋېۋۇ ارقاچان بوز بالىدار مەنەن چىق تولوت. ارقى- بەركى كەبتى ايتىشىپ، جۇنۇش- تۇن جاعىمدۇۋ، جۇعۇمدۇۋ ەسوزدورۇن قۇلاقتارىن ەتۇرۇپ ۇعۇشات. جۇنۇش، ۋېۋۇن- كۇلكۇ ارالاشتىرىپ، جاشتارغا قانداي بولۇۋ، ەمەن كەرەكتۇلۇگۇن تۇشۇندۇروت.

جۇنۇش- ەبىلىم- ەبىلىم جاعىنان دالاپدان اڭلۇۋ، سە- زىمدۇۋ. اتاسىنىن جەرىنە قورۇق سالىدىرىپ، باقى تىكتىردى. ار ەتۇردۇۋ ورۇس، نوغوي اېداي تۇرغان جاشىلچالاردى اې- دانتى. انى قانداي باعۇۋ، قانداي ۋوستۇرۇۋ تۇۋرالۇۋ ار قا- چان ۋوزۇ جول كورسوتو تۇرغان. باشقا قوڭشۇلارى، اېپل- داشتارىنادا ۇشۇل جول مەنەن ىشتوۋگو كەكەش بەرۇۋچۇ. ۋوزۇ بارىپ ىشتەشىپ، جول تابا بەرىپ ەجۇردۇ.

جۇنۇش باشقا ۋونورلوردون دا قۇرۇ ەمەس. ىر، قوۋۇز چەرنۇۋ، قىبانى تارتۇۋ ۋوڭۇۋ ەلدىن كوڭۇلۇنو چاقىن نەر-

سەلەردى ابيدان جاقشى بىلەت. جۇنۇش بولعون جەردەگى تاماشا، وپۇن ەج قايدا بولو قويىويت. جۇنۇش مۇڭدۇ، جۇ-
 عۇمدۇ قوڭۇر ءۇنۇ مەنەن دالايدى «بارا-كەلدى» لەتكەن.
 دالابعا اتاعى چاپىلعان. وشوندىقتان بوز-بالدار جۇنۇشتان
 اپرىلىچۇ مەس. انى قايدا بولسودا الا بارىپ، بىرگە وپنوب،
 بىرگە كۇلۇڭگو زووقتونۇشوت. «بىز-وقى، جۇنۇش توقتوو، سا-
 بىردۇ جىگىت، كورۇنگون جاققا باستىرا بەربەت. ەن-باش
 «جۇرۇنۇ كوكۇلۇ كوب سۇبىويت. يعى كەلگەن جەرگە،
 باسقان قادامىنان جاڭپىلىشباغانداي عانا جەرلەرگە بارات.
 «ومۇرۇندى «بىرعانا مەرتەبە كۇبوو جولدوش بولۇپ كوردۇ.
 ال-دا بولسو «وزۇ مەنەن بىرگە وقۇعان سانالاش، تالابتاش
 قۇرداشىنىن قاپنىنا بارۇ بولۇ.

جۇنۇش ەلدە ەكى جىلى بالا وقۇتتۇ. ەكى جىلدىن
 يىچىندە وقۇتقان بالدارىنىن بارى قولورۇنا تىپكەن كىتەب-
 تەردى شار وقۇب چىعەشتى. قانتى شارىلدانا جازىپ، كو-
 رۇنگون قانتى چىعارىشتى. مۇنۇ كورگون ەلدىن جۇنۇشقا
 بولعون كوز قاراشنارى وزگوردۇ. دالايدى جۇنۇشتۇ ماقتاشىپ،
 «توبولورۇنو كونورۇشتۇ. انى ار كىمىسى ارداقتاب، سىلاب-
 سىپپادى.

مولدو-قوجولوردون وقۇب قالعان «چالا مولدولور» دۇن
 چاپتارى تىك تۇردۇ. بالداردىن بارى جۇنۇشتۇن مەكتەبىنە
 چۇبۇرۇلات. اندان وقۇب بات «مولدو» بولۇشات. ساباتتارى
 تەز چىعات. بۇل «چالا مولدولور» دۇن جولۇنا دوڭگوچ
 قوبۇۇ. الاردىن قاراڭعى ەلدى الداب-سولوب وقۇتۇمۇش بول-
 عونۇنۇن سىرى اپىلا باشتادى. مولدولور «نورت-بەش جىل
 وقۇتۇب، تۇزۇك دۇباي سالام جازا الباعان بالدار، 5-6 ايدا

شارقىرائىب وقۇۇ دەگەن ەمەنە شۇمبۇق، انىسى از كەلگەن -
سىب، بالدار ار ءتۇردۇۇ «مارش» ايتىشىپ، ەلدى بوپۇنا
نارتىشتى. الاردى كورۇپ تۇرۇپ «قۇداي» ۇرعان كىشى مو -
دوعو بالاسىن بەرسىنبى؟...

كۇندون - كۇنگو قولدورۇنان جەنى كەتىپ، قادىرى
ازايب بارا جانقان مولدولور مۇنۇ سەزىشتى. بۇل ءىشتى بۇل
بوپون قوبۇۇ جاراباستىيەينا كوزدورۇ جەتتىشى. مۇنۇن ءبىر
امالين تال، جۇنۇشتۇن جولۇن توروموقچۇ بولۇشتۇ. اهيل ارا -
سىنداغى اتقا مينەر شۇمدارعا اقىل سالىشتى.

- جۇنۇش بالداردى دىندەن چىعارماق بولۇ. بالدار
بۇزۇلۇپ، مۇسۇلمانچىلىقتان چىعەيب كەتەت - قوا ەمى ءبىر -
ەكى جىل وقۇشسا، تابتاقىر مۇسۇلمانچىلىقتان قول جۇۇپ
قالايبۇ.

دەشىپ ءبىر توب شىلۇۇنداردى قۇتۇرتۇشتۇ. الار ارى -
بەرى كەگەشىپ، مولدولوردۇن تىلەگىن ورۇندووعو ات سا -
لىشتى. ءۇبوزدۇن، پىرىستوتوردۇن تىلمەچتەرى مەنەن ءسۇپ -
لموشۇپ، الاردى پارالاب ءتىل الدىرىشتى. تىلمەچتەر جۇنۇش -
تۇن ساباغىن بەرۇۇگو ۇبادا قىلىشتى.

ءبىر كۇنۇ جۇنۇش بالدارىنا جالاراپىپادان ساباق بەرىپ
جانقان ۇباقنا، چاقچاكتاب، بولۇشتۇن جاسوولۇ كىرىپ كەل -
دى. قىلچىن شالدىرائىب، قامچىسىن يېكەب:

- جۇنۇش دەگەن سەن بولسۇگىبۇ؟ دەدى.
ەلىكىپ، ادبراكتاب كەلىپ كىرگەن جاسوولۇ كو -
رۇپ، جۇنۇش ازىراق تاك قالدى.

- ووبا، مەن بولوم...
- سەن بولسوك، داروو اتتان! ءۇبوزدون تىقىر بۇرۇق

بار، اېداب بۇگۈندۈن قالباي جەتكىرسىن، دەگەن دەپ جۇ-
نۇشۇ ەنتەلەتەپ، مەكتەبتەن اېداب جۈنۈلدۇ.
جۇنۇش قالاعا بارىپ، ئىبىر جۇماداي پالىپسا قانادا
قامالىپ جاتتى. سەگىزىنچى كۈنۇ چاقىرىپ سۇراققا السدى.
قايدا وئۇعاندىقەين، قانداي مەكتەپ بۇتۇر گونۇگۈن، نالادا
قانداي كىتەبتەر وقۇتۇپ جاتقاندىقەين، كەزىت، جۇرنالىدى
ەمنە سەبەبتەن ەلگە بەرە تۇرغاندىقەين داعى باشقالارىنىن
يېنەسىنەن جىيەنە دەپرە سۇرادى.

جۇنۇش سۇراغاندىرىنىن بارىنا انىقى، تولۇقى جووبۇن
بەردى. وقۇتۇپ جاتقان كىتەبتەرى، ەلگە وقۇپ بەرگەن نەر-
سەلەرىنىن بارى قازاندا، ورۇنپوردو وكۇموت نارابىنان ۇلۇق-
سات قىلىنىپ باسلىپ چىققان نەرسەلەر ەكەندىگىن
اېتتى.

ارى-بەرى دەكىپ، نىزگىندى قىسقاراقى قارماش كە-
رەكتىگىن، تۇرك يولارىن بالدارغا مىندان ارى يورداتىسقا
نىپىشتىگىن اېتتى، ۇستولدى قوبۇلاب جۇروگۈن السدى.
ەكىنچى ۇشۇل كورسونۇلگۈن چەكتەن چىقباسقا، ەگەردە ۇق-
باي تۇرغان بولسو قامووعو الينىپ، باشقا جاققا اېدالارىن
ئىلىدىرىپ، جۇنۇشتۇ قوبۇ بەرىشتى.

وكۇموت دەكىگەندەن كىيىن جۇنۇش كورسونۇلگۈن
چەكتەن چىقبادى. ئىبىر-وق باشقا ساباقتارىن باشتاقتان
بەش بەتەر تىرىشىپ وقۇتتۇ. مۇنۇ مەندەن جۇنۇشتۇن ەل ارا-
سىنداغى بارقى، قادىرى كەتكەن جوق، دۇشماندىرىنىن عانا
وتۇنا سۇۇ سەبىلە تۇردۇ.

ۇشۇل وقۇبادان ەكى اي وتكوندىن كىيىن جۇنۇش
جىپار مەندەن كورۇشتۇ، كەبەلبەي، ئىبىر قالىپتا كەلە جاتقان

تۇرمۇشۇنا وزگورۇش كىردى. جاپارونۇن تۇنۇق سۇسۇنۇن بوپۇندا چالغاسىنان جاتىپ، جىپاردىن چالىندۇ ۋە سوزۇن ۇقتۇ. بۇبۇلۇن ۇنۇندوي بولعون ۇنۇنو ماس بولۇ. جاپارونۇن بۇرقۇراق جىتى مەنەن جىپاردىن جىتى مەينەن كەتكىس بولۇ. چاشتىقتىن كىرسىز، كۈنۈسۈز تالپىنجانى، ۇچۇنعانى موقۇمۇن باسنى. جىپار، جۇنۇشتۇ شىپقىرلادى. انىن جۇرو-گۇنۇن ەك تەرەك جەرىنەن جىپار جىلباغىداي ورۇن الدى. جازمىش ەكسى جاش جۇروكتۇن تىلەگىن ەبىر ورۇندان چىعاردى.

وشول ىرىستۇۇ ۇنۇندو ىرعالىشىپ كورۇشۇب، قولعو-قول بەرىپ ۇبادالاشقاندىن بەرى جۇنۇش وزگوردۇ. انىن ۇجۇرۇش-تۇرۇشۇ، ۇنۇزۇ باشقارا ۇتۇشتۇ. كىتەبتەردى كىوب وقۇب، كىوب وبلونو تۇرعان بولسۇ. جىپاردى تۇۇعان ەنەسىندەي جاقىن كوردۇ. انىن قۇچاغىنا اتىلىپ، ىچتەكى سىرىن داعى ابىقىسى كەلدى. ارماندارىن باشتان-اياق چۇبۇرتۇب، جىپار مەنەن باردىق مۇكۇن، قۇبانىچىن ورتوقتوشقۇسۇ كەلت.

كەلەچەك جارىق تۇرمۇشۇنۇ ۇتۇردۇۇ پۇلانىدار قۇرۇب ناك اتىرات. ناسىپ بولۇب جىپار مەنەن قوشۇلۇب قالسا، انى مەنەن بىرگە قانداي تۇرۇۇ، قانداي ىشتوو جولۇن چەچەت. جىپاردىن جالدىزاكقى كوزۇ، اىداي جارىق چىرايى ار قا-چان بىرگە تۇرعانداي كوز الدىندا كورۇنوت.

جۇنۇش كىوبكو دەپرە كورۇشۇپ چىداپ تۇرا البادى. جانى سۇپگون، جۇروگۇ دەگدەگەن جارىن داعى كورۇۇگو زار بولۇ. دالابعا دەپرە جۇنۇش جىپاردى كورو الباي زا-رىقتى، قامىقتى. جاش جۇروگۇ تۇپلاب، چىمەن چانعا نىن

چىلىق بەرىدى. سىزدىن كۆڭۈل، سارى سۇلۇ سانامغا
اپلانا باشتىدى.

امال چوق، كورۇشۇنۇن مەچ قانداي مېى كەلبەدى.
چىپاردىن اپلىنا بارغان مەنەن جاقىن كېشىسى چوق،
جولوورچۇلاب بارىمىش بولعون مەنەن ەلدىن بارى جۇنۇشتۇ
بىلەت. قىلار ارغا چوق، جۇنۇش كۇزدۇ كۇتتۇ. ەل جاپلوودون
تۇشۇپ جاتاققا كەلگەندە مېىن ئابماقچى بولدى. جۇنۇشتۇن
مەكتەبىنە اچىلاردىن اپلىنغان كەلىپ وقۇتۇرغان بالداردا
بار. وشول بالدار ارقالۇ قات مەنەن سۇپلوشۇدۇن باشقا
يلاجى چوق.

ۇزاقتاباي كۇزدا كەلدى. جاپلوودوعۇ ەل ساپىرىلىپ
جاققا قاراي اعىلدى. ەلدىن قىزۇۇ عىش ۇباقتى. كۇزدۇن
جەنكەننن عىپلىرىپ، كەلگىن قۇشتار كەلگەن جاققارينا
قاراي ساپار ئارنىشتى. جەر بەتىن ەلەگەن جاپقالمان چوبتور،
گۈلور سارعاپ، قۇۇراي باشتىدى. جالبىراقتار شۇدۇراب،
مەزگىل جەنكەننن ىرداب جەرگە قۇپۇلدى. ئالانى جاكىرتىپ،
مەنەن نۇردۇۇ كۇۇگو سالىپ تاقشىعان قۇشتار جىم-جىرت
بولۇشتۇ. ئالا جىلاڭچىنانىپ مۇكۇرۇۇ تۇسكو كىردى. كۇز-
دۇن كۇنكۇ نور كوجتونىگون قارا بۇلۇتتار قالداپىپ باش
باقىپاي باشتىدى.

ەل جاپلوودون جالىپى تۇشۇپ بولدى. قىشقى قىشتووعو
كوچكونچو ۇباقتىنچا مالغا جاپاۇۇ جەرلەرگە ئارالىپ، قونۇشتۇ.
قوبلور قىرقىلدى. عۇي جابۇۇ، كىيىپىز قىلۇۇ، اردەمە-بىردەمە
سوعۇۇ كوبوبىدۇ.

جۇنۇشتا جىلداقى ىشىنە قامىنا باشتىدى. وقۇۇ قاچان
باشتالارىن كۇن مۇرۇن ەلگە جارىپالادى. بالداردى مەنەلەپ

الۇۇ، وقۇۇ باشتالغانجا الاردى جاي باشقالاب بولۇۇ عيشى مەنەن ۇبارالاندى. ار قابسى اپىلدىن وقۇۇغا كىرەتۇرغان بالدار ۇباب-چۇباب، كۇن ساپىن كەلە باشتادى. اجىلاردىن اپىلىنان دا قانتالۇۇغا ەكى-بالا كەلدى.

جۇنۇش ۇباقتى قانى-مەت عىلدى. كوب وپلوب نۇرپاستان جىپار مەنەن كورۇشۇۇ، سۇپلو-شۇۇ ورۇنا كەلدى. اجىلاردىن اپىلىنان كەلگەن عىپىر بالانى اتاپى قوندۇرۇپ قالىپ، الداب-سوولاب جىپارغا قات بەرۇۇگو كوندۇردۇ. جىپاردىن ۇزۇنون باشقا ەج كىمگە بەرەسكە، كورسونتوسكو ۇبادا الدى. انىن بەرگەن قانىن دا جاشىرىقچا بەرۇۇگو ماقتۇلداندى. قانتى جاقشىلاب جازىپ، بالادان بەرىپ جىبەردى.

قات بەرگەندەن كىيىن جۇنۇش نىنىم الالبادى. قات بەرگەننى عىپىر توب كۇن بولسودا جووب جوق. جۇروگو ۇپۇپ، قاپا بولۇپ، قامىغا باشتادى. دالابدان بەرى كۇنكون جىپارىن كورۇۇگو جامان اشىقتى. كوگۇلۇ توقتوبوي، قىلعان عىشىنىن داينىن بىلىپ، دەلبەلەندى. ساپىرسىزدىق مەنەن جووب كۇنتۇ، ەكى كوزۇن جىپارلاردىن اپىلى جاققان الباي، كەرەلى-كەچكە دەپرە ەلب-جەلەب بولۇپ ەلتەكەدى.

- جىپارغا ەمىنە بولۇۇ؟... جە مەندەن قادىرى قالدىبى؟... قادىرى قالانۇرغاندالە جەر جوق ەلە!... جە وورۇپ - سىقتاب قالدىبى؟... دەپ ەمىگ ەتۇردۇۇ قىبالعا كەنتى. وپۇ عىپىر جەرگە توقتوبوي، عسۇبۇۇ دارتىنا دۇۇچار بولعونۇعۇن سات ساپىن سەزدى... سىزدادى... جاش جۇرگوونۇن بارى، بۇنكۇل چاراتىلىشى جىپارغا باعىشتالغانىن عىلدى. سۇپگونۇن، جۇ-روگۇن ەلەگەن چارىق چولپونۇن ساعىندى. انى مەنەن

داعى ئىبىر مەرتەبە، داعى ئىبىر-ەلە مەرتەبە جاناشا ولتۇرۇپ
سۇپلوشكۇسۇ، ئىبىرغا ئىمۇنوت بولسودا مۇكاپىم ئىجۇزۇن
كۈرگۈسۇ كەلدى.

- مەن، ولكىرئىچو سەنىكىەن...

- دەگەن اجىراشارداعى ايتقان انتىن داعى ئىبىر مەرتەبە
ۇقسا-ارمان جوق، سەسبى!

كۈنكۈن ئۇمۇت، ساناعان ساناا نالاعا كەتكەن جوق.
جىپارىنان قات كەلدى.

دەل جانقاندىن كىيىپن ئوقۇپتۇن كۇن - باتىش جەدە.
گىپىندەگى ئوب قامىشتا بول. مەن وشنىلو بولوم.
كەچىكە!!!...

دەپ سوزۇن بۇتۇرگون، جۇنۇش يىيلى-سۇۇقتۇ بولۇپ
كەتتى. ئىچىندى بولەون سەدەي ئۇزۇن - ئوزۇ يرداعىسى،
سەكىرگىسى، بىپلەگىسى كەلدى. جۇرۇگۇ ەلەپ - جەلەپ
بولۇپ، الدا قايدا-الەيب ۇچتۇ. كۇزۇنۇن شانتىقى، ئۇمۇت
نۇرلارى چاچىرادى. بۇنكۇل دەنەسىن ئىتىيروو قايتادى...

ەكى جاش، ەكىنچى مەرتەبە كۈلۈن جەدەگىندەگى
ئوب قامىشتا وچۇراشتى. ساعىنۇۇ، زارىيەۇۇ، ئالارپىنۇۇ سوزدور
جامەرداي جالدى. ئىيروو جولۇن ايتىپ كەچىرىم سۇرادى،
ئىيروو قادىرىن قالىمىرбай ماقۇل اللى. يەككە تۇپۇلۇپ، چو-
غۇلۇپ قالغان سىرلارداعى ايتىلدى. ساعىنغان، زارىيەيب
كۇتكۈن كوزدور قىلغىرىپ داعى ۇچۇراشتى. ئىيروونون - ئىيروو
الدا نەمە يزدە كەندەي. وزگورگونۇن بايقووچۇداي بولۇپ
جال يراشتى. جىپار اداتى بوپۇنچا قولۇنداعى چىيىقى مەنەن
چەر چۇقۇپ، سۇپىگونۇنۇن سۇپىكۇمىلۇۇ سوزۇنو كومۇلۇپ، جۇ-
نۇش ئىپاردان كوزۇن الباي، سۇقتاسانسىپ، يەپىيەن جالىن

چىمارىپ كۆرسۈندۇ. ايتىلغان انت، بەرىشكەن ۋىادا قايتا -
 قايتا قايتالدى... ەكۈنۈن ەبىر - ەبىرۈنۈن اپرىلەيسى
 كەلدى. اقسىز جاشنىقتىن مازاسىنا ماساپراشتى...
 مىندان كىيىن كورۇشۇۋۇگو جول اچىلدى. ار قاچان
 جۇنۇش، جىپار توب قامىستان تايىشات، دالابدان بەرى كو-
 رۇشبوگون مەلەرچە ەبى - بوورۇ ەزىلىشىپ كورۇشوت. چوقچو
 قامىش ار قاچان بۇلاردىن سىرلارىن، مۇكداشقاندارىن تىمى -
 سىن تۇرۇب ۇعات. الاردىن باقتىنا، ەسۇبۇنچۇنو قىزىققان
 ەوكدونۇب، باش يېكەگەنسىپت.

كەدە كۈبكو دەپرە ولتۇرۇب سىرداشات. كەدە قولتۇق -
 تاشىپ، مەلتىرەب جاتقان كولىنۇن جەگىن قىدىرىشات.
 كولىنۇن تۇنكۇ سۇلۇلۇغۇنا، تۇنكۇ اجارىنا سۇقنايشىپ،
 ەبىرى - بىرىنە ەسوونۇشوت، يقتايشات. ماقاببات قىزىغىنا،
 ەسۇبۇ دەمىنە ماس بولعون جاشتار ەتۇنلۇن وتكۈنۈن
 سەزىشەپت. ەكوو تەك ەبىر تىلەك، ەبىر جولۇ كەزىشەت.
 ەبىرۈنۈن يېچىندە مەنە بولۇب جاتقانين ەكىنچەيسى سەز -
 گەندەي بولوت.

ەكوو تەك ىرىستۇۇ، ەكوو تەك مۇكسۇز... قامسىز...
 ەكوونۇن تەك جۇروكتورۇ كەلەچەكتىن تانتۇۇ، ەشىرىن
 ەمۇتتورۇ مەنەن تولۇب، بولورۇ بالقىپت... ەركىن، ازات
 تۇرەشتۇن شىرەسىن ەكوو تەك تانتىپت..
 ەدۇنۇبودو جاشوو، تۇرمۇشتۇن تۇرۇقتۇۇ ەتۇبۇنو جەنۇدودون
 قىزىق مەنە بار؟... بۇلاردا قاق ۇشۇنۇ وپلوب، ار قاچان ەبىر
 جان، ەبىردەنەدەي بولۇب، تۇرمۇش قىزىعى مەنەن تارقاشات.
 كۈنۈر قاناتىن ساباب ەوتۇب جانتى. تۇرمۇش ەوز
 ەتۇرۇن ەبىر جەردە تۇبولۇك قارماي البادى. قىرداندى.

اپلاندى... كەچەكى بۇگۈن ئىبىر باشقا، بۇگۈنكى ەرتەك
ئىبىر باشقا بولۇپ كوممكورۇلۇپ تۇردۇ.

جاشتاردىن جارىق كوگۇ، ابلۇۋ، جىلدىزىدۇۋ اسمانى قارا
يۇلۇتتار مەنەن قابىتالدى. ەچەن ئتۇندور بوپۇ ماقابىات وتۇ
مەنەن جانەن چۇروكتورگو مۇزداق سۇۋ سەبىلىدى. جاشتىق
ماسچىلىغى، تۇرمۇش جىرعالى مەنەن تەرمەلگەن، ەركە-
لەنگەن، بالقىمان بوپۇ، سۇۋ سەبىكەندەي مۇزداتتى. قابىغى،
قايا ئۇچ ۇقتاسا ئۇشتورۇنو كىربەگەن، كىرپىگىم - قاشىم
دەشتى بىلبەگەن جاشتاردى تۇرمۇشتۇن كەرىمەسەلى سوتتۇ.
جاڭى اچىلىپ، اتىر جىتى بۇرقۇراب كەلە جانتقان گۇلدور
مەزگىلسىز سولۇشتۇ...

«جۇنۇش، سەكەت!»

«مەن قاراڭغى قارا نۇمان اراسىنا كىرىپ جوعولۇم،
الدىم- ئرتىم بارى قورعوولۇ. قابدا بارار، قابدا قاچار، قان -
ەتىپ بۇل بالادان قۇتۇلارېمىدى بىلبەيم... باشىم ماڭ، كو-
كۇروگۇم دال بولۇۋ... ارمانىمىدى اېتسام سووروتور ادام
چوق... كىمگە بارىپ، كىمگە جالىنىپ، جالبارارېمىدى بىلبە-
دىم... جارىق كۇنۇم، قاراڭغى تۇنۇگو اپلاندى... تۇرمۇ-
شۇمۇن بۇتكۇل نىلەكتەرى قىپرادى... مەن ئبۇتتۇم...
جاشتاي، مەزگىلسىز سولۇم... كوز جاشىما ەتىبەر قىلار،
دارتىما دارمان تابار كىشىم جوقبۇ؟... چىن ەلە جوقبۇ؟!...

ئوزۇڭ ۇققاندىرسىڭ، جاقىندا باسقان جەرىمدىن، ئا-
بانەن كوگۇنۇن كۇلۇ كوكتو ۇچقاندىن. مەن ئتىرۇلوي
ئولۇم!... كۇت-كون ئۇمۇت، كۇزوت-كون ماقساتتارېمىدىن
بارى جەلگە كەتتى... ولتۇرغان قابىغىم سىنىپ، ئتۇبسۇز،

چەكسىز تەرەڭ كۈلۈپ داڭىنىڭىز قالدۇم... مەنى قۇتقارانۇر-
 غان بوورۇ-كەرەن كۈرۈدۈم...
 مەن ۇباقتىسىز ولۇۋگو، ۇباقتىسىز قارا جەر جاستانۇۋعا
 نۇۋلۇمى-ەلە؟!... مەن ەمى قايد بارام... كىمەن موپنۇنا
 اسىلىپ جاردام سۇرايم... سەن چاراسىن تاب!... ون جەنى
 جىلدىقى ءومۇرۇمىن بۇتسكۈل باردىعبىن، بۇتسكۈل قىزىعبىن
 مەن كىمگە باغىشتادىم؟!... ۇز تەكۈم، سۇپكونۇم-كۈپگو-
 نۇمو بۇ؟!... جە ۇچ قاراالى قانچىقتۇۋ قارى دوپونكوپۇ؟!...
 كوز جاشىمى سۇرتۇر، سوورتور ەج كىمىم جوق.
 اشىق... اشىق!... مەن دەسەڭ، مەنى چىن نىبەنىڭ
 مەندىن ءسۇپسوك-مىندان قۇتقارا!... قۇتقارا!... بولبوسو مەن
 قۇتۇلۇۋنۇن چاراسىن تابتىم-قارا جەر!... ءونۇم!...
 نىڭى ءدوبوت جاقىندا كەلىپ، توپ قىلماقچى... جوق.
 مەن، اعا ءنيرۇۋ كەزىمدە كونو الباي... مەنىن سەندەن
 باشقا ىشەنەر، نابانار كىشىم جوق... ءبىرانا سەن!... قا-
 مالغان توردون، تۇشكون وردون مەنى قۇتقارا!... قولۇڭان
 كەلت... مەنىن جىلدىزىمدى مەزگىلىسىز وچۇرۇۋگو ەرىك
 بەربە!... مەندەن كىيىنكى ۇباقتا شەك الىشىپ ءچۇرۇشوت.
 «الار» (بىلەسىڭ-عو) بۇرسۇڭۇنۇ كەلىشت، ۱۱ دەپرە مەن
 بۇل ءۇپتون جوغرلبوسوم بولبوت...
 بۇگۈن-كۈنۇندون قالباي كەل!... باپاقى جەردە بو-
 لوم. دابارمىن!...»

«باقتىسىز: جىپارىڭ»
 قانتى وقۇپ كورۇپ چۇنۇش ءجىندى بولۇپ قالا جاز-
 دادى. ال-ەكى زامانتىن يچىندە بۇتسكۈل تۇرمۇشۇ قىبرا-
 غاندى. ناس-تالغانى چىقغانداي كورۇنۇ. كوز الدى قا-

راڭغىلانىپ، باشى ابلانىپ مەسىنە دوو كەت-كەندەي بولۇپ.
 مەنە كەنەن بېلىپ، ئۇيىدون تېشقا، تېشتان ئۇيگو چۇگۇر-
 دۇ. قولدورۇن ئۇشلاپ، باشىن قارمىلاب بارىپ جان سەنەك بولۇپ،
 ولتۇرۇپ قالدى. جان-سەرەك بولۇپ جاتىپ كوۋىتون كېيىپ
 مەسىنە كەلدى...

كۇۋگۇم تالاش التى اتچان كىشى ئۇرۇل-ئۇرۇلۇن
 يەپنە كېرىپ جوعولۇپ. اتتاردىن ووزۇن قوبو بەرىپ، تەكتە-
 ردىن جەلبىرەتەپ جەل مەنەن چارىشىپ كەتەپ بارا جاتىشتى.
 بارى نىم-تىرس، اتتاردىن تۇياغىنان چاقماق ئاشتار چاغىلا-
 چاغىلا يىغىپ قالدى. تۇۇرا جولدون بۇرۇلۇپ، كولدۇ جە-
 ەكتەي سالىپ، قۇمدۇن ئۇستۇ مەنەن زىيىلداي ئچونۇشتۇ.
 ئبىر توب ئۇزاعاندىن كېيىپ وڭ قول چاققا بۇرا تارتىشىپ،
 كەندىر- باپدىن اپىلىنا قاراي بەت الىشتى.

اپىلغا ازىراق جەر قالغاندىن كېيىن اتتارىدىن ووزۇن
 تارتىشىپ، اپاڭداشتى. ئبىر جەلدېرىپ، ئبىر باستىرىپ
 كەلىشىپ، ئلام-ئلام ئوقتولۇپ، تەرە-بەلدى تىگىشتى. چۇ-
 ئۇش جەلدېرىپ، قاشاتقا چىغىپ، ئبىر از تۇرۇپ قاپتا بۇرا
 ئارتتى. قوقتۇدا تۇرۇپ، ات جالىنا وبوكتوشۇپ، ئوز ارا
 كەكەشىپ الىشتى. قىزدى الىپ ەكوو ياكەرى ئچونۇپ،
 قالغاندىن ارتتارىنان چۇ قوبىموق بولۇشتۇ.

تۇب-تۇۇرا باستىرىپ كەلىپ توب قامىشتىن ئتۇبۇنو
 ئتوشۇشتۇ. تەگەرەكتىن بارى تىپ-تىپ... تىرپ ەتكەن
 ئۇن جوق. جىپاردىن جىتىدا جوق...

جۇنۇش ارى-بەرى باسىپ، مۇرۇنقۇ كوندۇم جەرلەرىنەن
 بىزدەپ قارادى. كەچە ەلە جاقىندا ئشۇل جەرلەردە بىرگە

ولتۇرۇپ، بىرگە باسىپ جۇرگون جىپارىنىن بۇگۈنكۈ كۈنۈن
 وېلۇپ، قۇبانۇۋعادا، كەپيۇۋگودا بېلبەدى. بەلكىسىز، شەكتۈۋ
 قىبال باشىن ابلاندىردى...

ازوولوق قانا باپىم...

بەت ماڭداي داعى بادالدىن قارا كولوكو بىرعىدى.
 ۋېر كورۇنۇپ داعى كوزدون جوعولۇ. داعى قىلالاڭ ەتىپ،
 داعى جوعولۇ مينا، نۇۋرا جاقناعى اريقتىن جەگىنەن
 اتچاندارغا قاراي ۋچىمىرىلدى.

- جىيار... جىيار!...

تۇب-تۇۋرا كەلىپ جىگىتتەردىن الدىنا باستى. ەنتىك-
 كەن، كۇپۇككەن... جۇروگۈنۈن دۇپۇلدوگونۇ جانىندا قىلار-
 ەا ۋبىلىنىپ تۇرات.

جۇنۇش قانا، جۇنۇش!...

- مينا مىندا...

- مەن سىلەردى كۇپۇپ قالدىيى. دەپ چۇرقاي بە-
 رىپ، كۇپۇگۇب كەتتىم. قانا، باتىراق بولعۇلا!... بۇگۈن
 اېلدىن كەپى بۇزۇق... بارى ەلە قۇلاعىن ۋتۇرۇپ قالىبتىر،
 اراڭ قاچىپ چىقتىم...

شاب-شۇب، بۇت ۇزوگگۇگو، كوچۇك ەەرگە بارىپ
 قوندۇ. قالىڭ يەرتتى جارىپ، جەل ارعىنى زىپىلك اتىپ، اتچان-
 دار كولىۇ جاقالاى زىمىرىلىشتى.

اېلدا قىبىقىرىقى... بىزى-چۇۋ... باقا-شاقا...

- اتتان!... اتتان!... ۇزاي ەلەكتە جونوگۇلوا!!

- كولدۇن جەگىنەن دابىرت ۇعۇلعانىسىدى. وشو
 جاققا چاقتىلا!... اتدابىرتى جەر جاردى. ۇزوگگۇلور قا-
 عىشىپ، قۇپۇشقاندار شالىپراب، ون بەش انتۇۋ قۇۋى ۋچو-

نولدۇ. جەكتەن يەرىلىپ، ادیرغا ئاپانا بەرگەندە قۇغۇنچۇ.
لاردىن اتتارىنىن بېشقىرىغى ئۇغۇلدۇ. اتتى اتچان سابوولوب
الیب، جونولدى. ادیردىن ەتەگىنە جارماشقانچا، چۇقۇلۇنان
سالیب، بىر توب قۇغۇنچۇ الدىدان توروي چىعیشتى...

- توقتو... توقتو!... جانىگان ئۇمۇتۇڭ بولسو، توقتو!...
قاچقىندار بۇرا ئارتىپ، بوكسونۇ قاراي بەت الدى.
قىبىقىرىق، وكۇرۇك ئالانى جاڭگىرتىپ، قاكىل جاردى جارا
ئوردۇدۇ. قىزىغان اتتاردىن ئىنووسۇ كوك، ئۇتۇن بولۇپ
سوزولوندى...

- قارما... قارما! الدىن توروي چاقيلا، الدىن!...
- ئارس، ئارس...

مىلتىقتىن ئۇ ئالانى دىرىلدەتىپ، ابانى تولقۇنداتىپ،
سوزۇلۇپ بارىپ باسىلدى. جۇنۇشتۇن انى ئۇدورۇلۇپ بارىپ
سۇلادى... جولدوشتورۇ جۇنۇشتۇن تەگەرەگىنە ئۇپولوكتوشتۇ...

قارسىلداغان قامچىنىن ئۇ، زىپىلداغان سوپۇلدۇن
مارشى دالاغا دەپرە باسىلماي جاتتى.

- قارما، ەكى قولۇن ارتىنا بايلا! بەكەم... بەكەم!...
دەگەن ئۇ-گو قوشۇلۇپ،

- بايلا باغىلا!... اندا يېنە دەي قىلمىش جوق... اندان
كرو مەنى بايلا!... بايلاغانىڭار مەنەن مەنى اندان
اجىرانا الباسىڭار. بارى- بىر ئولتۇرۇپ سووگۇمدۇ الباسا-
ڭار، ئىرۇۇ باربايم!...

دەگەن يىلاغان، چىكىرغان چىپاردىن ئۇ، ادیردىن
بەتىندە دالاغا دەپرە تەرمەلىپ، دىرىلدەپ جاتتى...

VII

جىپاردىن، مامىر باغا تور تۇنچۇ قاتىن بولۇپ كەلگە -
 نىنە ئىپىر جىلغا چاقىن بولۇپ.

تۇۋلۇپ، وسكون جەرى، وپنوب - كۆلگۈن ەلىنەن
 اجىزاعانىنان بەرى ابلار، كۈندۈر چوبۇلۇپ وتۇپ جاتتى،
 جاشتىيىنىن ەك قىمباتتۇ، قادىردۇ چاغى وتكوندىن بەرى
 دالاي سۇۋلار اقتى. ءومۇرۇنۇن بۇت-كۆل جىرغالى، بۇت-كۆل
 يراقانى ارتتا قالدى. ون جەتى جىلدىق كوگۈلگۈ تۇرمۇش
 قارا بۇلۇت استىنا كىرىپ جوعولدى. تۇرمۇش كوگۈندوگۇ
 ءبۇنۇن چارىق ءۇمۇنۇ، چارىق جىلدىق تۇبولۇك ءوچتۇ.
 چەكسىز ءۇمۇت، نووداي تالاب مەنەن تالپىنغان، جەلپىنگەن
 جۇرۇگۇجان-سەرەك بولدى. ساناننى سارى سۇ جۇۇدۇ، تىلەگى
 تەسكەرىسىنە ابلاندى.

بۇت-كۆل جاشتىيىن، كىرسىز جۇرۇگۇن باعىشتانغان،
 تىلەگىنە تىلەكتەش بولعون جازىنان اپرىلدى. جىلدار، ابلار
 بوپۇ ساعىنىپ-سارعارىپ تىلەگەن ءومۇر جولدوشۇنان قول
 جۇۇدۇ. جاشتىق ماستىيى، تۇرمۇش قىزىعى مەنەن ەركە-
 لەزكەن نازىنان اجىرادى. ازات، ەركىن تۇرمۇشقا دەگەب،
 پۇلان قۇرغان كۈندۈر قاپتا كەلبەسى بولۇپ كوزدون جو-
 عولدى. جاشتىيىنىن ەك قىزۇۇ، ەك قىمباتتۇۇ چىقۇندارى جۇ-
 نۇشتۇن جالىنىدۇۇ جۇرۇگۇندو قالدى. ال كۈندۈر ەمى قاپتا
 كەلبەت... بۇت-كۆل ءدۇنۇپوسۇنون، جان - تەنىنەن ارتىق
 كورگون ءجۇنۇشۇن ەمى كورموي جوق. مۇگدۇۇ، جۇعۇملۇۇ
 قوگۇر ءۇن، مىندان كىپىن جىپاردىن قۇلاعىندا جاگىرىپ،
 جاندى ەاجىرەتىپ تۇرپابت.

جىپاردىن قابايعىنا ار قاچان قارجالغانى - جالغان. كەل-
 گەندەن بەرى انىن قابايعىننن اچىلغاننن كورگون كىشى
 چوق. مۇرۇنقۇ تولعون اېداي جاپناپ، بالقىب تۇرغان اچار-
 دۇۇ ءوڭ وچكون. ءوڭۇن سارعيچ بووو قابىئاعان. قىلعيىرغان
 قىپىلدۇۇ كوز، مۇرۇنقۇداي جاپناپ، نۇر چاچباپت. قابىيلۇۇ،
 مۇڭدۇۇ، سەردۇۇ كۇبۇت مەنەن قابىئالغان. يىتەگى ارمان،
 يىتەگى وت جالىنداب - جالىنداب جىپاردىن جۇرۇگۇن
 ءورتتويت. انىن يىچىندە چوق جاپناپ، جالىن بالىيلداپ
 جاتقاننن ار ءبىر قاراعان كىشى سەزەت.

جىپار ءوزۇن ءتيرۇلوي كومۇل-گون، كوزۇ اچىق وتكون
 جانغا ساناپت. يرايمسىز تۇرمۇشتۇن، الدامچى جازمىشتىن
 الدانغان، قوردولعون قۇلۇ دەب سەبتەپت. بۇتكۇل جاش
 نىلەگى قارا تاشقا تىپىگەن، قاناتى سىنغان قۇشقا وقشو-
 توت. اتى قار، كوك مۇزدا اداشىپ، ارماندا وتكون جولوو-
 چۇعا نەكەپت ءوزۇن. مەن تاللا، اېما ءچولدو قالغان، ەلى-
 جۇرتۇنان اېرىلغان، دۇشماندىن قولۇنا تۇشكون ەرىكسىز
 جىپار.

جازمىش جىپاردى الدادى... يىچقىنعيىس تورعو، ءتۇبسۇز
 ورعو سالىدى...

كۇن-ءتۇن ءۇزۇلۇپ، سانا ساناب سارعارىپ جان دو-
 سۇن، ومۇردۇك جولدۇشۇن كوربوگونۇ-جىلعا جاقىن. شىرىن
 ءوز، بوي ەرىتكەن كوز قاراش، جىلۇۇ-جۇمشانى ەركەلىك
 كوربوگونۇ دالاي بولىدۇ.

وشول شۇمدۇۇ، سالتۇۇ ءتۇندون بەرى سۇبگونۇ جۇ-
 نۇشتان دەرەك چوق. انىن جازمىشى ەمىندە بوھونۇ، كىمەنەر
 تولۇندا جالىراب باپلويودو جالقاسى جىپارعا بەلكىسىز. ەل

اراسى يراق، چول الېس. ەچ نەرسەدىن اڭىرتى-ۇغۇلباپت. ۋې- بۇلۇدون ەچ كېمىسى جىپارغا سېرىن اېتباپت. جىپار- دىن ۋوزۇنون باشقاسىنىن بارى انى جەك كوروت. شەكتۇۋ، كۇموندۇۋ كوز مەندەن قاراشات. ۋچون-قايدى كەب اېتىشسا- دا قاقشىقتاب، قارىب ۋتۇشوت.

قوپچۇ جۇماي مەندەن جىپاردىن اراسىندا اېيرما جوق. ەكوونۇن تەك بارقى ۋېير. جىپاردىن اېيسىندارى جۇمايدى قانداي تىلدەسە، قانداي قارغاسا، جىپاردى دا اندان كەم قىلىشباپت. جىپار، جۇمايدى اعاسىنداي كوروت، انى ار قا- چان اچىق چىراي، جىلۇۋ-جۇمشاق ۋسوز مەندەن قارشى الات. ۋوزۇنۇن ۋلۇشۇنو تېپىگەن ەت- مەت، سورپو- مورپودون ار قاچان جۇمايغا اېب قويوت. اېيسىندارىنا كورسوتىپ، ەرتەك مەندەن مالغا كەتەردە توقوچ، تالغان قاتىب بەرەت. قاردى اچ، ۋستۇ- باشى جىرتىق، مۇساپېر كەلبەتتەنگەن جۇمايدى كورۇب بوورۇ وورۇپت. اېيسىندارىنىن كور جەمەسىن، قارغاب- شىلەگەنىن. ۋېدون ۋتۇرتۇب چىعارغانىن كورۇب، جۇمايدى اباپت. الاردىن قارغاعان- شىلەگەندەرىنە موپۇن سۇنۇب، ەلدەن ۇبالىب، شىلقىيىپ، كوسوو مەندەن ۇرغان يىتتەي بولۇپ قۇ- لاعىن چاپىرىپ شىككە جونولگون جۇمايدى كورۇب كو- زۇنو جاش كەلە تۇرغان.

قوپچۇ قۇرغۇردۇن كۇنۇ قىيىن. ەچەن جان- چاچىندار- دا جىرتىق كىيىمى، جامان چوقوبۇ مەندەن ەن تالادا قوي مەندەن الەك. ەرتەلى- كەچ جەگەنىنە قاردى ۋبولتوبوبوت. اربىلغان شامال. ارقىراغان بوورون كوز اچتىرباپت. قىشقى الاي- ۋدۇلوي بووروندو، جازقى قارا ۋنوشتور جامەيردا باققان مالى مەندەن ۇبارا، انىن كورگون ازابى، قىلغان ەمگەگى

مەنەن ئىشى بولغون كىشى چوق. جۇماي دا كوپ قوپچۇلار
قاتاردۇ. دالاي جان-چاچىنداردا، جاندا، ساي - سووكتون
وتىكون سۇقتاردا قالات. مۇندارى قالتىراب، قولۇ - بۇتۇ
كوك مۇشتوم بولۇپ دىرىلدەپ اپىلغا قاپتات. نۇرمۇشتان، چوق-
چۇلۇقتان نارازى كوزدورۇ جالدىراب، مۇكاپىب، جاندا
ئوتوت،

مۇنا ئۇشۇندا ئۇرمۇشتون قارا چەككەلىندە مەزىلىب،
چارچاعان ۇباقتاردا، جىپار جىلماپىب قارشى الات.
- ئۇشۇب كەتەيسىز-ءو، ۇبگو كىرىب وتقو جىلىب-
نىكىز، مالدى باشقالارى قارار،

دەب بال ئىلى مەنەن كوگۇلۇن سووروتوت، جىپاردىن
جىلماپىب، جىلۇۇ جۇز مەنەن قاراعانى، بوورۇ وورۇب، كوگۇل
ابتقانى جۇماشتىن كوزۇن چاپتاي اچات. ۇشۇگونۇن، قار-
دىننن اچقاننن سىننن جىپارات. كۇگۇم كىرىب، ەل وورۇنغا
ولنۇرغاندا كىپىن جىپار، جۇماپعا ناماق جىپارىب بەرەت.
جۇماي جىپاردى جاننننن جاقشى كوروت. انى ۇرمان-
تاب، ۇلۇقتاب تۇرات. جىپاردىن قىلغان جاقشىلىغىنن كوگو-
بۇنون جىپارىبات، جىپار دەگەندە ئوبوسۇ مەنەن جەر قل-
زۇۇعا داپار.

- مەپرىمىلۇۇ، بوورۇ-كەر جاقشىلاردىن بارىنننن بىرىسى
چوق بولوت ەكەن... دەب تالاعا بارغاندا قۇربۇ - قۇرداشتا-
رىنا ايتىپ، جىپاردى ماقتاي تۇرغان. جىپاردىن بوورۇ-كەر-
دىگىنە، ادام-گەرچىلىگىنە باا بەرىپ تۇگوتو الچۇ مەس.
جەكە جۇماي مەس، مامىر بابدىن قوگۇشۇ-قولوگۇرۇدا
جىپاردى بەش پارماعىندا ئىپلىشچۇ. انىن بوي كوتوربو-
گونۇگۇ، بارىغا تەگدىكى، ادام گەرچىلىگى جوموقى وردۇندا

ۋېدون-ۋېگو نارالېچۇ. جىپاردىن ابىسىندارى مەنەن انىن
 اراسىندا جەر مەنەن كوكتوي ابىرما كورۇشچۇ. ابىسىندارى-
 نىن جىپارغا كورسوتكون جەمەسىن، كۈنۇلۇگۈن ايتىشىپ،
 - بەچارا، اي-ۋە! قانچالېقى قوردوب-جەمەلەب جاتسادا
 قېڭى ەتەپت. كۈنۇلورۇنۇن ېرىك-چېرىك ەسوزدورۇنو قۇلاعىن
 سالبابت. بوستۇۋ-كەشېكتۇۋ بولۇب لە، جارقىراب، جاپناپ
 ولتۇرچۇ كەبەتەسى بار-ەكەن... قايدان ەجۇرۇب ۇشۇل قال-
 ېرلارغا تۇش بولۇۋەكەن؟!...

دەشىپ جۇرگون-تۇرغان ساپىن كەب قىلىشا تۇرغان.
 جىپاردى جۇنۇشتۇن قولۇنان اجىراتىپ العاندىن كىپىن،
 كەچىكتىرەي لە مامىر بابغا بەرىشتى. جىپار ېيلادى، قارغا-
 دى... كوز جاشىن كول قىلىپ جالىندى. جانى جات، قانى
 جات دۇشمانغا كەتەسكە، جاش جانىن جانسىز ابىشقاغا قور
 قىلباسقا تىرىشسادا، ابلا بولبودۇ. مەپرىمىز، تاش بوور، قارا
 جۇروك اتا-ەنەسى قۇلاق سالبادى. كوزۇنۇن چەچەكەپىندەي
 بولعون جاڭگىز قىزىن كۇنۇ ۇستۇنو بەرۇۋدون ېمەنىشەدى.
 ېلاتىپ، سىقتاتىپ جاتىپ، زوردۇق مەنەن اتقارىپ بەردى،
 جىپاردىن تۇبولۇك كۇك بولۇب، قور بولۇب ۇتۇشۇنو كوز
 جۇمۇشتۇ.

- ەلگە، جۇرتقا شەرمەندە قىلىك!... قابسى بەتىبىز
 مەنەن ەلكە كورۇنوبۇز. اتا-بابا ېزدىن نارقىن، جورۇق-جووسۇ-
 نۇن بۇزدۇك! بەتى قارا قىلىك!... دەشىپ قايتا جىپاردى جە-
 مەلەشتى. ۇزۇنۇن سۇبگونۇ، جاقىتىرغانى مەنەن قاچقانېن،
 - ار... نامىس... ۇلۇم... دەب وپلوشتۇ. دالاپدى ۇۇلا-
 عان ەسكى تۇرمۇشتۇن ەسكى، چېرىك سالتى بۇلاردى دا
 ۇۇلادى. بۇلاردى دا باعىنىپ، ۇز قۇچايمنا الدى... ابىر

جيتى چەر جاريپ، جاگىدان ءۇلبۇروب اچىلىپ كەلە جاتقان
كۈلدۈن مەزگىلسىز ءۇزۈلۈۋەنۈ سەبەب بولۇشتۇ...
جىپار، مامىر باپدىقىنا كەلگەندەن بەرى جىلۇۋ ءسوز،
جاربىق چىراي كورگۈن چوق. اتا نامىسىن، قاپىن نامىسىن
بۇلعاغان (؟) جىپاردىن باشىنان ساسىق تۇمان ارىلبادى.
چاقشىنى قوبۇب، جامانعا قاچقان قىزدىن بارقى ءبىر تىپىن.
انىن نىلەگى، انىن جاش جۇرۇگۇ باشقادا كەنەن سەزگى-
سى كەلىشەپت.

- اتا-بابانىن سالت-ساباسىنان قارىش چىقبا! وشول
جولدو مەنە بولسۇڭدا، بول!... ءبىر-وق نامىستى بۇلعاپا!...
دەگەن ءسوزدۇ ابىسىندارى جاتقان-تۇرغان ساپىن قۇ-
لاعىنا قۇبۇدۇ. جىپاردى ابىسىندارى كورو الیشباپت. انى
كەزەگى كەلگەندە مەن ءتۇردۇۋ ساسىق ءسوزدور مەنەن
بۇلعاپ، تىلدەپ، جەمەلەپ الیشات. باسقان-تۇرغانىنان قىلداي
قىبىقىم تاب بولسودا اجىلداشىپ، ورتوعو الىپ، قۇلاق، مە-
سىن جەشەت. كورۇنگۈن ەلگە جامانداپ، جامان انىن چى-
مارۇۋعا ارەكەت قىلىشات. مامىر باي داعى قاتىن الامىن، دەپ
كەگەش قىلغاندا ەلە جارىلداپ قارشى كەلگەن توقولدورعو،
جىپاردىن جۇنۇش مەنەن قاچقانى تابىلباس شىلتوو بولدى.
مامىر باپدىن كوزۇنچو جامانداپ، تىلدەپ ۇپالتۇۋۇ، جۇنۇشۇن
ەسكەرتىپ قوردوب، تابالاب الۇۋۇ چ-وڭ ءونور قىلىپ
الیشتى.

قارىغان كەزىندە كوب قاتىندىن ورتوسۇنداغى قىچىك-
قۇچۇڭ مەنەن دەلبەلەنگەن مامىر باي ۇنچۇقباپت. جىپاردى
چاقتىرسادا، باشقالارى ازۇۋسۇن ابا جانىشىپ، اجىلداپ كەل-
گەندە الدىنا قاراپ ءتىم بولوت. جىپار، جۇنۇش مەنەن قاچ-

باسا، بال-كىم مامىر باي جىپارغا عىيل تىپگىز بەس ەلە. عىير-
 وق ايىب جىپاردىن ءوزۇنون كەتتى. عىير دۇبان ەلدىن
 چاقشىسى، اتاقتۇسۇ مامىر بايدى چانىپ، توماپاقتىن توپورۇ
 مەنەن قاقشى بارى عىشتى بۇزدۇ. مامىر بايدىن دا، ءوز اتا-
 سىنپىن دا نامىن بۇلعادى. ەلدىن بارىنا ۇپات قىلدى. جۇنۇش
 مەنەن قاققان، نام بۇلعاغان جىپاردى مامىر باي الباي دا تۇر-
 عان بولدى. مىندان باشقا قىز ەلدە تۇگۈنۇب قالىبتىرى؟
 باشقاسىنان قانچانى الام دەسەدا مامىر بايدان قىز ابووچۇ
 كىم بار؟...

عىير-وق:

- قاتىن نامىس ءۇچۇن قارا كىبەت. مامىر باي قولۇق
 تۇسۇن عىير تۇماپاقتىن توپۇرۇنا تارتىرىپ جىبەرىپتىر، دە-
 گەن ءسوز اندان جامان. نامىستى قولدون چىعاربوو كەرەك.
 ەنە بولسو، بولورۇ-بولدى، بوپوسۇ قاندى... قىزدى اليب نا-
 مىسىمدى قاپتارام، دەپ ما-كەم قاپتا ساير قىلدى. نامىسقا
 چىدا باي، ەكى جاشتىن تامىرىنا بالتا چاب، قىزدى قولۇنا
 الدى. قىز، مامىر بايدى ءسۇپوبۇ، چوقبۇ؟ وبۇنادا كەلگەن
 جوق. ۇشۇل يىلاتىپ-سىقتاتىپ، قان-قاقشاتىپ العانى ءبۇلو
 بولوبۇ، چوقبۇ؟... انىن جامووچولۇق كەرەگى جوق.
 نامىس، نامىس كەرەك!...

ا، دەگەن كۇندوردو مامىر باي جىپاردى ەزۇۇ، جانچۇۇ
 وبۇندا ءجوردۇ. اندان قانداي دا بولسو ءوچ العيسى كەلىپ،
 قىپقىم تاب، ۇرۇب-سوعۇب دا الدى. كور جەمەنى كوپوتۇب،
 اتا-باسىنان ەچتەمە قالتىر باي بوقتوب، جىپاردىن ساي-سوو-
 گۇن قاقشاتتى. كۇن-ءنۇن دەبەي جەمەلەپ، چۇروگۇنو سارى
 سۇۇ قۇبۇ. ساباب-ساباب ەشىككە چىعارىپ ناشتاعان كۇن

بورۇدا كۆپ بولۇپ مۇرۇن وبۇن-كۆلكۇدون باشقا ۇرۇۇ-
سوعۇۇنۇ بىلبەگەن، تۇرمۇشتۇن قابىن كوربوگون جاشتىن
جۇروگۇن الدى. جىپار، امالسىز، ابلاسىز كونۇۇ... تۇرمۇش
تۇن يىسلى-سۇۇعۇنا موپۇن سۇنۇۇ... قاپنار جاشتارىن تو-
گۇب، تاك اتقانچا سولقۇلداپ يىلاب، كوز جاشى مەنەن بە-
تىن جۇۇب، ۇز-ۇزۇن سووروتنۇ...

- جازمىشىم ۇشۇ بولعوندىن كىپىن كىمگە تاراپنام...
كىمەن جاردام سۇراپم!...
دەپ قۇلاغىن جاپىرىپ، ۇقمامىش - كورمومۇشكىو
سالىندى.

- بەش-ەنەگە جازعانىن كورۇۇ كەرەك. «قۇداي» تا-
دىرىگدى ۇشۇنداى جازعاندىن كىپىن، كونموپۇنچو چاراك
بارى؟!... كون... چىدا!... تاغدىرىك ۇشۇنداى بولعوندىن
كىپىن-اپىپ كىمە؟... دەپ جازمىشقا موپۇن سۇنۇۇ...

VIII

قاق چوقۇدا تۇرغان كۇندۇن يىسقىتىعى مەدەن ۇتوت.
جۇروكتۇ ەنتىكتىرىپ، ۇچتى قاپناتىپ كۇن قاپنات. چە-
كەدەن مونچوق-مونچوق تەر اع-زىپ، يىسقى، جۇروكتۇ كۇپ-
گۇزوت. جان-جانىباردىن بارى كولوكو يزدەب، ازىراق دەم
العىسى، جانىن سەب الدىرعىسى كەلەت. ناماق قۇرغاب،
ووز كىبەرسىپ، سۇۇسۇن چاڭقانات.

زاقىم جىبىراپ، ەلەكتەنىپ، جەلە تارتىپ تولقۇندانان.
چوبتور، كۇلسور، ەگىندەر جالبىراقتارىن سالىندىرىپ، سو-
لۇبت. باشتارىن بۇگۇب كۇندون جاشىرعانداى بولۇشات.

چوب چاپىلىپ، ەگىندەر سارى-الا بولۇپ پىشىپ كەلە
 جانقان چاقى جۇمۇراي جۇرتتۇن بىدەك كۇچۇ - ەمگە كچىلەر
 قىزۇۇ عىش ۇستۇندىو. جانقادىر جاناقچىلار، توودون چاپلوو-
 دون كەلگەن جۇمۇشچۇلار قىزۇۇ ارەكەتتە. اپىيىم كەسكەن،
 ارپا ورعون ەل تالادان تالاي يزدەشەت. كۇندۇن يىسقىت-
 مينا، كۇيدۇر گوونو موپۇن بەربەستەن قارا جاندىن قامى ۇ-
 چۇن ارپ ۇرۇشات. سوزولونۇپ-سوزولونۇپ ىرداعان جىگىت-
 تەردىن ۇنۇ زاقىمى تولىقۇنداتىپ، تالانى جاگىرتات. جار-
 قىلداغان وروق، بۇلاقناغان چابقى جەردىن ۇنۇن وزگور-
 توت. تەگسەلگەن كەك شىبەردۇۇ جەرلەر ئاقىراپىپ، ماشاق-
 ئارى يىپىلگەن، داندارى يوساپىپ، نىشىنا چىعب تۇرغان
 جەرلەردە بوولونعون ەگىن، چومولو پايدا بولوت.

وپدوعۇ، توودوعۇ ەلدىن بارىن شۇمىقتۇۇ اگىرت
 قابتادى. ەل قۇلاعىن ۇنۇرۇپ، ۇلۇ-كىچۇۇ دەبەي، ەرتەلى-
 كەچ اگىرتقا قۇلاق سالىدى. ارى وتكون، بەرى وتكوندوردۇ
 نوقتونۇب مانى-جاپىدى سۇراشتى. ار كىم ار قانداپچا قور-
 قۇنۇقتۇۇ قاپار كەلتىرەت.

- پادىشا، جاشتاردىن بارىن سالداتقا الماق بولۇبتۇر.
 كەرمەن ۇرۇشۇنا-چىبەرەت ەكەن...
 - جوق ەنداي ەمەس... ۇرۇشتاعى سالداتتار جاتىچۇ
 چۇگقۇر قازدىرات، دەپت.

- ەمىر دۇباندىن جاقشىلارىنىن بارىن ۇپوز چاقىر-
 نىبتىر، پادىشانىن بارمانىن ۇغۇزۇپ، سالدات بەرمەسك، دەپتىر.
 - جاقشىلار «ەمىز بەرمەسك» دەپ ۇبادا قىلا الباپىز،
 ەل ەمدە دەەر ەكەن، انان كىيىن جووب بەرەلى، دەشىپ،
 نارالىبتىر.

ۋوب، چاقشيلار بۇقاراعا كەكشەمەك بەلە!... ال قالب
 ەلە ۋوزدورۇنۇن بارقىن كونورۇشكونۇ. ۋوزۇبۇزدۇن بالا-باقىرا
 قالسا بولدى، باشقالاردىقن السا، الا بەرسىن، دەپ كەكە-
 شىب جانقاندارىن ۋبىزدىن قۇرمان ۋعۇب كەلىبتىر...
 دەگەن ۋبىرى-بىرىنە جۇۋشباعان، ۋبىر-ۋوق نەگىزىنە
 چىن ۋسوز، ەلدىن بارىنا تارالدى. ۋى-توودو، تالا-تۇزۇ-
 جانقاندىن بارى ۋباپىمە ۋتۇشتۇ. اكىرت كۇچوگوندىن كۇ-
 چودۇ. ۋقباعان جان قالبادى. «سالدىت» دەگەندە وردۇنان
 نۇرا قاچا نۇرعان ەلدىن ۋرۇپلورۇ ۋچتۇ.
 - سالدىتقا الىب كەتسە، ۋوقت ەمنە بولوت؟...
 - سىلەر كەتسەنگەر، ۋبىز قان - ەتىپ جان -
 ساقتابىز؟!...

دەشىب دالاي قول كۇچۇ، ماكداي نەرى مەنەن ۋوقت
 قىلغاندار كۇن مۇرۇن اسان قابى بولۇشتۇ. قابار بەكەرچە
 قابار ەمەس، چىن بولۇپ چىقتى. دالاي ەمگەكچىلەر «ەمنە
 بولدى ەكەن، دەپ ۋجۇرۇپ، ۋوقتانتارىنان قالىشتى. انچا-
 مېنچا ۋققانغا ىشەندەگەندەر قالاعا قاراي ساپىرىلىشتى. قالا-
 دان انىعەن، چىندىعەن ۋعۇب، ەلدىن ۋرتوسۇنا كەلىپ ان-
 گەمە سوعۇشتۇ.

- چىن ەلە الات ەكەن... العاندىدا ۋوز اتىك، ۋوز
 ەەر-توقۇمۇك، كىپىم-كەچەگىك، ازىق-تۇلۇگۇگىدۇ الا بارات
 ەكەنسىك، ۋرۇش قانۇۇ بولسو كەرەك. «اتى پادىشا ەن دا-
 نىراق العىلا!» دەگەن بۇيرۇق كەلىبتىر.
 دەگەن ۋسوز جەكە چوكنور ەمەس، جاش بالداردىن
 قۇلاقتارىندا قورعوشۇنداي قۇبۇلىدۇ. ۋرۇبۇ ۋچقان، داعدىرا-
 مان ەل ارى تولىقۇدۇ، بەرى تولىقۇدۇ. ۋى-توو، تالا-

تۇزدو چاپناغان، قاپناغان ەلدىن مەسەبى چوقى. بارى جەردە
 باقلاشقا... قىزۇۇ، جانۇۇ ارەكت. اپىلدىن-اپىلغا، وپىون-
 نوووعو، توودون-وېعو ھايقىلاغان، قۇلاعىن تۇرگون جان. ەل-
 ەلدىن ەمىنوزۇ، ەنۇرۇ وزگوردۇ. كۇندۇر-ەنۇندۇر دەبەي الدا
 قانداي مەگە قامدانىپ، داپاردانىپ جانتى. قانۇۇ تولقۇندىن
 كىيىپ كۆپكۈ دەپرە توقتۇنو الباعان كولىدوي بولۇپ ەل
 چاپقالدى... تولقۇندىدى... مېنەر ۇنا، ەەر-توقۇم قامدووعو
 كىرىشتى. تالادان قاپباغانى-قالاعا، قالادان تاپباغانى-تالاعا
 جابالاقنادى. الينغان اپىيىم، باستىرىلغان ەگىن، مال بازار-
 دى قابتادى.

ەل قۇلاعىن ەتۇردۇ، مەنەنىپىر جاشىويقىچە كۇتمۇ...
 - پىشىپەك، توقموقنۇ قىرعىزدار، الماتىمى قازاقتار الپى-
 تىر، باپسورۇندۇ كەچدە قاماپ، قالانى ەورتقوي ياشتابتىر،
 دەگەن قورقۇنۇچتۇۇ اكىرت داعى نارالدى. تالا داعى چاپنا-
 دى، ەل باشتاقىدان بەش بەتەر تولقۇندىدى. باقاندان ۇش-
 تالدى، سوپۇلدار قامالدى. نەمىر اپرىلار باقاندىن باشىنا
 ەمىنىپ، اپزا مىلدەتىن انقارماق بولۇۇ. ارانك تۇرغان ەلدى-
 ەل بولۇپ، ات قوپۇۇغا داپار بولۇۇ.

بالقىغان كۇن باتىپ، كۇۇگۇم قۇچاغىن چاپى. جەر-
 دى قوبۇۇ يىمىرت قابتادى... يىقى-كولىۇن كۇنگوي جاعى
 اسمان مەلجىگەن قىزىل ەورت مەنەن بالىيلدى... بۇتكۈل
 كول بەتىن جارىق قىلىپ، ەتۇندۇ، كۇندۇزكۇدوي قىلىپ
 جانتى. ەورت كۆپۈگۈندىن كۆپۈپۇ. بارغان ساپىن بالا-
 پىلداپ، جالىنى اسماندى چالماغانداي كورۇندۇ... جەر-
 ەدونۇپونۇن بارى، ۇلۇغان يىتتەردىن شۇمدۇۇ ۇندورۇنو قو-
 شۇلغان، ماراغان، مووروگون، مالدىن يىزى-پوۇسۇ مەنەن

92

تولۇ. قاتىن-قىزداردىن قۇداپلاغانى، جاش بالىلاردىن بىلا-
غانى مەنەن شۇمۇلۇ ئۇن، وىو بەتەر شۇمۇلۇ نۇرگو-
كېردى...

ئاڭ كۇندوكۇدون قىزارىپ اتتى... دالابعا دەپرە كۇن
كوتورۇلبوي كەپىگەنسىپ، نارازىلىقى قىلغان ۋوگىونۇپ
جاننى... كۇندۇن نۇرۇ كۇندوكۇدون اچۇراق، كۇندوكۇ-
دون قالدۇراق قاپنادى...

اق جەلەك كوتورۇپ، اپىل-اپىلدى ارالاب، چابارماندار
چار سالىدى:

- ووي، ۇلۇ قازانقا... ۇلۇ قازانقا، اتتانغىلا!!!..

اق-سارباشىل سوپۇلدى. ۇي ساپىن كوكولوب ۋتۇتۇن
كوتورۇلدى. تەمىر ابرى، اچتاما ايزا كوتورۇپ، چاراق كو-
تورو الا تۇرعانلاردىن بارى جالىپى انقا ۋمىنىشتى. توپ-
توپ بولۇپ چوعۇلۇپ، الدا قاپدا كەتىپ جاتىشتى. ماڭداپ
داغى ناسمانىن جونۇ اى تۇۇ كوتورۇشكون، ايزالارى قىل-
قىلداغان ەل مەنەن تولدى. ۋبىر از اپال قىلىپ تۇرۇپ، ەكى
ۋبولۇنۇپ انتارىنىن ووزۇن قوبو بەرىپ، پاسولكونۇ قاراي
قاچىرىشتى. انا، پاسولكوگو الدى كىرە بەردى. انتاردىن
تۇباقتارىنان چىققان چاڭ اشىعەپ، اشىعەپ جەردەن قاچىپ،
كوكتۇ كوزدوي كوتورۇلدى.

تازسىلداغان مىلتىق، قىپقىرىق، وكۇرۇك مەنەن جەر-
دىن استى، ۋستۇنو كومكورۇلگوندىوي الامات بولدى. وىتو-
عون ادام، قورققون مالدىن ۋنۇ تىنچىلىقتى بۇزدى. اققان
قاندى توپبوس قارا جەر يېمەنەنستەن سورۇپ جاتتى.

كەچە عانا اعا-تۇغان ۋوگىونۇپ ارالاشىپ، ۋسۇپلوشۇپ
جۇرگون ەكى ۇرۇۋەل-ەمگە كچىلەرى بۇگون ۋبىر-بىرىنەدۇشمان...

بۇگۈن بېرىن - بېرى جۇلقۇب، تىشىپ، قىپراشيب جاننى،
 ەمەنە سەبەبتەن ەكەننن ەوزدورۇدا يىلبەستەن ەبىرى - بېرى
 ئانىباي پىچاقاشتى...

الدا كىمەردىن كەسەپەتى، الدا كىمەردىن قۇتۇرت.
 قانى، بۇزۇقتۇغۇ ارقاسىندا دالاي كۇنووسۇز قاندار اقدى...
 دالاي باش، دالاي دەنە سەبەبى ەمەنە ەكەنننە كوزۇ چەتتەي،
 قۇرمان بولۇ... انا، بالاسىنان، بالا، اناسىنان، ەي - بۇلو -
 لورۇنۇن نۇبولۇك ابرىلىدى. الدا قاپداغى قانقورلوردۇن، قان
 بىچەرلەردىن كەسەپەتتەن ەچەن مىكەگەن ايبىسىز جان
 ەۇپسۇز - جاپسىز قالدى...

ەلەنگەن، كۇزولونگون ەورت بارى جەردەن كورۇندۇ.
 ەزۇتۇندور بۇلۇت بولۇب، قىزغىلت تارتىپ توو - توونۇن باشىنا
 بارىپ ۇپۇدۇ.

ۇزاق نۇرغان جوقى، قالىك قىرغىز ۇركۇب ەجونولۇ...
 تۇۇغان - وسكون جەرىن، داپار ووقت - تىرچىلىگىن
 تاشتاپ، ئانىباغان، بىلبەگەن بەلگىسىز جاققا جول نارتتى.
 ۇنالۇۇلار ەلدەن مۇرۇن، اندان كىپپىن كورپو - توشوگۇن
 كوتورۇب، وورۇ - سىرقووسۇنا قاراباي، ەجوو - جالاكدار
 قىچىشتى. ەلدىن كوربۇ ەمەن دەن قاققاندى، ەمەن دەن ۇرك -
 كونۇن سەزگەن جوقى. «قاچ، قاچ» تىن قابشاينا كەتىپ
 قاچا بەرىشتى...

اق قار، كوك مۇزدۇ جىرەب، تار كەچۇۇ، تابىاق اشۇۇ -
 نۇ اشىب، توو - تاش باسىب الدا قاپدا ەجىتتىشتى. ەبىر
 نەچە كۇن جول ازابىن تارتىپ، جان - چاچىندا ەۇپسۇز
 يشىقسىز قالىپ، ەولۇم - ئالدىم دەگەندە سىرتقاغى سارى
 جازىغا جەتتىشتى. جايىلا قونۇب، ەبىر توپ كۇنۇ ەس الىشتى.

سیرت... بارى جەر جىلاڭچ. اتىن تۇشورۇنان كى!
 بەگەن بەتەگەدەن باشقا، تۇك جوش. سەپرەك، بېرىنەك
 انا. اق سەلەگە ورونەن ءۇنشۇز، جانسىز توولار. قابدا
 قاراساڭ اندا توو، كوكتو كوگورگون اسمان. اندان باشقا
 ەچتەمەگە كوزۇڭ ءتۇشبوپت. ارقاي جەردە چوچۇعان ءوڭونۇپ
 چىعا قالعان كولچولور. بارى مۇڭ... بارى جىلاڭچ...

جىپار چەلەگىن كوتورۇپ سۇنۇن بوپۇنا كەلدى.
 شارقىراب، اق كويۇك چاچىراتىپ، تاشتان - تاشقا سەكىرىپ
 اعىپ جاتقان سۇۇ. سۇنۇن يچىندە ءبۇلبۇلدوب، جىمىلدا.
 ان جىلدىزداردىن شوولاسى اعا جاقىن، تانىش كورۇنۇپ.
 سىنە جابلوو، وپۇن، ير، سۇۇ بوپۇندا جۇنۇش مەنەن سىر.
 داشىپ ولتۇرغانى ءنۇشتۇ. جۇنۇشتون قوڭۇر ءۇنۇ، ماڭدا.
 پىنان سىلاب ەركەلەتكەنى كوز الدىنا كەلىپ باستى.
 اجىراشارداغى اپتقان ىرى، مۇپۇشۇپ، كوزۇن جالدىراتىپ،
 تاشتاب كەتە الباي مۇڭابەننى وبۇنا كەلدى. ال ۇباقتاعى
 قىزىقچىلىق، ۇباپىمىسىزدىقتى وبلوب، ەرىكسىز كوزۇنون جا.
 شى اقتى. سۇنۇن بوپۇندا ولتۇرۇپ، بەتىن ەكى قولۇم.
 نەن باسىپ الىپ، سولقۇلداب، وكسۇپ - وكسۇپ جاش بال.
 نارچا يىلادى... مووقۇمۇ، ءوز - ءوزۇنون تاباسى قانعاچا
 كوزۇنون ىسىق جاشى مەنەن بەتىن جۇۇدۇ.

-- داعى ءجۇزۇڭدۇ كورو الارى - ەكەنمىن... ءجۇ-
 زۇڭدۇ ءبىر كورۇپ، كوكتوگون كەگۇلۇم توپەونچو ءبىر
 قاراب ءولسوم، ارمانىم قالباس ەلە. يچتەگى دارتىمدى، جا.
 لىنسىز وتقوسەن ءۇچون كۇپگونۇمدۇ اپتىپ، انان ءولسوم،
 مەن باقتىلۇۇ بولور ەلەم... سەننىن باقتىگا مەن قارعاشا بول-
 لۇم... بۇنكۇل تۇرمۇشۇڭىڭىز بۇزۇپ، دۇبانا قاتاردۇ قىلىپ

كەنتىم. نەگە كەلدىڭ!... نەگە يردادىڭ؟... سالتۇۇ ۋە تۇندۇ
 سالتۇۇ وپۇنغا مەن قايدان باردىم؟!... قايدان سەنى مەنەن
 تانىشتىم؟!... قاراعات كوزۇڭدۇ جالدىراتىپ، قاناتىنان
 ابرىلغان قازداي قىلىپ، سەنى تاشتاب، مەن قايدا كەتتىم؟...
 مەن كىم ەلەم، سەن كىم ەلەڭ؟!... بارى ايتىپ مەندە!...
 ۋچۇراشپ، ديدارىپىزدى كورۇشۇ الباساق سەن، مەنى كە
 چىر، جۇنۇش!...
 ناشقا باشىن ۋ سووب، باشتاقتىدان بەش بەنەر
 و كسۇدۇ.

قاراڭغى ۋ توندۇ ۋ كگۇروگون شۇمدۇۇ ۋن ۋشۇل.
 بۇل قانات بۇناعىنان ابرىلغان، سۇپگونۇنون اجىراب،
 دۇشماندىن قولۇنا تۇشكون ارماندۇنۇن ۋنۇ...
 - جەگە، جەگە-ئاي، ما قاراڭغىچى!...
 جىپار جەڭى مەنەن كول بولعون جاشىن ۋسۇرتۇپ،
 ۋوبدۇ نۇردۇ. الدىندا كوزۇنۇ جاشى مەلت-قالت تولعون جۇ-
 ماي تۇرات. ۋبىروونۇ اباغان، بىرووگو كەپىگەن ۋگدۇۇ:
 - مەن ۋسىزدى ەمنە بولدۇ ەكەن دەپ جانىم قال
 بادى. يزدەب-يزدەب تاباي چارچادىم... سۇۇ جاققان قاراپ
 يىنچى دەپ كەلىپ ۋسىزدى تابتىم. كەچىندە قوي جاپىپ
 كەلە جاتسام، جانىما ۋبىر قارا تورۇ جىگىپ كەلىپ، مامىر-
 باپىدىن ايتىلپ سۇرادى. مەن انىن قوپچۇسۇ ەكەنىمدى ۋبىل
 دىردىم ەلە، انىنان يرعىپ ۋنۇشۇپ، قۇچاقتاب قولۇمدۇ
 قىستى. انان ۋسىزدى سۇرادى. مەن بارى - جوعۇن ايتىپ
 بەردىم ەلە، كوزۇنۇ جاش ايتىپ بارىپ، قايتا تىپىلدى. مينا
 بۇل قاتتى سىزگە بەرىپ قوي، اندان ارقىسىن ۋوزۇ بىلەت،
 دەپ كوب سۇرانىپ، انتانىپ كەتتى.

دەپ قولۇنداقى قانتى جىپارغا سۇندۇ. جىپار چىداي
 البادى. قانتى، كوكۇروگۇنو قىسىپ-قىسىپ نۇرۇب، ۇگ-گۇ-
 روب يېلاب جىبەردى.
 ەبىر ازدان كىيىن ەبۇنو كەلىپ، ەچ كىم ج-وقتو
 اشىيىپ قانتى اچتى.
 «سۇپگونۇم جىپار!»

«قولۇگۇندۇ قىسىپ، يىقىق سالامىدى جىبەرەم. سەن
 دەن اجىراغاندان كىيىن ەيت كوربوگون قوردۇقتۇ كوردۇم.
 ە اي ەتۇرمودو جازىپ اراك قەنۇلدۇم. ەتۇرمودون چىققاندىن
 بەرى كەلسو كىشىدەي ەجۇروم. قانچالىق امال قىلسامدا
 ەجۇزۇگۇ كورو البادىم. قىيىنالىم... قىستالىم... مەنىن
 بارى. ەمۇتۇم ەزۇلدۇ... جىلدىزىم ەچتۇ... «سەن» دەپ
 ەجۇرۇب ۇبقۇ بەتىن كورۇب جە جاي ولتۇرا البايىم... ەجىن-
 دى بولۇب كەتمەي؟...»

... دەپ بچنەگى ارمانىن، دارتىن اپتىپ كەلىپ
 «ەبىزدىن ەل سارى جازىدىن تۇزۇزا تۇرپانعا كەتمەك
 بولۇشتۇ. ەرنەك كۆچۈبۇز. ەگەردە كوكۇلۇك باشناقىداي ەلە
 مەندە بولسو، مەنى مەنەن قاچ! بىرگە بولولۇ... ولسوكدا
 ەبىر جەردە ەولولۇ!... سىلەردىن اپىل ەتۇن جاريمىنان كىپ-
 ين نەكەستى قاراي كۆچۈت ەكەن. مانى كۇت... ەگەردە
 كەچىگىپ قالسام، الەبىر ساپقالدىن اشۇسۇنان كۇت. مەن
 ەشولۇ بولوم...»

«كوكۇروگۇ كۇبۇتتۇ، جانى جارالۇ: جۇنۇشۇك.»
 قانتى وقۇب، ەس-ۇچۇن بېلبەي جىيىلدى. ەل كۆچۈر-
 گۈچۈنچۈ يېلاي بەرىپ، ەكى كوزۇ مۇشتۇماي بولۇ. ەبىر
 يىلدىن بەرى بچىنە چوعۇلغان بۇغۇنۇن بارىن كوز جاشى

مەنەن جۇۋۇدۇ. قانتى قاپتا - قاپتا ئىب جىتتادى .. ۋىتۇ...
ازىراق مەس العانداي بولۇدۇ...

مامىربايدىن اپىلى جاپىرت كوچۇب ۋىتۇدۇ.
سىرتتىن قاباعىنا قار جالغان، مەن-مەنسىگەن توولارى.
نەن ارقاسىنان مۇنارلا ئىب اپى قالقىب چىقتى. اپى نۇرۇ مە.
نەن، باشتان مۇڭدۇ سىرت، وەو بەتەر مۇڭدۇ كورۇندۇ.
سالانداغان كولو كولور قىسقارىب، جەر ۋىتۇ كۈمۈش نۇرغا
چومۇلدۇ. سىرتتىن مۇڭدۇ جىم-جىرت تىنچىلىغىن بۇزباسقا
تىرىشىپ، كوچ جىلجىب، ۇزۇن جەلە ئارتىپ چۇبالدى.
اشۇنۇ ئاقاي كىلىپ قونعون اپىل؛ داروو جوعورۇ كونورۇلو
باشتادى.

سىرتتاغى اشۇلاردىن ەڭ قانالىسى، ەڭ وپۇرتما ۇسۇ.
الەبىر سابقال. مۇنۇ اشقان كوچ ۋىتۇ چەبەردىك مەنەن
اشان. مۇزدان سوپەلەپ، دالاي جەرگە دەبەرە جىلەپاقتاب
بارىپ، انان وگولوت. جاڭغىز ۋىر چۇباما عانا جول. اندان
قىلت ەتكەندىن داپنى ئاپىلىباپت.

كوچ اشۇنۇن بەلەنە چىققان ۇباقا جىپار، ەەر - توقۇ.
مۇن وڭدوب، باسماپىلىن ئارتىمىش بولۇپ كوچتون قا.
لىب قالدى.

جۇنۇشتۇن ۇباداسى ۇشۇل جەر.

جىپاردىن جۇروگۇ الدا قاپدا ئىب ۇچات. قىپال چىر.
كىن ەمىك ۋىتۇدۇ وپەو كەتنى. كوڭۇل الدا نەمەگە قۇبا.
ئىب، كونورۇلدۇ. جاشتىق ەبكىنى داعى جانداندى. باش.
قاچا جان كىردى، سۇپگونۇ، اپلاب، جىلداپ كۇتكون جۇ.
نۇشۇن كۇتۇپ، جىپار جىمىلدادى. دەنەسى بالقىب، كوزۇ
چولپون جىلدىزداي بولۇپ بالىلدادى.

مينا، ومۇردۇك جان جولىوشۇ، ۋىيرىن دوستۇ چارقى-
 اب-جاپناپ كەلىپ قول الیشات. قىسىپ-قىسىپ اېقالىشىپ
 ئوبۇشوت. قىزىق ۋومۇر، ەركىن تۇرمۇش قۇشۇ قايتا كە-
 لىپ باشتارىنا قونوت. بىرگە-بىرگە، جىرعاب-قۇۇناب ۋومۇر
 سۇرۇشوت. چاشتىقتىن ۋىيرىنچى كۇندورۇن قانداي وت-
 كورگون، ۋومۇردۇن شىرەسىن قانداي نانئىعان بولۇشسا، مينا-
 سان كىيىن وشول قالىبقا قايتىشات.

قوۇستان، ارت جاعىنان قارىشقىر ۇلۇدۇ. نۇۇرا جاققان
 ۋىيروو اعا جووب قايتاردى. ۋومون جاقئاعى زوو جا-كئىرىپ،
 قوشومات قىلدى.

جۇنۇش جوق...

جىپاردى قورقۇۇ باستى. جۇنۇشتۇن كەلبە گەنىنە
 كۇپكولوندى.

ۋىيرىن جاعىنان قورقۇۇ، ۋىيرىن جاعىنان كۇتۇۇ سابىرسىز-
 دىعى مەنەن جىپاردى قالتىروو قارمادى. «اشۇۇنۇن بەلىندە
 بول. وشوندى بولوم...» دەگەن ۋسوزۇ ەسىنە ۋتۇشۇپ، ازىراق
 اېال قىاۇۇعا دا وپلودۇ. ۋىيرىن-وق اچ كوز، قانقور قارىشقىر-
 لارداعى ۇلۇشتۇ. جۇنۇشتۇ بۇل جەردە كۇنۇ-ۋتۇنۇ كۇتۇۇگو
 ېرازى. ۋىيرىن-وق بەكەردەن - بەكەر اچ قارىشقىرلارعا ازىق
 بولعۇسۇ كەلبەدى. قانداي دا بولسو ۋوزۇن سۇپگونۇنۇن قو-
 ئۇنا امان تابشىرعىسى كەلدى. اشۇۇنۇ ەككەپىپ، كوچتۇن
 ئاراننن چامالاب، اباككەاب ۋجۇرو بەرمەكچى بواۇپ، سارى
 ھازى جاققا جالدىراب ۋىيرىن قاراب الدى. اباككەاب باستى
 ېپىپ، اشۇۇنۇ ەككەپىپ جولعو ۋتۇشتۇ...

.....

چىپاردى يزدووگو جىبەرگەن مامىر باپىدىن جىگىتتەرى
اشۇۋۇنۇن بەلەنە دەيرە كەلىشتى. ەچ قاپتا، ەچتەمەن دەرە-
گى بىلەن بەدى. چاقىرىشىپ - قىپقىرىشىپ دا كورۇشتۇ - ۇن
چوق. تىم-تىرىس، سارى جازى جاقى بەنكەدا بارىپ قاراش-
تى، داپنى بىلەن بەت.

كۇندۇن مۇردۇ جاپىلغاندىن كىيىن جىگىتتەر جولدۇ
باپقا، ەيز قاراشتى. بۇرۇلۇشقا ەسى مۇزدۇن ۇستۇندى ات
تاپالانغان تاقانن ەزىن كورۇشتۇ. انتارىن ەبىر وونو قار-
ماتىپ قويۇپ، باشقالارى بوورتوتۇپ جانا قالىشىپ، زوونۇن
ەتومون جاعىنا كوز سالىشتى. زوونۇن قاب ورتوسۇنداعى
چوڭ تەكتىرچە تاشتىن ۇستۇندى ەبىر ات، ەبىر كىشىنن
ولۇگۇن كورۇشتۇ...

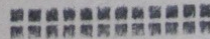
... بە جارا، ەرىكسىز تۇرمۇشتۇن ەرىكسىز قۇرمانى
ەكەن... ە!... دەپ جىگىتتەردىن ەبىر وونو تەرەڭ كۇرسۇندى.
باشقالارىنن كوز دورۇن جاشتارى مونچوتۇپ، تەكتىر تاشتى
قاراي تەگەرەندى...

ەپىلوگ.

23- جىلى جۇنۇشتۇ پارانا بولۇسۇندا ۇچۇراتتىم.
«سانتو» قاراماي كەننن باشقارماسىنداعى ەبىر ەبولۇمۇن
باشچىسى ەكەن. كىيىرتىرىنا بارىپ، ەبىر توبقو دەيرە ەل-
جۇرتتۇ، وتكون كۇنىوردۇ ەسكەرىپ ولتۇردۇق. مامىر باپىدى
تەكسكە برا جانقاندا قالماقتار ولتۇرگۇنۇن، كەندىر باپىدىن
مولكولۇقتۇ تاشتاپ، كەندىر باپان بولۇپ كەتكەنن اپتتى. سوز

101

كەلگەندە جېيادىدا سەكەرتىپ ۋەنتۇم ەلە ۋوگۇ
 ازىراق وزگورو تۇشۇپ:
 - ھەي، جاشچىلىق-ماسچىلىق... بارى چوغلۇپ كەلىپ
 اقماقچىلىق!... دەپ ارى-بەرى باسىپ كەلىپ،
 - ازىر انى وپلور چاق ھەمس. چاربابىزدى جوعو قو-
 بۇ، ۋونور جاپلارېيىزدى كۇچوتۇۇ زامانى!... - Не до люб-
 ви, братец мой! دەپ وردۇنو ولتۇردۇ. مەن-دا جارالۇۇ
 جەرىنە نېيگەنېمدى ۋېلىپ، ۋسۇرۇشتۇرۇپ، سوزۇپ تۇرعا-
 نىم جوق. امانداشىپ، قولۇن قىسىپ، شىككە چىقتىم.

- 17. جاشتار ۇبۇمۇنۇن مېلدەتى 30 ئېيىن
- 18. قىرغىزىستاندىن اپىل - قىشتاقتارىندا كەمسو مولسۇن قىتۇرغان بىشتەرى 50 »
- 19. يلەننن اتابىزدىن وسۇ پانتارىيىن عبوى 12 »
- 20. پارتىپا، كەمسومول جانا پىپەنەرلەر 12 »
- 21. پىپەنەرلەردىن ۇبۇمۇ قانداي تۇزۇلوت 12 »
- 22. اتىراتتىن كەكشى جانا انىن عىشتەرى 12 »
- 23. اتىرات جانا يۇبەنەرلەر 12 »
- 24. تۇلكۇمەنەن سۇفۇر جانا چاپىپا كدى مەنەن جىلان 20 »
- 25. نەگىردىن بالاسى نيسۇراي 15 »
- 26. جاگىلدىن سالى جانا ساماپەت قىزى قانىش 16 »
- 27. چەچەك جانا ەمدوو
- 28. مادانى وسۇمۇكتۇر(ورۇس تىلىندە)
- 29. قىرغىزتارىعى(ورۇس تىلىندە) 1 » 20 »
- 30. قىرغىزىستاندىن چاربا جانا مادانىپات قۇرۇلۇشۇ (ورۇس تىلىندە) 75 »
- 31. چاربا، كەكشى جانا پىپارتىپا قۇرۇلۇشۇنۇن نەگىزگى ماسالارى 25 »
- 32. قىزىل ارمىپانىن كۇچۇ دەمىندە 12 »
- 33. دىپقاندار قامسىزداندىرۇسۇ 20 »
- 34. اجار
- 35. ادام تۇبۇ
- 36. پىرۇنزانىن ەومۇر بابانى

باستی 35 تیین
цена 35 коп.

8
9
0
11
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35

Кирглавлит № 19
Фрунзе, тип. Киргосиздата. Заказ № 711
Тираж 3000 экз.

6 SONUÇ

Şüphesiz Sıdık Karaçev Kırgız edebiyatının en önemli simalarından biridir. Maalesef o, edebiyat alanında hak ettiği değeri alamamış, komünizmin değirmen taşları arasında öğütülüp gitmiştir. S. Karaçev hakkında yapılacak çalışmaların, Kırgız edebiyatı için bir kazanç olacağı muhakkaktır. Yakın bir tarihte yaşamasına rağmen hakkında ulaşılabilen belgelerin azlığı düşündürücü olmaktan da öte bir trajedidir. Sadece Kırgızistan'da değil, tüm Orta Asya aydınlarının uğradığı kıyımdan o da nasibini almıştır.

S. Karaçev'in bu çileli ve kısa hayatında ortaya koyduğu eserlerinden biri olan 'Eriksiz Kündördö' adlı hikayesi onun sonunu hazırlayan bir sebep olmuştur. Bu hikayesinde o, toprak ağalarını ve burjuva sınıfını övdüğü gerekçesiyle suçlamalara maruz kalmıştır. Hikayenin tamamı okunduğunda S. Karaçev'in toprak ağalarını ve burjuva sınıfını övdüğü değil, tam tersi eleştirdiği açık bir şekilde görülecektir. Hüseyin Bargan'ın Sütun Yayınları'nda çıkan 'Sibirya Ekspresi' adlı kitabında anlattığı bir hatıratta 1929 yılında Sovyetlerden dönen Panait İstrati rejimin haksızlıklarını dostlarına sorduğunda dostlarının: "Panait, yumurta kırılmadan omlet yapılmaz." cevabına karşılık: "Pekala, görüyorum ki yumurtaları kırmışsınız, ya omlet nerede?" demekten kendisini alamaz. İşte S. Karaçev'in binlerce aydın gibi sudan bir bahaneyle öldürülmesi, Sovyet tarihinde kara bir leke olarak durmaktadır.

Hikayede dikkat çeken bir başka unsur da öğretmen Cunuş'un, Cengiz Aytmatov'un 'İlk Öğretmen Duyşen' adlı hikayesindeki öğretmen Duyşen'le benzerliğidir. Bu da Cengiz Aytmatov'un edebi temellerini atarken Kırgız edebiyatının ilk kalemlerinden ciddi şekilde istifade ettiği ve bu ilk kalemleri örnek aldığı düşüncesini güçlendirmektedir.

Eserin aktarımı sırasında hikayenin cümle yapısı elden geldiğince korunmaya çalışıldı. Bununla birlikte Türkçenin dil kurallarına uygun olmayan kullanımların Türkçenin dil kurallarına uygun hale getirilmesine de dikkat edildi. Örneğin bir cümle içinde aynı anlama gelen sözcüklerden sadece biri

anlam olarak aktarılmış, ikincisi anlatım bozukluğuna neden olacağı için aktarılmamıştır.

Hikayede Türkiye Türkçesiyle aynı ve benzer söz birlikleri de görülmektedir.

Örnekler:

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
“bilinir- bilinmes” s. 58.	“bilinir bilinmez”
“canı açıldı” s. 58.	“canı acıdı”
“alkış alsam” s.56.	“alkış alsam”

Bu çalışmanın üzerinde durulması gereken hususiyetlerinden biri de Kırgız Arap alfabesidir. Bu nedenle bu alfabeyle ilgili kısa bir bilgi vermenin uygun olacağı düşünülmüştür.

19. yüzyılın ikinci yarısında sözlü gelenekte ve kültür yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Hokand Hanlığı zamanında İslam dininin etkisi giderek artmış; dini okullar ve medreseler açılarak Arap alfabesini okuyup yazan insanların sayısı çoğalmıştır. İ.A. Batmanov, 19. Yüzyılın 60'lı yıllarında Arap alfabesini kullanan Kırgızların mevcut olduğunu söyler ve bunu bugünkü araştırmacılar da doğrulamaktadır.³⁴

1976-80 yılları arasında yapılan ekip çalışmaları sırasında sadece Fergana, Tyanşan, Isık-Kül bölgelerinden Arapça, Farsça, Türkçe olmak üzere 500'e yakın basılmış yayınlar, 200 kadar el yazısıyla yazılmış çeşitli dokümanlar bulunmuş. Elde edilen yazılar arasında Türkçe yazıları da mevcuttur. Örneğin, Alişir Nevaî'nin Türkçe yazılan divanlarından bazıları,

(³⁴) Hülya Kasapoğlu Çengel: Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi, Ankara, 2005, s. 32. Naklen,

Abdıgani Erkebayev, “Kırgız Halkının Devrime Kadarki Edebi Mirası Hakkında” (Çev. Rısbek Alimov), Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi, S. 5, Ankara, 1996, s. 25.

ünlü Kırgız şairi Molda Niyaz'ın Kırgız tarihinin önemli noktalarını içeren poemi, Osmanlı Sıdkov'un "Şabdan Han'ın Tarihi" adlı eserleri Orta Asya Türk halklarında ortak edebî dil olarak kullanılan Çağatay dilinin örneğinde yazılmıştı. Çağatayça ve Eski Özbekçe XII-XIV asırlardan XX. Asrın başlarına kadar Türkler'in kullandığı umumî edebî dildi. Çağatay Türkçesi'nin belli bir sınıra bağlanmayan lehçe üstünlüğü vardı.

Bu edebî dilde bütün Orta Asya Türk lehçelerinin sözlerine ve gramer unsurlarına rastlamak mümkündür. O belli bir yazı geleneğini koruyan, fakat kullanım alanı açık olan bir dildi. Çağatayca yazıldığı sanılan herhangi bir eserin hangi lehçeye ait olduğu açık anlaşılırdı. İlk Kırgız "Alifbesi" de bu ortak dil örneğinde yazılmıştır.

15 Şubat 1911 yılında Ufa şehrinde basılan ilk Kırgız elifbası Kırgız gençliğini eğitime ve ders kitaplarını hazırlamanın ilk teşebbüsü olarak amaçlanmıştır.³⁵

Kırgızlar 1924-1928 yılları arasında da Arap alfabesini kullanmışlar, daha sonraki süreçte latin ve ardından da Kiril alfabesine geçiş yapmışlardır.

Aşağıda verilmiş olan Kırgız Arap alfabesi, Türkiye Türkçesine aktarımı yapılan 'Eriksiz Kündördö' adlı eserden ve Arabbay Uluu'nun 1928 yılında yayımladığı "Kırgızdın Elip-Beesi" eserinden hareketle oluşturulmuştur. Her iki eserde de alfabe bir şema halinde verilmemiştir.

Elimizdeki bu alfabe yirmi yedi harf, ve hemze " ء " inceltme işareti olmak üzere bir işaretten meydana gelmiştir.

Hikayenin okunuşu sırasında karşılaşılabilecek zorluklar ve yazımla ilgili bazı kurallar dil ve üslup bölümünde açıklanmıştır.

(³⁵) Gülzura Cumakunova: Atatürk'ün Harf Devrimi ve Kırgızistan'da Alfabe Meselesi, I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 2001

6.1 Kırgız Arap Alfabeti ve Türkçe Karşılığı

	ع											ب	
fe	ğ	ş	s	z	r	d	h	ç	c	t	p	b	a
لا	ي	ى	و	ه	و	ك	ل	م	ن	ق	گ	ء	ك
y	ı,i	la	e	o,ö	u,ü	n	m	l	k	ğ	g	ng	inceltme

SÖZLÜK

-A-

Adır: Küçük tepe

Adırangda-: Cesaret toplamak

Ak çardak: Martı

Alda kaydon: Uzaklardan

Aldap soolop: Her türlü öğütlerle, tatlı sözlerle

Amalda-: İşin içinden sıyrılmak, hileye başvurmak

Apiyim: Afyon

Arang: Güç, zor halde (ancak, hemen)

Arman: Arzu

Atag(k): Şöhret, nam

Aya-: Acımak, merhamet etmek

Ayal kıl-: Biraz beklemek

Ayırbaş kıl-: Trampa etmek

Azoo: Vahşi(hayvan), binilmemiş

-B-

Bagınt-: Boyun eğdirmek

Balcan: Sırık

Balkı-: Erimek, yumuşamak

Barakeldi: Maşaallah

Bir dalay: Oldukça ehemmiyetli

Bocomoldop: Tahmin yürüterek

Bolçoşkon: Sözleşilen

Boorgo tart-: Kendi tarafına çekmek

Bozoy: Genç oğlan, delikanlılar

Böksö: Dağ eteği

Böksönü karay: Dağ eteğine doğru

Bukara: Halk, avam, tebaa

Bul öngdögön: Buna benzeyen

Bulakta-: Deprenmek, bir yandan öbür yana sallanmak

Bulga-: Kirletmek

-C-

Caldıra-: Arzu ve istek içinde bırakmak, yalvarmak, hazim gözükmek

Cangıra-: Yankılanmak

Canserek: Bayılma, baygınlık

Carılda-: Cıvıldamak, yaygara koparmak

Carışıkça: Gizlice, saklıca

Carmaş-: Takılmak, sarılmak, tırmanmak, tırmanarak çıkmak

Caşır-: Saklanmak

Caşırğan-: Korunmak

Cat: Yabancı, yad

Caz: Yanılmak

Cazımış: Takdiri ilahi, kader

Cele tart-: Sıraya dizilmiş

Celpin-: Silkinmek, çırpınmak

Cerin sanap: Memleketini özleyerek

Cıbıra-: Durmadan ve hızlıca uğraşmak, kaynaşmak

Cıda-: Tahammül etmek, dayanmak, katlanmak

Cılçık: Yarık, küçük yarık

Cılga: Dere yatakları, oyuk

Cılga-: Kaymak

Cımılda-: Neşelenmek

Cırgal: Haz, lezzetlenme, zevk

Colooçula-: Yolcu olmak, yollanmak, yola çıkmak, memleketler dolaşmak

Colunar bolgurlar: Bahtınız açılsın

Cumula tüş-: Sevinçten donakalmak

Cumuray curt: Bütün ahali

-Ç-

- Çabıl-: Biçilmek, kesilmek
 Çaç etekten bol-: Bir nesneyi bol bol almak
 Çalkasınaa: Sırt üstü yatmak
 Çap-: Koşuşturmak
 Çapan: Yabancı
 Çapkılagan: Koşuşturan
 Çayıttay: Büsbütün, tamamen
 Çeberdik: Ustalıkla, dikkatlice
 Çeke: Alın
 Çer: Can sıkıntısı, dert
 Çıkıroon: Şiddetli ayaz
 Çımıra-: Mahçup olmak, karıncalanmak
 Çıray: Çehre, sima, yüzün güzelliği
 Çoçu-: Ürkemek
 Çok: Kor, yanan kömür
 Çoko: Ayakkabı
 Çooçun: Yabancı
 Çubala-: Sürüklenmek
 Çukulunan: Ansızın

-D-

- Dalay eşenderge kol bergen: Şeyhe mürit olmak
 Degde-: Arzu etmek
 Deki-: Korkutmak, tehdit etmek, gözünü yıldırımak
 Delbelen-: Meczup olmak
 Dıgdırıl-: Sıkıştırılmış
 Didaar(didar): Çehre, yüz
 Dirilde-: Titremek
 Döböt: Büyümüş erkek köpek
 Dübür-dübür (dabır-dubur): İleri geri uğraşma, şamata, ayak sesi
 Dümbüldöt-: Dövmek, pataklamak

-E-

Eelik: Heyecana gelmek, coşmak, kızmak

Eerçi-: Birinin peşinden gitmek, takip etmek

Elekten-: Ufak pürüzlerle örtülmek

Eleste-: Hayal meyal görünmek, gözünün önüne gelmek

Elit: Coşku, heyecan

Entele-: Telaşla

Epilog: Bir edebi eserin hatimesi

Eyşeb canırtu: Tekrar evlenmek

-I-

Iktalış-: Sımsıkı yanaşmak

Iman ısıq: Cana yakın

Imdaş-: Nemlenmek

Imır cımır: Karıncalanmak

Iras: Hakikat, doğru

Irayım: Merhamet

Irustuu (Iristuu): Mübarek, bereketli

-i-

İymen-: Utanmak, sıkılmak

-K-

Kaada: Adet, kaide, merasim, tören

Kabatta-: Üst üste, kat kat koy

Kaltıra-: Titremek

Kam sanaba: Merak etme, kederlenme

Kamal-: Çevrilmiş, kuşatılmış olmak, hapse düşmek

Kamda-: Hazırlanmak

Kamdal-: Hazırlanmış olmak

Kamıq-: Havasızlıktan sıkıntı hissetmek

Kamın-: Tedbir almak
 Kan et: Ne yapmak, nasıl yapmak
 Kapılstan: Aniden, ansızın
 Karsılda-: Pataklamak, çatırdamak, vurmak
 Kayrat: Gayret, cesaret
 Kebel-: Kımıldanmak, hareketlilik
 Kelbetten-: Güzel gözükmek
 Kempir: Yaşlılar
 Keril-: Gerilmek, caka satmak
 Kerimsel: Sıcak rüzgar, sam
 Kesepet: Dert, başbelası, insanın başına bela açan, alçaklık
 Kılay-: Bir parça gözükmek
 Kılıgır-: Parlamak, bir parça yasla ıslanmış göz
 Kılık-corukun: Ahlak, gidişat
 Kır murun: Düz burunlu
 Kırdan-: Yana doğru eğilmek
 Kıygaçtanıp külümsüröb: Kırılarak gülümsemek
 Kıykım: Kusur arama, her şeye takılma
 Kıyra-: Kırılmak, parça parça olmak, yıkılmak
 Kızıu: kızgın
 Kireşe: Gelir
 Koku: Dağ deresi, oyuk yer, çukur
 Kokus: Tesadüfen
 Kokutsan: Birdenbire, ansızın
 Kolgo düş-: Esir olmak
 Kongur ün: Hoş, göğüsten çıkan ses
 Kontraban: Kaçakçı
 Kor kıl-: Aşağılanmak, zelil edilmek
 Kordo: Hoş görmek
 Koruk: Çiftlik
 Koyşolokto-: Oynamak ve canlı olmak, kırılmak
 Kozgol-: Hareket etmek, kımıldamak

Kozgol-: Hareket etmek, kımıldamak
 Kökürök: Göğüs
 Köölö-: Kuruma bulaştırmak, kurumdan temizlemek
 Körceme: Tehdit, gözdağ vermek, sövme
 Körük: Güzellik, nefaset
 Köşögölön-: Örtü ile örtünmek
 Kubul-: Değişmek, renkten renge girmek
 Kulak tür-: Dikkatle dinlemek
 Kurça-: Çevrelemek
 Künes: Güneşe bakan cihet, güneşin aydınlattığı yer
 Küng: Cariye, köle kadın
 Künülücük: Kıskançlık
 Küügö sal-: Bestesini yapmak
 Küügüm talaş: Alacakaranlığın bitip gecenin çökmeye başladığı zaman

-M-

Maalkat-: Direnmek, nazlanmak, yalvarmaya meydan bırakmak
 Mang: Uyuşturucu
 Mangıday teri: Alın teri
 Masayraş-: Bir işi başarmak, mest olmak
 Masiykat: Kırgız melodilerinden birinin adı
 Maza: Zevk, tad, meze
 Menmensi-: Övünmek, tafralık etmek
 Mookum basıl-: Bir parça ferahlamak, tatmin edilmek
 Mookumum basıldı: İçim açıldı, ferahladım, tatmin edildim
 Munayınkı: Kederli, dertli, üzüntülü
 Mung: Keder, can sıkıntısı
 Mungay: Kederlenmek, tasalanmak
 Musaapır: Yersiz, yurtsuz, gezginci
 Muyu-(ş)-: İnanmak, kanaat etmek, güvenmek

-N-

Naaramlık: Memnuniyetsizlik

Nayınsabızlık: İnsafsızlık

Nayza: Kargı, mızrak

-O-

Olco: Ganimet

Opurtalduu: Korkunç

-Ö-

Öbök: Dayanak, destek

Öng: Çehre, sima

Öngdö-: Benzeyen

Ördö-: Yukarıya doğru gitmek

Örüyü uçtu: Ödü patladı

-P-

Pasolke: Rus'ların yaşadığı mahal, kasaba, köy

-S-

Saattu: Güç, ıstırap verici, inatçı

Sağı sınd: Maneviyatı kırıldı

Sama- : Şiddetle arzu etmek

Samaganınday: Arzu ettiği gibi

Sana: Fikir, düşünce, keder, dert

Sanaa: Şuur, fikir, düşünce

Saygaktar: Oraya buraya koşturma

Seket: Sevgili azizim

Selki-: Kız, dilber, güzel kız

Senek: Katılmış

Serepçile-: El ayasını gözüne yaklaştırmak

Siluun: Başkalarının sırtından geçinen

Soorot-: Teselli vermek, teskin etmek
 Soygolokto: Yukarıdan aşağıya doğru kayma
 Soyul: Sopa
 Söömöt: Sohbet
 Suktanış-: imrenerek bakmak, hasetle bakmak
 Sürdö-: Afallamak
 Sürün: Halk narası
 Süyrö-: Sürüklemek

-Ş-

Şar: Hızlı, çabuk
 Şarapat: Asalet
 Şaymanı ketti: Kuvvetten düşmek
 Şıbaga: Hisse, pay
 Şıbır-gübürdü: Fiskos, fısıldamak
 Şok: Maneviyat, gurur
 Şumdüle: Kurnazlık, dolandırıcılık, hayasızlık, olmadık şeyler

-T-

Tabası kandı: Başkasının felaketine sevinmek
 Takıra-: Bitkisiz olmak, çıplak olmak
 Talpak: Sergi vazifesi gören tay derisi
 Talpın-: Kurtulmaya çalışmak, çırpınmak
 Tamak kır-: Kesik kesik öksürmek
 Tartın-: Çekinmek, sıkılmak, korkmak
 Taş talkane çıktı: Paramparça oldu
 Tegeren-: Yuvarlanmak
 Tekirendeş-: Dört nala koşmak, sekerek koşmak
 Telegey: Etraf, muhit
 Telegeyi tegiz: Her şeyi uygun
 Telmire-: İmrenmek, intizarla bakmak
 Tenksel-: Ağır bir vaziyette sallanmak, bir parça sallanmak

Tırış-: abalamak, çalışmak, bzlmek
 Tıt-: Perişan etmek
 Toktolo-: Bir meselenin üzerinde durmak
 Tubar: Doğurabilecek seviyeye gelmiş hayvan
 Turuktuu: Daimi su surette yaşayan
 Tübölük: daima, her zaman
 Tübölük: Daima, her zaman
 Tyn: Düğüm, sır

-U-

Ubab-ubap: Birbiri ardınca, ardı sıra, g bela adım atarak
 Uçkun: Kıvılcım
 Utal-: Ucu sivriltilmek
 Uun(n) bilbey cıyıldı: Bayılarak düştü
 Uura-: Karşılaşmak
 Ukuruktu: Atı yakalamaya yarayan alet
 Umtul-: Saklanmak
 Uşala-: Oğmak

--

lbr-: Narin, ince tüylü, zarif olmak
 yr al-: Muhite alışmak, ısınmak

-Z-

Zakım: Hafifçe hava hareketi, serap, hafif yel
 Zakım: Serap, hafif yel
 Zamat: Vakit, an, dakikasında, bir lahzada, çabucak
 Zan: Adet, gelenek-görenek
 Zang: Örf-adet
 Zarı hıkırırık: İhtiyaç
 Zarıguu: Azap ekmek
 Zayıp: Zevce, karı

Zıpıda-: Çabukluk ifade eder

Zooku: Oyuncu³⁶

³⁶ Yudahin K. K. Kırgız Szlg, Türk Dil Kurumu Yayınları: 121, Ankara, 1994

KAYNAKÇA

ABDULDAEV, E ve D. İsaev: Kırgız Tilini Düşündürmө Sөzdүgү, Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat Enstitüsü, Frunze, 1969

BARGAN, Hüseyin: Sibiryа Ekspresi, İstanbul, 2006

CUMAKUNOVA, Gülzura: Atatürk'ün Harf Devrimi ve Kırgızistan'da Alfabe Meselesi, I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 2001

ERKEBAYEV, Abdıgani: “Kırgız Halkının Devrime Kadarki Edebi Mirası Hakkında” (Çev. Rısbek Alimov), Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi, S. 5, Ankara, 1996

ERKEBAYEV, Abdıgani: Kırgız Adabiyatının Az İzildengen Baraktarı, Bişkek, Uçkun, 2004

KASAPOĞLU ÇENGEL: Hülya, Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi,

Kırgızistan KP BK'ga Karaştuu Partiya Tarihının Arhivi. 10. Oc. delo No 402

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2005

MAMITBEKOV E. “Sıdık Karaçev,” Alaa-Too, 1982, No 8, “Sıdık Karaçev,” Kırgız Sovyet Ansiklopedisi Ankara, 2005,

NAAMATOV, Satıbaldı: Erksiz Kündördö, Canı Madaniyat Colunda, 1928, No 5,

SÖYLEMEZ, Orhan ve Kemal Göz (Hazırlayanlar): Salıcan Cigitov ve Dünyası Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 78 Tanıtım Kitapları Dizisi: 4 Bişkek, 2006, s. 55.

YUDAHİN, K.K: Kırgız Sözlüğü (Cev. Abdullah Taymaz), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994

UULU, Arabayav: Kırgızdın Elip-Beesi, Kırgızistan Memleket Matbası, 1928

UULU, Arabayav: Alıp-Bee, Kırgızistan Hükümeti Basma Sөz Bölümü, 1926